

Tabip Hamid Hamdî Vânî Malatî

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

Yayına Hazırlayanlar

Hacı Hamdi Hamit Polat / Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

İrfanın özü (zübdetü'l-irfân)

hâşiyeler

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN • 978-625-5897-56-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

İrfanın özü

(zübdetü'l-irfân)

hâşiyeler

Tabip Hamid Hamdî Vânî Malatî

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

Yayına Hazırlayanlar

Hacı Hamdi Hamit Polat / Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

İÇİNDEKİLER

İçindekiler

<i>Yazarlar Hakkında About the Authors.....</i>	7
<i>Kitap Hakkında.....</i>	9
TAKDİM	10
KISALTMALAR	13
<i>ÖNSÖZ.....</i>	15
<i>GİRİŞ</i>	18
Müellif Hamîd Hamdî Efendi'nin Hayatı (1873-1955)	18
Kendi Kaleminden Terceme-i Hâli: Hacı Hamid Hamdî Vânî Murtazevî b. Ali Efendi b. Demir b. İsmail.....	19
Hamid Hamdî Efendi ve Temel Bilimler	28
Tabip Şeyh ve Tıp İlmi	33
Tabip Şeyhin Tedavi Yöntemleri	33
Hamdî Vânî el-Malatî ve Felsefecilere İtirazı	40
Hamdî-i Vânî ve Fıkıh İlmi	43
Hamdî-i Vânî ve Dinler-Mezhepler Tarihi	44
<i>ZÜBDETÜ'L-İRFÂN HÂŞİYELERİ.....</i>	51
<i>Peygamberler Tarihi Fihristi: Doğruluk ve Saadet Asrında Vuku' Bulan Olaylara Dair.....</i>	133
<i>SONUÇ</i>	174
<i>KAYNAKÇA</i>	175
<i>İNDEKSLER.....</i>	176

Yazarlar Hakkında | About the Authors

Hamid Hamdî Vâni Malatî

1873'de Van Nurşîn-i Süflâ mahallesinde doğdu. Mahalle mektebi Bekir Efendi Hoca'da başladığı ilk öğrenimini mekteb-i rüşdiyeden 1884'te birincilikle mezun olarak tamamladı. A'şâr ve mektubî kalemlerine devam ettiği sırada İskenderpaşa Medresesi'nde Muid Ahmed Efendi'den Arabi dersleri aldı. 1891'de Bayburt kazasında Müfti Ali Efendi'den tahsil-i ulûm etti. Sonra uzmanlık derslerini Dersaadet Fatih Medresesi'nde dersiâmlardan Mustafa Efendi ve akşam dersine de Şiranlı Halis Efendi'den aldı. 1895'te Hicaz'a uzun süreliğine göreve gitti. 1897'de tekrar Hicaz'a Haremeyn-i Şerife'ye görevlendirildi. 1900'de diploma (icâzetnâme) alarak Ödemiş kazasının İbrahim Efendi Medresesine Müderris tayin edildi. 1905'te Van'a gelerek öğretmen okulunda müderrislik, ilköğretim müfettişliği ve Arapça öğretmenliği yaptı. 1907'de bidayet-i hukuk azalığı, 1911'de Hoşab müftülüğü yaptı. Harb-i Umumi'de vilayet istilaya uğradığında tek başına kaldı ve hicretle Urfa'nın Suruc kazasında Çekirge Anbar memurluğuna, Urfa'ya Fransız ve İngiliz askerlerinin girişiyle hicretten Malatya'ya geldi ve cami-i şeriflerde ve mahalle mescidlerinde hitabet ederken vaktin nezaketine mebnî her ikisinden el çekilip inziva-yı gûşe-i mutala'aya çekildi. Hicazda iken Abdullah Mekki oğlu Halid'den Tarik-i Nakş-i letaifi ve Seyyid Fehim el-Arvâsî'ye ta'rif-i ezkâr adı. Kâleme aldığı kitaplar: *Zübdetü'l-berâhin rucûmen li'sh-şeyâtin*, *Zübdetü'l-irfân fi tedkiki'l-itkân*, *Zübdetü'l-merviyye fi't-teşrih ve'l-kemeviyye*, *Zübdetü'l-müsemmâ fi hükmi'l-esmâ*.

Hamid Hamdî Vâni Malatî

He was born in 1873 in the Nursin-i Sufla neighborhood of Van. He started his primary education at the neighborhood school Bekir Efendi Hoca and graduated from the secondary school in 1884 as the top student. While continuing his ashâr and scribal writing, he took Arabic lessons from Muid Ahmed Efendi at the İskenderpaşa Madrasa. In 1891, he received his education in the sciences from Mufti Ali Efendi in the Bayburt district. Then, he took his specialist lessons from Mustafa Efendi, one of the instructors, at the Der-saadet Fatih Madrasa and took evening lessons from Şiranlı Halis Efendi. In 1895, he went to Hijaz for a long-term assignment. In 1897, he was assigned to the Haremeyn-i Şerife in Hijaz again. In 1900, he received his diploma (icâzetâme) and was appointed as a lecturer at the İbrahim Efendi Madrasa in the Ödemiş district. In 1905, he came to Van and worked as a lecturer at the teacher training school, as a primary school inspector and as an Arabic teacher. In 1907, he became a member of the law faculty and in 1911, he became the mufti of Hoşab. When the province was invaded during the Great War, he was left alone and migrated to the Çekirge Anbar civil servant position in the Suruc district of Urfa. When the French and British soldiers entered Urfa, he migrated to Malatya and while giving speeches in the mosques and neighborhood prayer rooms, due to the courtesy of the time, he withdrew from both and retired to the secluded corner of the mouth. While he was in Hijaz, he received the title of Tarik-i Nakshbandi Letaifi from Abdullah Makki's son Khalid and the title of Ta'rif-i Azkar from Sayyid Fehim al-Arwasi. The books he wrote are: *Zubdetu'l-berahin rujumen li'sh-şeyâtin*, *Zubdetu'l-irfan fi tedkiki'l-itkân*, *Zubdetu'l-merviyye fi't-teşrih ve'l-kemeviyye*, *Zubdetu'l-musemma fi hükmi'l-esmâ*.

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

1970 Malatya'da doğdu. İlk ve orta öğreniminin ardından 1987 İİ. Endüstri Meslek Lisesi Elektronik Bölümünü bitirdi. Ayrıca İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Klasik İslami ilimler tahsili için Diyarbakır, Mardin, Şam, İsfahan, Mekke ve Kahire'de bulundu. Uluslararası Kudüs Üniversitesi'nde iki yıl sosyoloji okudu. Lisansını, İnönü Üniv. İİBF İktisat Bölümü, Yüksek Lisansını Ankara Üniv. Kelam, Doktora'sını ise Tasavvuf Anabilim Dalı'nda tamamladı. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya İmam-Hatip 2005-2013 Başbakanlık VGM Başbakanlık Uzmanı, 2001-2010 Memur-Sen Diyanet-Sen Genel Eğitim Sekreterliği ve Özerk Diyanet-Sen Genel Başkanlığı görevlerinde bulundu. 2013'ten bu yana İnönü Üniversitesi Öğretim Üyesi olarak çalışan Altunkaya Arapça, Farsça, İngilizce bilmektedir.

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya

He was born in Malatya in 1970. After his primary and secondary education, he graduated from İİ. He graduated from Industrial Vocational High School Electronics Department. He also graduated from İmam Hatip High School. He went to Diyarbakır, Mardin, Damascus, İsfahan, Mecca and Cairo to study Classical Islamic Sciences. He studied sociology at the International University of Jerusalem for two years. He received his undergraduate degree from İnönü University. He completed his master's degree at İstanbul Technical University, Department of Economics, Ankara University. Kalam completed his PhD in the Department of Sufism. 1993-1997 Bilim & Malcom Bilgisayar, 1997-2005 Malatya İmam-Hatip, 2005-2013 Prime Ministry VGM Prime Ministry Expert, 2001-2010 Civil Servants Union General Education Secretary and Autonomous Diyanet-Sen Chairman. Altunkaya, who has been working as a faculty member at İnönü University since 2013, speaks Arabic, Persian and English.

H. Hamdi Hamit Polat

Öğretmen olan Hacı Hamdi Hamit Polat, 27 Haziran 1965 tarihinde, Malatya'da dünyaya geldi. İlkokulu Develi köyünde, ortaokul ve liseyi Akçadağ Öğretmen Lisesinde yatılı olarak okudu. Bolu Eğitim Yüksek Okulunu 1986 yılında bitirerek aynı yıl ilk görev yeri olan Gümüşhane'ye atandı. 1993 yılında Şanlı Urfa'ya, 1997 yılında Malatya'ya atandı. Yurtdışı Öğretmenlik Sınavını kazanarak 2001-2004 yılları arasında Türkmenistan'da görev yaptı. 2004 yılında tekrar Malatya'ya dönerek görevini sürdürdü. 2013 yılında Yurtdışı Öğretmenlik Sınavını yeniden kazanarak yine Türkmenistan'a gitti. 2014 yılında bir kere daha Malatya'ya dönerek çalışmaya devam etti. 1999 yılında, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Lisans Tamamlama, Türkçe Bölümünden mezun oldu. 2021 yılında, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans programını bitirdi. 6 Şubat 2023 depreminden sonra İstanbul'a yerleşti. Halen görevini burada sürdürmektedir.

Hacı Hamdi Hamit Polat

Hacı Hamdi Hamit Polat, who is a teacher, was born on June 27, 1965, in Malatya. He completed his primary education in the village of Develi and attended boarding school for his secondary and high school education at Akçadağ Teacher Training High School. He graduated from Bolu Teacher Training College in 1986 and was appointed to his first place of duty, Gümüşhane, in the same year. In 1993, he was appointed to Şanlıurfa, and in 1997, to Malatya. After passing the Overseas Teaching Examination, he served in Turkmenistan between 2001 and 2004. In 2004, he returned to Malatya and continued his duties. In 2013, he passed the Overseas Teaching Examination once again and went to Turkmenistan again. In 2014, he returned to Malatya once more and continued working. In 1999, he graduated from the Turkish Language Department of Anadolu University, Open Education Faculty, through a Bachelor's Completion Program. In 2021, he completed a Master's program with thesis in the Department of Islamic History and Arts at the Institute of Social Sciences, İnönü University. After the earthquake on February 6, 2023, he settled in İstanbul, where he currently continues his duties.

Kitap Hakkında

İrfânın Özü (Zübdetü'l-İrfân) Hâşiyeler

Bu kitap *Zübdetü'l-irfân fî tedkîki'l-itkân* yazmalarındaki havâmiş ve haşiyelerin transkribi, Osmanlı müellifi Hamîd Hamdî Efendi'nin biyografisi, yüz otuz yıl önceki Osmanlı bilimsel ve entelektüel hayata ilişkin çeşitli eklerden oluşmaktadır. İslâmiyetin, tevhid ve zühde dayanan ilâhi yolunu hatırlatırken zühd kadar önemli bir ahiret değeri etrafında şekillenen Zübdetü'l-irfân serisi çoklu disiplinlerde (Temel İslam Bilimleri, Fizik, Kimya, Biyoloji, Astronomi, Tıp, Tarih, Antropoloji) kalem alınmış yaklaşık beş bin sayfadan oluşan bir külliyyattır. Bu kitap, son peygamber Hz. Muhammed'in (s) gözetiminde Medine İslâm Düşünce Merkezi'nde (Medine Okulu) üretilen temel bilimleri zühde dayalı bir yaklaşımla ele almaktadır.

1446 yıllık süreçte Hz. Peygamber'in ilk örneklerini gösterdiği kamu yönetimi uygulamaları, savaş ve barışları, zühd kavramı etrafında şekillenen sosyolojiler ile hukuk sistemi kitabın konuları arasında açıklamasını bulmakta ve ileri seviye araştırmacılar için haşiyelerde kimi detay konular yer almaktadır.

Hamid Hamdî Efendi haşiyelerde kimi zaman oldukça zor meselelere girmekte, kimi zaman son derece sade ve kısa bir şekilde not düşmektedir. Zübdetü'l-irfân serisi günümüz bilim çevrelerinde yeni olabilecek birçok nükteyi ihtiva etmektedir. Şeyh veya müftü olabilmenin bilimsel kriterlerine vurgu yaptığı *Zübdetü'l-merviyye*'si adeta Osmanlı son dönem bilim ve akademi çevrelerindeki Gelenek – Modernite çatışmasına dair önemli nokteler taşımaktadır.

Müftü efendi, Malatya'da 107 yıl öncesinden İslâm Dünyası'nın çok boyutlu olarak günümüzdeki bilimsel zihin ve ahlâk krizlerine tutulacağını haber vermektedir. Bugün müellifin tersim ettiği bilim ve akademi anlayışından tamamen tersine dönmüş bir yapı gözlenmektedir. Kitap Peygamber mirası Medine zühd ekolünün kurucu pîri Hz. Ali, sahabe ve tabiinin zühd esasına dayalı yönetim ilkeleriyle geliştirdiği eğitim, üretim ve yönetimi incelerken, ilk yüzyılda gerçekleşen değişim ve yenilenmenin itikadi / fikhî esaslarını incelemektedir.

Anahtar Kelimeler:

Tasavvuf, Kur'ân ve Sünnet, Medine Zühd Okulu, Haşiye, Zübdetü'l-irfânlar

The Essence of Wisdom (Zubdetu'l-Irfan) Footnotes

The book consists of a transcription of the havâmiş and annotations in the manuscript *Zübdetü'l-irfân fî tedkîki'l-itkân*, a biography of the Ottoman author Hamîd Hamdî Efendi, and various appendices regarding the scientific and intellectual life of the Ottoman Empire one hundred and thirty years ago. The *Zübdetü'l-irfân* series, which reminds us of the divine path of Islam based on monotheism and asceticism while also being shaped around an afterlife value as important as asceticism, is a collection of approximately five thousand pages written in multiple disciplines (Basic Islamic Sciences, Physics, Chemistry, Biology, Astronomy, Medicine, History, Anthropology). This book addresses the basic sciences produced at the Medina Islamic Thought Center (Medina School) under the supervision of the last prophet Hz. Muhammad (pbuh) with an approach based on asceticism.

Over a period of 1446 years, Hz. The public administration practices that the Prophet showed the first examples of, wars and peace, sociologies shaped around the concept of asceticism and the legal system are explained among the subjects of the book and some detailed topics are included in the footnotes for advanced researchers.

Hamid Hamdi Efendi sometimes deals with very difficult issues in the footnotes and sometimes notes in an extremely simple and brief manner. The Zübdetü'l-irfân series contains many points that may be new in today's scientific circles. His Zübdetü'l-merviyye, in which he emphasizes the scientific criteria for becoming a sheikh or mufti, contains important points about the conflict between Tradition and Modernity in the late Ottoman scientific and academic circles.

Mufti Efendi announced in Malatya 107 years ago that the Islamic World would be subjected to today's scientific mind and moral crises in a multidimensional way. Today, a structure that has completely reversed the understanding of science and academia that the author had expressed is observed. The book examines the education, production and management developed by Hz. Ali, the founder of the Medina ascetic school, the heritage of the Prophet, and the management principles based on asceticism by the companions and the successors, while also examining the theological / jurisprudential principles of the change and renewal that took place in the first century.

Keywords:

Sufism, Quran and Sunnah, Medina Ascetic School, Annotation, Zubdetu'l-irfân

İslâmiyet, tevhid ve zühde dayanan ilâhî bir yoldur. Bu yol, insan ve toplum hayatını düzenleyen; bilimsel, rasyonel, manevî ve ahlâkî prensipler vazetmiş, Medine’de ahiret değerlerine dayalı bir kamu siyaset ve ahlakî teşkil etmiştir. Medine Okulu adı verilen bu sistemin esasları ve uygulamaları, günümüze kadar güncelliğini ve önemini korumuştur. Hicretten bugüne Hz. Peygamber’in ilk örneklerini gösterdiği tevhid ve zühd uygulamaları, sonraki nesiller için de bir kültür oluşturmuştur. Bu kültür her dönem ve her toplum için zamanın kavramlarıyla yeniden ele alınmalıdır. Kendisi de bir zühd müellifi olan Şeyh Hamid Hamdî Efendi Medine İslâm düşünce kültürünün kavramlarını *Zübdetü’l-irfân* (İrfânın Özü) serisinde çoklu disiplinlerle yeniden ele almayı başarmış, haşiyeler ve kenar yazılarında detay bilgiler ve ilginç analizler ortaya koymuştur. Zühd tarihini yaşadığı çağın ilerisinde bir anlayışla ele almış, temel İslam bilimlerine ve fen bilimlerine zühd zaviyesinden bir bakış getirmiştir.

Yazar diraz müddet (uzun süre) dış görevlerde bulunmuş Hindistan ve Arabistan Yarımadası’nda çeşitli araştırmalar yapmış ve eserinde bugün bile arşivlerde rastlanılmayan bilgiler dercetmiştir. Buna göre İngiliz kraliyetinin her iki coğrafyada büyük hesapları vardır. İngiliz oryantalistler İslâm’ın ana geleneğini bozmakta, yeni fikirler adı altında müslüman toplumları kargaşaya sürüklemektedirler. Aynı zamanda itikadi kafa karışıklıkları meydana getirip bir inanç krizi üretmeye dönük çalıştıklarını belirterek Arabistan’da İngiliz faaliyetlerine dikkat çekmektedir.

Dr. Mevhibe Alptekin

Hatay Mustafa Kemal Üniv. Öğr. Üyesi

Hatay / 2025

Elinizdeki eser, hayatının her safhasını eğitim öğretim ve üretimle yoğurmuş; Anadolu'nun farklı şehirlerinde, yurt dışında ve özellikle gönüllerde iz bırakmış bir mürşid-i manevî olan, muhterem dedem Hacı Hamit Hamdî Vanî Malatî'nin temel bilimlerle tasavvuf yolundaki tefekkürlerinin bir meyvesidir. Müellifin hem ilmî hem de gönül dünyasını yansıtan ve sadece hâşiyelerden oluşan bu mütevazı eser, modern dünyanın karmaşasında arayış içinde olan gönüllere bir nefes olmayı amaçlamaktadır.

Çok zorlu ve yorucu bir sürecin sonunda bu çalışmayı sizlerle buluşturmanın bahtiyarlığını yaşıyorum. Bu yolculukta kendisinden çok şey öğrendiğim, her türlü nazıma katlanan değerli Yüksek Lisans hocam ve kardeşim Prof. Dr. Mustafa ALTUNKAYA hocama, çok zor Arapça metinlerin çevirilerinde yardımcı olan, konuları anlama bakımından uzun uzun istişare ederek, bıkmadan usanmadan sorularıma samimiyetle cevap veren, kıymetli arkadaşım Hafız Hasan MASRÎ hocama en derin saygılarımı sunuyorum.

Ömer DOĞAN & Hakan GÖNÜLTAŞ'ın katkılarıyla basımı gerçekleşen bu kıymetli çalışmayı istifadenize sunarken, onun samimiyetini, irfanını ve hikmet dolu yaklaşımını hissedebilmeniz en büyük temennimdir. Onun yoluna adanmış bu satırların, gönüllere rehber olması duasıyla...

Hacı Hamdi Hamit POLAT
İstanbul / 2025

KISALTMALAR

(c)	: Celle Celaluh
(r)	: Radiyallahu anh; Allah ondan razı olsun
(s)	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
akt.	: Aktaran
a	: Aleyhisselam
b.	: bin, İbn (Oğlu)
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Miladi
öl.	: Ölüm tarihi
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik eden
tsz.	: Tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu,
Üniv.	: Üniversite
vd.	: Ve diğerleri, çok yazarlı eserlerde.
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Dünya meseleleri yeniden çözümsüzlüğe sürüklenmiş bulunmaktadır. Müslümanlar, yüz yıllık yıkımdan kalkmaya hazırlanırken Sykes-Picot düzeni kabuk değişikliğiyle 21. Yüzyılın ilk çeyreğini yine kana bulamaktadır. Müellif Şeyhin 108 yıl önce Malatya’da kaleme aldığı Hicaz raporu ve İbn Abdulvahhab (öl. 1792) İngiliz krallığının Hz. Peygamber’in zühd iktidarı, Şeyh Hamid Hamdî’nin *Zübde* serisini yazmaya başladığı 1918’den bu yana coğrafyanın yeraltı / yerüstü kalelerini işgalcilere kaptırmış bulunmaktadır.

Savaş ölünce değil, düşmana benzeyince kaybedilirmiş. Bilge kral Aliya’nın (öl. 2003) hafızalarda yer eden sözü bugün için de geçerlidir. 1917’den beri işgal edilen Filistin topraklarında Osmanlı öğretmenlerinin Şeyh İzzeddin el-Kassâm’ın (ş. 1935) başlattığı direniş 108 yıllık süreçte bu kadar yalnız kalmamıştı. 1942’de genel grev kararı alan Filistin halkının bu direncini de Abdülaziz Âl-i Suûd (öl. 1969) imzasını taşıyan ve Abdullah el-Muhtedi kod adlı İngiliz ajanı John Philby (öl. 1960) tarafından kaleme alınan dindarlık maskeli bir mektup kıracaktı. Sonrasında vehn içindeki ümmetin diline tutuşturulan sloganlar cenazelere örtülen “كل نفس ذائقة الموت / Her nefis ölümü tadacaktır” (Ankebut 57) örtüsü gibi bir göz aşinalığına dönüşmüştü.

İslâm tarihi ve siyer çalışmaları, tek yönlü olarak sürdürülmekteyken Şeyh Hamid Hamdî’nin tarih konularını ele alış bu tek yönlülüğü aşmaktadır. Tarih, sosyoloji, iktisat, tasavvuf, kimya, matematik, fıkıh, tıp, tefsir, hadis ve tasavvuf onun yazmalarında iç içedir. Müellif temel İslam bilimleri ile her türlü tabiat bilimleri arasında bağlantı kurmaktadır. Nitekim İslâm’ın ilk yüzyılında beşeri ilimler ile teknik ilimler, toplumsal sorunları çözmeye yönelik olarak birlikte ele alınmakta ve eğitim öğretimi birlikte yapılmaktaydı.

Kimya ve tıp alanında Cabir b. Hayyân es-Sûfî (öl. 815), İbn Sinâ (öl. 1037) gibi tedvin dönemi İslâm bilginlerinin dünya çapında bilimsel keşifler gerçekleştirmesinin sırrı, bu gibi fen bilimleri ile şer’î ilimler arasını ayırmadan ortak çalışmalar yapmış olmalarında aranmalıdır. Günümüzde sosyal-fen bütün ilimlerin illiyet bağı ile birbirine bağlı oldukları gerçeği teknoloji ve iletişim alanındaki gelişmeye paralel olarak daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Çalışma iki bölüm şeklinde düzenlenmiş, giriş, sonuç, bibliyografya ve eklerle tamamlanmıştır. Giriş bölümünde Şeyh Hamid Hamdi Efendi’nin hayatı, İslâm bilim felsefesi, tasavvuf anlayışı, tıp ve kimya araştırmalarına dair bilgi ve analizler yer almakta, kavramsal çerçeve, müellifin ele aldığı multidisipliner konu başlıkları sunulmaktadır. Bibliyografya kısmında araştırmanın yabancı kaynakları yanında Türkçe literatür de verilmiştir. İkinci bölümde Şeyh Hamid’in haşiyelerinin transkribi yer almaktadır.

Bu çalışmayı yaparken Şeyhin torunu Hacı Hamdi Hamit Polat'ın üstün gayretlerini zikretmeden, aramızda gelişen arkadaşlık ve tevafukları anmadan geçmek mümkün değildir. Zira yazma nüshaların orijinal haliyle dayısı emekli müftü Şehabettin Efendi'den (öl. 2017) bulunup temin edilmesi, bunların sayfalandırılıp dijitalize edilmesi tamamen onun tükenmeyen iştia ve gayretine matuftur. Ancak yazmaları okuyacak kimseleri bulamayı, bir kısım yerleri transkribe ettiğini zannedenlerin ne denli bu işten uzak olduklarını bizzat tecrübe ederek görmesi onun en büyük hayal kırıklıkları olmuştur. 2015 yılında yolumuzun kesişmesiyle tam bir tevafuku Rabbaniydi. Zira merhum dedem Mustafa Altunkaya (öl. 1963) Şeyh Hamid'i (öl. 1955) tanıyor ve ona muhabbet duyuyordu. Bu tanışıklık ise merhum dedemin amcası Sultanahmet Camii İmamı Yıldız Sarayı Huzur hocası Hasan Naimî Harputî'den (ş. 1905) ileri geliyordu.

Malatya'nın ilk mali müşavirlerinden merhum babam Nedim Altunkaya (öl. 2023) ise müellif şeyhin hem komşusu hem de evinin yanındaki Kozkökü Camii'nin 1954'te (Şeyh sağ iken) imamıydı. Camiye gidişinden söz eder, şeyhin oğlu Şehabeddin Efendi (Demirler) ile arkadaşlığından hatıralar aktarırdı. Ondan Molla Câmî dersleri aldığını söyler, çeşitli hususları bazen sevinerek bazen üzüler zikrederdi. Dinlediğim bazı hususları birinci bölümde bir başlıkta toplamak kuşkusuz faydadan hali olmayacaktır.

Malatya Kızılay Şubesi başkanı Sayın Sadi Ergül'ü anmadan elbette geçemeyiz. Kendisi 1918'de Malatya'da kaleme alınan bu yazmalarla ve onu ortaya çıkaran Şeyh'in torunu Hamdi Bey'le tanışmamızı sağlamış, bu ilmî ve tarihi hizmete vesile olmuştur. Transkripsiyon, edisyon ve redaksiyon aşamalarında gözlük kullanmaya başlayan ve yılmadan çalışmalarına devam eden değerli öğretim üyesi Sayın Dr. Mevhibe Alptekin'e tüm emeği geçenler adına çok teşekkür ederim. Ayrıca Şeyhin yaşlı oğulları, torunları ve Malatya'daki manevi takipçileri de oldukça uzun müddet süren (11 yıl) bu çalışmaların olgunlaşıp tamamlanmasında dualarıyla katkı sunmuşlardır. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim. Hafız Hasan Masrî'den de söz etmek bir vefâ gereği olsa gerektir. Kendisine teşekkür ederim. Bu çalışmamızın fayda ve tesirini halketmesini Allah'tan niyaz ederiz.

Prof. Dr. Mustafa Altunkaya
Hatay / 2025

قال رسول الله ص: "أعد عدوك نفسك التي بين جنبيك"
"Senin En Büyük Düşmanın "Sen"sin".
Hadis-i Şerîf

Nefis bir ejderhadır o ne zaman öldü ki / O sadece imkansızlıktan baygındır
Nefsi, ayrılık kışında beklet / Sakın onu Bağdat güneşinin altına götürme
Mesnevî

GİRİŞ

İslam Tarihinde ilk Kur'ân nesli sahabenin müslümanlığı ile sonraki nesillerin müslümanlıkları arasında daima büyük farklılık olduğunu görüyoruz. İlk neslin referansı yalnızca ilahi vahiy bilgisi ve Hz. Peygamber'in uygulamaları iken sonraki nesiller arasında bilim parçalanmış ve dini ilimler, pozitif bilimler ayrımı yapılır hale gelmiştir. Oysa tevhid akidesinin evrendeki içkin formuna vakıf olanlar yozlaşmalara karşı durmuş, bilginin; mebde' ve müntehasıyla kesretten vahdete doğru bir süreci takip etmişlerdir.

Osmanlının yetiştirdiği öncü isimlerden biri olan Şeyh müellif Hamid Hamdî Efendi (öl. 1955) Batıcı politikaların tesiriyle yıllarca ihmal edildiği gibi her türlü mazlumiyet ve sürgün çilesine de düşer olup, bir köşede kitaplarını sessizce yazarak hayata veda etmiştir. Kendisi günümüzde birçok meselenin gündeme getirilmesine öncülük etmiş çok yönlü bir son devir sûf âlimidir.

Tasavvuf tarihi, İslam'ın iç bünyesindeki sekülerleşme illetine karşı gerçekleşen zühd direnişinin tarihidir. Geleneğin açmazı ve modernist savrulma arasında pozitivist etki altındaki İslam bilimlerinin günümüze intikali müellif gibi son devir ulemasının katkılarıyla gerçekleşmiştir.

Çoklu disiplinlerde uzmanlaşmış bir âlimi ele alıp *Zübdetü'l-irfân*'daki hâşiyelerinin transkribini de ek olarak sunduğumuz bu çalışma, bilimsel tekniklere uygun olarak hazırlanmıştır. Müellif 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İslam dünyasının içine girdiği süreci gözlemleyerek, II. Abdulhamid Han'ın (öl. 1917) yakınında görev almış, Hindistan'dan Arap yarımadası ve sair beldelere rihletler yaparak Devlet-i Âliyeyi kurtaracak çalışmalarda yer almıştır. İstanbul'da çeşitli felsefe ve ideolojilerin Osmanlı bünyesine nasıl sirayet ettiğine tanıklık eden müellif, eğitim sisteminin tecdidi çalışmalarında yoğun rihletler yapmıştır.

Müellif Hamîd Hamdî Efendi'nin Hayatı (1873-1955)

Ali Efendi (öl. 1915) ve Mâhiye Hatun çiftinin fakih oğlu Şeyh Hamdî Efendi 1873 Nûrşîn-i Süflâ'da dünyaya gelmiştir. Doğduğunda omzunda, sırtında ve alnında birtakım yazılar görülmüştür. 1870'li yıllarda yazıların sırrını çözmek için babası onu İstanbul'a götürmüş, zamanla silinen yazıların sırrı çözülememiştir.¹

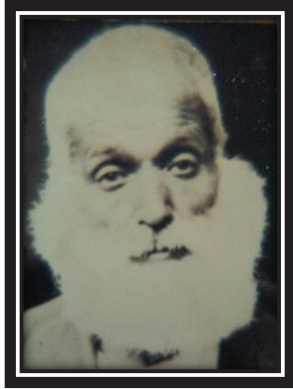
İstanbul'da eğitimini tamamlayan Şeyh, Hameyn'e uzun süreliğine göreve gitmiş, Hindistan'a 2. Abdulhamid Han tarafından gönderilmiş, Doğu, Güneydoğu başta olmak üzere birçok beldeye seyahat edip eğitim-öğretim kurumlarıyla ilgili reform çalışmaları yapmış, teftişler vb. çalışmalarda bulunmuştur. İzmir Ödemiş İbrahim Efendi Medresesi'ndeki

¹ H. Hamdi Hamit Polat, *Şehabettin Efendiyle Röportaj*, (Adapazarı: 2008)

müderreslik görevinden sonra İstanbul'a tekrar dönerek Fatih Medresesi'nde dersiâmlık yapmış, Van'a eğitim müfettişi olarak dönmüş, Hukuk azalığı, Arapça muallimliği ve son olarak müftülük yapmıştır. İzmir Ödemiş'deki müderreslik yıllarında eşkiyalık yapan Çakırcalı Mehmet Efe'nin onun vesilesiyle eşkiyalığı bırakıp öğrenci olmak istemesi, onun ilmî ve pedagojik yetkinliğini göstermektedir. 1905'te otuz iki yaşında ziyaret amaçlı geldiği Van'dan, katliam ve işgal yıllarına kadar ayrılamamıştır.

Dönemin Van raporlarına göre bölge Ermenileri hızla silahlandırılırken, yabancı ülke misyonerleri işgal planlarına Ermeni örgütleriyle yapacak iç çatışma planlarını da eklemişlerdi. Sonunda 1914'te Van ve civar bölgeler Rus ordusunun öncülüğünde Ermeni örgütlerinin katliâm ve yağmalarına tanık oldu. Van'ın ileri geleni müellif şeyhin Van'daki evi de muhasara edilip gadre uğradı. Gözünün önünde dört çocuğu ve eşi vahşice katledildi. Büyük kızı Rus subay tarafından götürüldü. Kendisi ise türlü işkencelerle konuşturulmak için hapsedildi.

Bu çalışmada bir devrin mazlûm şâhidi Hacı Hamid Hamdî Vâni el-Malatî'nin ilmî kişiliği, tasavvufi görüşleri yanında Osmanlı birikiminin hangi düzeyde bir yetkinliği temsil ettiğini görmekteyiz.



Kendi Kaleminden Terceme-i Hâli: Hacı Hamid Hamdî Vâni Murtazevî b. Ali Efendi b. Demir b. İsmail

1289/1873 senesinde Van vilayetinin Nurşîn-i Süflâ mahallesinde tevellüd edip mahalle mektebinde Bekir Efendi Hoca'dan bid' ederek hatm-ı kelâm-ı kadîmden sonra, doksanbeş tarihinde mekteb-i rüşdiyesinde, üçyüz tarihinde (1300/1884) birinci olarak ikmâl ve a'sâr ve mektubî kâlemlerine mülazemete bi'd-devam, bu sırada İskenderpaşa Medresesi'nde Muid Ahmed Efendi'den Arabi dersine de giderek, üçyüzyedi senesinde (1307/1891) Bayburd Kazasına tahsil-i ulûm hususunda Müfti Ali Efendi'den tahsil-i ulûm edilerek ba'dehu tevsî-i ulûm zımında Dersaadet Fatih Medresesi'ne iskân, dersiâmlardan Mustafa Efendi dersine devam ve akşam dersine de Şiranlı meşhur Halis Efendi yedinde tahsil edilmiş, üçyüzonbir tarihinde (1311/1895) Hicaz'a ma'zemet-i dirâze Haremeyn-i Şerîfeyn ziyaretinden sonra derslere devam, üçyüzonüç (1313/1897) tarihinde tekrar Hicaz'a ve Haremeyn-i Şerifeyn'de Ramazan-ı Şerîf'e tesadüfle geceler umre'ye gidilmiş ve tavaf ile teravîh kılınmıştır. Üçyüzonaltı (1316/1900) tarihinde tekmi-i nüsah ile icazetnâme alarak Ödemiş Kazasının İbrahim Efendi Medresesine Müderres tayin ile, üçyüzyirmibirde (1321/1905) sıla-ı rahm için Van vilâyetine azimetle valideyn-i ber hayat ziyaret olunarak vilayetin Daru'l-Muallimin mu-

allimliğine ve ibtidai mekteb müfettişliğine ve i'dadi mektebi Arabi mualimliğine tayin, üçyüzyirmiyüç tarihinde (1323/1907) bidayet-i hukuk azalığına, üçyüzyirmiyedi tarihinde (1327/1911) Hoşab kazası müftülüğüne tayin, Harb-i Umumi'de vilayet istilaya uğradıkta mücerred (tek başına) kalarak hicretle Urfanın Suruc kazasında Çekirge Anbar memurluğuna, Urfa'ya Fransız ve İngiliz asakirinin vürûdunda hicreten Malatya'ya bilvurud nasayih ile cami'i şeriflerde ve mahalle mescidinde hitabet ederek vaktin nezaketine mebni her ikisinden el çekilip inziva-yı gûşe-i mutala'aya kalmıştır. Üçyüzonda ve üçyüzonüç tarihlerinde iki def'a Hicazî esnasında Abdullah Mekki oğlu Halid'den Tarik-i Nakşî letaifi ve üçyüzsekiz tarihinde Seyyid Fehim el-Arvâsî kaddesallahu esrarehumda ta'rif-i ezkar bid' edilmiştir.²

Müellifin doğum Nurşin-i Süflâ mahallesinin adı, Bitlis'in Güroy-mak ilçesi sınırları içinde Nurşin beldesinden gelir. Belde Abdurrahman-ı Tağî (öl. 1886) ve Cihan harbinde bir kolunu kaybeden oğlu Ziyaeddin Efendi (öl. 1945), Said Nursî (öl. 1960) gibi şahsiyetlerin yetiştiği verimli bir bilim muhitidir. Fotografik hafızasıyla fevkalade bir öğrenme yeteneğine sahip olan Şeyh Hamdî, küçük yaşlarda iken Kur'ân hıfzını ve diğer dürûs-i Kur'âniyeyi tamamlamıştır.

Nüfus sayımına göre (1890) vilayetin nüfusu 430 bin'dir. Ermeniler 120 bin civarındadır. İsyan çıkartıp ihtilâlcî çetelerle Ermenistan adında bir devlet kurmak için 1885 Armenakan, 1887 Cenevre Marksist Hınçak, 1890 Tiflis Taşnaksutyun partilerini kurup 1894'te Sason İsyanı çıkartıldı. Kurulan tahkik komisyonu raporunda olaylarda Ermenilerin masum olmadığı açıklandı.³ Bu sırada Hamid Hamdî Efendi 22 yaşında Hicaz görevindedir. Görev dönüşünde 1905'de Van'a gelmiş, 1907'de Hukuk azalığı, 1911'de Hoşab Müftülüğüne tayin olmuştur. Müftülüğünün üçüncü yılında Van işgal edilmiş, şeyh bütün aile efradını yitirmiş ve ahaliden yüzbin kişinin uğradığı akıl almaz şenatlere maruz kalmıştır.

Hamid Hamdî Efendi gibi bilim insanları o dönemde bilimsel yetkinlikleri yanında tarikat yetkinliğini de (insan yetiştirme) olarak mezun ol-maktaydı. Nurşin âlimleri, ilim-amel bütünlüğü içinde yetişen ulemasıyla tanınan bir belde olarak öne çıkmaktadır. Hizan'a bağlı Şeyh Abdurahman Tagi'nin gayretleriyle çok sayıda zahid bilim insanları yetişmiştir. Fethullah Verkansi (öl. 1899), Milis kuvvetleri kumandanı Gazi Muhammed Ziyâeddin (öl. 1923), Abdülhakim Arvasi (öl. 193), Said Nursi (1876-1960), Sultanahmet Camii eski imamı Şeyh Şefik Arvasi (öl. 1970), Bitlis eski müftüsü Molla Abdülkerim Saruhan (1923-1986), Ramazan Buti (1888-1990),

² Hamid Hamdî, *Zübdetü'l-irfân fî tedkiki'l-itkân*, (Malatya: Müellif Nüs, 1918), 14.

³ Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türk Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu*, (Ankara: 1985), 21.

Sadrettin Yüksel (öl. 2004) ve M. Emin Er (1914-2013) Nurşin mücâzlarıdır (mezunlar).

Şeyhin babası Ali Efendi yine bir ilim ehlidir ve yüzlerce insan çalıştırarak tarım yapmaktadır. Annesi Mahiye Hatun ise ata binen, silah kullanan yedi çocuklu bir kadındır. Hâşim ve Hacı Temir dışında müellifin kardeşleri Bilâl, Sultan, Binnâz, Abdurrahman ve çoğu yeğenleri Van işgalinde şehid düşmüşlerdir. İşgale ilişkin Avusturya-Macaristan diplomatik belgelerinde şu ifadeler yer almaktadır: "Ermeniler savaş başladıktan sonra Türk memurlarına ve Türk ordusuna karşı, düşmanca faaliyetlerde bulundular. Ayrıca Rusların gelmesinden sonra Van vilâyetinde Müslümanları acımasızca katlettiler.⁴ Bir başka arşiv kaydında ise Şeyh'in ahalî ile birlikte maruz kaldığı söz konusu feci katliam, görgü tanıklarının ifadeleriyle şöyle anlatılmaktadır: "Ermeniler, girdikleri yerleri selhane (mez-baha) gibi cesetlerden geçilmez halde bırakmışlar; paraları, kıymetli şeyleri tamamen işkenceyle yağmalayıp bütün varlıkları talan etmişlerdi. İslâmiyet'e yaptıkları küfürlerle hakaretlerle cami ve medreseleri ateşlemiş, İslâmları katletmekten büyük zevk almışlardı. Ahalinin silahlarını toplayıp, burun ve kulaklarını, bacaklarını, kafalarını kesmiş, karınlarını yarmış, çocukları diri diri ateşe atmış, kılıçlarını daha dilleri dönmeyen çocuklarla, ayak atamayan ihtiyarlara indirip kaldırmaktan pek zevk almışlardı. Kadınlara lisana getirilmeyecek tecavüzlerde bulunmuşlar, zorla götürmek istedikleri kız ve kadınlardan gitmemek için direnenleri vahşî sûrette katletmişler; memeleri, burunları kesilmiş ve her nasılsa kurtulmayı başarmış kadınlar çıplak edilmişler ve gelinceye kadar can veriyorlardı. Çocuklar karlar üzerinde ölüme terk edilmiş, insanlar açlıktan ölmüşlerdi. Sor dağına çekilen Hoşab Van halkını Ruslar topa tutup, büyük kısmını imha etmişlerdi. Hoşâb Müftüsü'nün oğlu Ali'nin kafasını o derece ezmişlerdi ki, bir el kadar parça halinde bırakılmış; Ermeniler, babaya tehditle, oğlunu Rusların öldürdüğünü söyletmişlerdi. Amerika müessesesine götürülenler ise kendilerine verilen somun ve yahniden yedikleri zaman kan kusarak ölmüşlerdi" ifadeleri yer almaktadır.⁵

Müellifin mahdumu emekli Adapazarı müftüsü Şahabettin Efendi'nin verdiği bilgiye göre: II. Abdulhamit (öl. 1918) tarafından görevlendirilerek Anadolu'yu karış karış gezmiş, yapılan ıslahatlar doğrultusunda eğitim kurumlarındaki yanlışlıkları tespit edip düzeltilmesini sağlamış, görevli olarak Hindistan'a gönderilmiştir. Hindistan'da giydiği kıyafetlerin konulduğu sandıksa halen mevcuttur. İstanbul'da bulunduğu sırada bir paşa kızı olan ve Gedikpaşa'da bir konakta yaşayan ilk hanımıyla evlenmiş, bu evlilikten beş çocuğu olmuştur. Baldızı savaştan sonra ilanla

⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Ermenilerin Suriye'ye Nakli Sürgün mü Soykırım mı?* TTK Yayını, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf>, 3.

⁵ Ermeni Katliam Belgeleri, *Başbakanlık Devlet Arşivleri*, (Ankara: 2001), 136.

kız kardeşini aradıysa da Şeyh Hamdî, İstanbul'dan getirdiği eşinin çocukları ile birlikte katledildiği haberini baldızına verememiştir.⁶

Kimyager, tabib, hukukçu, müfettiş ve müftü gibi çoklu disiplinlerde uzmanlık sahibi Hamid Hamdî Efendi, yaşadığı tecrübelerin acısını kitabında; Düşüm yollarda kaldım / Hazretine yöneldim / Aman yetiş bunaldım diye dillendirmektedir.

Müellif, zindan günlerinde tedavi ettiği hasta Rus subayının yardımıyla esaretten kurtularak aylar süren dağ yollarından Urfa'ya varmayı başarır. Urfa'nın Suruç kazasında ambar memurluğu yaptığı sırada, 1916 Sykes Picot düzeni, Osmanlı'nın bölüşüm planı ve Balfour deklarasyonu ile Urfa-Antep yöresinin de işgal edileceğini öğrenir ve oradan Malatya'ya hicret eder. Camilerde, mahalle mescitlerinde konuşmalar yapar. Ancak daha sonra ikisini de bırakıp inziva-i kûşe-i mütalaaya kapanarak el yazması eserlerini kaleme alır.



Resim 1 / Müellifin Evi, Ferhadiye mh. Hamikoğlu sk. Malatya (80 yıl önce)

Hamid Efendi geçmişini hemen hiç anlatmazdı. İlk eşi Hanife Hanım'dan olan beş çocuğunun isimlerini hiç zikretmemiştir. Arşivlerde çocuklarından birinin adının Ali olduğu kaydı yer almaktadır. Oğlu Şehabettin Efendi; Malatya İnderesi'nin alt kısmında cirit oyunları oynanan alanda; "Hocam bu çocuklar sizin mi?" diye soran zâta: "Beş tane yetiştirdik, onlar gitti, şimdi bunlarla meşgulüz" dediğini aktarmaktadır. Urfa Suruç'ta iken

⁶ Mustafa Altunkaya, *Şehabettin Efendiyle Röportaj*, 2017.

evlendiği ikinci eşi Pembe Hanım'da doğum esnasında çocuğuyla birlikte vefat etmişti. Malatya'da evlendiği Emine Hanım'a ve ondan olma Sakine, Bahaeddin, Şehabettin, Necmettin ve Mehpâre evladına bu konu hakkında hiçbir şey söylememiştir. Şeyhin düşünce dünyası İstanbul Fatih Üniversitesi yılları, bürokrasi, işgal ve tanık olduğu büyük katliamlarla şekillenmişti. Bütün bu musibetlere sabır ve tevekkül ile direnerek ayakta durmuş, şikâyeti değil teslimiyeti seçerek daha çok çalışmayı ve üretmeyi tercih etmiştir. Haşiyelerde (kenar yazıları) *İnsanı zevk yorar, rahat usandırır, iş eğlendirir*, demektedir. Şahabettin Efendi'yi asla boş bırakmaz bir iş bulamazsa bahçedeki odunların yerlerini değiştirmelerini istemiş. Yeşilyurt (Çarımhtı)'dan sabah namazı için yürüyerek Yeni (Teze-Hamidiye) Camii'ne gelir, namazdan sonra tekrar Çarımhtı'ya dönerdi. Kimi zaman bir pir-i fânî, kimi zaman bir delikanlı gibiydi. Az yemek yer, az uyur, kimi zaman günlerce sadece nar suyu içerek organ temizliği yapardı. Yanına gelen hastalara doktora gidip gitmediklerini sorar, gidip şifa bulamamışlarsa kendi tedavi yöntemlerini uygulardı.

Farklı disiplinlerdeki ilmi birikimini aktardığı eserleri el yazması müellif nüshası olarak mevcuttur. En hacimli eseri *Zübdetü'l-İrfân fi tedkiki'l-İtkân*'dır.

1. *Zübdetü'l-İrfân fi tedkiki'l-İtkân*; yazma, müellif nüshası, 751 sh,
2. *Zübdetü'l-mervîyye fi't-teşrih ve'l-kemeviyye*, yazma, müellif nüshası, 117 sh.
3. *Zübdetü'l-berâhin rücûmen li's-şeyâtin*; yazma müellif nüshası sh.?
4. *Zübdetü'l-müsemmâ fi hükmi'l-esmâ*, yazma müellif nüshası, sh.?

Zübdetü'l-İrfân fi-tetkiki'l-İtkân / İtkân (Kur'ân) Araştırmasında İrfânın Özü adlı eser akaid, fıkıh, tefsir, hadis, tasavvuf ve tarih bahislerinin yer aldığı çoklu ilimleri ihtiva eden bir kitaptır. Kitabın baskısı üç cilt halinde yapılmıştır. Eser 751 sahifeden oluşmaktadır. Eser bilimsel, akademik ve müstakil bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Zor okunan ve Arapça, Osmanlıca, Deri Farsça'sı bölümlerin yer aldığı bu üç dilde kâleme alınmış el yazması metnin transkribini biiznillah gerçekleştirmiştik, bu çalışma ile de haşiyelerini transkribe ederek 10 yıl süren *Zübde* çalışmalarını nihayete erdirdik. Kitabın akademi çevrelerinde araştırma makalelerine konu edilmesi, haftalık sohbetlerde okunarak tedkik ve takip edilmesi ve şiirlerinin seslendirilmesi ise okuyuculara düşmektedir.

Müellif; "Kitabıma, *Zübdetü'l-İrfân fi-tetkiki'l-İtkân* adını koydum ki; ihvanıma bir hediye ve affıma sebep olsun" demektedir. Allâh'ın izniyle bitirdiğim bu kitabıma başlarken diyorum ki; basiret sahiplerinin bildiği üzere İslâm ilimlerinin temelini; ilim, amel ve ihlâs oluşturmaktadır. İlme, amele ve ahlâk ile ihlâsa ait kitaplar birçoklarıncaya yazılmıştır. Bu eser-

lerde anlatılanlar; fikh-ı vicdani diye adlandırılan nefis-i nâtikanın tezkiye-sine ve tekâmülüne medâr olan konulardır. Bu konularla ilm-i ahlâk ve ilm-i tasavvuf ilgilenmektedir” diyerek giriş yapmaktadır. Kitap, sekiz sahifeyi aşkın geniş fihristi ile zengin bir içeriğe sahiptir. Zübdetü'l-irfân'ı bilimsel bir üslupla kâleme aldığı ve içindekiler kısmında kitabın ana ve alt başlıklarını sıraladığı eserinde literatür taraması da yapmaktadır.⁷ Şeyh, İslâmî ilimlerin temelini ilim, amel ve ihlâs'ta görmekte, klasik müellifler gibi eserine kelâm ilmi ile başlayıp tevhid, nübüvvet, me'âd, vâcib, mümteni' hüsn-kubh konularını ele almaktadır. Hızır Bey Çelebi'nin *Nuniyye* kasidesini İ. Hakkı Erzurumî'nin (öl. 1780) tercümesiyle naklederken, Ebû Hanîfe'ye (öl. 767) ait *Dürr-i Meknûn* (Saklı İnci) kasidesini de derç eder. Kitapta İbn Arabî (öl. 1240) ve İmam Rabbanî'nin (öl. 1728) şiirlerine de yer vermektedir. Ayrıca kendi şiirlerini de kayıt altına alarak tasavvufun san'at ve estetik yakınlığını ortaya koymaktadır:

*Saçın ve'l-leyli vechin ve'd-duhâdır
Cebînin kiblegâh-ı evliyâdır
Dehânın deriçe-i nur-i hikmet
Dilin künce-i vahy-i Hudâdır
Görenler nâzır-ı nûr-i tecelli
Senin tutacağın kibriyâdır*

Bir başka şiirinde duygu dünyasının derinlerine inmektedir:

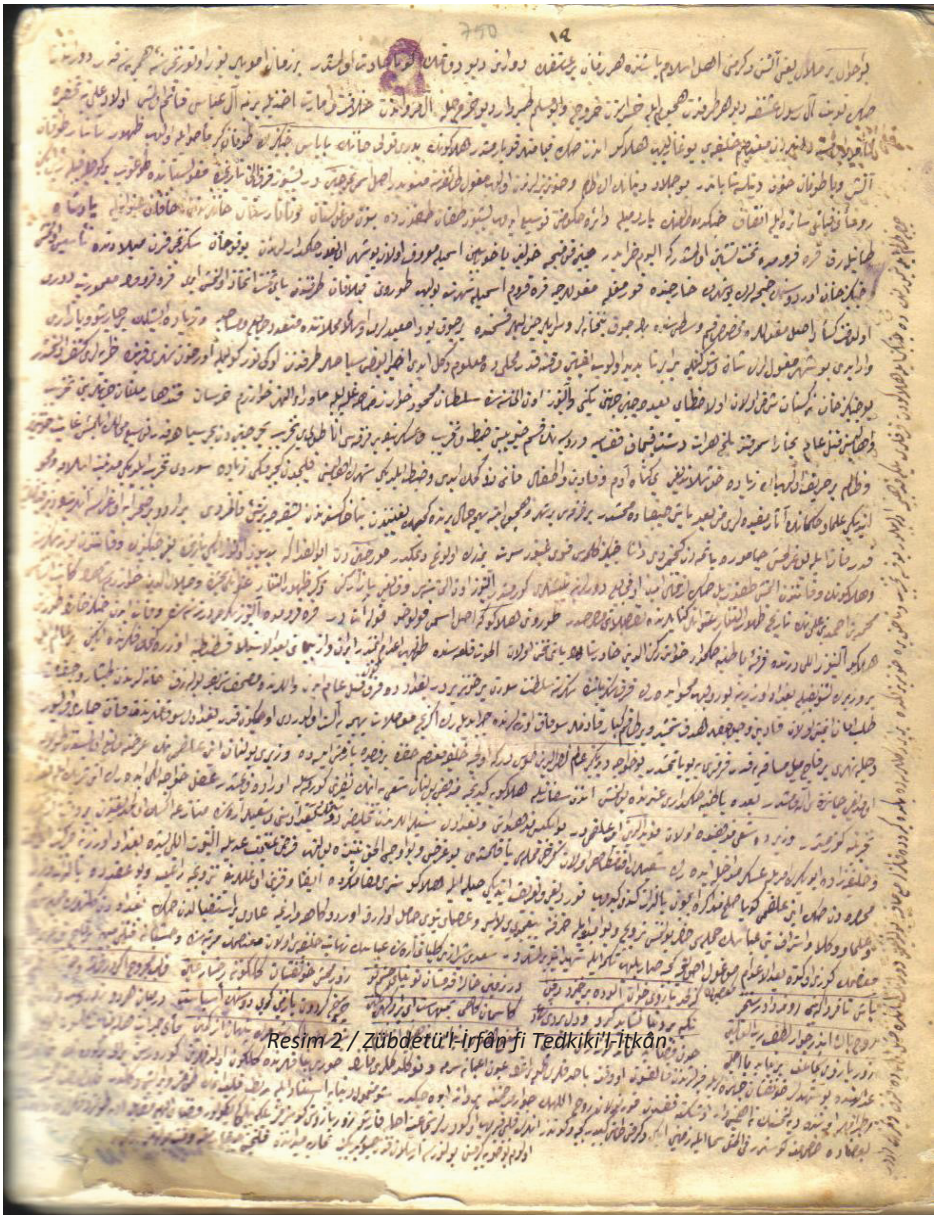
NE ÇARE

*Hakikat şehrinde bir güzel gördüm
Göreni göremedim ne çare
Deryayı aşkınla yanıp kül oldum
Ben bu sırra eremedim ne çare*

*Bir zaman bekledim Leyla dağını
Bir zaman bekledim gül budağını
Bir zaman bekledim dost ocağını
Ben bu dosta eremedim ne çare*

*Sordum ki yârin yeri kafımış
Söylenen sözler kuru lafımış
Aslını sordum ki nun-i kaf imiş
Ben bu kefe eremedim ne çare*

⁷ Hamid Hamdî Efendi, *Zübdetü'l-irfân*, 16.



Zübdetü'l-merviiyye fî't-teşrîh ve'l-Kimeviyye / Anatolik Kimya'ya Dair Aktarılanların Özü adlı eser yüzonyedi (117) sahifeden oluşur. Evrenin yapısı, makrokozmos sistemin işleyişi, anatomi, kimya ilmine dair kâleme alınmış özet ve pratik bilgilerden müteşekkik kitabın kavram zenginliği müellifin bu konulara ve alana hakimiyetini gösterir. Kendisine müracaat

eden hastaların tedavisinde, şeyhin anatomi ve kimya ilmine dair sahip olduğu bilgi birikiminden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gelecek içinde, âlim ve ârif şeyhlerin tedavide uyguladıkları yöntemler ve hastalarına önerdikleri nusha (reçete)'lara da ışık tutmaktadır.

Zübdetü'l-berâhin rücûmen li's-şeyâtin ve Zübdetü'l-müsemma fi hükmi'l-esmâ adlı eserler ise henüz elimize ulaşmamıştır. Bu eserler elimize ulaştığı takdirde onların da transkrip ve tahkik çalışmalarını gerçekleştireceğiz.

Hamdî-i Vâni el-Malatî'nin öğrencileri Malatya, çevre iller ile Ankara, İstanbul gibi metropollere yayılmışlardır. Öğrencilerinin tanıklıkları, o dönemdeki kimi görevlilerin beyanları ve 80'in üzerindeki yaşlarıyla iki oğlundan (Necmettin ve Şehabettin Demirler) aldığımız bilgiler ışığında ulaşıldığımız öğrencilerine kısaca değinelim:

Şeyhin öğrencileri Hacı Ahmet Turan (öl. 1983), Kuspınarlı Hasan Algan (öl. 1972), Karanlıkdereli Hasan Hüseyin İnal (öl. 1978), Epremeli Ömer Çatalkaya (öl. 2004), Altıparmak Hacı Hüseyin (öl. 2006), Meleğin Aliseydi, Mehmet Metin (öl. 1970), Kasacı Mehmet Maskar (öl. 2006), Mehmet Kalı (öl. 2008), Yunus Kolukısa (öl.) Hacı Metin (öl. 1975) Hasan Paşa Sarıççek'tir.

Şeyhin 1918'li yıllarda başlattığı irşad, tebliğ çalışmaları, inzivaya çekilip eserlerini kâleme alacağı 1923'lü yıllara kadar camilerde halkın bilinçlendirilmesi tarzında gerçekleşmiştir. Etrafında toplanan halkın bilinçlendirilmesi ise genellikle daha sınırlı düzeyde ev sohbetleri şeklinde devam etmiştir. Sık sık jandarma baskınları ile rahatsız edilen ve halk ile iletişimi kesilmek istenen müellif birkaç defa sürgün cezası da almış, apar topar kış ortasında yük trenine bindirilerek ailesiyle birlikte il il zorunlu ikamete mecbur edilmiş, evine ancak yıllar sonra dönebilmiştir.



Resim 3 / Malatya Merkez Kuyuönü Mezarlığı, Kasım 2015

Şeyh Tabip Hamdî Efendinin şiirleri irfânî derinliğini ve yüreğindeki hicrân acısını yansıtmaktadır:

*Bundan evvel yok idi hiç kainât
Hep ademdi ondan artık kainât*

*Bu degildir âlem-i halkdan meger
Âlem-i emr-i Hudâ'dır mu'teber*

*Çok zamandan sonra Mevlâ-yı Azîm
Bir nev'i mahlûk yarattı o kerîm*

*Böyle asi böyle serkeş bî hayâ
Yok idi gönlünde havf-ı kibriyâ*

*Dinle bir kez bak nasıl mahlûk idi
Hakka karşı bak nasıl söz söyledi*

*Çün ezelden halk olundu kainât
Hakkı tasdik eyledi her mümkünât*

*Dinle bu nefs-i denî gör neyledi
Hak Taâlâya ne sözler söyledi*

Hamdi Hâkî el-Malatî'nin ömrünün son demleri kışın son ayına denk gelmiştir. Zamanın Malatya'sında kış mevsimi oldukça soğuk geçmektedir. Öyle ki aylarca karların yerden kalkmadığı vaki olmuştur. Bir gün



sevenleri arasında Baskil eşrafından Altunân Köyü muhtarı Mustafa Altunkaya (öl. 1969)'nın oğlu Nedim Hoca'nın görev yaptığı Kozkökü Camii'nde namazdan dönerken ayağı kaymış, yere düşmüştü. Bu düşmenin etkisiyle dizi yara alan Şeyh, artık namazlarını oturarak kılmaya başlamıştı. O sıralarda Nedim Hoca (Altunkaya)'nın Molla Camî dersleri aldığı el-Malatî'nin oğlu Şahabettin Efendi, Malatya'da Müftü muavini ve babasının yanındadır. Zübde müellifi bir müddet sonra yerinden kalkamaz olur. Bu sırada hiç doktor istemez ve 12 Mart 1955 tarihinde 82 yaşında vefât eder. Ölmeden önce ya-

kınlarına ve bağlılarına çeşitli vasiyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri mezarının bir su kenarında, dut ağaçlarının olduğu bir yerde olması ve yüksekliliğinin bir karışı geçmemesi idi. Vasiyeti yerine getirilip cenazesi, sevenleri tarafından kaldırıldı ve Malatya'da Kuyuönü mezarlığına tevdi edildi. Selam olsun ona, onun yoluna, mirasına ve öğrencilerine...

Hamid Hamdî Efendi ve Temel Bilimler ⁸

Klasik müellifler gibi Hamdî Efendi de kelimahisleriyle başladığı eserinde, İslam hukuku, tefsir, hadis, tasavvuf ve diğer temel bilimler çerçevesinde bir çoklu bilimsel anlayış geliştirmektedir. Sıkça şer'-i şerif vurgusu yapmakta, bütün görüşlerini Kur'ân ve Sünnetle delillendirmektedir. Medine İslam Düşünce Okulu'na (Sünnet-i Seniyye) sıkça vurgu yapan müellif inanç ve tutumda, Nakşi Ekolüne bağlılığını göstermektedir. Şeyh-i ekber veya hazret gibi saygı ifadeleri kullanmakla birlikte Muhayiddin İbn Arabî'nin (öl. 1241) düşünce çizgisine mesafeli durmaktadır:

Örneğin İbn Arabî'nin raşit halifelerin hilafet sıralarının ömürlerine göre olduğu görüşünü bir şatiyye olarak nitelemekte ve kabul etmemektedir. Hanefi mezhebi kitaplarında, Hulefa-yı Erba'anın üstünlüklerinin hilafetleri sıralaması gibi olduğunu belirtmektedir. İbn Arabî'nin bu ve benzer sözleri, onun şatiyyelerindendir, kabul edilemez, demektedir. Ona göre; İbn Arabî'nin bu tarz verdiği bilgiler, çoğunlukla ehl-i sünnet'in bilgisinden ve doğrudan uzaktır, reddedilmiştir. Ulema ve ilim talebelerine muhabbet ve onların yöntemleri güzeldir ve onların hareketlerinde olmayı arzu ederim. İmam-ı A'zam'a göre Şeyheyn (Ebubekir, Osman)'in üstün-

⁸ Bu bölümler Dr. Mevhibe Alptekin'in Ankara Üniv. SBE Temel İslâm Bilimlerine sunduğu Zübdetü'l-İrfân tezinden derlenmiştir.

lügü ve hatineyn'in (iki kayınbaba) muhabbeti, Ehl-i sünnetin alametlerindendir. Bu kelamın hikmeti şudur; toplumda fitneler ve ihtilâller ile insanların kalbine bir hüzn girdiği için Hz. Peygamber'in iki kayınbabası hakkında muhabbet kelimesini seçmiştir. Hz. Osman, Hz. Ali (ra)'dan afdaliyette tertib-i hilafetleri olduğu muhakkaktır. Sufiye'nin yanlışları ve bazı sâliklerin mezellet girişimleri çoktur. İtikâdi ve ameli konularda şer'i ilkeleri korumak lazımdır. Bu hususta Allah'a sığınırız, ifadelerini kullanır.

Başka yerde İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd düşüncesini analiz eder. Ona göre, İmam Rabbânî'nin (öl. 1624) vahdet-i şühûd fikri, bu konudaki en doğru yaklaşımı ortaya koymaktadır. Buna göre mümkün vucûd isbât etmek ve hayr ve kemali ona ait kılmak, gerçekte onu mülkünde Hakk'a şerik görmek demektir. Kezâlik mümkün, Vacib-i Te'ala'nın aynıdır demek ve sıfat ve e'ali Hak Teâlânın sıfat ve e'âlinin aynı olduğunu bilmek şu-i edebdir. Hak Teâla'nın esma ve sıfatında ilhaddır. "تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً / Allah bundan münezzehtir. Sufiyye-i kiram özellikle sonrakiler mümkünü vacibin aynı bilmişler ve sıfat ve e'âlini Hak Teâlânın sıfat ve e'âlinin aynı zan etmişlerdir;

همسایه و همنشین و همراه همه اوست / در دلّی گدا و اطلّیس شه همه اوست
در انجمن فرق و نهان خانه ی جمع / بالله همه اوست ثُمَّ بالله همه اوست

Komşu, arkadaş, yoldaş hepsi O
Dilencinin kalpağında ve padişahın ipek elbisesinde hepsi O
Cem' evinin fark ve gizem encümeninde
Billahi hepsi O ve billahi hepsi O.

Allâhım / اَللّٰهُمَّ اَرْنَا لِحَقِّ حَقّاً و اَرزُقْنَا تَبَاعَهُ و اَرْنَا الْبَاطِلَ بَاطِلاً و اَرزُقْنَا جِتْنَابَهُ" hakkı hak olarak göster ve ona tabi olmayı nasip et, batılı da batıl olarak göster ve ondan uzak durmayı nasip et". Bu meselede evvelâ sonraki dönem sufi yazarların ve Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî'nin şeriatın zahirine uygun olmayan mezhebini açıklayıp, sonra Ahmed Sirhindî'nin şer'i şer'ife uygun olan sarîh keşfi tahrir olunur. İbn Arabî ve tabî'lerine göre Allah'ın esma ve sıfatı birbirlerinin aynı olup yine Allah tealanın aynıdır.

Çaresiz ittihad ile hükmederek "Heme ust / Hepsî O" demişlerdir. Hâsılı İbn Arabî'den önceki sufi taifeden hiçbirisi bu ilimler ve sırlara dair bir şey söylememiş ve bu meseleyi bu yöntemle beyan etmemişlerdir. Galeyan-ı sekrde onlardan tevhid ve ittihadı dair sözler zuhura gelmiştir. Ene'l-Hak ve Subhânî demişlerdir. Ama vech-i ittihadı bu sûrette beyan ve izah eylememişlerdir. Ve menşe-i tevhidi bulamamışlardır. "والله يقول الحقّ و هو" / Allâh hakkı söyler ve doğru yola hidayet eder." Şeyh, tasavvuf düşüncesin kurumsal formu olarak tarikat uygulamalarının amacının, insana olgunluk ve gerçek İslâmî yapı kazandırmak olduğunu, bunun ise kerâmet olarak adlandırıldığını belirtir:

“مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى / Kim bu dünyada kör ise o ahirette de kördür”. Büyüklerin yoluna girmekteki amaç perdelerin kaldırılmasıdır. Böylece gerçek İslam şekillenecek ve şirkin dehlizlerinden kurtulmuş olunacaktır. Dolayısıyla kötülük emreden nefsin benliği, tuğyan ve isyanı giderilecektir. Fenây-ı hakiki ile müşerref ve itminana reside ve razı ve marzi olunacaktır. Yoksa matlubu dâma giriftar ve Anka'yı şikâr eylemek değildir. Kerâmet, hakîkatte hakperest olmaya ve dekaik-i şirkden halâs bulmağa ve marifete vâsıl ve fenây-ı nisti hâsıl olmaya maksurdur. İnsanın kemali ondadır.

Ona göre şeytan iki türlüdür: Afaki ve enfüsidir. Afaki, birkaç günlük hayat ile zindedir. Enfüs, nefs-i emmâredir. O nâbûd (etkisiz) olursa, fenâyâ kabiliyetini müjdeler ki; “مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا / ölmekten önce ölünüz” ifadesi insandaki bu yeteneği gösterir. Velâyet-i hâssa da bu fenâyâ bağlıdır. Afakî şeytan dış düşman, enfüsi şeytan iç düşmandır. İç düşman istemedikçe dış düşman hükmünü icra edemez.

Bu yaşadığımız çağ öyle bir zamandır ki İslâm'ın şer'i ilkeleri kaybolmuş, tarikat ana yolu boşalmış, insanlık vicdanında kişisel arzular hakim olmuş, İblis'in askerleri her tarafı işgal etmiştir. Gerçek ilimler alaşağı olmuş, tarikat yöntemleri silinmiş, tasavvufun manası bozulmuş yalnız ismi kalmıştır. Hatta tasavvufun ismi ve yöntemi değiştirilmiş, rükünleri kırılıp sadece şekli kalmış, ehil olmayanlar türemiştir. Çünkü görenler anladı, görmeyenler taklide kaldı, hatta onu inkâra kalktılar. Hakikati görenler “أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ / وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ” yaptıkları iyiliklerin kendilerini kurtarmayacağından korkar, / Rabbine döneceklerini” bilirler. Yalnız Allah için çabalar, geri çevrilmekten çekinirler.

Tasavvuf benlik ve yalnızlık girdabından yola koyulup yol arkadaşı (ihvân) aramaktır. Büyüklerin yolu budur. Onlar farklı ifadelerle hakâyık-ı keşfiyede ve rakâik-i ilhamiyede kitaplar yazmışlardır. Büyük Şeyh Muhyiddîn Arabî (öl. 1240) bu mesleğin önde gelen isimlerindendir. Yazdığı 500 kitaptan büyük bir kısm bu konuya dairdir. Bunlar felsefî mana gibi görünüyorsa da açık keşfe dayalı ve doğru zevke uygundur.

Tezkiretü'l-Evliya, Tabakat-ı Şarânî, Nefahâtu'l-Üns, Ravzu'r-Reyyâhin fi Hikâyâti's-Sâlihîn ve benzeri kitaplar sufi biyografilerini ihtiva ederler ki tarih-i tasavvuf demektir. Bilim ve teknoloji sadırdan satırlara (kalpten kalıba) aktarılacak fıkıh, usul-i fıkıh, kelâm, tefsir ve sair bilimler telif edilip kitaplara aktarıldığı sırada Hicret'in ikinci asrında tasavvuf adı kullanılmıştır ve tasavvuf bu ilme ad olmuştur.

“فَذَكِّرْهُنِي بِذِكْرِكَ / Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim” manası, siz beni anın ki ben de sizi anayım. Yani benim sizden söz etmem sizin ben-den söz etmenize bağlıdır. İnsan zât-ı Bâri'yi zikrederken maksadı ve muradı Allah olmalıdır. Yani zikir, Allah Teâlâ da bu çağrının gereği olarak onu zikretsün diye yapılmalıdır. Zikirde tesiri azaltan şey zikirde gevşeklik göstermek ve onunla meşgul olmamaktır. Peki zikrin etkisi nasıl artar? Önce

hayalle başlar, zihinde iyi şeyler hayal edilir, güzellikler tasarlanır, bundan güzel ve yararlı haller doğar. Sonra güzel rüyalar görülür ve gönül bundan hoşlanır. Sonra uyanıklık halinde rüya gibi durumlar olur. Bunlara vâkıa' denir. Bunlar müjde ve uyarı ve hazırlık aşamasıdır. Sonra keşifler (öngörüler) başlar. Böylece açık keşifler şeriate uygun yorumlanmak kaydıyla takip edilir. Bu kişisel bir tecrübedir. Hukuken üçüncü şahıslara uygulanmaz ancak kişinin kendisi bu ilahi tevcihlerden azamî istifade eder. *Risâle-i Kuşeyriye*, *Avârif-i mâârif* gibi telifler bu hallere dair bilgiler verirler. Muhâsibi ise vera', takva, muhasebe-i nefse dair yazmıştır. O bir Kur'ân psikolojisi ortaya koymuştur.

Suhreverdi ruh, kalp ve nefsin insanda mevcut üç hal olduğunu söyler. Ruh, melekûta bakar, nefis mülk alemine, tabiata bakar. Kalp ise ikisi arasında durup her ikisine teveccüh eder. Kalbin biri ruha diğeri nefse bakan iki veçhesi, nefsin de biri kalbe diğeri tab'iata bakan iki yüzü vardır. Kalp, tamamen aydınlanmadıkça ruha yönelmez, mülkte kalır. Kalp beyazdır, ruha teveccüh ederse akli kuvvetlendirir, doğuşlar artar ve nefis kalbe doğru çekilir. Böyle olmazsa nefis tabiata, maddi âleme yönelir ve körelir.

Zikrin tesiri bir derin ummandır ki kimse onun en derinine vasıl olmamıştır. Bir derya-yı cevami'dir ki kimse onu ihata edememiştir. Zikir nihayetsiz bir âlemdir, sahipsiz bir denizdir ki bütün derinlikleri ve boyutları kendinde toplar ve bütün evrene nüfuz etmiştir. Zikir, zikreden (zâkir) kalbine etki eden bir durumdur. Allah'ı tanıyan kimse çok zikreder az konuşur. Neden, niçin, ne, nasıl, nerede, ne zaman, kim sorularını sorar ve hayret (şaşkınlık, sorgulama) denizine dalar. Malayaniden uzak durur. Zikrin varlığı merci Allahtır. O kendini zikredeni bilir. Mahlûkun ne haddine ki O'nu zikretsin. Allah sadece insanın zâkir olmasını emretmiştir ki herkes kendi ontolojik yetenekleriyle o sonsuz ummandan ve o coşkun denizden bir şeyle teselli bulsun. Sonra ağzı, dili, zihni ve kalbi aydınlanır. Dil böylece kalbi aydınlatır. Allah lafz-ı mübarekesini tekrara müdâvemet olunsun. Abdest şart değildir. Kuud, kıyam, ittika (uzanmak) ve menamda (uykuda) zikir yapılabilir.

Bu süreç ders anlatmakla veya yazmakla değil yaşamakla gerçekleşir. Bu yolun ilk şartı tevbe (rutini ve yanlışları terk)'dir. Alışılmışı bırakıp Allahım! Benden vâki' olup bildiğim bilemediğim herhangi bir hata veya günahıtan vaz geçtim deyip üç kere bu istiğfarı okumalıdır: "Estağfirullah el âzim ellezi lâ ilâhe illa hu el hayyul kayyum ve etubu ileyh / Kendisinden başka ilah olmayan, Hayy ve Kayyûm olan o Yüce Allah'a istiğfar eder, tevbe ederim. Afvımı dilerim". Namaz, oruç gibi yapmamız gereken fiillerin hakikati nedir? Sorusuna verdiği cevap şöyledir:

"Bunlar kişiye özel ve sadece Allah emrettiği için yapılırsa yerine getirilmiş olur. Bu, namazın şeklen edasıdır. Peki namaz ve diğer ibadetlerin yerine getirilmesi hakikatte nasıl olur? Yeni başlayanlar nefsi emmâre aşamasında oldukları için bizzât semavi hükümleri kabullenebilmiş değillerdir. O nedenle bu kimseler namaz gibi ibadetleri şeklen yerine getirirler.

Nefs-i mutmainne ulaşmış kimseler ise şer'i hükümleri aşkla, şevkle ve gönül hoşluğuyla kabul ederler. Onların namazları hakikat itibarıyla. Çünkü nefisler itminan (güven) içindedirler. Örneğin münafık ve müslümanı düşünelim. İkisi de namazı eda ederler. Münafık namazın derinliğini ve hakikatini kabullenemediği için sadece namazın şeklini yerine getirir. Müslim ise içsel ve gerçek bir namaza erişmeyi amaçladığı için namazın hakikatiyle meşguldür. Bu hal itminan-ı nefis derecesinde onu sarar. Daha ileri bir seviye vardır ki imanî derinlik, arınmışlık, duruluk ve çalışkanlıkla seçkin bir konum elde etmiş kimselerin velayet-i hasa adı verilen derecesidir. Bu derecede a'mâl-i salihânın hakikatine ulaşılır. İlk seviyede sorumluluklar şeklen yerine getirilirdi şimdiyse hakikaten yerine getirilir. Bu derece "râsîhûn" adı verilen bilimde kök salmış, bilimsel deney ve gözlemlerini sağlam delillere dayandırmış bilim insanlarına mahsustur. Bilimde kök salmış âlimlerse Kur'ân ve Peygamber yaşantısındaki uygulamalarda yer alan müteşâbihâtın, Kur'ân surelerinin başlarında yer alan mukata'a harflerinin sırrını, anlamını bilenlerdir. Bunun için ilimlere (çoklu disiplinlere; fizik, kimya, matematik, tıp, antropoloji, uzay bilimleri, felsefe gibi multidisiplinlere) vukufiyet gereklidir. Bu dereceden de ileri bir beşinci merteye vardır. Server-i enâm Hz. Peygamber'in olgunluğuna tabi olanlarda belirir. Bu seviyenin elde edilmesinde bilim ve uygulamanın payı yoktur. Bu derecenin oluşması sadece ilahi bir vergi ve ikramdır. O kadar yüksek bir seviyedir ki önceki seviyelerle kıyası mümkün değildir. Bu seviye asıl itibarıyla peygamberlerde görülen bir seviyedir. Onlar bu birikimden her kime bir pay aktarırlarsa onlarda büyük bir aydınlanma gerçekleşir. Derecelerin nihayeti, altıncı bir derece de vardır ki bu derece sadece server-i enâm Muhammed Mustafa'nın makâm-ı mahmuduna mahsustur. "أه من الموت وحالاته / Ah, o ölüm ve hallerine..." Bilimlerin yüzeysel olmasıyla yetinen pozitivist bilginler (ulema-yı zahir), bu derecelerin ilk basamağıyla yetinirler. Bu bilgilerin mâverâsında (arkaplanı) başka bir şeyin olmadığını zannederler. Bilimsel derinlikleri keşfettiren sûfiyyeyi bîkâr (işsiz) tasavvur ederler. Bizim yolumuz sünnete ittiba', bidatten içtinap, acziyet ve mahviyet sıfatıyla nefsi minimize edip cenâb-ı kudsa yön tutmak ve şükre durmaktır. Huzur ve bilgeliği hayat tarzı (meleke) haline getirmektir. عاشقان را نصیب از معشوق جز خرابی و جانگذاری نیست / Aşıkân ra nasib ez ma'sûk cüz harabî ve cangüzari nist / Aşıklara bu yolda harablık ve can vermekten başka bir seçenek mi var". Evreni suretlerden ibaret gören pozitivistler buradaki manevî nispeti göremezler. Çünkü derinlikle görüşleri (basiretleri) bağlıdır. Bu içsel bir seviyedir".

Tabib, kimyager, hukukçu, müfettiş ve müftü olan Şeyh Hamid'in Zübdetü'l-irfân'ından derlenen bu görüşlerini serdettikten sonra şimdi üç ciltten oluşan *Zübdetü'l-irfân* serisinin haşiyelerine ve transkribine geçelim:

Tabip Şeyh ve Tıp İlmi

Tıp ve tasavvuf, iç içe iki disiplin olarak biri enfûsi, diğeri afakî âyetlerin tefsirini sağlar. 9 Müellif, tasavvuf-tıp ilişkisini Câbir b. Hayyân Sûfî'nin (öl. 815) kimya keşiflerine, Gazâlî'nin (öl. 1111) fetva için tıbbî şart koşmasına bağlar ve “*ومن لم يعرف الهيئة و التشریح فهو عنین في معرفة الله*” / Heyet ve tıbb bilmeyenler Allah'ı tanımaktan acizdir” sözünü nakleder. Bu müktesebâtının gereği olarak az yer, nafilelere riâyet eder, kişisel temizliğe önem verir, az uyur ve çok çalışırdı.¹⁰

Müellif insan bedeninin organları ve fonksiyonlarını anlatır, tedavi yöntemlerine ve bu ilmin önemine şöyle vurgu yapar: Astronomi ve anatomi, insana hizmet eden, hayatını koruyan ve yaradanını bilmede büyük faydası olan ilimlerdir. Bu ilimler her akl-ı selim Müslümândan büyük âlimlere, evliyaya kadar kabul ve rağbet görmektedir. Bu derslerin yüksekokullarda tahsili ve zorunlu hale getirilmesi kadar büyük bir hizmet düşünülemez.¹¹

Hekimlik ve kimya bilgisi, sürgün yolcuğu sırasında Tabip Şeyh'in sağ kalmasına vesile olur.¹² Malatya'da bulunduğu yıllarda mahalle sakinleri, cami cemaati ve onun hekimliğini bilenler ona müracaat eder, hastalıklarına derman ararlar. Yazdığı nüshaları (reçete) tedavi için gerekli tavsiyeleri uygular, önerdiği evrad ve ezkara da riayet ederlerdi. Müellife göre zehirlenmelerde tedavi için önce tabibe müracaat edilmeli, tabip bulunmadığı takdirde ilk yardım imkânlarıyla tedâviye koşmalıdır. Bir şey yenilip içildiğinde şiddetli sancılar ve bulantı hissedilirse zehirlenme olduğu anlaşılır ve önce hasta kusturularak zehirli maddenin vücuttan atılması sağlanır. Hastaya çok miktarda sıcak su verilir, sonra bir saat kadar zaman geçmiştir ise, derhâl bir mushil verilerek aşağıdan tuz hakanesi (şırınga) yapılır.¹³

Tabip Şeyhin Tedavi Yöntemleri

Müellif Hadis, Fıkıh, Tefsir gibi ilimlerde olduğu gibi tıp, kimya, astronomi, matematik, biyoloji gibi ilimlerde de tahsil görmüştür. Hekim-

9 Şemsuddin Muhammed b. Eşref es-Semerikandi, *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs* (Alem ve İnsan), tah. ve çev. Yusuf Okşar-İsmail Yürük, (İstanbul: TYEKB 2020), 76.

¹⁰ Mevhibe Alptekin, *Hamid Hamdî Vâni el-Malatî ve Tasavvuf Anlayışı*, AÜSBE Doktora Tezi, Ankara: 2021.

¹¹ Malatî, *Zübdetu'l-Mervîyye fi't-teşrîh ve'l-kemeviyye*, (İst: Çıra Yay, 2018), 105.

¹² Mevhibe Alptekin, *Necmettin Efendi İle Röportaj*, (Ankara: Batıkent 2017).

¹³ Tabip Şeyh, *Zü bdetü'l-mervîyye*, 99.

lik ve kimya bilgisi, sürgün yolcuğu sırasında onun sağ kalmasını sağlamıştır.¹⁴

Necmettin Efendi'nin anlattıklarına göre; "Rus ve Ermeniler bütün ailesini gözlerinin önünde katlettikleri halde onu konuşturamamış, işkencelerle birtakım sırları almak ve istedikleri şeyi ona yaptırmak üzere hapsedmişlerdir. O gece nöbetçi Rus askeri aniden rahatsızlanmış, acı çekmektedir. Müftü Efendi birkaç soru sorup sancısının neden kaynaklandığını teşhis etmiştir. Nöbetçi askere-Seni iyileştiririm ama bir şartım var, beni serbest bırakacaksın" deyince asker kabul etmiştir. Bir karışım hazırlayarak hasta askere içirmiştir. Rus askeri de sözünü tutup onun kaçmasına izin vermiştir. İki ay boyunca yaya olarak Van'ın dağ yollarından, Hakkarî'nin güney köylerinden geçip bitkilerden, otlardan beslenerek hayatta kalabilmiş ve Urfa'ya ulaşabilmiştir.¹⁵

Malatya'da bulunduğu yıllarda mahalle sakinleri, cami cemaati ve onun hekimliğini bilenler ona müracaat eder, hastalıklarına şifa ararlardı. Yazdığı nüshaları (reçete) tedavi için gerekli tavsiyeleri uyguladıkları nakledilmektedir. Hastaları kendi yöntemleriyle muayene edip teşhis ettikten sonra reçetelerine dua da eklerdi. Hastalar onun tıbbi tavsiyelerini yerine getirdikten sonra, önerdiği evrad ve ezkarı da uygulamaktaydılar. Emekli astsubay Ahmet Aypiri bu tedavileri alanlardan biridir. Malatya eşrafından Kuspınarlı Almaloğullarından Alhas Ağa'nın görme özürlü kızı da Şeyhin uyguladığı tedavi ile iyileşmiştir.¹⁶

Müellifin zehirlenme vak'alarında tedaviye yönelik tavsiyeleri şöyledir:

"Kişi zehirlendiğinde, tabip bulunmazsa eğer, ilk yardım imkânlarıyla tedâviye koşmak gerekir. Bir şey yenildiği veya içildiğinde mideye girmesinden sonra, o bölgede şiddetli sancılar ve bulantılar hissedilirse bir zehirlenme olduğu anlaşılır. Öncelikle hasta kusturulur (kay'-istifrağ) ve zehirli maddenin vücuttan atılması sağlanır. Hastaya çok miktarda sıcak su verilir- vakit kaybetmemek için soğuk su da verilebilir- sonra zehir içileli bir saat kadar zaman geçmiş ise, derhâl bir mushil vermeli, sonra aşağıdan tuz hakanesi (şırınga) yapmalıdır. Bir litre suya, iki ya üç kaşık tuz bırakılır. Zehrin türüne göre farklı tedaviler de uygulanabilir. Eğer zehirlenme fosfordan veya bakır zehirinden ileri gelmişse, hastaya o durumda bir litre suda beş yumurta çalkatılarak, husûle gelen sıvı içirilmelidir. Amonyak potas, midye, bozulmuş et ile meydana gelen zehirlenmelerde hastaya; bir litre suya üç

14 Mevhibe Alptekin, *Necmettin Efendiyle Röportaj*, (Ankara: Batıkent 2017). Müellif tıp bilgisi sayesinde nöbetçi subayı tedavi ederek hapisten kurtulmuş, aylarca süren dağ yolculuğu sırasında kimya bilgisi ile hayatta kalmayı başarmış ancak kış şartlarında tanınmaz hale gelmiştir. Urfa'ya varmadan önce Osmanlı devriye birliklerince İngiliz ajanı suçlamasıyla tutuklanmıştır. Fatih medreselerinden arkadaşı Urfa savcısı tarafından tanınmak sûretiyle serbest bırakılarak kendisine görev verilip maaşa bağlanmıştır.

15 Mevhibe Alptekin, *Necmettin Efendiyle Röportaj*, (Ankara: 2017).

16 Hamdi Hamit Polat, *Müftü Efendi Hayatı ve Eserleri*, (Malatya: Evin Ofset, 2013), 86, 109.

kaşık sirke koyularak yapılan sirkeli su içirilerek tedâvi edilir. Sonra yine yumurta ile hazırlanan saf su verilir.¹⁷

Zehirlenmenin çeşitleri olduğunu belirterek farklı zehirlenme biçimlerine farklı tedaviler önermektedir:

Mantar ve benzeri bitkiler yoluyla zehirlenme vakasında ise, hastaya içme suyu ile birlikte süt içirilir. Soba ve yanmadık kömür marsığından veya sigara, nargile, afyon, acı çekirdek ve sair içeceklerden meydana gelen zehirlenmelerde bu şekilde tedavide süratle iyileşme görülür. Sonra yine uzman tabibin düzenlediği ilâçlara mürâcaat edilir. Oturduğumuz evin ve odanın havasında da zehrin varlığı halinde veya birçok insanın bir yere birikip toplanmasında, ateş yakılması, soba, mangal ve kömür gibi şeylerin tam olarak tutuşup yandıklarına dikkat edilerek, odaların havasını sık-sık değiştirmek ve kapı pencereyi arada açıp hava sirkülasyonu yapmakla tedâvi edilir. Dar ve küçük bir odada veya havadâr olmayan bir alanda insan yaşadığında, teneffüs eyledikleri hava, oksijen bakımından noksan ve akciğerlerden dışarı atılan karbondioksit gazıyla yüklü olduğundan, veridi kanının, şiryân kanına dönüşmesi durumu eksik bir sûrette gelir, havanın zehirlenmesine neden olur. Saf hava az ise, orada bulunanların benizleri solgun ve görünümleri zayıf bir başka tabirle, kansız olurlar. Temiz ve duru olmayan hava o kadar tesirlidir ki kişi, muhtenikan yani boğulmak sûretiyle hayatını kaybeder.¹⁸

Temel bilimlerde uzmanlık elde etmiş, tıp eğitimi almış her bilim insanının yapacağı gibi müellif de kazalarda soğukkanlı davranılmasını ve zaman kaybetmeden bir uzman tabibe müracaat edilmesini tavsiye etmektedir:

Görülüyor ki insân, günlük yaşamında birçok kazâ ve vukûâta marûz kalabiliyor. Bir olay çıkması halinde, sükûnet ve itidâlini muhâfaza etmeli, derhal uzman bir doktora koşmalı ve tıp ilmininengin faydalarından istifâde etmeli, bu imkân bulunmadığında ise hasta ölümden kurtulmak için acil tıbbi tedbirlere başvurmalıdır.¹⁹ Meselâ ihtâf olduğunda, yani karbondioksit veya karbondioksitle dolu bir hava teneffüs edildiği veya suda boğulmuş ya da asılmış kimselere suni teneffüs uygulanmalı daha sonra süratle hastanede tedavisine devam edilmelidir. Bu boğulma eğer, oksijeni ve temizliği (ciyâdet safiyeti) kaybolmuş bir havanın teneffüsünden ileri gelmişse, hastayı beli yukarı kaldırılarak, hemen bahçeye veya hâneneden dışarıya çıkarmalı ve giysilerini çıkarıp vücudunu sert bir kumaşla güzelce ovma ve yüzüne soğuk su serpip, burnuna sirke koklatmak ve suni teneffüs vermek gerekir. Suda boğulmuş ise derhal hastanın elbisesini soyup,

17 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-Merviyeye fi't-Teşrîh ve'l-Kemeviyye*, çev. Mustafa Altunkaya, Ahmet Çiğli, (İstanbul: Çıra Yay, 2018), 99.

18 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-Merviyeye*, aynı yer.

19 Hamdî-i Vâni el-Malatî, aynı yer.

sağ tarafına çevirmeli ve suyun kolaylıkla dışarı çıkması için, başını hafifçe göğsünden aşağı tutmalıdır. Hemen ağzını ve burnunu temizlemeli, vücudunu ve ayağının tabanlarını, sert kumaş ile ovmalı ve ayaklarına sıcak demirler tatbik edip, burnuna sirke çektirmeli ve suni teneffüs ettirmelidir. Sunî Teneffüs boğulma, suda değil de asılma şeklinde olmuş ise sarsılmaması için vücudunu tutarak hemen ipi kesmek ve şahsı gâyet havadar bir yere yatırmak gerekir. Bu durumda göğüs ve baş, beden diğer kısımlarından yüksekçe tutulmalıdır. Vücut kuvvetlice ovulmalı, eğer hastanın boyun damarları şişmiş ve yüzü morarmış ise, kulağının arkasına ve şakaklarına birkaç sülük yapıştırmak faydalıdır. Hemen bu hastaya suni teneffüs yaptırılmalıdır.²⁰

Sunî teneffüs gibi acil tıbbi müdahalelere de değinen Hamdî-i Vâni el-Malatî devamla tedavi önerilerini şöyle sıralamaktadır:

Boğulma çeşitlerinin tamamında, suni teneffüs etmek gereklidir. Kuralı ise hasta sırtüstü yatırıldıktan sonra, vücudun yukarı tarafı biraz kaldırılıp arka tarafına geçilerek kolları, dirsekleri hizasında tutulup yavaş yavaş başı üstüne kadar kaldırılır ve göğsünün yan taraflarına doğru sıkıştırılarak vücut boyunca tekrâr uzatılır. Diğer bir kimse de teneffüsü harekete geçirmek için, karnın üzerine aşağıdan yukarıya doğru iter. Bu hareket yorulmayarak ve ara verilmeyerek bir dakika içerisinde on beş-yirmi defa tekrâr edilmelidir. Dili muntazam sûrette çekmek daha faydalıdır. Hastanın dili, kaymaması için bir bez ile tutularak olanca kuvvetle dışarıya çekilir. Sonra vaz'iyet-i tabiiyyesine terk olunur. Dakikada on beş-yirmi defa düzenli olarak bu işlemler tekrâr edilmelidir. Böyle boğulmaya maruz kalanların saatlerce kesintisiz yapılan işlemler sonucunda hayâta döndürüldükleri görülmüştür. Bir kere nefes alıp verdiğinde hastaya bir sıcak çay vesâire verilmelidir. Hasta nefes almaya başlamadan asla böyle bir şey yapılmamalıdır. Sonra hasta yumuşak bir yatak üzerine alınıp istirahat bırakmalıdır.²¹

Sonuç olarak müellifin tedavi yöntemlerinden söz edip kitabından alıntılar yaparken kendisinin özel hayatında nasıl davrandığını, beslenmesinin, uyku düzeninin, çalışma düzeninin nasıl olduğunu da bilmekte yarar olacaktır.

Yine yakınlarının naklettiğine göre müellifin kendisi az yer, nafilere riâyet eder, kişisel temizliğe ve dış temizliğe önem verir, az uyur ve çok çalışırdı. Yılda en az bir defa iç organ fonksiyonlarını düzene sokmak için nar suyundan oluşan bir beden arıtma kürü uygulardı.²²

Hamdî Vâni el-Malatî ve Kimya-Astronomi

Cabir b. Hayyân es-Sûfî, Abdurrahman es-Sûfî, Gazali, İbn Sina

20 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-Merviyeye*, 104.

21 Hamdî Vâni el-Malatî, *aynı yer*.

22 Mevhibe Alptekin, *Necmettin Efendiyle Röportaj*, (Ankara: Batıkent 2017).

gibi Hamdî-i Vâni el-Malatî ve sûfi geleneğin diğer birçok müelliflerinin ortak özelliğinin, çoklu disiplinlerdeki başarıları ve disiplinler arası bilim üretme yetenekleri olduğunu söyleyebiliriz.

İlmin nokta oluşu²³ gerçeğinden yola çıkarak hayret saiki ve minnet şükranı içinde tabiata yönelenler, kâinatın sırlarına vakıf olarak temel din bilimlerinden beşeri bilimlere, tıptan felsefeye, maliyeden kimyaya kadar farklı disiplinleri, bir bütünlük içinde bilim tarihinin konusu yapmışlardır. Hamdî-i Vâni el-Malatî'nin tıp ve kimya birikimini ortaya koyan bu eseri 117 sayfadır ve detay bilgileri ihtiva etmektedir. Şöyle ki;



Evren altı günde yaratılmıştır. Fakat bu, şimdiki günler gibi değildir. Ne kadar zaman olduğu tartışmalı bir konudur. Dünya yirmi dört saatte, kendi mihveri üzerinde, garptan şarka doğru döner. Binâen aleyh; sabahleyin Güneş şark tarafından doğar gibi, akşam da garb tarafından batar gibi görünür. Aslında Güneş ne doğar ne de batar. Yerküre, Güneş'ten, on beş milyon yüz doksan bin altı yüz mil (15.190.600 mil) kadar uzaktır ve Güneş ışığı sekiz dakikada (8 dk.) Yerküre'ye ulaşır. Güneş yuvarlak, gülle gibi parlak, sıcak bir gezegendir. Dünyamızın etrafında döner gibi görünür ise de, bu tıpkı hareket eden vapurdaki yolcuların, iskeleyi aksi tarafa gidiyor görmeleri gibi, bir yarılsamadan ileri gelir. Yoksa gerçekte dönen, Güneş değil Dünyamızdır. Yirmi beş gün, on iki saat zarfında (25 gün 12 saat) bir defa yalnız Güneş kendi mihveri etrafında döner. Yerküre'nin hangi tarafı Güneş'e doğru dönerse, yalnız o taraf Güneşi görür, diğer tarafı karanlık olur. İşte bunun içindir ki, bizde gece olduğunda Yeryküre'de bulunduğumuz noktanın aksi tarafında bulunan memleketlerde gündüz olur. Önlarda gece olduğu zaman bizde gündüz olur. Bu sebeple Güneş bize görünmeye başlayınca "doğdu" deriz ve artık görünmez olunca da "battı" deriz. (derkenar: Yıllık dönüşünü üç yüz altmış beş gün, beş saat, 48 dakika, kırk beş saniyede icrâ eder).²⁴

23 "العلم نقطة كثرها الجهلاء/İlim bir noktadır (yani birbirinden ayrılmaz bir bütündür), cahiller onu çoğaltırlar (yani cahiller onu birbirinden ayırırlar)". bkz. Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân*, 1/179; <http://www.valiasr-aj.com/arabic/shownews.php?idnews=2201>; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Tefsiru İbn Arabî*, 2/305; İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/67; Ebû Cumhûr el-İhsâî, *Avâliü'l-Leâli*, 4/129.

24 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Kimya ve Anatomiye Dair Aktarılanların Özü*, Ed. Mevhibe Alptekin, (İst: Çıra Yay, 2018), 107.

edilmektedir.

Sihrin çeşitleri, putperestlik, Mecusilik, felsefecilerin âlemin bekâsına ilişkin görüşlerinin reddi gibi kelam ilminin konularının da ele alındığı eserde birçok kelami sorulara da cevaplar verilmiş, birçok güncel kelami konular ele alınmıştır. Kitapta yer alan ilm-i kelamın bazı başlıkları şu şekildedir:

- İlâhi Sıfatlar, Akli-Nakli Delillerin Sübutu, Vacib-Caiz-Mümteni' Sıfatlar
- Ehl-i Sünnet'in Sahih Akaidi İle Sapkın Fırkaların Yanlış Akaidi, Hüsn-Kubh Meselesi
- Hızır Bey'in Kaside-i Nûniyye'si
- Mâlik-i Nüveyr'in Öldürülmesinin Kelami Boyutu
- Kulun Gücü, Hidâyet-Dalalet, Said-Şaki, Yaşatma-Öldürme, Münker-Nekir, Kabir
- Cüz'i İrade, Kur'an'de Mücmel-Sarih,
- Kevser'de Vav Harfinin Vahdete İşareti, Nebi sav'in Kesrette Şuhud-i Vahdette Olduğu
- Aklın Delili, Hücet-i Baliğa Olmayışı, İnsanların Meleklerden Üstün Oluşu, Soru-Cevap
- Dünyanın Her Yerinde Nebi Olduğu, Hind'de Peygamberlik İzlerinin Bulunduğu
- Gazalî'nin İbn Sina ve Farabî'yi Tekfiri, Yaratılış Gayesi, Şirazi'nin Ruh Araştırmaları,
- Ölümünden Sonra Diriliş, Ruhun İadesi, Allah'ın Duaya İcabeti, Haşir-Mead, Yaratılış İlmî, Kaza-Kaderin Hakikati, Allah'ın Gaybı Bilmesi, Gaybın Araştırma Konusu Olmayışı
- Beş Duyu, Beş Metafizik Duyu, Zât ve Sıfatlar, Marifet-i İlahiyye, İman-İslâm'ın Bekâ ve Zevali, Aklî Zorunluluk, Varlıkların Cevaz ve İmtina'ı, Soru-Cevap, Şeytanın Kul Üzerindeki Kast ve İradesi, Şeytanın Yetmişiki Fırkanın Banisi Oluşu,
- Maddeci ve Tabiatçıların Görüşü, "والله الذي خلق سبع سموات و من الأرض مثلهن" Âyetinin İzahı,
- Maddeciliğin "Âlemin Varlığı, Madde Kuvvetdir/Hareketir" Görüşlerinin Reddi,
- Tabiatçılık Eşyanın Doğasına Münecimlik Gök Cisimlerine Dayanır Görüşünün Reddi,
- "قل ينظر الإنسان مم خلق خلق من ماء دافق، و من آياته أن خلقكم من تراب" /Âyeti, Bedenin Oluşumu.
- Haricî Fırkası 22 Kolu, Bozuk İnançları, Mutezile Fırkası.
- Aristo: Heyûla ve Muharrik İki Varlık.
- Zerdüş: Hayr ve Şer İki Ma'bûd,
- Cebriyye, Kaderiyye, Mürci'e, Neccariyye ve Müşebbihe'nin İflası
- Batıniyye; Zeydiyye, Şi'a, Dürzi, Nusayrî Bozuk Fırkaları, Putperest,

ziz'in oğlu İsrâîl, annesi ise Rum asıllı bir hristiyan iken ihtida etmiş olan Melek Hatun'dur. Babasının mesleği dolayısıyla Simavna Kadısı Oğlu diye tanınmıştır. İznik sürgününden sonra siyasi mücadelelere girişerek siyasi hayatı başlayan Şeyh Bedreddin bu başkaldırı ve mücadeleler neticesinde idam edilmiştir.

- Mecûsî Geleneği,
- Bedreddin Simâvî, Vehhâbîlik, Hurufîlik, Noktailik, Çerkez İnancı, Zerdüş, Çingeneler
- Şeyh Şemsüddin Sivasî-Kadızade Mehmet Efendi Arasında 9 Önemli Mesele,
- Sihri Çeşitleri, Tanımı ve Başka Olağanüstü Olaylar, Ehl-i Kitab'ın Batıl İnançları
- Ademsoyu Ahd-ı Misakı, Resûlullah sav'in Mucizeleri ve Miracı Hakkında,
- Nebvî Mucize, Nübüvvet Öncesi Olağanüstü Haller, Kerâmet, Manevi Yardım, İstidrâc,
- Ebû Hanîfe (öl. 767)'nin Mu'cizât-ı Nebviyye Kasidesi, Evrenin Sonsuzluğunun Reddi,
- Hz. Nebî'nin Soyu, Hilyesi, Ahlâkı, Şifâ ve Şemâilde Bulunan Tafsilat, Hilye-i Sa'adet
- Sahabenin Sınıfları ve Dört Halifenin Şemâili; Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali Hazeratı
- Aşere-i Mübeşşere, Müminlerin Anneleri, Vasıfları İsimleri

Hamdî Vâni el-Malatî ve Felsefecilere İtirazı

Hakîm ve filozoflar hakkında ilzam edici satırlar kaleme alan müellif, Gazâlî (öl. 1111)'nin felsefe eleştirisine benzer bir tarz ile felsefecilerin iddialarını çürütmektedir. Nitekim Gazâlî felsefenin temel ilkelerini, filozofların felsefe hakkındaki görüşlerini yetersiz olarak değerlendirmektedir.²⁷ Müellif de aynı şekilde felsefecilerin; “Nefisler sonsuz, maddeler sonludur, maddeler nefislere kifâyet etmezler, bedenlen haşr mümkün değildir” şeklindeki haşri inkâr eden düşüncelerinin ahmakça olduğunu belirtmektedir:²⁸

Felsefeciler derler ki: “Nefisler sonsuz, maddeler ise sonlu olduğundan mevcut maddeler beşer nefislerine kifâyet etmez. O nedenle cismanî haşr da mümkün değildir”. Görülüyor ki böyle hama katçe bozuk düşünceler ve İblis-i la'in iğvasıyla bir felaket tuzağına düşerek bir fasit kıyası da delil olarak gösteriyorlar. Hâlbuki nefislerin sonsuz olması muhaldir. Zira nefislerin ‘adem-i tenahisi kîdem-i âleme ve âleddevam te’akub-i edvara mebnî olup biz me’âşir-i ehli kitap ise bedenden müfarakat eden nüfus-i mahdud ve mütenahi olmakla mevadd-ı mevcudedden ekser değildir. Hudus-i âlem ise ezhar mine’ş-şemsdir. Kavli-i asahh üzere diyanet-i İslâmîye’de velev delil-i icma’ ile istidlale kadir olan şahıs, istidlalini terk edip i’tikad-ı ba... gayrisine taklidin âdem-i cevazı musarrah iken Felekiyyat veyahut Zoolojiyyat ile iştihar kazanmış bir kimsenin sözüne taklid ve icabetin kendi fikir ve kelimelerini mutalaa ile iştigâl edip elde bir bürhan-ı kat’î yok iken bir akide ve tesvilat-ı nefis ve şeytanın dâm-ı tezvirine goftarla bir aka’id ve hadd-i tevatüre ermiş bir nâs-ı kat’î-i şer’iyyeye

27 H. Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye*, (İstanbul: Doğu-Batı Yay, 2015), 132.

28 Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, çev. M. Kaya, H. Sarioğlu, (İstanbul: Klasik Yay. 2005), 218; Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-irfân*, 143.

muhalif efkâra meyil eden adamlara ne kadar taaccüb olursa azdır. Çünkü menşe’i sırf cehalettir”.²⁹

Gazâlî ile aynı doğrultuda müellif felsefenin, akla gereğinden fazla önem verip kadim felsefeyi naklin daha yukarısına yerleştirdiğini belirtmektedir.³⁰ Müellife göre Yeni Eflatunculuk mezhebi böyle teşkil edilmiş, Pisagoras felsefecilerin en mahir bir refiki olarak felsefecilerin eserlerini yaymış, çeşitli meslekleri bir meslek halinde toplayanlara öncülük etmiştir. Müellif, adını zikretmediği dört kişinin imlasıyla yazılan 51 risaleyi cami kitap “إخوان الصفاء /ihvanu’s-safâ” veya *resa’il-i ihvan-ı safa* adıyla neşredilen kitaptan bahsetmiş, Pisagoras mezhebinden büyük kısmın Hz. İsa’yı da tilmizleriyle beraber müessis kabul ettiklerini belirtmiştir. Ona göre, bu mezhep içlerinde umum-ı edyanı birleştirme hususi gayretleri sayesinde Hristiyan papazları da a’za sıfatında bulundurmışlardır. Aristoteles ile Eflatun birbirine mu’arız iki münazır olduklarından Aristo İlahiyyûn mezhebi, Farabi (öl. 950) ile İbn Sina (öl. 1037) tarafından gâyet mevsuk bir sûrette ibraz edilmiştir. Müellife göre, İmam Hücetü’l-İslâm Muhammed el-Gazâlî (öl. 1111) aklın mes’elenin çözümünde kifayetsiz olduğunu belirtip edille-i nakle daha çok i’tina etmiş, a’mâl-i zihniyyeyi tahkir ve tezlil ile oyuncak haline bırakarak damen-i nakle sarılmıştır.³¹

Gazâlî felsefecilerin ilahiyat alanında yirmi meselede yanıldıklarını üçünden dolayı kesin olarak kâfir olduklarını geriye kalan onyedide meselede ise bidat ehli olduklarını belirtmektedir.³² Müellif, felsefecileri insanlık kadar eski bir meslek olarak nitelerken “son derece düşük ve ahmakça” bulunduğunu belirtmekte ve Peygamberlerin mucizelerini türlü zorlama yorumlarla inkâr ettiklerini belirterek onları şöylece eleştirmektedir:

Felsefeciler, cehaletle mu’cizât-ı Peygamberân-ı zîşân efendimizin hesapsız insanlar huzurunda izhar buyurdıkları mu’cizeleri kabul etmezler. Hz. Musa’nın “Vadi-i Eymen” deki nâr ve yed-i beyzâ ile âsâ-yı Musa ve denizin yarılması hakkında akli, ilmi ve maddi sebepler ararlar. Bulamadıkları vakit o mu’cizatı “Fenn-i Tabi’atta henüz keşf olunamadığı için o peygamberin ümmetine meçhul olduğu gibi bizce de meçhuldür” derler. Binaenaleyh mu’cizenin enbiyanın doğruluğuna delaleti kat’iyyet ifade edemediğinden ehl-i kitabın peygamber tanıdıkları insanların zamanının hünerli adamı olduğunu söylerler. Zira o felsefecilere göre, öldükten sonra dirilmek gibi yevm-i ahiret de yoktur. Çünkü Dünya bakidir”.

Müellifin eleştirdiği felsefecilerden biri David Hume (öl.

29 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü’l-İrfân*, 143.

30 Ali Rıza Kermânî, *Akıl ve Din Ez Manzar-ı Ebû Hamid Gazali*, (Hordad: Marifet, 1381), 72.

31 Vâni el-Malatî, 143.

32 Gazâlî, *el-Munkizu mine’d-Dalâl*, şerh. Abdulhalim Mahmud, çev. S. Uçan, (İstanbul: Kayıhan Yay. 1990), 147.

1776)'dur. Hume, Batı felsefesinin en bilinen peygamberlik ve mucize tanımlarından birini yapmaktadır. Ona göre mucize doğa yasalarının ihlali-
dir. Nitekim Hume, doğa yasalarının doğruluğunu kabul etmese de mucizelerin aleyhindeki kanıtların, lehindeki kanıtlarından daha ağır bastığını belirterek reddedilmesi gerektiğini savunur.³³ Müellif bu bahsi önemsemekte ve devamla mucizeleri şöyle izah etmektedir:

Bunların meslekleri beşeriyet kadar eskidir. Bu bîçare ve akli insaniyetten dûr olan Ta'biyyun, Maddiyyun, Felâsife ve Hükema mu'cizat-ı Peygamberanı her vakit te'vile koşarlar. Hz. Musa'nın gördüğü nârın volkan veya fosfor olduğuna ve yed-i beyzada onun yedinde illet-i baras olduğuna ve asa da hayye olması sihir, denizin yarılarak Musa ve kavmin kurtuluşundan sonra Firavun ve kavminin gark olması cezir ve med olduğuna ileri sürüp bu gibi hamakatça te'vil ile mu'cizat-ı mezkurenin hakayık-ı bahiresini örtmek hayalinde bulunurlar. Hâlbuki bahs-i mahsusunda tafsil olduğu vecihle mu'cizat-ı enbiya kavmi içinde kesb-i iştihar eden şeyler cinsinden olduğundan kavminin bilmediği bir hâsse'i tabi'at ile hâsıl olması ihtimali akla gelmez. Özellikle bugün asâr-ı atikeleriyle bilim ve sanayide ve ahval-i âleme vukufda derece-i terakkileri meşhur-i enâm olan Mısırlılar, civarlarındaki Bahr-ı Şebk cezer ve meddine vakıf olmadıklarından gark olmalarını ve beden-i insandaki baras illetini bilmeyip de mu'cize ve harikulade zann edecek kadar hamakat ve cehalette bulunmalarını hiçbir sahib-i akıl tecviz etmez. Sahere-i Firavun'un zi fûnun ve erbab-ı zekiden oldukları müsellemler iken ve asâ-yı Musa'daki harikuladelîği görüp de imana mecbur olmaları Firavun'un " لأقطع ايديكم و" /ارجلکم³⁴ müfadiyla vuku' bulan tehdidatına sem' ve i'tibar etmeyerek "إنا الى ربنا منقلبون"³⁵ kavilleriyle imanlarında sebat etmeleri ve Firavun'un kendilerine edeceği gadaba sabır ve tahammül ile irtidat etmeyip "ربنا افرغ علينا صبراً و توفنا مسلمين"³⁶ diyerek cenab-ı Hakk'dan istirhamda bulunmaları sihir hakkında asâ mu'cizesinin ne derece vâzih ve ne derece kuvvetli bir harikulade mu'cize olup Hz. Musa alâ nebiyyına ve aleyhisselam hazretlerinden sudur buyurulduğu sihir ve şe'ize nev'inden olmadığını izah ve isbat eder bir emr-i celidir.³⁷

Müellif burada mucizeleri kabul etmeyen günümüz pozitivist yazarlarını da böylece reddetmektedir.³⁸ Bunlar tarafından, Kızıldeniz'i geçme olayının, bu denizin bugün Süveyş kanalı olarak bilinen kuzeybatı ucunda gerçekleştiği iddia edilmektedir. Onlara göre, "Olayın yaşandığı

33 David Hume, *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev. Selmin Evrim, (İstanbul: MEB Yay, 1945), 172.

34 A'râf, 7/124; "Mutlaka sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim".

35 A'râf 7/125; "Biz mutlaka Rabbimize döneceğiz."

36 Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al."

A'râf, 126."

37 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân*, 143.

38 Yusuf Okşar, *İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah*, (Ankara: Akademisyen Kitabevi 2018), 115.

çağlarda burası şimdiki kadar derin değildi ve bazı bakımlardan Kuzey Denizi'nin ana kıtaıyla Frisian adaları arasında kalan sığ bölümü gibiydi. Denizin geri çekilmesi (cezir) hallerinde bu gibi yerlerde sığ bölgeler çıplak kalmakta ve geçici olarak geçilebilir hale gelmekte, bu durumdayken ani ve şiddetli bir deniz kapanması (med) ile bütünüyle sulara gömülmekteydi. Olay böylesi bir anda yaşanmıştır". Tevrat'tan delil getirerek görüşlerini kitab-ı mukaddese onaylatmaya çalışan bu kimseler "Ve Rab bütün gece kuvvetli şark yeli ile denizi geri çevirdi ve denizi karaya çevirdi ve sular yarıldı"³⁹ şeklindeki Tevrat metnini alıntılarlar. Onlara göre Allah'ın ayeti (mucizesi) Musa'nın asası ile denizi yarıp karşıya geçmesi değil, med-cezir olayı ile yarılıp açılmış olan denizin ortasında görünen toprak yoldan Musa'nın asası ile orayı işaret ederek karşıya geçmeleridir. Yani Musa ve taraftarları bunlara göre bilinen bir tabiat olayı olan med-cezir yardımıyla kurtulmuşlardır. Diğerleri de aynı olayda boğulmuşlardır.⁴⁰

Hamdî-i Vâni ve Fıkıh İlmi

Zübdetü'l-İrfân'ın 248 ila 551. sayfaları arası (99 sayfa) fıkıh bahislerinden oluşmaktadır. Bu kısımlarda Hamdî-i Vâni el-Malatî; "hüküm ve mahkûmun bih" kavramlarını, Kur'ân'ın nüzul keyfiyetini, İlm-i Fıkıh'ın tarif ve taksimi gibi hususları açıklayarak "ahkâm-ı ameliyye" adını verdiği fıkıhın usulüne dair bilgiler vermektedir. Müellif bu kitapta aşağıdaki maddeler halinde fıkıh ve hadis ilminin konularını ele almış, birçok fikhî sorulara cevap vermiştir.

- Kur'ân-ı Azimuşşan, Vahy-i Şerîfin Keyfiyyet-i Nüzûlü, Tertib-i Süver, Hat ve Kıraat
- Kur'ân'da Fesahat, Belâğât, Nebevi Hadislerin Kısımları, Hadislerin Türleri
- Nebevi Hadislerin Müctehid Nezdinde Dereceleriyle Ameli ve Mevzu' Hadisler,
- Ravilerin Tabakât ve İzahı. Mut'anın İhtilafları, Delail-i Şer'iyye'den İcma'-i Ümmet,
- Kıyas-ı Fukaha Kıyasa İhtiyaç, Şartı, Rüknu, Hükmü ve Ref'i,
- Re'yin Ahvâli. İhtilâf-ı Fukâhâ, İlm-i Fıkıh'ın Taksim ve Ta'rifi, İhtilâfın Nedenleri
- Müctehid, İctihad Savabı-Hata, Dört İmam, Âyet-Ahadisten İstinbat, Mut'a, Reda', İkrâh
- Ameli Hükümler, Meşrûât-ı Şari'in Dört Nev'i ve Mahkeme-i Adliye Meccellesi
- Ameli Hükümlerin İkinci Kaynağı, Hâkim-Hüküm-Mahkûm-i Bih ve Mahkûm-i Aleyh
- Hükümün Vaz'ı, Vaz'i Kısımının Rüknu, Sebep, Şart, İlet ve Alâmeti

39 Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, 14/1-31.

40 İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an*, (İstanbul: İnşa Yay. 2015), 2/276.

- Ecinne Topluluğunun Vuku' ve Sorumluluğu, Âyetler ve Hadisler Arasında Karşıtlığı
- Furû'un Aslı Namaz, Fer'i Zekât, Savm, Hacc ve Cihadın Hükm ve Güzel Hasletleri
- Furu'dan Riba, Tesettür, Zina İftirası, Sarhoş ediciler, Hırsızlık, Kisas, Kazanç Katsayısı,
- Nasih-Mensûh'un Hükmü ve Önemli Sırlarının Tafsilatı, Nasihin Dört Hükmü,
- Nasih ve Mensûh'unu Cami' Müelliflerin İsimleri ve Kitapları, Ashab-ı A'raf
- Tevbenin Faydaları, Beş Kayıp, Melâike, Hârût-Mârût, Ashab-ı Kirâm Sûretinde Zuhur
- Mu'cizât-ı Nebevî, Enbiya-i İzam Hakkında Nisyan ve Sehv
- Euzu Besmele Onar Bin Meseleyi Şamil, Müstakil İbadet Tevbe, Hurufât Tertipli Kur'ân.

Tezimizin ölçülerini aşmamak maksadıyla kitabın fıkıh ile ilgili bazı başlıklarını vermekle yetinilmiştir.

Hamdî-i Vâni ve Dinler-Mezhepler Tarihi

Müellif, "*Fihrist-i Tevârih-i Enbiyâ ve Zaman-ı Saâdât-ı Bâhiratta Vuku' Bulan Vekayî*" adlı (725-751) 26 sayfalık son risalesinde âlemin babası olarak nitelediği Benî Âdem'in yaratılışı, Hz. İsa ve Havariyyûn, Roma'nın ahval-i pür melali ile Roma devletinin ikiye ayrılması, Arabistan'ın oluşumu, tarih-i velâdet-i Nebevî (s.a.v.), Hz. Hadice (r) ile evliliği, peygamber çocuklarının isimleri, viladette gelişen harikulade olaylar, Kısra'da deprem, Nuşirevân'ın rüyasının ta'biri, Sahibuşşeria (s.a.v.)'in 8 yaşlarında yağmur duası ve kıtlığın bitmesi, oniki yaşında Ebû Talip ile ticareti esnasında Rahip Bahira ile karşılaşması, Beytullah'ın ta'mirindeki münazaayı çözmesi, Kuss b. Saide'nin hutbesini bizzat istima'ı, kırk yaşında nübüvvet ile müşerref olması, ilk hicret, Batn-ı Nahle'de taife-i cinnin da'veti, Medine'den ilk iman edenler, ilk muallim Mus'ab b. Umeyr, Habeş'e hicret, Medine'ye hicret, savaşlar, Sulh-i Hudeybiyye ve Hayber Fethi, Halid b. Velid ve Amr b. As'ın İslâm'la müşerref olması ve Aşere-i Mübeşşere, vazife-i ashâb-ı kirâm, Feth-i Mekke, Bey'at, Hind-i Cigerhar'ın tekellümü (Hz. Hamza'nın ciğerini yiyen Ebu Süfyan'ın karısı), büyük vak'a-yı dilsûz, Haccetu'l-Vedâ', da'va-yı nübüvvet edenler, Müezzinlerin esamisi, Hz. Bilal'in Medineyi ziyareti Hasaneyn'in iradiyle okuttuğu ezan, Allâh-u Ekber dediğinde Resûlüssakaleyn sağ zan edilerek Medine halkının cümleten efgân ve nale-i giryan etmesi, ezanı tamam etmeden matem ve ahzana iştirakı, 18. sene-i Hicriyye'de kıtlık, Hazret-i Ömer'in yağmur duasına Abbas (r)'ı beraber götürmesi, Hz. Osman zamanının dilsuz ve cigersuz hadiseleri, Hülâgu, Çengiz, Hüccac ve Timurleng'in tahrib-i büldanı, katliam hikâyeleri, Sadi-i Şirazi Külliyyatı Arasında Halife Mu'tasım ile birlikte ulemâ, suleha ve evlâd u iyaliyle vahşiyâne tatarlar tarafından katli Mersiye-i Farsi ve tercümesi konularını tarihi açıdan

nakletmektedir.⁴¹

Müellif, astronomi ve fizik bilgisine dayanarak yeryüzü şekillerini yorumlamakta, elde ettiği verilerden, evrenin milyonlarca yıl önce nasıl teşekkül ettiğine ilişkin olarak şu bilgileri vermektedir:

*Küre-i arz ibtida güneşden ayrılmış gaz halinde bir cevher olub güneşin etrafında ve kendi mihveri üzerinde sağuk bir boşlukda fırlıdak gibi dönmesinden soğuyub katılaşımağa başladı. Soğudukca üzerinde bulunan su buharları bulutları sulanub çukurlara dolarak denizler husule geldi. Nihâyet milyonlarca sene sonra eser-i hayat zuhur etdi.*⁴²

Evrenin yaratılış aşamalarını İbrahim Hakkı Erzurûmî (öl. 1780) gibi sûfî âlimler eserlerinde ele almışlardır. *Marifetnâme* adlı eserinde Erzurûmî, Âlemin şeklinin yuvarlak olduğunun isbatını; yıldızların ve feleklerin durumlarının keyfiyetini on bölümle tafsil etmiştir. Cisimler âleminin biçiminin yuvarlak olduğunu ve âlem küresi üzerinde çizilen büyük daireleri, feleklerin tabakalarının tertibini, cisimlerin özlerini, en büyük feleğin şekil ve yapısını altı madde ile açıklamıştır.⁴³

Modern fizikçiler de evrenin oluşumunun milyonlarca yıl içinde gerçekleştiğini ve başlangıçta bir gaz bulutu şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre bir patlama ile atom altı parçacıklar yaratılmış, saniyenin kentrilyonda birinde atomlar ve moleküller şekillenmiştir. Madde oluşmaya başladığı zaman dünyalar, güneşler ve galaksiler yerlerini alarak düzene girmişlerdir. Böylece evrenin her tarafına bir ahenk, olağanüstü bir simetri hâkim olmuştur.⁴⁴

Müellif bitkilerin, hayvanların zamanla oluşumuna ve değişimine, fosillere de değinerek şunları kaydetmektedir:

Hayvanları beslemek için nebatat yaratıldı. Ve ilk defa çeneli yılan kertenkele gibi hayvanlar vucuda geldi. Ve git gide arzın sathında tebeddülât vuku buldukca cinsler değişmeye ve yeni cinsler oluşmaya başladı. Eskiler ya cümlesi fevt oldu ya da tebdil-i hal eyledi. Bu cihetle zamanımızdaki hayvanata benzediler. Bu hususun isbatı da taş ocaklarının yanları sarp dağların meyilleri sahil kayalarının böğürleri muayene edilür ise sath-ı arzın renkce tabiatca birbirine benzememesi birçok tabakalar teşkil ettiği görülür. En alt kattaki granit denilen kızıl kayalar tayfasıdır ki burada hayvanat ve nebatatdan eser bulunmaz. Bundan malum olur ki orada eser-i hayat henüz yok imiş. Bundan sonra kum ve kil tabakaları gelir. Burada bu gün mevcut olan hayvanlardan pek ziyade farklı katılmış ve taş kesilmiş ağaçlar ve taş kesilmiş

41 Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân*, 725-751.

42 Vâni el-Malatî, *Fihrist-i Tevârih Risalesi*, 737.

43 İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Marifetnâme*, çev. Faruk Meyan, (İstanbul: Bedir Yay. 2014), 63-98.

44 Tuna Taşkın, *Ol Dedi Oldu, Big Bang'in Nefes Kesen Öyküsü*, (İst: Şûle Yay. 2010), 31; Yalçın Cengiz, *Evren ve Yaratılış*, (Ankara: Arkadaş Yay. 2012), 131.

hayvanlar görülür. Demek olur ki hayat bu devrede başlamıştır. İşte sath-ı arz malum olan sebeplerden dolayı tebeddülata uğradıkça türler değişdikçe hayvanat dünyasında yeni türler şerait-i hayatiyesine alışmak üzere değişiyor veyahud mahv olub yerlerine diğerleri kaim oluyordu. Yani yeni türde taze taze hayvanat meydana gele gele şimdiki hali aldı. Şimdiki devir eski devirlerin bir devamıdır.⁴⁵

Müellif Hz. Âdem'in yaratılışını, sonraki peygamberlerin gelişini kısa cümlelerle anlatmaktadır. Şeyhin Hz. Nuh'a kadar olan cümlelerini şöyle özetleyebiliriz:

Hz. Âdem'in kuru balçıkdan halkında akıl ve idrakin mebhut ve mütehayyir kaldığı Hz. Havva validemiz Hz. Âdem'in kaburga yani ege kemiginden halk buyuruldu. Evladlarına peygamber olmak üzere mebus oldular. Her şeyin isimleri, ilim, sanayi talim buyuruldu. Evlad-ı Âdem çoğalub oğulları Habil ve Kabil arasında münazaa ve alacakları kız sebebine Hz. Âdem'in hükmüne razı olmayan Kabil Habil'i şehid ederek firar etti. Hz. Şit sonra İdris geldi. 30 suhuf inzal buyuruldu. Sonra babay-ı sani Hz. Nuh Dicle nehri havalisinde irsal buyuruldu.⁴⁶

Müellif peygamberler tarihini analitik yöntemle ele almaktadır. Üç yüz yıl boyunca Hristiyanlığın gizli bir tebliğ ve işkence döneminden sonra, Roma imparatoru I. Konstantin (öl. 337) tarafından resmen kabulünün stratejik bir menfaat gereği olduğunu belirtmektedir. Ancak bu süre zarfında Hristiyanlığın temel ilke ve hükümleri kayda alınamadığından müellife göre psikoposların elinde İsevilik dönüştürülerek Allah'ın mabedleri konumundaki kiliseler, ikonalar ile müşrik mabedlerine benzetilmiştir. Genişçe ele aldığı konunun giriş cümleleri şöyle özetlenebilir:

Dünya küfür ile dolu idi. Din-i İsevi alenen icra olunamayıp üç yüz seneden fazla gizli tutulup İseviler yer altlarında mağara ve mahzenlerde gizlice ibadet ederlerdi. Duyulup tutuklananlar cevr u cefa ve işkence ile öldürülürlerdi. Üç yüz sene sonra Rum imparatoru Kostantin kendi menfaati için serbest bırakmıştır. Şariat-ı İseviyenin usul ve fûru'u güzelce kayda alınamadığından iş pis-koposların eline düştü ihtilaflar çoğaldı. Rum devleti Şark ve Garb diye ikiye bölündü. Mezhebce de ikiye ayrıldılar: Katolik ve Ortodoks. Din-i Nasârâ büsbütün asli çizgisinden çıktı. Nasârâ mabedlerine resimler asıldı. Kiliseler müşrik mabedlerine benzedi.⁴⁷

Batılı kaynaklarda verilen bilgilere göre I. Theodosius (öl. 395) Hristiyanlık içinde İznik teslisini ve imparatorluk içinde de Hristiyanlığı teşvik etmiş, 391'de Hristiyanlığı devletin tek meşru dini olarak ilân etmiştir. Bu şekilde geleneksel Roma dinine olan resmi desteğe son vermiştir. 325'te I. Konstantin'in topladığı 1. İznik Konsili Oğul İsa'nın Baba'ya eşit,

45 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân, Tarihi Enbiya Risalesi*, 725-751.

46 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Tarihi Enbiya Risalesi*, 3/725-751.

47 Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân, Tarih-i Enbiya Risalesi*, 3/743.

Baba'yla bir ve aynı özden olduğunu beyan etmiştir. Konsilde teolog Arius'un İsa'nın Tanrı'dan aşağı bir varlık olarak yaratıldığı, aynı olmayan bir özden olduğu şeklindeki öğretilerini reddetti. Konsilin hükmüne rağmen tartışma devam etti.⁴⁸

Müellif Hristiyanlığın dönüştürülerek Roma paganizmine benzetilmesinden sonra dünya milletlerinin yeniden küfür ve şirk üzere kaldıklarını beyanla İslamiyetin zuhuruna ilişkin şu bilgileri vermektedir:

Diğer milletler ise küfür ve şirk üzere idiler. Hayli vakit peygamber de gelmedi. Bir uzun zaman-ı fetret oldu. Bütün dünya dalalette kaldı. Romalılar bütün Avrupa kıtasını sonra Anadolu ve diyar-ı Mısır ve Irak'ı zabt etdiler ise de ahlakca sefahat ile meluf olan o çirkin ahlakı da o yerlere götürdüler. Ancak Arabları bulaşdıramadılar. Fakat Arablar da bütün bütün bedviyet halinde cehalete kapılmış kimi Nasârâ ve kimisi Yahudilige meyyal olub bir takımı da tırnak kesmek ve gasl etmek ve sünnet olmak gibi Hazret-i İbrahim ve İsmail aleyhisselam şeriatlerinden kalma ahkâm ile amel etmekte idiler. Elhasıl o asırlarda dünya karanlık ve karışık bir hale gelmişti. Bir peygamberin zuhuru bekleniyordu. Hatemü'l-enbiyâ diyar-ı Arab'da evlad-ı İsmail'den geldi. Çünkü Araplar o vakit dünyaya yayılmış fenalıklara bulaşmayıp Romalıların çirkin adetlerine alışmamışlardı. Ceziretü'l-Arab'da bu din sayesinde fitrat-ı asliyeleri üzere kalmışlardı. Hz. İsmail dua edib duası hedef-i icabete müsadifle evlad-ı İsmail'den bir büyük millet zuhur edeceğini tebsir eylemiş olduğu Tevrat-ı Şerif'de mezkûrdur. Hazret-i İsmail'in evlad ve ahfadı çoğaldı ve Ceziretü'l-Arab'ın her tarafına dağıldı.⁴⁹

Nitekim müellifin nübüvvet öncesi dünyanın durumuna ilişkin verdiği bu bilgi ve değerlendirmeler yeni bir dinin ve peygamberin gönderilmesini gerektiren şartları göstermektedir.⁵⁰ O denemde küçük bir grubu oluşturan Budistler, Ateistler ve hiçbir dine inanmayan deistlerden başka insanların çoğu peygamberlerin gönderilmelerinin gerekli olduğunu savunuyorlardı.⁵¹ Müellifin vurguladığı gibi Musevîlik ve İsevîlik kurtarıcı asli yapısından uzaklaşıp kitapları tahrif edilmiş, Roma ve Pers imparatorluklarından oluşan iki kutuplu dünyanın ezilen milletleri bir peygamberin yolunu bekliyordu.

Müellif Hz. Peygamber'in vefatından sonraki hadiseleri aktarıırken Hz. Osman (öl. 656)'ın hilafeti sırasında Mervan b. Hakem (öl. 685)'e verilen Fedek arazisinin Medinelileri ve ashabı kızdırdığından söz etmektedir. "Resul-i Ekrem'in evkafından olan Fedek arazisini Hazret-i Osman imarete ait emlaktan saymış ve mukata'a ile Mervan bin Hakem'e vermişti. Arazi Mervan'dan sonra evladına kalmış sonra Ömer bin Abdülaziz

48 Williams, Stephen & Friell, Gerard, (Theodosius: *The Empire at Bay*, Yale University Press, 1994), 134.

49 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân, Tarihi Enbiya Risalesi*, 3/734-736.

50 Taberî, *Milletler Tarihi*, çev. Z.K. Ugan, A. Temir, (Ankara: MEB, 1991), 72.

51 Aydemir Abdullah, "Peygamberlik", *Diyanet İlmî Dergi*, DİB. Yay. 24/S.1, 1988, 57-80.

o araziye ellerinden alıp eski haline çevirmişti. Bir de Hazret-i Osman Resulullah'ın sürgüne gönderdiği İbn Hakem'i Medine'ye geri getirmişti. İnsanlar buna da söz laf etmişlerdi" diyerek Hz. Peygamber'den sonra yapılan hatalara değinmiştir.⁵²

İbn Kuteybe (öl. 889) *Tarihu'l-Hulefâ-el-İmammetu ve's-Siyase*'sinde bu olayları detaylıca ele almış, Hz. Osman (öl. 656)'ın Resulullah (s.a.v.)'in sünnetine ve iki halifesinin sünnetine muhalefet ettiğini belirtmiştir.⁵³

Müellif, *Zübdetü'l-İrfân fi Tedkîki'l-İtkân*'ın son sayfalarına eklediği *Tevarih Risalesi*'nden başka tarihi hadiselerle de yer vermiştir. *Zübde*'nin 1 ila 240. sayfaları arası kelam bahislerinde dinler ve mezhepler tarihi konularına girmektedir. Hristiyan ve Mûsevi tarihinde onların tevhidden sapma (udûl), şirke bulaşma (dühûl) noktalarını âyetler ile anlatmaktadır. İslâm'ın sahih yolu olarak nitelediği Sûfiyye'nin yolu Ehl-i Sünnet'ten i'tizal eden firak-ı dâllevî tafsilatıyla beyan etmektedir. Musevî ve İsevîler hakkında, Kur'ân'dan âyetlerle yorumladığı bölümler şöyledir:

Yahudi Tevrat'ı ve Nasârâ İncil'i okuduğu halde; "وقالت اليهود ليست بالنصارى على شئى"54 derler. Yine; قالت اليهود عزير ابن الله وقالت "واتخذ من"55 Onların bu sözleri, müşriklerin "الملائكة اننا Necrân elçileri huzur-i saadete geldiklerinde bu âyet nâzil olmuştu; "فريق منهم يسمعون كلام الله ثم يحرفونه"57 onlardan bir fırkası Allah te'âlânın kelamını işitip kelamı tağyir ve kavimlerini tahsir ettiler. "فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله ليشتروا به"58 Ukubet-i azime, elleriyle tahrif olunmuş kitabı yazıp sonra; "Bu Allah indindendir" diye rüşvet karşılığında az paha ile satanlar içindir. Onunla rüşvet ve haram kesp ettiler ve onlar; "eyyâm-ı ma'dûde dışında bize nar-ı cahim dokunmaz" dediler. O eyyam-ı madude dedikleri kendi za'amlarına babalarının bu zağıya taptığı 40 gündür. O kadar gün azap olup fazla olmaya-cak" derler. Hz. Ömer Yahudi okuluna girip Hz. Cebrail'den sordu. "Cebrail bizim sırlarımızı Muhammed'e (s.a.v.) verdiğinden düşmanımızdır" dediler. Hz. Ömer; "قل من كان عدوا لجبريل... فإن الله عمو"

52 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Tarihi Enbiya Risalesi*, 3/743.

53 İbn Kuteybe, *el-İmâmetu ve's-Siyase*, (Kahire: Mustafa Babi, 1969), 27-35.

54 Bakara 2/113; Yahudiler, "Nasârâ hiçbir gerçeğe dayanmıyor" Nasârâ da "Yahudiler hiçbir şeye dayanmıyor" dediler

55 Tevbe 9/29-30; Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da; "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer sözlerdir 56 İsra 17/40.

57 Bakara 2/75; "Şimde ey Mü'minler! Onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz. Oysa onlardan bir zümre Allah'ın kelamını işitler. Sonra o kelamı iyice anlamış olmalarına rağmen yine de bile bile onu tahrif ederlerdi".

58 Bakara 2/79-80.

⁵⁹ Bir kimse Cebrail'e düşman olursa Allah (c.c.) da o ka-firlerin düşmanı olur. "يا اهل الكتاب لم تلبسون الحق بالباطل و تكتُمون" ⁶⁰ Ey ehl-i kitap! Niçin hakkı rida-yı bâtil ile örtüyorsunuz ve bildiğiniz hakkı neden gizliyorsunuz. "وإن منهم لفريقاً يلوون ألسنتهم" ⁶¹ ehl-i kitaptan bir fırka (Ka'b b. Eşref ve Malik İbnü'd-Dayf ve Hayy b. Ahtab ve Ebû Basir ve Sa'leb b. Amr gibi kimseler) tahrif ettikleri sözü Tevrat'tan zann etsin diye ağızlarını eğerek bükerek okurlar oysa o kitaptan değildir. "يُحرفون الكلم عن مواضعه" ⁶² kelimeleri mevzi'lerinden tebdil ve tağyir ederler. Şu halde Yahud ve Nasârâ'da bulunan Tevrat ve İncil mecmu'aları Musa ve Hz. İsa'ya inzal buyurulan kitab-ı semaviye olmadıkları şüphesizdir. Dela'il-i mukni'a ile tahrif ve tebdile uğrayan mecmu'aya kitab-ı münezzel denemeyeceği açıktır. Nasârâ-yı Necrân İsa ibnullah dediklerinde âyet-i mübâhele "ادعوا ابنائنا و ابنائكم و نساننا و نسانكم و انفسنا و انفسكم ثم نبتهل" ⁶³ efendimiz hazret-i Fatıma, Hasaneyn'i ve Ali'yi aldığıında Yahudiler mübâheleye gelerek cizyeyi kabul ettiler. Resul-i Ekrem (s.a.v.); "Size Allah'a kasem ettiririm Tevrat'ta zina cezasını nasıl buldunuz buyurduğunda ulema-yı Yahud; "Sen bize kasem ettirdiğinden zanî recm olur deyince efendimiz Ganem b. Malik el-Neccar'ı mescidin kapısında her ikisinin de recm olmasını emir buyurdu "ولما جاء رسول من عند الله مصدق لما معهم نبذ فريق من الذين اوتوا الكتاب كتاب الله وراء ظهورهم كأنهم لا يعلمون" Yanlarında bulunani doğrulayıcı bir Allah elçisi onalara geldiğinde Kitap ehlinde bir grup hiç bilmiyorlarmış gibi yüz çevirirler". ⁶⁴ Yahudi ve Nasârâ'da bulunan Tevrat ve İncil hurafât ve esatir ve toplama bir takım ahkamdan ve neticesi hiçe çıkarılan Mısır, Hind ve Yunan hukema ve ukalasının dilleriyle uydurdıkları Asur ve Babil hikayeleriyle dolu ve menabî'i ma'lum adamların tertibiyle tenessüb edilmiş nakillerden ibaretir. ⁶⁵

Tevratın üç farklı nüshasını inceleyen müellif, nüshalar arası farklılıkları beş maddede uzunca zikretmektedir. Tevrat'ın nasıl tahrif edilmiş olduğunu somut delillerle ortaya koymaktadır. Burada konuyu özetleyerek vermeye çalışalım:

Müfessirinden Adam Clark (öl. 1832) ⁶⁶ ve Housen (öl. ?) muhakkem ederek Sıfır-ı Tekvinin Otuz altıncı babının 31. âyetiyle bunu

59 Bakara 2/97; "De ki kim Cebrail'e düşmanlık ederse bilsin ki Allah'ın izniyle önce gelen kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidâyet rehberi ve müjdeci olarak Kur'ân'ı senin kalbine indiren O'dur".

60 "Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıla karıştırıp hakkı gizliyorsunuz".

61 Al-i İmran 3/78; "Onlardan bir gurup kitapta olmayayı ondan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerek ve Allah katından olmadığı halde; "Bu Allah katından"dır" derler, bile bile Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar".

62 Mâide 5/41; Nisa 4/46; "Kelimelerin manalarını çarpıtıyorlar...".

63 Al-i İmran 3/61; "Çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra da Allah'ın laneti yalancılara üzerine olsun diye dua edelim".

64 Bakara 2/101.

65 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân*, 1/186-187.

66 İngiliz metodik ilahiyatçı. Tevrat ve İncil Bilgini.

takip eden sekiz âyet Sifr-i Tekvîn'in üçüncü babının 14. âyeti Tevrat kelamı olmadığı gibi başkaların idhaliyle iftirada bulunduklarını, âyetlerin mündericatından anlaşıldığı vecihle tahrif edilmiş olduklarını itiraf ediyorlar. Kolmohut adındaki âlim tarafından te'lifine izarla Zaibviz tarafından tamamlanan "Kenzebil" yani ahd-i atik tefsir unvanlı eserde deniliyor ki Hz. Musa kitabında bulunan bazı cümlelerin onun kelamı olmadığı açıkça anlaşıyor. Sifr-i A'dâd'ın 31. babının 40. âyeti ve Sifr-i Tesniye'nin üçüncü babının 14. âyeti ile âyât-ı sâ'iresi cenab-ı Musa'nın kelimaları değildir. Adam Clark (öl. 1832) tefsirinin cild-i evvelinde Hz. Musa'nın kelamı Sifr-i Tesniye'nin 33. babında hitam bulmuş olup 34. babı Musa'nın kelamı değildir. Eminim ki Hz. Musa'nın irtihalinden bir hayli zaman sonra Ben-i İsrâ'il'in meşayihinden Simone Semen adlı ahbar tarafından yazılmıştır. Kin Kate (öl. ?) adlı âlim de "Hema'il-i Evvel Sifrinin 17. babının 12. âyetinden 31. âyetine kadar yazılı olan âyetler sonradan ilhak edilmiş olduklarından kütüb-i Tevratiyeden ihraca şayan olup tercümemizi son defa tashih ettiğimiz sırada bu âyetleri idhal etmedik" diyor. Bu tafsilattan anlaşıldığı üzere şimdi ellerinde bulunan kitap Hz. Musa'ya inzal buyurulan Tevrat olmadığı bir gerçektir. Zira bu mecma'alar üç nüsha olup İbrani, Yunani ve Samiri dillerindedir. Bunlar arasında hesapsız çelişkiler vardır ki saymakla bitmez.⁶⁷

Müellifin Tevrat eleştirisi ve konu ile ilgili geniş araştırmasını İbn Hazm (öl. 1064)'da da görmekteyiz. Tevrat'ın birçok kısmının lafız/mana olarak tahrif edildiğini savunan İslam bilginleri arasında İbn Hazm önde gelir. Tevrat'ı sistemli bir şekilde eleştirmiştir.⁶⁸ Tevrat hakkındaki bilgisi Yahudi araştırmacılar tarafından da kabul ve takdir edilmiştir. İbn Hazm, Tevrat'ın Beş Kitabı denilen ve Musa'nın Tevrat'ı olduğu söylenen Tevrat'ın mekzip bir kitap, yazarının ise Allah, peygamber ve kitaplarına hakaret eden bir zındık olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ İmam Nevevi (öl. 1277) Kur'ân'a gösterildiği gibi Tevrat ve İncil'e de saygı gösterilmesini ve Tevrat, Zebur ve İncil'e küfretmenin caiz olmadığını belirtirken⁷⁰ İbn Hazm, tahrif edilmiş kitaplara hürmet gösterilmeyeceğini söylemiştir. Yahudilerin elinde bulunan Tevrat nüshalarının Hz. Musa'ya ait olmadığını ispat etmeye çalıştığı bu kitabı, Avrupa'da Tevrat'a yapılan ilk tenkitlere de örnek teşkil etmiştir.⁷¹

67 Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-irfân*, (Malatya: Yazma, 1918), 1/195.

68 İbn Hallikan, *Vefayatu'l-Ayan*, tah. İhsan Abbas, (Beyrut: 1970), 3/329.

69 İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1986), 1/155.

70 Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi Sayı 5, (Ankara: 1982), 254-256.

71 Ignaz Goldziher, *agm*; Baki Adam, *Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/781/10030.pdf>.

28.12.2020 Tarihli erişim'den naklen.

ZÜBDETÜ'L-İRFÂN HÂŞİYELERİ

(Sayfa 1)

Damad adlı kitapta **mest üzerine meshetme** bölümünde şöyle geçiyor; **بَابُ الْمَسْحِ فِي الْحَقِّينِ، فَعَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ وَكَانَتْ أَصْبُ الْمَاءِ عَلَيْهِ، وَعَلَيْهِ جَبَّةٌ شَامِيَّةٌ صَبَقَهُ الْكُمَيْنِ فَأَخْرَجَ يَدَيْهِ مِنْ تَحْتِ ذَيْلِهِ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ فَقُلْتُ: نَسِيتَ غَسْلَ الْقَدَمَيْنِ فَقَالَ: لَا، بِهَذَا أَمَرَنِي رَبِّي / Allah'ın Resulü sallallahu aleyhi ve sellem'in fiili. Muğire bin Şube radiyallahu anh'tan rivayetle, "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yolculuk sırasında abdest aldı ve ben ona su döküyordum. Üzerinde Şam işi, dar kollu bir cübbe vardı. Ellerini cübbesinden çıkararak yıkadı, mestlerini de meshetti. Ben, ayakları yıkamayı unuttunuz, dedim. O, hayır, Rab-bim bana böyle emretti, dedi."**

Kur'ân'ı Haftada Nasıl Hatmetmeli: Sahabe ve tabiin uygulaması; Cuma günü başlar, önce Mâide suresi sonuna kadar, Cumartesi Enâm suresinden Hud suresinin sonuna kadar, Pazar Yusuf'tan Meryem'in sonuna kadar, Pazartesi Tâhâ suresinden Kasas suresinin sonuna kadar, Salı Ankebut'tan Sad suresi sonuna kadar, Çarşamba Zümer suresinden Rahman suresi sonuna kadar, Perşembe kalan sureler de hatmolunur.

(Sayfa 2)

<i>Düştüm yollarda kaldım Hazretine yöneldim Aman yetiş bunaldım Ey yetiş Nakşibendî</i>	<i>Ey pir-i ercümendî Tut elim derdmendi Aman yetiş Nakşibendî</i>
<i>Nefs elinde kalmışım Billahi ben yanmışım İmdad et bunalmışım Yetiş ey Nakşibendî</i>	<i>Nefsim olmuştur zalim Fenâ bu benim hâlîm Her dem bozar ezkârım Yetiş ey Nakşibendî</i>
<i>Nefsim beni aldattı Fena yollara yollattı* Bende takat kalmadı Yetiş ey Nakşibendî</i>	<i>Nefs elinde esirim Çoktur cürm-ü kesirim Kalbe yoktur tesirim Yetiş ey Nakşibendî</i>

(Sayfa 2a)

Hastalıkların neden olduğunu bildirir;

Önce hasta ile annesinin ismi Ebcad-i Kebir ile hesaplar beşer beşer serh ederiz.

1 Kalırsa ilaç lazım gelir, 2 Nazar değmesine uğramıştır, 3 Sihir alametidir, 4 Cin isabet etmiştir, 5 Peril hastalığına (Bağışıklık sisteminin perilliuma verdiği tepki) uğramıştır.

(Sayfa 2b)

Mahalle Ferhadiye, Sokağı Hamikoğlu, Hane numarası 47

(Sayfa 28-29)

Hakk Teâlâ hayır ve şerrin iradesi elinde olandır. Her birinin Hâlıkıdır (yaratıcısıdır). Fakat hayırdan razı, şerden razı değildir. İrâdelerle rıza arasında bu bir ince fark vardır ki Hakk Teâlâ ehlişünneti o fark ile hidayet eylemiş, diğer fırkalar dalâlette kalmışlardır. Şeyh Muhiddin ve tâbileri, iman ve sâlih davranışların **Hâdi** isminin rızası olacağı gibi küfür ve isyanlar da Mudil isminin rızası olacaktır.

(Sayfa 30)

Muhyiddin'in bu sözü ehli Hakk'a muhalif olup icaba meyli vardır ki menşe-i rızâ olmuştur. Aynı şekilde derler ki, işrâk (doğuş) ve ışıık güneşin marzisidir. Mektûbât 266.

(Sayfa 36-37-38-39)

Kur'ân-ı Kerim, Allah kelâmıdır ki harf ve sure elbisesiyle görünür olup bizim peygamberimize nazil olmuştur ve ibadeti onunla emir ve nehy buyurmuştur. Mesela kendi kelâm-ı nefsinin kelâm ve dil aracılığıyla harf ve ses elbisesiyle izhâr eder ve kendi hakiki maksatlarımızı ortaya çıkarırız. Aynı şekilde Hakk Subahane ve Teâlâ kelâm-ı nefsinin bî tevassut kelâm ve zeban kendi kudret-i kâmileleriyle harf ve biçim giysisi verip ibadet için indirmiş ve göndermiştir. Hakiki emir ve yasaklarımızı bu harf ve sesler üzerinden cilde alanında ortaya çıkarmıştır. Böyle olunca kelâmı ve hükm-ü Hakk'ın kelâmı oldu ki o da bizzat kendisi ve lafzıdır. (*Mektubât-ı Rabbanî*, cild-i sâni, 67)

(Sayfa 42)

“هَؤُلَاءِ إِلَى الْجَنَّةِ وَلَا أَبَالِي وَهَؤُلَاءِ إِلَى النَّارِ وَلَا أَبَالِي” / heulai ile'l-cenneti vela ubali ve heulai ile'n-nari vela ubali / (Hz. Âdem'i yarattığı zaman Allah cc Âdem'in sırtından onun zürriyetini çıkararak şöyle buyurdu) bunlar cennete gidecekler umursamam bunlar da cehenneme gidecekler umursamam!”⁷²

72 Kudsi Hadis,

Arslandan korkmak ona senden hıyanette önde olduğu için değildir, belki hücum, saldırı, kibir ve heybet sıfatlarından dolayı arslandan korkulur. Zira umursamadan dilediğini işler, eğer seni katl ederse katlinle kalbinde bir incelik ve acı duymaz. Eğer seni terk ederse sana şefkatinden terk etmediği gibi ruhunu sağ bırakması sana merhamet ettiğinden değildir. Senin hayatın ve ölümünün, onun yanında belki en değersiz şeyin belki senin bin mislinin ölümü ve bir karıncanın helâkıyla aynıdır. Zira bu sebk âlemi kadîh (ayıp) değildir.

(Sayfa 43)

وجه توهين قضيّة تلك الغرائيق ذكر الرواة هذه القضية أنّها فيها نزلت سورة إسرائ / Veçhi tevhini kadiyyetu tilke'l-ğaranik zekera'r-ruv'atu hazihi'l-kadiyye enneha fima nezelet sure-i İsrâ / İsrâ suresinin hakkında nazil olduğu şeyin, ravile-rin zikrettiği o Ğaranik olayı olduğunu söylüyorlar.

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوتِيتَ بِهِمْ وَلَئِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوتِيتَ بِهِمْ / Ve in kadu le yeftinuneke anillezi evhayna ileyke li teftiriyey aleyne gayrah / Onlar, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı uydurman için az kalsın seni ondan şaşırtacaklardı.⁷³

عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "سَبَّكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَاسٌ يُحَدِّثُونَكُمْ بِمَا لَمْ تَسْمَعُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قَالِيَاكُمْ وَإِيَاهُمْ" وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ "يَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ دَجَالُونَ كَذَابُونَ يَأْتُونَكُمْ مِنَ الْأَحَادِيثِ مَا لَمْ تَسْمَعُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قَالِيَاكُمْ وَإِيَاهُمْ لَا يُضِلُّونَكُمْ وَلَا يَفْتِنُونَكُمْ" وَلَوْ كَانَ / Resulullah Sallallahü Aleyhi ve Sellem şöyle buyurmuştur: "Ahir zamanda öyle bir takım insanlar zuhur edecek ki, size ne sizin ne de babalarınızın işitmediği şeyleri rivayet edecekler. Onlardan sakının!" "Ahir zamanda birtakım decallar, yalancılar çıkacak, size sizin ve babalarınızın işitmediği hadisler getirecekler, onlardan sakının, sizi fitneye düşürmesinler." Eğer bu olay (ğaranik olayı) doğru olsaydı hem Kureyşliler hem de Yahudiler bunu Müslümanlara karşı kullanırlardı.

(Sayfa 44)

وَلَوْ لَا أَنْ تَبَيَّنَّاكَ لَقَدْ كُنْتَ تَرْكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا وَإِذَا لَا تَخَذُوكَ خَلِيلًا / Eğer biz sana sebat vermiş olmasaydık, az kalsın onlara biraz meylededecektin. O zaman seni dost edinirlerdi.⁷⁴ وَهَاتَانِ الْآيَتَانِ تَرُدَّانِ الْخَبَرَ الَّذِي رَوَّاهُ لَأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذَكَرَ أَنَّهُمْ كَادُوا / Bu iki ayet onların bildirdikleri haberi yalanlamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ "Az kaldı" dedi, "Meylettin" demedi."

لَعَنَ اللَّهُ الْمُحْلِلَ وَالْمُحْلَلَّ لَهُ / Anlaşarak, üç talakla boşanan ve iddetini bitiren bir kadınla evlenen erkek ve kadını boşayan birinci kocasına Allah lanet etmiştir." hadis-i şerifi ücret-i mukavele eden ve fiil-i mezkuru âdet edinip

73 İsrâ; 17/73

74 İsrâ, 17/74

beynen-nas ma'ruf olan hakkında olduğundan, haramdır. “لَأَنَّهُ كَانَ كَآخُذٍ / الأَجْرَةَ عَلَى عَسَبِ النَّيْسِ وَهُوَ حَرَامٌ Bu iş, hayvan çiftleştirmek için ücret ödemeye benzer gibidir, bu iş de haramdır.” Türkçe “Erkeği deniye (ahlâksız, düşük) deysiye aşırmağa denir.” “وَحَقِيقَةُ اللَّعْنِ فِي حَقِّ غَيْرِ الْمُسْلِمِ الطَّرْدُ عَنْ رَحْمَةٍ” / lanet kelimesinin hakikati gayrı müslimler için Allah'ın rahmetinden kovulmak; Mü'minler içinse ebrâr de-recesinden düşmektir” *Reddü'l-muhtar*. Hayat odur ki varlık ona mahsus-tur. Hem odur Hâlık Râzık kemâlullah.

(Sayfa 45-46)

أَيُّ قَارِبُوا حَتَّى يَفْتَرِيَ أَيُّ لَمْ يَفْعَ شَيْءٌ وَأَنَّهُ تَعَالَى لَوْلَا أَنْ تَبَّهَهُ لَكَادَ أَنْ يَرْكَنَ إِلَيْهِمْ وَقَدْ تَبَّهَهُ فَلَمْ “أَيُّ” / يَقْرَبُ أَنْ يَمِيلَ إِلَيْهِمْ أَذْنَى مِثْلٍ فَلَمْ يَتَحَقَّقْ شَيْءٌ فَمَضْمُونُ هَذَا وَمَقْهُومُهُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى عَصَمَهُ مِنْ أَنْ يَفْتَرِيَ وَتَبَّهَهُ حَتَّى لَمْ يَرْكَنَ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا فَكَيْفَ كَثِيرًا وَهُمْ يَرَوُونَ فِي أَحْبَارِهِمُ الْوَاهِنَةَ أَنَّهُ زَادَ عَلَى الرُّكُونِ وَالْإِفْتِرَاءِ بِمَدْحِ الْهَيْهَاتِ وَأَنَّهُ قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ السَّلَامُ حِينَ قَالَ لَهُ جَبْرَائِيلُ مَا جِئْتُكَ بِهِذَا “افْتَرَيْتَ عَلَى اللَّهِ وَقُلْتَ مَا لَمْ يَقُلْ” وَهَذَا الَّذِي ذَكَرُوهُ فِي الرَّوَايَةِ ضِدُّ مَقْهُومِ لَوْلَا صَحَّ “ / الْآيَةُ أَيُّ فِي عَدَمِ رُكُونِهِ إِلَيْهِمْ بِحَسَبِ الذَّرَايَةِ وَالْآيَةِ بِصَرِيحِ مَقْهُومِهَا تَدْفَعُ الْحَدِيثَ لِأَنَّ دَلَالََةَ الْقُرْآنِ قَطْعِيَّةٌ وَرَوَايَةُ الْحَدِيثِ ظَنِّيَّةٌ فَكَيْفَ وَلَا صَحَّةَ لَهُ وَلَا أَصْلَ لِهَذِهِ الْقَضِيَّةِ وَقَدْ رَوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ كُلُّ مَا فِي الْقُرْآنِ كَذَا أَيُّ بِمَعْنَى قَارِبَ فَهُوَ مَا لَا يَكُونُ وَقَالَ الْأَنْبَارِيُّ مَا قَارِبَ الرَّسُولُ أَيُّ الرُّكُونِ إِلَى الْكُفَرَةِ وَلَا رُكْنَ أَيُّ وَلَا مَالَ إِلَيْهِمْ فِيمَا قَصَدُوهُ لِثَبُوتِ تَثْبِيتِ اللَّهِ تَعَالَى إِثَابَهُ “ / الْمَقْهُومُ مِنْ لَوْلَا الْأَمْنِيَّةُ

“Esasen bu iki âyet, onların oldu dedikleri olayın olmadığını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetlerde kâfirlerin Peygamber aleyhisselâma Cenâb-ı Hakk'ın indirmedığı şeyleri söyletmek için akıllarınca onu kandırabileceklerinden bahsetmekte ve Resûlullah'a sebât vermeseydi, az kalsın onun da kâfirlere eğilim göstereceğinden söz etmektedir. Bu âyetlerden anlaşılan şudur: Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'ini, Cenâb-ı Hakk'ın söylemediği bir şeyi “O söyledi” diye Allah'a iftirâ etmekten korumuş ve onun kâfirlere iyice meyletmesi şöyle dursun, azıcık bile meyletmemesi için onun dayanma gücünü artırmıştır. Bu olayı nakledenler o asılsız haberlerinde Resûlullah Efendimiz'in kâfirlere iyice meylettiğini, putlarını överek Allah'a iftirâ ettiğini ileri sürmüşler, hattâ Resûl-i Ekrem'in “Ben Allah'a iftirâ ettim, O 'nun söylemediği bir sözü O 'na nisbet ettim” dediğini söylemişlerdir. Hâlbuki bu söz, yukarıda da belirtildiği gibi âyetten anlaşılan mânaya tamamen ters düşmektedir. Onların hadis diye naklettikleri sözün aslı olsa bile, bu âyet onu çürütüp reddeder; kaldı ki o söz kesinlikle sahîh değildir. Abdullah ibni Abbâs radiyallahu anhumâdan nakledildiğine göre o, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen (neredeyse, az kalsın anlamındaki) “kâde” fiillerinin hiçbir zaman olmamış şeyleri ifâde ettiğini söylemiştir. Ebû Bekir İbnü'l Enbârî (öl. 940) şöyle demiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, kâfirlerin inandığı şeylere ne yaklaştı ne de onlara meyletti.”

إِنَّ الْأَنْبَارِيَّ الْإِمَامَ الْحَافِظَ أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ بَشَّارِ النَّخْوِيِّ وَلِدَ سَنَةَ إِحْدَى وَسَبْعِينَ وَمِائَتَيْنِ رُوِيَ أَنَّهُ قَالَ أَحْفَظُ ثَلَاثَةَ عَشَرَ صُنْدُوقًا وَيَحْفَظُ مِائَةً وَعِشْرِينَ تَفْسِيرًا بِأَسَانِيدِهَا وَأَنَّهُ يَحْفَظُ ثَلَاثَمِائَةَ أَلْفٍ شَاهِدٍ فِي الْقُرْآنِ وَصَتَّفَ النَّصَابِيَّةَ الْكَثِيرَةَ وَصَتَّفَ فِي الْقُرْآنِ وَالْغَرِيبِ وَالْمُشْكَلِ / İbnü'l Enbârî, وَالْوَقْفِ ثَوْفِي لَيْلَةَ عِيدِ النَّحْرِ فِي “الْبُعْدَادِ” سَنَةَ ثَمَانٍ وَعِشْرِينَ وَثَلَاثَمِائَةَ

imam, muhaddis Ebû Bekir Muhammed b. Kasım b. Beşer en-Nahvî, doğumu 271 senesi, rivayet edildiğine göre şöyle demiştir, Ben 13 sandık dolusu kitabı ezberledim. 120 tefsir kitabını senetleriyle beraber ezberlediği söylenmiştir. Kur'an ile ilgili 300 bin beyit ezberlemiştir. Kur'an ilimleriyle ilgili çok sayıda eserler yazmıştır. 328'de Kurban Bayramı gecesinde Bağdat'ta vefat etmiştir."

(Sayfa 52)

Sual: İstitaat (güç yetirmek, tâkat getirmek) ibadetten önce gelir اِيَّاكَ نَعْبُدُ / وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ / Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz⁷⁵ üzere, hâlbuki burada ibadet önce gelmiştir?

Cevap: Bu sual, fiilden önceki istitaatı şart koşan mezhebe lazım gelir. Zira ehli-sünnet ve'l cemaat yapabilirlik ve istitaatı fiille beraber kabul etmiştir. (Allah yerine getirme kabiliyetini fiilden önce değil, fiille birlikte yaratır.)

(Sayfa 57-58-59)

Sure-i Tekvir'de "وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ" / Ve ma teşaune illa en yeşaallahu rabbul âlemin / Âlemlerin Rabb'i Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."⁷⁶ Siz meşîyyet edemezsiniz, illâ âlemlerin Rabbisi olan Allah Teâlâ meşîyyet buyurduğu vakit meşîyyet edersiniz. Yani sizin meşîyyetinizin tesiri olmaz. Ancak Allah Teâlâ meşîyyet eder ve sizin fiilinizi hâlk ederse o zaman meşîyyetinizin tesiri olur. Ancak irâde-i İlâhiye abdin efâl-i ihtiyâriyesini irâde etmesine tâbî' olduğu cihetle abdin irâdesinde mecbur olması lazım gelmez. Çünkü kâfir irâde-i cüz'îyesini küfre sarf etmesi üzerine Allah Teâlâ küfrü hâlk ettiği için kâfir küfrü irtikâbında mecbur olmaz. Binaenaleyh küfrü seçmekte mazeret kabul olmaz.

(Sayfa 60-61-62)

Sure-i Leyl'de "إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى" / İnne aleyna lel huda / Kuşkusuz doğru yolu göstermek bize aittir."⁷⁷ Ehli-sünnet, ezelde Allah'ın irâdesi kulun sonsuzluk aleminde (lâyezal) olacak irâdesini sarfına tâbî' olduğundan "âlâ / âleyne / üzerimize" kelimesi vücuta haml edilmeyip hikmet muktezâsı demektir. Kullarımıza yol göstermek muhakkak bizim üzerimize vacip menzilesindedir. Nâsı hâlk edince muktezâyı hikmet tarık-ı hakkı ve bâtlı göstermek 'adâlettir. Ziyâde her ne vuku' bulursa Allah Teâlâ Hazretlerinin irâdesidir. Eksilme olursa kul için ancak yapacağı şeyleri murad etmek ve istemek ve yahut istememek vardır. Kuluna tarafa kudretini

(Sayfa 64-65)

⁷⁵ Fatiha, 1/5

⁷⁶ Tekvir, 81/29

⁷⁷ Leyl, 92/12

sarf ederse Allah Teâlâ Hazretleri akibette dilerse o tarafı kendi kuluna yaratır. Kulun dilediği şey rızasına muvafık ise tâat ad olunup kul sevaba girer ve eğer rızasına muhalif ise günah ad olunup cezaya müstahak olur. Kader, hayır ve şerrin Allah Teâlâ'dan olduğuna inanmak bu manayadır.

(Sayfa 109)

“أَوَمَنْ كَانَ مِثْلًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ” / Eve men kâne meyten feahyeynâhu vece’alnâ lehu nûran yemşî bihi fi-nnâsi / Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu?⁷⁸ Hazreti Faruk-ı ‘izam şanıdadır. “لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا” / kēmen meşeluhu fi-zzulumâtî leyse bihâricin minhâ / karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi⁷⁹ Ebu Cehil hakkında nâzil olmuştur.

(Sayfa 110)

Nefsinde bir mizân tertip olunup kendi nefsinin ve havâtırını üstün bildiğinden şaki ve sa’idin iman ve nuru olup olmadığı “عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي “السَّعَادَةِ وَالشَّقَاوَةِ قَالَ فِي سَبْقِ الْكِتَابِ عَلَى الْعَبْدِ بِالسَّعَادَةِ وَالشَّقَاوَةِ فَقَالَ الصَّحَابَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ “فَقِيمِ الْعَمَلِ؟ فَقَالَ اْعْمَلُوا فَكُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ” / Doğrusu esbâb-ı hayır tarafını ve esbâb-ı şer tarafını beyân buyurmuştur. Ey Tâlip! Sen tarik-i hayra sülûkunda nefsine nazar et! Bâtın ve zâhirden şüphe etmeyerek o fiili ve hâtırı

(Sayfa 111)

nefsinde bulursan sana müjdeler ola ki onunla ferah ol. Cenâb-ı Allah seni tebdil buyurmaz. Bâtın başka ve zâhir başka yani şek ve şüphe ibadetinde olursa belki kalbinde iman olmadığından “فَمَا لَكَ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ الْعِبَادُ بِاللَّهِ” / Yoksa, Allah korusun, ahirette hiç nasibin olmaz.”

Hız. Ali radiyallahu anhu’ya bir adamın kader ile ilgili sualine cevabında, senin sâlik olamadığın yol karanlıktır. Suali îâdede cevap, senin giremediğin deniz derindir. Suali îâdede, sırrullâhi fi’l-ard (yeryüzünde Allah’ın sırrı) olup sana gizlidir, sana ifşa edemem, buyurmuştur (Bu Allah’ın bir sırrıdır, sana gizlidir, araştırıp sorma). *Tefsir-i Beğâvî*

Kader, ilim ve irâde ve kudret sıfatının tamamı manasınadır.

(Sayfa 112-113)

78 En’am, 6/122

79 En’am, 6/122

Sure-i Teğabun / هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ / Sizi yaratan O'dur ama kiminiz inkâr kiminiz iman ediyor.⁸⁰

وَمَعْنَى الْآيَةِ عَنْ سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ أَنَّهُ قَالَ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ فِي حَيَاتِهِ مُؤْمِنٌ فِي الْعَاقِبَةِ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ فِي حَيَاتِهِ كَافِرٌ فِي الْعَاقِبَةِ. وَجُمْلَةُ الْقَوْلِ فِيهِ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْكَافِرَ وَكَفَرَهُ فِعْلٌ لَهُ وَكَسَبَ وَخَلَقَ الْمُؤْمِنَ وَآمَنَهُ فِعْلٌ لَهُ وَكَسَبَ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ كَسَبٌ وَاخْتِيَارٌ وَكَسَبُهُ وَاخْتِيَارُهُ بِتَقْدِيرِ اللَّهِ وَبِمَشِيئَتِهِ فَالْمُؤْمِنُ مِنْ بَعْدِ خَلْقِ اللَّهِ إِثْبَاتُ الْإِيمَانِ لِأَنَّهُ أَرَادَ ذَلِكَ مِنْهُ وَقَدَّرَهُ عَلَيْهِ وَعَلِمَهُ مِنْهُ وَالْكَافِرُ بَعْدَ خَلْقِ اللَّهِ إِثْبَاتُ الْكُفْرِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدَّرَ ذَلِكَ عَلَيْهِ وَعَلِمَهُ مِنْهُ هَذَا طَرِيقُ أَهْلِ السُّنَّةِ مَنْ سَلَكَهُ أَصَابَ الْحَقَّ وَسَلِّمَ مِنْ مَذْهَبِ الْجَبَرِيَّةِ وَالْقَدَرِيَّةِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ أَيَّ عَالَمٍ يَكْفُرُ الْكَافِرُ وَالْإِيمَانِ الْمُؤْمِنُ تَفْسِيرُ الْخَازِنِ

فَمِنْكُمْ آتٍ بِالْكَفْرِ فَاعِلٌ لَهُ وَمِنْكُمْ آتٍ بِالْإِيمَانِ وَفَاعِلٌ لَهُ وَيَدُلُّ عَلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / Said el-Hudrî'den rivayet edilen ayetin manası şöyledir: "İçinizden kimi hayatı boyunca kâfir olur ama akıbetinde iman eder, kiminiz hayatı boyunca mü'min olup akıbetinde kâfir olur." Bu konuda söylenenlerin özeti, Allah kâfiri yaratır ama kâfirin küfrü kendisi için bir amel ve kazanç olur, mümini de yaratır ama imanı kendisi için bir amel ve kazanç olur. Bu iki gruptan her birinin seçme iradesi vardır. Seçmek, kazanmak ve tercih etmek Allah'ın dilemesi ve takdiriyledir. Mü'min, Allah onu yarattıktan sonra imanı seçer, çünkü Allah bunu ondan istemiştir ve bunu takdir etmiştir ve bunun böyle olacağını bilir. Kâfir de Allah onu yarattıktan sonra küfrü seçer. Kâfirdir, çünkü Cenab-ı Hak ona bunu takdir etmiştir ve bunun böyle olacağını bilir. Bu, ehlisünnetin yoludur. Kim bu yola uyar, hak yola ulaşır ev Cebriye ve Kaderiye'den emin olur. / وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir"⁸¹ Yani, kâfirin küfrünü de müminin imanını da bilir. (Tefsir-i Hazin)

Demek ki içinizden bazıları küfrü tercih edip onu işliyor, bazıları da imanı tercih edip onu işliyor. Bunu yüce Allah şu sözlerle bildirmektedir: " وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ / Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

(Sayfa 114-115)

Kaza ve kaderin manası; kader, Allah Teâlâ Hazretleri olacak şeylerin vakit ve zamanını vesâir tefâsili bilmesi; **kazâ,** ilm-i ilâhî ve irâde-i sübhâniyenin, kâlellahu Teâlâ "وَلْيَعْلَمْ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ" وَرُسُلُهُ بِالْغَيْبِ / Böylece Allah, görmeden iman ederek kendisine ve peygamberlerine iman edecekleri ortaya çıkaracaktır"⁸² ilm-i ezeli, eşyaya vücudlarından mukaddem taalluk eden ilimdir. / فَلْيَعْلَمَْنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَْنَّ الْكَاذِبِينَ" / Allah elbette doğru olanları ortaya çıkaracaktır kezâ O yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."⁸³ ba'de'l-vücud eşyaya taalluk eden ilimdir.

80 Teğabun, 64/2

81 Teğabun, 64/2

82 Hadid, 57/25

83 Ankebut, 29/3

İrâdesi, hâlk ve icadî dâhi efâl-i ibâd hakkında daima onların ihtiyâr ve irâdelerine mutabık bulunmak sünnet-i ilâhiye cerayanı muktezasından olmakla herkes ef'alinde kendi irâdesi asıl olmak taalluk-ı ezelisine muvafık olarak bütün eşya ve ahvâl-i icad buyurması demek olduğundan kaza ve kadere iman, ilim ve irâde ve tekvin sıfat-ı ilâhiyenin bütün kâinata şümullerini bilip tasdik etmekten ibarettir. Bu kazâ ve kadere iman etmek emr-i kat'idir. Onunla ihticâc (delil) bir ma'siyetin vukuunda kat'a câiz değildir. Zira ilm-i ilâhinin ma'luma ta'biyeti yani her şey nasıl olacak ise cenâb-ı Hakk'ın o vecihle bilmesi vacip olduğundan bir kulun fîsk ve ma'siyete ilm-i ilâhinin ezelen taalluk etmiş bulunması cebren kazâ etmez. Çünkü ilim hakiki ef'alın husulünde asıl ve müessir değildir. Allah Teâlâ'nın

(Sayfa 116)

kendi irâdesi asıl olmak sabit olur. Bu halde küfür va ma'siyet tercih ve ihtiyar edenler su-i istimâl ile farzı fevt etmiş ve 'ilim ve irâde-i Subhâniye'nin de o cihete taalluk etmesine sebep vermiş olmalarından dolayı haddizatında fâil-i muhtar olmaları bâtil olmaz.

(Sayfa 117)

Akıl sahiplerine ma'lumdur ki kaza ve kader 'amellerimizden başka rızıklarımıza ve ecellerimize de taalluk ediyor. Bununla beraber tahsil-i maişet ve hıfz-ı sıhhat bâbında tembellik ve dikkatsizlik yönünü iltizâm ile kazâ ve kadere bağlanıp durmak gayet tasvip edilmeyen ve taharri-i esbâb (sebeb araştırma) ile iştigâl lüzumu şer'an ve 'aklen yanlıştır.

Bu halde 'amel ciheti dâhi böyle olunca yani mükellefin hakkında mademki kazâ ve kaderin neden ibaret olduğu ma'lum değildir, dâima hayr ve meşru' olan şeylere teşebbüs, şürûr ve maasiden sakınmak lazım gelir.

(Sayfa 118)

Yoksa takdir-i ilâhi ne ise öyle olacak. Bizleri sâid defterine yazmışsa elbette hükmü gerçekleşecektir. İbadete ne gerek vardır, demek büyük gaflettir. Aynı zamanda ubudiyyete aykırı, şer'-i şerifi inkâr ve bütün peygamberleri yalanlamaya götürür. Nefislerimizin ve yaptıklarımızın kötülüğünden Allah'a sığınırız".

(Sayfa 149-150-151)

Yolu kaybetmiş yetmiş iki fırkanın aslı yedi olup, Mu'tezile, Şiâ, Hevâriç, Mürciyye, Neccâriyye, Müşebbihe ve Cebriyye'dir. Tefasili, Kerramiyye, İmamiyye, Vâsiliyye, Huzeliyye, Nizâmiyye, Câhiziyye, Hayatiyye, Mu'te-

zile, Müşebbihe, Bişriyye, Muammeriyye, Müzdariyye, Semamiyye, Hişamiyye, Hâbitiyye, Cebaiyye, Neccâriyye, Zırariyye, Muhakeme, Ezrâkiyye, Necdân, Behşemiyye, İ'câriyye, Sılatiyye, Meymuniyye, Hamzeviyye, Halefiyye, Atrafiyye, Safaiyye, Şuay'biyye, Hâzimiyye, Sealibiyye, Ahnesiyye, Ma'diyye, Ruşdiyye, Sinâniyye, Mükremiyye, Ma'lumiyye, İbâhiyye, Hâriyye, Hafsiyye, Yezidiyye, Asferiyye, Yunusiyyedir.

(Sayfa 152-153)

Ubeydiyye, Gasaniyye, Sevbâniyye, Yermuniyye, Sâlihiyye, Keysâniyye, Yezidiyye, Nu'maniyye, Ğalibiyye, İsmâliyye, Muhtâriyye, Hâşimiyye, Râzimiyye, Benâniyye, Cârudiyye, Süleymâniyye, Haseniyye, Bâkiriyye, Navsiyye, Aktamiyye, Şumeytiyye, Keyyâliyye, Museviyye, Sebâiyye, Kâmiliyye, Ğaylaniyye, Muğiriyye. Bu yetmiş iki fırkadan isimleri kitabın içinde yer alan fırkalara muhalifseler de isimler yeter ölçüdedir.

(Sayfa 201)

فَأَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهَا قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا / Fe etet bihi kavmeha tahmiluh, kalu ya meryemu lekad ci'ti şey'en feriiya / Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: "Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!"⁸⁴

(Sayfa 206)

Tefsir-i Keşşâf ve *Beyzâvî* ve *Kitabu'l-Gâyat*'da dediler ki, İsâf ve Nâile ki Safâ ve Merve üzerine nasb ile mürur-ı zaman ile put ittihazlarının aslı Nâile (ve) İsâf⁸⁵ nam erkek ile civar-ı Ka'be-i Muazzama'da irtikâb-ı zina etmekle taş olmuşlardır ki Cürhüm kabilesinden idiler. Kabilelerine ibret olmuşlardır.

(Sayfa 218-219)

Peygamber-i zişân sallallahu aleyhi ve's-sellem Nisan ayında, Rebiülevvel'in on ikinci pazartesi günü dünyaya gelmiştir. Babası Mekkelî Abdullâh, Annesi Benî Zühre kabilesi reisi Vehb'in kızı Âmine'dir. Yirmi beş yaşında Hüveylid kızı Hadice ile evlenmiştir.

⁸⁴ Meryem, 19/27

⁸⁵ Cürhüm kabilesinden İsâf b. Amr ile sevgilisi Nâile bt. Süheyl, hac esnasında Mekke'de zina ettiler.

(Sayfa 229-230-231)

Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve's-sellem Efendimizin zât-ı risâletlerinde sükûnet, durgunluk ve bir nur-ı ilâhî vardı. Bu nur hiçbir vakit kaybolmazdı. Zira Allah subhanehu ve Teâlâ onun zât-ı şerifini envâr-ı zâtıyesiyle imdad etmişti.

Cürm-ü Şems'i envâr-ı mahsusa ile nurlandıran nur-ı Şems'i Şems'den mu-farakat (ayrılmak) etmediği gibi nur-ı İlâhî zât-ı şerifinden infikâk (ayrı düşme) temeyyüz (benzerlerinden farklı olma, üstün olma) idi. Bu hâl kendisinin bir hâl-i tabî'isi idi. Muhata olduğu nur ile mütehasis olarak söz söylediğinde Kur'ân-ı 'azimden anladığı murad-ı İlâhî olduğundan **hadis-i şerif** denir. Bazı vakit sâkin ve rakid nurun fevkinin bir nuru zât-ı peygamberiyi ihâta eder idi.

(Sayfa 232)

Bir vakit hatiften gelen bir söz işitmesiyle söz söylerse Allah'ın adına söyler ki buna **hadis-i kudsî** adı verilir. İkincisi, nur ile ihata olmuşken kendiliğinden bir hatif sözü işitirse veya melek-i vahiy söz tebliğ ederse bu da **Kur'an**'dır.

(Sayfa 238)

رَوَى مُسْلِمٌ عَنْ أَنَسٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى الْعَدَاةَ جَاءَ خَدَمُ الْمَدِينَةِ بِأَبْنَيْتِهِمْ / فِيهَا الْمَاءُ، فَمَا يُؤْتَى بِإِنَاءٍ إِلَّا غَمَسَ يَدَهُ فِيهَا، فَرَبَّمَا جَاؤُوهُ فِي الْغَدَاةِ الْبَارِدَةِ، فُيْغَمَسُ يَدُهُ فِيهَا / Reva Müslim 'an Enes (Müslim, Enes'ten rivayet etti ki) Rasûlullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem sabah namazını kıldırıldığı zaman Medine'nin hizmetçileri içlerinde su bulunan su kablarını getirirlerdi. (Rasûlullah kendisine getirilen her kabın içine muhakkak elini daldırırdı. Bazan kendisine soğuk olan sabahda gelirlerdi de Rasûlullah yine elini su kabına daldırırdı.)

Hız. Ömer radiyallahu anı geceleri mevcut durum ve tavırları kontrol ederken bir sirâc (ışık, lamba) görüp, bir hanede ihtiyar bir kadın sûfu (yünü) parmaklarıyla nedif ederken (tıftıklarken) şu eracizi (recezler, yaygın Arap şiiri) söylediğini işittiğinde oturup dinledi.

عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَاةُ الْأَنْبَارِ
صَلَّى عَلَيْكَ الْمُصْطَفَوْنَ الْأَخْيَارِ
قَدْ كُنْتَ قَوَامًا بِكَيِّ الْأَسْحَارِ
يَا لَيْتَ شِعْرِي وَالْمَنَانِيَا أَطْوَارِ
هَلْ تَجْمَعُنِي وَحَبِيبِي الدَّارِ

Salihlerin duası Muhammed'edir

Hayırlı seçilmişler sana salavat getirsin

Seher vaktinde çok ağlarsın

Ölüm ötesi haller ne acayip?

Ahirette sevgilimle (peygamberle) beraber olur muyum?

Hız. Ömer dinledikten sonra kadına “Beni de katar mısın” dedi. Bunun üzerine kadın;

وَعُمَرُ فَأَغْوَرَ لَهُ يَا غَفَّارُ

Ömeri de affet ey Gaffar, dedi.

وعن أنس رَضِيَ اللهُ عنه : كنت مع النبي صلى الله عليه وسلم، وعليه برد غليظ الحاشية ، فجبذه أعرابي بردائه جبذة شديدة حتى أثرت حاشية البرد في صفحة عاتقه ، ثم قال : يا محمد ، احمل لي على بعيري هذين من مال الله الذي عندك ، فإنك لا تحمل لي من مالك ، ومال أبيك . فسكت النبي صلى الله عليه وسلم، ثم قال : المال مال الله ، وأنا عبده . ثم قال : ويقاد منك يا أعرابي ما فعلت بي قال : لا . قال : لم ؟ قال : لأنك لا تكافئ بالسيئة السيئة . فضحك النبي صلى الله عليه وسلم، ثم أمر أن يحمل له على بعيره شعير ، وعلى الآخر تمر.

Enes radiyallahu anı şöyle anlatır: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber yürüyordum. Üzerinde Necran kumaşından yapılmış, kenarları sert ve kalın bir hırka vardı. Bir bedevî Resul-i Ekrem’e yetişerek hırkasını sertçe çekti. Hırkanın boynuna gelen kısmına baktım, bedevînin sertçe çekmesinden dolayı hırkanın kenarı boynuna oturmıştı. Daha sonra bedevî:- Ey Muhammed! Elinde bulunan Allah’a ait mallardan bana da ver, çünkü o mal senin değil, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem önce biraz sustu sonra bedevîye dönüp, o mal Allah’ın malıdır ben de onun kulumum. Malı vereceğim ama kısas isterim, dedi. Bedevi, hayır bana kısas uygulanmayacak, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi vessellem, neden kısası kabul etmiyorsun, deyince bedevi, çünkü sen kötülüğe kötülükle karşılık vermezsin ancak kötülüğe iyilikle karşılık verirsin, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi vessellem tebessüm etti ve develerden birine arpa diğeri hurma yüklenmesini emretti.

(Sayfa 263-264)

Kur’ân-ı ‘azimüşşanda âdet-i ilâhî, ahkâmı beyandan sonra samî’e itibar faide ve temerrüdün terkine bu itibarın hamli temerrüd ve inadın terki hudu’ ve iktisâdın ziyadesine kısas zikr olunmaktadır.

Sahib-i Keşşaf indinde?

Bilmek istersen ‘aded-i âyâtı

Cümlesi altı bin altı yüz altmış altı

Bini vâd beyanında bini vâid

Bini emr-i ibâdet bini hem nehy-i tehdid

Bini emsâl-i iberdir (ibret) bini ahhâr-ı kısas

Beş yüzü helâl ile harama muhtass

Buldu yüz âyeti tesbih ve duâda çok rûsuh (sağlamlık.)

Altmış altı dâhi âyât-i nâsih ve mensûh

(Sayfa 266)

Kur’ân-ı kerimde tevhid, nasihat, öğütler, bazıları bazılarıyla iç içe olan ahiret hükümlerini anlasınlar ve takviye olsunlar diye gelen beyanlar Kur’ân-ı kerim adatındandır.

(Sayfa 268-269)

Fahreddin Râzî *Tefsir-i Kebir*'inde “وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ / Vellezine yu'minune bi ma unzile ileyke / Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar.”⁸⁶ inzalden murad vahiydir. Cebrâîl aleyhi's-selâm kelâmullahı göklerde dinleyip onunla Resul üzerine nâzil oldu. Kelâm-ı İlâhî savt ve huruf olmadığından Cebrâîl nasıl istima' eder denirse, cevabında, Allah Teâlâ kelâmını işitmeye Cebrâîl'e sem'i yaratır sonra o Kelâm-ı kadimden ta'bir eder, ibareye dönüştürür.

(Sayfa 270-271)

Levh-i Mahfuz kitabını Allah Teâlâ bu nazm-ı mahsus üzere hâlkedip Cebrâîl aleyhi's-selâmın onu okuyup, hıfz etmesi mümkün ve caizdir. İsm-i mahsusta bu özel nazm ile sesleri mukatta (kesik), yaratıp Cebrâîl'in alması şu Kelâm-ı kadim manasını müeddi olan (eda eden) ibare olduğu ilm-i zarurî Cebrâîl'e hâlk eder.

(Sayfa 275)

Hatt-ı Kur'an'da besmele yazıldığı ve Sâid b. Cübeyr İbn Abbas (öl. 713) üzere kıraatında Bismillahirrahmanirrahim âyet-i sâbiadır (7. âyettir) buyurmuştur. Şâfiî senedidir. İbn Mübarek (öl. 797) ve Sevrî (778) ve Şâfiî (öl. 820) indlerinde surelerin tümünde besmele âyettir. Medine kurraları, Basra ve Kûfe fakihlerine göre sâir surelerde ve Fatiha'da âyet olmayıp teyemmün ve teberrük için (hayırlama ve bereket) onunla başlanır.

(Sayfa 276)

Enes b. Mâlik (öl. 711) diyor ki, Ebubekir Sıddık ve Ömerü'l-Faruk ve Osman b. Affan arkalarında namaza başladıklarında besmele okumazlardı. Fatiha-yı şerifenin yedi âyet olduğu ittifakla sabittir. Fatiha'dan besmeleyi addetmeyenlere göre son âyetin başı “ğayrul mağdubin ‘aleyhim”dir. Besmeleyi Fatiha'dan addedenlere göre ise son âyetin başı “sıratelleziyne”dir. “*Tefsir-i Beğâvî*”

(Sayfa 291-292-293)

Beş vakit namaz Kur'an'da zikrediliyor mu diye İbn Abbas'a sordular, evet zikrediliyor, dedi. Sonra bu âyeti zikretti: **فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ.**

وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ / Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.⁸⁷

تُصْبِحُونَ kelimesi akşam ve yatsı vakti demektir. تَظْهِرُونَ kelimesi sabah vakti demektir. عَشِيًّا kelimesi ikinci vakti demektir. وَحِينَ تَظْهِرُونَ kelimesi öğlen vakti demektir.

(Sayfa 300-301)

İbn Mesud (öl. 652) Osman Radiyallahuanh'ın halife olduğu dönemde vefat etmiştir. İbnü'l Hümmâm (öl. 1457) *Müsâvere*'sinde der ki, إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ لَمْ يَعْلَمُوا الْمُعْجِبَاتِ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَّا بِمَا أَعْلَمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى أَحْيَانًا وَقَدْ صَرَخَ غُلَامُنَا الْحَنْفِيَّةُ بِتَكْفِيرٍ مَنِ اعْتَقَدَ أَنَّ النَّبِيَّ يَعْلَمُ الْغَيْبَ لِمُعَارَضَتِهِ قَوْلَهُ تَعَالَى "قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ" / Peygamberler, Allah onlara bildirmediği sürece gaybı bilemezler. Hanefî âlimlerimiz, peygamberlerin gaybı bildiğine inanmanın küfür olduğunu bildirmiştir. Çünkü Neml suresi, 65. Ayette şöyle buyurulmuştur "De ki, Allah'tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilmez." Peygamberlerin gaybı bildiğine inanmak bu ayete aykırıdır.

أَخْرَجَ أَصْحَابُ السُّنَنِ الْأَرْبَعَةُ قَالَ "عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ وَإِبَائِكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٍ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ" زَادَ فِي حَدِيثِ جَابِرٍ عَلَى مَا رَوَاهُ مُسْلِمٌ بِمَعْنَاهُ "وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ" وَخُصَّ مِنْهَا الْبِدْعَةُ الْخَسَنَةُ بِحَدِيثٍ "مَنْ سَنَّ حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا" وَمِنْهُ قَوْلُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي التَّرَاوِجِ "يُعْطَى الْبِدْعَةُ هَذِهِ" وَالْحَدِيثُ فِي الْأَرْبَعِينَ لِلنَّوَوِيِّ "جَمَعَ عُمَرُ النَّاسَ عَلَى أَبِي بَنٍ كَعْبٍ فِي صَلَاةِ التَّرَاوِجِ" Ashab-ı süneni'l-erbaa'dan rivayet edildiğine göre (Nesâî, Ebu Davud, Tirmizi, İbn-i Mâce) peygamberimiz şöyle buyurmuştur: **Benim sünnetime ve benden sonraki doğru yolu bulmuş râşid halifelerimin sünnetine uyun. Azı dışlarınızla tutarcasına onlara sımsıkı sarılın. Dine sonradan sokulan şeylerden şiddetle sakının. Çünkü dine sokulan her yenilik bid'at, her bid'at ise dalalettir.** Başka bir hadiste Hz. Câbir'in rivayetine göre, **her dalalet "sahibini" ateşe götürür,** diye eklenmiştir. Bid'at-ı hasen (güzel bid'at) bundan müstesnadır. Çünkü başka bir hadise göre, kim İslâm'da güzel bir yol açarsa onun ecrini alır ve ondan sonra bu ameli işleyenlerden dolayı da sevap kazanır.

Yine Hz. Ömer'in teravih namazı ile ilgili söylediği "Bu ne güzel bir bid'at-ıdır" sözü buna örnektir. Hz. Ömer teravih namazını ayrı ayrı kılanları görünce onları cemaat haline getirmiş ve başlarına Ubey b. Kâb'ı imam tayin etmiştir. Yine buna benzer olarak Hz. Osman, Kur'ân-ı Kerim'i toplatıp Mushaf haline getirerek İslâm beldelerine dağıtmıştır. İşte bu olaylar Kurân'a ve sünnete muvafıktır.

إِعْلَمُ أَنَّ الْكِتَابَ وَحْيٌ جَلِيٌّ وَالسُّنَّةُ وَحْيٌ خَفِيٌّ "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ" / Bil ki Kurân apaçık bir vahiy, sünnet ise gizli vahiydir. "İn huve illa vahyun yuha / Ve ma yentiku anil heva / O, nefis arzusu ile konuşmaz. (Size okuduğu) Kur'an ancak kendisine bildirilen bir vahiydir."⁸⁸ Sadakallahulazim.

(Sayfa 305)

الْأَحَادِيثُ الْأَحَادُ لَا تُفِيدُ الْقَطْعَ وَإِنَّمَا تُوجِبُ الظَّنَّ وَلِهَذَا اخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِي مَسْأَلَةِ الْبِسْمَلَةِ هَلْ هِيَ مِنْ آيَاتِ الْقَاتِحَةِ أَوْ آيَةٌ مُسْتَقَلَّةٌ أَوْ مِنَ السُّورِ / Ahad hadisler (rivayet zinciri tek olan hadisler) kesinlik ifade etmez belki zann ifade eder. Bu sebepten besmele-i şerifin Fatiha suresinin bir ayeti mi olduğu veya müstakil bir ayet mi olduğu ulema arasında tartışılmıştır.

(Sayfa 312-313)

Üç yüz yetmişde irtihâl eden Şâfiî'l-mezheb Basra muhaddisi es-Sâcî (öl. 920) tarafından *Kitabu ihtilâfû'l-fukaha* ve *Kitabu İleli'l-hadîs* kitapları yazılmıştır.

Tahâvî (öl. 933) önemli eserlerin müellifi olup evvela Şâfiî sonra Mâlikî mezhebine nakilden sonra ekâbir-i ulemâyı Hanifiye'den olup Taberânî (öl. 971) Şâfiî ve başka imamlardan hadis rivayet etmiş ve üç yüz yirmi birde Mısır'da Tahâ karyesinde irtihâl etmiştir.

İmam Beğavî'nin (öl. 1122) *Masâbih*'i, İbn Melek'in (öl. 1418) *Meşârik-i Şerif* üzerine *Mebârik*'i vardır.

Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (öl. 1014) *Müstedrek*'inde ehâdis-i zâife ve mevzu' olduğunu Alî el-Kârî (öl. 1605) diyor.

(Sayfa 315)

Ebû Hüreyre (öl. 678), ismi Abdurrahman olup Hicret'in yedinci senesinde İslâm olmuştur.

Abdullâh b. Ömer (öl. 693) hâl-i sığırından (küçükken) babasıyla ma'en İslâm olmuştur.

Hülefâ-i Râşidîn'den sonra sahâbilerin en fakihi İbn Mesud (öl. 652) olup İbn Âbbas (öl. 664) tefsir ve hadis ve kıraatı ondan ahz etmiştir.

(Sayfa 317)

El-Kelimut Tayyib ve *Suyuti'* nin *el-Câmiayn* ve *ed-Dur* kitapları sahih hadislerdendir.

الْوَاقِدِيُّ قَاضِي الْعِرَاقِ يَزُوي عَنْ ابْنِ عَجَلَانَ، قَالَ الْبُخَارِيُّ وَغَيْرُهُ مَثْرُوكٌ، اسْتَقَرَّ الْإِجْمَاعُ عَلَى الْوَاقِدِيِّ قَاضِي الْعِرَاقِ فِي إِقَادَةِ النَّبِيِّ، دَفَعَ النَّبِيُّ الْقَضِيبَ إِلَى عُكَّاشَةَ لِيَقْتَصَّ مِنْهُ، ذَكَرَهُ ابْنُ الْجَوَازِيِّ فِي مَوْضُوعَاتِهِ مَطْوَلًا وَقَالَ فِي آخِرِهِ: هَذَا حَدِيثٌ مَوْضُوعٌ لَمْ يَحَالَهُ، قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ وَيَحْيَى / Ali el Kârî, *Şifa* üzerine yazdığı şerhinde şöyle demiştir: Irak kadısı El Vâkidî (öl. 823) İbn-i Aclân'dan rivayet ederdi, İmam Buhari ve diğer âlimler, İbn-i Aclân'ın rivayeti alınmaz, dediler. Bu yüzden Vâkidî'nin rivayetleri hakkında **zayıf** hükmü vermişlerdir.

(Sayfa 319)

حَدِيثُ عُكَّاشَةَ فِي إِقَادَةِ النَّبِيِّ، دَفَعَ النَّبِيُّ الْقَضِيبَ إِلَى عُكَّاشَةَ لِيَقْتَصَّ مِنْهُ، ذَكَرَهُ ابْنُ الْجَوَازِيِّ فِي مَوْضُوعَاتِهِ مَطْوَلًا وَقَالَ فِي آخِرِهِ: هَذَا حَدِيثٌ مَوْضُوعٌ لَمْ يَحَالَهُ، قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ وَيَحْيَى / Peygamber efendimiz ve Ukkâşe (öl. 632) arasındaki kısas olayı yani kısas yapması için Ukkâşe'ye çubuk vurması hadisesini rivayetle ilgili İbnü'l Cevzî uydurma hadisler ile ilgili yazdığı kitabında detaylı olarak anlatmıştır ve sonunda, bu kesinlikle uydurma bir hadistir, demiştir. İlgili hadisi uyduran (Abdul Mun'im b. İdris) hakkında imam İbn-i Hanbel, Yahya ve diğer âlimler, yalancı ve sahtekârdır, demişlerdir.

(Sayfa 320)

يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَنْظَلَةَ / حسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ “Ebrar zümresinde olanların iyi ve güzel kabul ettiği haller, mukarrebın olanlar için eksiklik ve günah sayılır.” hadis addıyla (hadis sayarak) kemâ kâle aleyhi's-selâm (peygamber aleyhisselâmın söylediği gibi), demiştir. Belî ârif-i mukarrebler eğer cennet umulursa günah olur. Hakikatte o ummak bil ey âli-i rey! Bu yolda niceler vardır, makam-ı âliyye vâsıldır. Sen onun hâlini bundan da intak (onun namına konuşmak, dile getirmek) bil ey âli-i re'y! ki zira gönlü bunlar arıttı mâsivaullahtan. Ki hatta kendi kendinde ma'suk bil ey âli-i re'y, demiştir.

مُؤْمِنِينَ / حسَنَاتُ الْأَبْرَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِينَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ / Müminlerin içinden ebrar zümresinden olanların iyi ve güzel kabul ettiği haller, mukarrebın peygamberler için eksiklik ve günah sayılır.

(Sayfa 321)

بَنِي إِسْرَءِيلَ / كُنْتُ كَنَزًا لَا أَعْرِفُ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ خَلْقًا فَعَرَفْتُهُمْ بِي فَعَرَفُونِي / Ben bir gizli hazine idim, görülmek, bilinmek istedim, bu yüzden alemleri yarattım, kendimi tanıttım, böylece beni tanıdılar, lafzen gayr-ı sahihtir.

لَا يَأْسُ بِبَوْلِ الْحِمَارِ وَكُلُّ مَا أَكَلَ لَحْمَهُ / Eşegin ve diğer yenilir hayvanların sidiği necis değildir, mevzu'dur.

Tuvalet / لَا تَتَوَضَّؤُوا فِي الْكَئِيفِ الَّذِي تَبُولُونَ فِيهِ فَإِنَّ وُضُوءَ الْمُؤْمِنِ يُورَنُ مَعَ حَسَنَاتِهِ ihtiyacı giderilen yerde abdest almayın. Zira abdest için kullanılan su, hesap günü hasenelerle birlikte tartılacaktır, Yahya b. Anbese (öl. ?) kelâmıdır.

Sahih-i Buhârî'de İbn Mesud'dan rivayette

Kim / مَنْ عَلِمَ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ biliyorsa söylesin, bilmiyorsa "Allah bilir" desin, çünkü bilmediğin şey için "Allah bilir" demen ilimdendir. 409. Sahifede geçmiştir.

Râvi Ebu Hureyre ve kâle Aleyhi's-selâm "şikemem derdem / karnım ağrıyor" Farsça tekellümü sahihtir. / وَعَلَيْكَ بِالصَّلَاةِ فَإِنَّهَا شِفَاءٌ / Kalk namaz kıl! Çünkü namazda şifa vardır.

(Sayfa 322)

kelâmında Yazıcıoğlu hadis zannederek selâset-i lisanla bir de tafsilat vermiştir. Nefh-i Sur / Sur'a üfleme bahsinde, dünyanın ömrünün yetmiş bin olup benî Âdem altmış iki bin dokuzyüzde olduğu yine böylesine / إِنَّ اسْتِقَامَتِ أُمَّتِي فَلَهَا يَوْمٌ وَإِنْ لَمْ تَسْتَقِمْ فَلَهَا نَصْفُ يَوْمٍ üzere giderse tam bir gün yaşar, istikamet üzerine gitmez ise yarım gün yaşar, / النَّبِيُّ لَا يُؤْلَفُ تَحْتَ الْأَرْضِ / Peygamberimiz bin yıl yer altında/mezarda kalmaz ve daha bunun gibi kelâmlar bâtil olduğu Ali el-Kârî'nin *Mevzu'at* kitabında açıklanmıştır.

(Sayfa 323-324)

Cömert insan kendisinden şefkat / الْكَرِيمُ يَلِينُ إِذَا اسْتُعْطِفَ وَاللَّيِّمُ يَغْشُو إِذَا أُلْطِفَ istendiğinde yumuşar, kötü insan ise kaba davranır, Hz. Ali kelâmıdır.

Peygamberimizin anne ve babasını diriltmesi ile ilgili hadis mevzu'dur. / إِحْيَاءُ أَبَوَيْهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Dünya'daki yemeklerin en lezzetlisi et sonra pirinçtir, Hz. Ali kelâmıdır. / سَيِّدُ طَعَامِ الدُّنْيَا اللَّحْمُ ثُمَّ الْأُرْزُ

قَالَ فِي مَوْضُوعَاتِ عَلِيِّ الْقَارِي "قَالَ ابْنُ تَيْمِيَّةَ مِمَّا اشْتَهَرَ أَنَّ أَبَا مَخْذُومَةَ أَنَشَدَهُ بَيْنَ يَدَيْ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَنَّهُ تَوَاجَدَ حَتَّى وَقَعَتِ الْبُرْدَةُ الشَّرِيفَةُ عَنْ كَيْفِيَّةِ فَتَقَاسَمَهَا أَصْحَابُ الصُّفَّةِ وَجَعَلُوهَا رُقْعًا فِي ثِيَابِهِمْ" كَذَبُ بَاتِّاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيثِ وَمَا رُوِيَ فِي ذَلِكَ مَوْضُوعٌ وَاضِعُهُ أَبُو بَكْرٍ عَمَّارُ بْنُ إِسْحَاقَ وَقَالَ الذَّهَبِيُّ وَسَنَدُ الْحَدِيثِ مِنْ أَنَسٍ / Ali el-Kârî *Mevzu'at* kitabında şöyle demiştir: İbn Teymiyye dedi ki, *Ebu Mahzura* adlı sahabe Peygamber efendimizin huzurunda bir şiir okudu. Peygamberimiz okunan şiiri o kadar beğendi ki sallanmaya başladı. Sallanınca omuzlarındaki cübbesi yere düştü. Düşen cübbeyi gören Suffa ehli hemen cübbeyi yerden aldılar ve parçalayarak paylaştılar. Kendi kıyafetlerine yama yaptılar. Bu meşhur olay bütün

hadis âlimlerinin ittifakıyla yalanlanmıştır. Bu konuyla ilgili bütün rivayetler mevzu'dur. Bu olayı uyduran Ebu Bekir Ammar b. İshâk'tır.

Ebu Bekir Ammar b. İshâk "Zehebî dedi ki, bu hadisi Enes b. Malik rivayet etmiştir."

(Sayfa 325-326-327)

صَاحِبُ الْعَوَارِفِ نَقَلَ وَلَكِنْ فِي السَّنَدِ أَبُو بَكْرٍ عَمَّارٌ وَاضْعُهُ أَوَّلُهُ أَنْشَدَ بَحْضَرَةَ النَّبِيِّ الْبَيْتَانِ يَغْنِي قَدْ لَسَعْتُ حَيَّةَ الْهُوَى قَلْبِي فَلَا طَبِيبَ لَهَا وَلَا رَاقِيَ إِلَّا الْحَبِيبُ الَّذِي شَغَفْتُ بِهِ فَإِنَّهُ عَلَيَّ وَتَرِيَاقِي رَوَاهُ أَبُو طَاهِرٍ الْمُقَدِّسِيُّ كَمَا قَالَ دَمِيرِي فَتَوَاجَدَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَتَوَاجَدَ أَصْحَابُهُ الْكَرَامُ وَقَدْ سَقَطَ رَدَاؤُهُ عَنْ مُنْكَبِتَيْهِ فَلَمَّا فَرَّغُوا أَوَى كُلُّ أَحَدٍ إِلَى مَكَانِهِ ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَيْسَ بِكَرِيمٍ مَنْ لَمْ يَهْتَزَّ عِنْدَ السَّمَاعِ ثُمَّ قَسَمَ رَدَاءَهُ عَلَى مَنْ حَضَرَ أَيُّ أَرْبَعُمَائِهِ قِطْعَةً / Avârif sahibi bu olayı eserinde zikretmiştir. Hâlbuki rivayet zincirinde bu olayı uyduran Ebu Bekir Ammar vardır. Avârif adlı eserde olay şöyle geçmektedir: Peygamber efendimizin huzurunda bu iki şiir okundu.

قَدْ لَسَعْتُ حَيَّةَ الْهُوَى قَلْبِي / kad leseat heyyetu'l heva kalbi

فَلَا طَبِيبَ لَهَا وَلَا رَاقِيَ / felâ tabibe leha vela râki

إِلَّا الْحَبِيبُ الَّذِي شَغَفْتُ بِهِ / ille'l habibu ellezi şuğıftu bihi

فَإِنَّهُ عَلَيَّ وَتَرِيَاقِي / fe innehu illeti ve tiryaki

Aşk yılanı kalbimi soktu

Ne tabip var yarama ne tedavi

Bir tek sevgilim var ki ona âşığım

Oysa bu hem dermanım hem tutkumdur

Demirî yazdığı eserinde, bu hadisi Ebu Tahir el Makdisî rivayet etmiştir, diyor. Peygamber efendimiz ve ashabı kiram bu şiiri işitince sallanmaya başladılar, sonra cübbesi omuzlarından yere düştü. Sonra herkes yerine döndü. Sonra Peygamber efendimiz, bu şiiri işitip de sallanmayan duyusuzdur, buyurdu ve cübbesini dört yüz parçaya ayırarak orada bulunanlara dağıttı.

İşte bu vecihle kendilerini tasavvufa nisbet eden cehlen bilmeden sened göstellers de aslı yoktur.

(Sayfa 328-329)

حَدَّثَ أَبُو دَاوُدَ عَنْ مَقْدَامَ بْنِ مَعْدِي كَرَبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلَا إِنِّي أَوْتَيْتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ مَعَهُ يُوْشِكُ رَجُلٌ شُبَّعَانٌ عَلَى أَرِيكَةٍ يَقُولُ عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْقُرْآنِ فَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ خَلَالٍ فَأَجْلُوهُ وَمَا وَجَدْتُمْ فِيهِ مِنْ حَرَامٍ فَحَرِّمُوهُ وَإِنْ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ تَعَالَى أَلَا لَا يَجُلُ الْجَمَارُ الْأَهْلِيَّ وَلَا كُلُّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ وَلَا لَقِطَةُ مُعَاهِدٍ إِلَّا أَنْ يَسْتَعْنِي عَنْهَا / Ebu Davud

Sünen'inde, el-Mikdam İbn Ma'dikerib'den rivayet edildiğine göre Rasûlul-lah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şunu iyi biliniz ki bana Kur'an-ı Kerim ile birlikte (onun bir) benzeri de verilmiştir. Dikkatli olun koltuğuna kurulan tok bir adamın size: Sadece şu Kur'an lazımdır onda bulduğunuz helali helal, haramı da haram kabul ediniz yeter, diyeceği günler yakındır. Şunu iyi biliniz ki ehli (evcilleştirilmiş) eşek eti, yırtıcı hayvanlardan köpek dışı olanlar, (bir süre kalmak üzere İslam topraklarına giren) anlaşmalı kafirlerin kaybettiği mallar size helal değildir. Ancak sahibinin kendisine ihtiyaç duymadığı için almadığı yitik mallar bu hükmün dışındadır. Kim bir kavme misafir olursa o kavmin onu ağırlaması gerekir. Eğer ağırlamazlarsa, o misafir ağırlama hakkını alarak onları cezalandırabilir.

(Sayfa 330)

.. / *Âlim ve zâhidlerden çoğu* / *el-neâsin emvâlini bigayr-ı hak yerler* / *ve onları Allah yolundan men' ederler.* / *o kimseler altın ve gümüş cem ve iddihâr (saklamak) ederler. Ve bunları fisebilillah sarf etmezler.* / *onlara gadâb-ı elim ile müjde et.* / *o günde bu emvâl-ı müddahara (saklanmış mal) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları ve yanları ve arkaları dağılanır.* / *İşte yalnız kendiniz için toplayıp sakladıklarınız; tadın şimdi biriktirip sakladıklarınızı! İşte nefisleriniz için sakladıklarınız budur. Sakladıkların azabını tadın denilir. Bu işin zahiriyle 'amel eder idi. Hâlbuki memnu' olan kenz zekâtı verilmeyen mal demektir. Ebû Zer (öl. 653) ise vakt-i saadette olmayan bid'atlerden ve nevzuhur âdetlerden nefret ve dâima fukarayı gözetiniz diye itinaya nasihat eyler idi. Fakir görünce Ebu Zer'in bu sözlerini sened ittihaz ederek eğniyayı (zenginleri) iz'âc (rahatsız) eder olduklarından eğniyâ da onların iz'âcından iştikâ (şikâyet) eder idi. Ebu Zer Hazretleri iptida iman edenlerle tanışmıştır lakin ba'del İslâm Mekke-i Mükerrerme'de durmayıp kabilesine gitmiş ve Hicret-i Nübüvvet'ten sonra Medine-i Münevvere'ye hicret etmiş, onun hakkında Nebiyy-i Muhterem, dünyaya Ebu Zer'den daha ziyade lehçesi sâdık (sözüne sadık) adam gelmedi, diye buyurmuştur. Senevi dört yüz altın âtiyesinin nafaka, yevmiyesinden fazlasını tasadduk edip yanında bir altın koymazdı. Binaen ale zâlik beyne'n-nas*

(Sayfa 331)

muhterem bir zat idi. Lakin sağlam zühd (öl. 742) ve takvası hasebiyle insanları tahammül edemeyecekleri hallere sevk ederdi. Muaviye (öl. 680) Ebûzer'in sözüyle fiilinin sâdık olduğunu görünce onu susturması mümkün olamayacağından Şam'da idaresi sorun oldu. Mecburen onun tavırlarını müşavere babından Hz. Osman'a şikâyet etti. O da Ebu Zer'i Medine'ye

davet eyledi. Emire'l-Mü'min'in emri üzere Medine-i Münevvere'ye vardığında Mescid-i Nebevî'de cemaat görmeye alışmış olan Ebu Zer Medine'ye varıp da Sel' dağı eteklerindeki bahçeleri görünce varıp oturdu. Hem bize sohbet eder olduklarını görünce teessüf ederek hemen belirecek bir adet-i muhavvif ve belki de destan olacak bir çetin mücadeleyle Medine halkına müjde, diyerek savuşup Halife'nin huzuruna gitti. Hz. Osman, ya Eba Zer! Şam ahalisi senden niçin şikâyet diyorlar, dediğinde keyfiyeti şerh ve izah eyledi. Onun üzerine Hz. Osman, Eba Zer! İnsanları zühde sevk etmek ve zorlamak mümkün olmaz. Benim üzerime lazım olan, onlar arasında Allah'ın emriyle hükmetmek ve onları âdalete teşvik eylemektir, dedi. Ebâ Zer O'na mukabeleten zenginler harcamakla komşu ve ihvanlarına ihsân etmedikçe ve akrabalarını gözetmedikçe, biz onlardan râzı olmayız, dedi. Sonra bil-meclis (mecliste) olan Ka'bu'l-Ahbar farızayı eda eden borcunu ödemiş olur dediğinde,

(Sayfa 332)

Ebu Zer hiddetlenip, ey Yahudizade! Sen kimsin ki böyle bahse karışıyor-sun, diyerek âsâ ile vurup Kâb'ın başını yarıdı. Bu halde Ebu Zer'in ceza görmesini istedi, onun da buna bir diyeceği yoktu. Fakat Hz. Osman Kâ'b el-Ahbâr'dan (öl. 652) bu hakkın kendisine bahş olunmasını rica etti. O da bağışladı. Ebu Zer artık Medine'de duramayacağını anladı ve Hz. Osman'a hitaben, Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem, binalar Sala' dağına vardığında Medine'den çık, diye bana emretmişti. İzin ver çıkıp gideyim? dedi. Hz. Osman radiyallahu anhu da izin verdi. Medine-i Münevvere civarında vâki' bulunan Rebeze adındaki köye gitti. Hz. Osman ona bir sürü deve, iki köle verdi ve miktar-ı kifâye erzak ta'yin buyurdu. Muaviye de onun iyâlini (ailesi) Şam'dan Rebze'ye gönderdi. Ebu Zer ibtida Rebz'e varıp da namaz ikâme olundukda, halifenin tahsil-i emvâl-i me'muru orada bulunan Mücâşi nam kişi Ebu Zer'e ihtiramen, geç diyerek imameti teklif etti. Cevabında, sen geç zira Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem bana "Eğer senin üzerine burnu kesik (kıymeti olmayan) bir köle bile memur olsa, sözünü dinle ve ona itaat eyle" diye buyurmuştu. Sen kölesin, burnun kesik de değil, dedi. Ba'dehu Ebu Zer Rebze'de bir mescit binâ etti. Gelip gidenlere ehâdis-i şerife ve mesâil-i diniyye ta'limiyle vefat edinceye dek meşgul oldu.

Hz. Osman radiyallahu anhu itiraz olunan maddelerden biri de Ebu Zer'in sürgünüdür ki evvelce Hâkem b. El-Âs'ın sürgün yeridir.

(Sayfa 333)

Ebu Zer'in vefatı otuz iki senesindedir ki Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib seksen sekiz yaşında bu sene irtihâl etmiştir. Resul-i Ekrem'in amcazadesi Feth-i Mekke günü İslâm ile müşerref olan Ebu Süfyân

b. Hâris b. Abdulmuttalip (öl. 641) Hz. Osman'ın amcası ve Mervân'ın pederi Hâkem b. Âs el-Ümevî (öl. 651) ve Muaviye'nin babası Ebu Süfyân b. Harb b. Ümeyye (öl. 651) seksen sekiz yaşında otuz birinci sene irtihâl etmişlerdir.

Ebu Zer'in vefatı şu vecihledir ki, bir gün kızına, çık bak kimse geliyor mu? Dedi. Kızı, kimse görünmüyor, deyince Ebu Zer, henüz vaktim ve saatim var, dedi. Bir koyun kes ve pişir, beni defin edecek salihin geldiğinde onlara de ki, yemek yemeden gitmesinler diye Ebu Zer and verdirdi. Kızı koyunu kesip tencereye koyup kaynattı, yine Ebu Zer, çık bak, kimse gelmiyor mu, dedi. Bir cemaat geldiğini görünce, gel beni kibleye çevir dedi. Kızı kibleye çevirdiğinde "Bismillah ve billah ve âlâ millet-i Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem" diye teslim-i ruh eylemiştir. Kız da Ebu Zer vefat etti, cenaze namazını kılıp defnedelim, dedi. Gelenlerden biri Kûfe'nin âlim ve fakihî olan Abdullah b. Mesud, bir eşrafından meşhur Mâlik Eşter en Nahî Mekke'ye giderken Ebu Zer'i ziyaret için Rebze'ye uğramışlar. Bu zatın cenazesinde bulunmak Cenâb-ı Hakk'ın bir özel lütfudur, demişler. İbn Mesud bu hâli görünce, "Sadaka Resulullah, Ebu Zer Hakk'ında, yalnız vefat eder ve yalnız ba's olur (dirilir), buyurmuştur" dedi. Mervidir ki Resulullah "Bana dört kişiye muhabbet eyle diye Allah buyurdu ve onları sevdiğini haber verdi. Dedi ki Ali, Ebu Zer, Mikdat ve Selman'dır" buyurmuştur.

(Sayfa 334)

Sonra Ebu Zer'i yıkama, kefenlenme ve namazını edâ eylediklerinde kızı "Ebu Zer size selâm etti, yemek yemeden gitmeyiniz" diye kasem ederek rica etti. Ve yemeğe oturup koyunu yedikten sonra gitmişler ve Hz. Osman'a haber vermişler. O da Ebu Zer'in kızını kendi 'iyâline katıp geçimini üzerine almıştır. Abdullah b. Mesud namazını kıldıktan sonra müte'âkiben ve başka bir rivayete göre on gün sonra irtihâl etmiştir.

Bu otuz iki senesinde (öl. 653) 'aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf irtihâl buyurmuştur. Kibâr-ı muhaddisinden Alkame b. Kays Nehaî (öl. 682) der ki, Şam'a gidip mescidinde iki rekât namaz kıldıktan sonra, Ya Rabb! Bana bir dost gönder ki arkadaşlık edeyim, dedim. O anda gördüm ki bir ihtiyar zat geliyor. Öyle görünüyor ki Allah Teâlâ duamı kabul etti, dedim. Bu zat yani Ebu'd Derda bana yaklaştığında, neredensin, dedi. Kûfe ahali-sindenim, dedim, ayakkabı, yastık ve ibrik sahibi yani İbn Mesud sizde değil mi? Şeyâtinden korunmuş ve arınmış olan Ammâr b. Yâsir (öl. 657) sizde değil mi? Sizin bilmediğiniz sırrın sahibi yani Huzeyfe b. Yemân (öl. 656) sizde değil mi? diyerek söze başladı. Otuz üç senesinde Mikdâd b. Esved (öl. 653) yetmiş yaşında dâr-ı bekâya azimetle, otuz dörtte Kâ'b el-Ahbâr (öl. 654) irtihâl etmiştir.

(Sayfa 340-341)

Muaviye ile Ebu Süfyân Mekke'nin fethinden sonra İslâm'a giren ve etrafa vahyi yazanlardan olup, Ömer zamanında Yezid b. Ebu Süfyân'la birlikte Şam'da bulunmuştur. Vâililik etmiş kırk sene hâkim olmuş İbn Abbas ile Ebu Sâid el-Hudrî ondan hadis rivâyet etmişlerdir. Yanında Nebvî izar (peştamal), rida (cübbe), kamis (kaftan), saç ve tırnaklardan bir şey mevcut olup dedi ki beni Nebî aleyhi's-selâtu ve's-selâmın kamisine (kaftanına) tekfin ve izarıyla beni derç (sarın) ve şaarından (saçlarından) ve azfarından (tırnaklarından) yüzüme koyun. Ve secde yerime (alnıma) bağlayıp beni erhamu'r-rahimin ile başbaşa bırakın, demiştir. *Şifa-yı Şerif-i Kadî İyâz* şerhde Ali el-Kâri demiştir.

(Sayfa 343)

وَبَعَثَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ سَنَةَ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ فِي ذِي الْحِجَّةِ إِلَى الْمَدِينَةِ مُسْلِمَ بْنِ عُقْبَةَ فَأَبَاجَهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَقَتَلَ مِنْ خِيَارِ أَهْلِهَا كَثِيرًا فِيهِمْ ثَلَاثَةٌ مِنَ الصَّحَابَةِ وَأَزِيلَتْ بِكَارَةِ أَلْفِ عَدْرَاءَ وَالْوَفْعَةُ مَعْرُوفَةٌ بِالْحَرَّةِ وَهِيَ أَرْضٌ بِظَاهِرِ الْمَدِينَةِ ذَاتُ حَجَرَاتٍ سُودٍ وَعَقِيبُهَا هَلَكٌ يَزِيدُ وَقُتِلَ فِيهَا كَثِيرٌ مِنْ أَبْنَاءِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ / Yezid b. Muaviye de altmış üç yılının Zilhicce ayında Müslim b. Ukbe'yi Medine'ye gönderdi. Müslim b. Ukbe askerlerine üç gün boyunca Medine-i Münevvere'yi talan etmelerini emretti. Böylece Medine'nin ahalisinden çok sayıda kişi öldürüldü. Öldürülenler arasında sahabeden üç kişi vardı. Ayrıca bine yakın bakire kız tecavüze uğradı. Bu olay **el-Harre** olarak bilinir. El-Harre, Medine eteklerinde siyah taşlarla kaplı bir yerdi. Bu olaylar sırasında çok sayıda muhacir ve ensar oğulları da öldürüldü. Bu olaydan sonra Yezid öldü.

(Sayfa 347)

Ali el-Kâri'de der ki, hadis bina bakımından bazıları mevzu' ise de mana bakımından kitap ve sünnete mutabık olabilir. Muhaddisler hadisin sene-dine bakarlar. Binaenaleyh akıl, hadis-i mütevatirden gayrı hadisin, aynı zamanda sahih olan zayıf ve mevzu' olması ve mevzu' olan hadisin sahih ve mevzu' olmasının cevazına hüküm eder. O nedenle bu hadis sahih değildir demekle mevzu'dur demek arasında çok fark vardır. Zira vaz' (uydurma), yalanı sabittir. Ama sahih değildir sözü ancak 'adem-i sübutunu ihbardır, yalanı değil. Bundan ademin (yok olanın) ısbatı lazım gelmez. Hatta muhakkikun hadisin sahih, hasen ve zayıf olmasını ancak min haysu'z-zahir (görünüm açısından) belirtirler. Dolayısıyla sahihin mevzu', mevzu'un da mana bakımından sahih olması ihtimal dahilindedir, şeklinde hükmetmişlerdir.

(Sayfa 348-349)

Kur'ân, şeriât, din ve millet açıklaması şu vecihledir: Şeriat, Mukaddes Zât-ı İlâhî tarafından Cibril-i Emîn vasıtasıyla büyük bir saygı içinde Habib-i Ekrem'ine bütün insanların dünya ve ahiret saadetlerini içine alan ilke ve de-

ğerlere şâmil olarak gönderdiği bir hükümdür. Bütün erdemleri ve değerleri içine alır. Bütün mükemmellikleri kendinde toplar. Formel ve ilkesel her kemâlin doğruluğuna hizmet eder. Her cihetten ankâ-yı emirdir (ideal yönetim). Servetin kazanılmasını gerekli kılar. Tembelliği, avareliği red ve inkâr edip malâyani ile meşgul olmakta alıkoyar. Ziraat, ticaret, ustalık ve san'atı kat'î surette emreder.

(Sayfa 350-351)

Şer'i ilkelerin bütünü Hakk'adır. Bu aynı zamanda bütün mutluluk ve yararlılıkları da içine almaktadır. Sağlam akıl sahiplerinin kabul ettiği hükümler ve ahlaktan ibarettir. Sağlam tabiatların kabul ettiği iştiğâlât-ı kesb-i kemâl kesb-i helâl ve mahafaza-yı hukuk ve hududa hasr eder. Yardımlaşma ve dayanışmayı ciddi bir suretle emreder. Bilimsel çalışmayı emreder. Ulûm ve fûnûna layık-ı veçhiyle ehemmiyet verir. Ülkelerin imarı insanların refahını te'kidten emreder. Allahın emirlerini yüceltir, Allah'ın kullarını şefkatle yönetir. Allah'ın hukukunu ve hududunu çiğnemekten meneder. Düşmanların korkutulması ve caydırılmasına yeterli ölçüde tedarikte bulunmayı emreder. Herkesin hukukunu korumaya önem verir. Dindaş ve vatandaş olmayan diğer milletlerin can, mal, kültür ve onurunu muhafaza ve müdafaaya

(Sayfa 352-353)

İnsan haklarını nasıl ve ne şekilde olacaksa (layıkıyla) muhafazasını tekeffül eder. Kâffe-i mahlûkata karşı sorumluluk yüklenmektedir. Ahlâkı arındırmayı şiddetle emreder. Düşük ahlâkı yüksek ahlâktan ayırıp aradaki farkı ortaya çıkarmaya kâfi gelir. Hakikat açısından şer'i hükümler ahlâkı hasene ile vasıflanmak ve düşük ahlâkı terk etmekten ibarettir. Yani güzel ahlâk ile kuşanmayı emretmektedir.

Ene hacicuhu / kıyamette muhatabı ben olacağım (Kim ehli zimmetten birine zulmeder, onu küçük düşürürse, ona taşıyamayacağı kadar yük yüklerse veya rızası dışında ondan bir şey alırsa kıyamet günü rakibi ben olacağım), hadis-i şerifiyle icbâr ve aksini irtikabdan tehdid eder. Düşmana karşı dâhi "ve eiddü lehum / kâfirlerle savaş için hazırlanın" âyet-i kerimesiyle şiddeti sonlandırmayı emreder, boş işleri kabul etmez.

Öğüt ve samimiyet eylediklerin arzuya âmirdir. Aksinin mesuliyetini hâizdir. Nefsin dışsal ve içsel arınmasını gerektirir. Evlâd ve âile hukukunu ve onların tehzib-i ahlâkını mertebelerin tedbirini âmirdir. Allah Teâlâya, yüce peygamberlerine, büyük meleklerine ve kütüb-i celilelerine samimi bir kalp ile imanı ve nasihatları emredicidir. İnsan âmirine ve insanların havâs ve 'avâmına ve taallukâta, komşusuna, sevdiklerine karşı yabancılar karşısında mertebelerine göre yani ahlâkı hamide ile ittisafını amirdir.

(Sayfa 354-355)

ahlâk-ı zemimeyi şiddetle reddeder ve kötüler. Siyasetü'l-Medineyi âmir her mahlukun şanına layık bir surette bir hakkı taşıyor, yaşayanlara, ölümlere, geçmişlere, ahlâka karşı bir hakkı hâizdir. Özetle iki cihan mutluluğunu ihtiva eder ve buna kefil olur. Yice nice sırları içine alır ve hesapsız olgunlukları tazammun eder. Alâ sahibiha selâtu selâm olsun.

Ebu Said el-Makburi (öl. 718) ki Hz. Ömer kabir hafrine (kabir kazmaya) tayin ettiğinden Buhârî ve Müslim rivayetlerinde bu himayeden sened-i muttasıl ile rivayet ederler. Yüz tarihinde irtihâl buyurmuştur.

Şıfa ve Şerhinde Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el Kinânî Uhud yılında doğmuştur (3. Hicri), Hicri 100 yılında vefat etti, diye tasrih etmiştir. Yüz tarihinde irtihâli muteberdir.

Ahlâka karşı bir hakkı caizdir. Hülasa saadet-i dâreyni câmi' ve kefiledir. Ve nice sırları câmi' olup hesapsız kemâl mertebelerini ihtiva etmektedir. Aleyhi's-selâtu Ve's-selâm.

Said ibnü'l-Müseyyeb (öl. 713) fıkıh, hadis, ibâdet ve vera'(yı) cem edip imamü't-Tabiindir. Elli sene yatsı abdestiyle sabah namazını edâ etmiş ve cemaat namazlarının birinci tekbirini kaçırmamış ve "mescid güvercini" yani "hammametü'l-mescid" adını almıştır.

(Sayfa 357)

الأوزاعيُّ إمامُ أهلِ الشامِ أَفتى في سَبْعِينَ أَلْفَ مَسْأَلَةٍ وَكَانَ الْإِمَامُ مَالِكٌ يَقُودُ دَابَّتَهُ وَهُوَ رَاكِبُهَا / وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ يَسُوقُهَا وَكَانَا يُعْظَمَانِهِ رَجَمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى / Şam ehlinin âlimi Evzâi (öl. 774) yetmiş bin meselede fetva vermiştir. İmam Malikî (öl. 795) ve Sufyan b. Uyeyne (öl. 815), ona duydukları hürmetten dolayı Evzâi'nin atının yularını tutarlardı. Allah onlara rahmet eylesin.

(Sayfa 363-364)

"Küllü müçtehid musibdir / her müçtehid isabet eder" kelâm-ı hikmetinin manası; her bir mes'eledir ki onda aynı mes'eleda nass olmaya ve nassa da takrib olmayan mesâilde içtiha vuku' bula.

Namazda Fatiha okumak müttefakûn aleyh sabit olup cemaatin kıraat etmemesine Ebu Hanife, Ahmed ve Mâlik müttefik, Şâfiî imama uyanların da Fatiha kıraatını vacip görmüştür.

Ramazan'da oruca niyet müttefakûn aleyhtir. Her gece niyeti yenilemek-Şâfiî'ye göre Gündüzün yarısından öncesine kadar eşşar'i, inde'l-Hanifeyye müttefakûn aleyh olup, Mâlik'e göre Ramazan'ın bir önceki gecesinde olan niyeti kifâyet eder.

(Sayfa 365-366)

Teşehhüdden sonra salavat okumak müttefakûn aleyh olup Ebu Hanife'ye göre sünnet-i müekkededir. Şâfiî'ye göre farz ve vacip, Mâlikî'ye göre mendup, vacip ve sünnet olduğu nakledilmiştir.

Köpek, İmam Azâm'a göre av hayvanıdır. Koruma amaçlı olarak onlardan faydalanmak mübah olduğu için evcil eğitilmiş olsun veya olmasın mâl-ı mütekavvimdir. Zarar verildiği takdirde bedelinin ödenmesi gerekir. Bina-enaleyh esselâtu ve's-selâm kelb hakkında kırk dirhem kazâ (bedel ödemek) buyurduğunu İbn Ömer rivayet etmiştir. *Mülteka ve Şuruhî* (*Mülteka* kitabı ve şerhlerinden)

(Sayfa 367-368-369)

ibn / عَنْ ابْنِ عُمرَ مَا مِنْ دَابَّةٍ طَائِرٍ وَلَا غَيْرُهُ يُقْتَلُ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا سَخَّاصُمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ Ömer'den rivayet edildiğine göre, kuş olsun başkası olsun her kim haksız yere bir hayvanı öldürürse kıyamet gününde o hayvan hakkını öldüren alır.

Mâlik ve Şâfiî yara açan, sinen (mızrak) ve cerh etmeyen 'asâ gibi şeyle katilde kisası gerekli görürken Ebu Hanife'ye göre kisas gerekmez. İlk girişinde niyete bakılır. İmam Mâlik ve Şâfiî gerekliliğine, Hanefi gerekmediğine hükmederler. Akidde şart koşma. Mâlik ve Şâfiî vucubuna, Ebu Hanife gerekli olmadığını savunur.

Recm bahsinde Şâfiî İslâmı şart etmemiştir. Ebu Hanife ve Mâlik İslamiyet'i şart kılmışlardır. Şâfiî'nin senedi *Muvatta* ve gayrıda olan hadisin zâhiriyledir. / أَنَّ الْيَهُودَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِرَجُلٍ وَامْرَأَةٍ مِنَ الْيَهُودِ وَقَدْ زَنَيَا فَزَجَمَهُمَا Yahudiler Peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve's-selâma zina etmiş Yahudi bir erkek ve bir kadın getirdiler. Peygamber efendimiz bunları recmettirdi.

Ebu Hanife ve Malik senedi بِمُحْصَنٍ بِاللَّهِ فَلَيْسَ بِشَرِكٍ / Allah'a şirk koşan kimse raşid (bülûğ çağı) değildir. / ثُمَّ اغْلَمُوا الْعُلَمَاءَ أَجْمَعُونَ عَلَى وَجُوبِ جُلْدِ الزَّانِي. / الْبُكَرُ مِائَةٌ وَهُوَ الثَّابِتُ بِالْآيَةِ وَرَجِمَ الْمُحْصَنُ الثَّيِّبُ الْمَأْخُوذُ مِنْ آيَةٍ مَنْسُوخَةٍ تِلَاوَةً لَا حُكْمًا Bilinsin ki âyetle sabit olan, zina eden bekâra 100 sopa vurulur. Okunuşu mensuh ancak hükmü kalan bir âyetle zina eden evli ise recmedilir. Âlimler bu konuda müttefiklerdir.

(Sayfa 370-371)

وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنَيَا فَارْجُمُوهُمَا الْيَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ وَقَدْ عَمِلَ بِهَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَالِ حَيَاتِهِ وَكَذَا الصَّحَابَةُ بَعْدَ وَفَاتِهِ وَلَمْ يَخَالَفْ فِي هَذَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْفِتْنَةِ إِلَّا مَا حَكَّوْهُ عَنِ الْخَوَارِجِ وَبَعْضِ الْمُعْتَزَلَةِ كَالنَّظَامِ وَأَصْحَابِهِ فَإِنَّهُمْ لَمْ يَقُولُوا بِالرَّجْمِ وَمِنْ مَذْهَبِهِمْ أَنَّ الْإِجْمَاعَ لَيْسَ بِحُجَّةٍ وَبِزُدَّةٍ قَوْلُهُ تَعَالَى وَمَنْ يَشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ وَبِالْإِجْمَاعِ عَلَى أَنَّ الْإِجْمَاعَ حُجَّةٌ بَلْ أَقْوَى الْحُجَجِ إِنْ كَانَ

سَدُّهُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ / Söz konusu âyet şudur: "Yaşlı bir erkek ve yaşlı bir kadın zinâ edecek olurlarsa, Allah'ın bir cezası olarak onları mutlaka recmedin. Allah âziz ve hâkimdir." Peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve's-sellem ve ondan sonraki sahabeler bu âyetin gereğini yaptılar. Nazam ve tabileri gibi Mutezile'den bazıları ile Hariciler dışında kible ehlin-den hiç kimse bu âyetteki recm hükmüne itiraz etmedi. Yalnızca Mutezile'den bazıları ve Hariciler recm yok dediler. Yine bunlara göre icma' delil değildir. Hâlbuki "Yolun doğrusu kendine apaçık belli olduktan sonra Resûlullah'a karşı çıkan ve müminlerin yolundan başkasını izleyen kimseyi saptığı yönde bırakırız ve onu cehenneme atarız. Orası varılacak ne kötü bir yerdir!"⁸⁹ âyeti onların görüşünü reddetmektedir. Yine "Ümmetim dalalet üzerine icma' etmez!" hadisi de bunu teyit eder. Kaldı ki âlimler icma'yı delillerin en güçlüsü olarak kabul etmişlerdir. Bilindiği gibi icma' âyet ve sünnete dayandırılırsa en güçlü delildir.

(Sayfa 384-385-386-387-388-389)

أَخْرَجَ أَبُو نَعِيمٍ عَنْ لُؤْلُؤِ خَادِمِ الرَّشِيدِ عَنْ عَلَمِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ عَصْرَهُ قَالَ جَرَى بَيْنَ الرَّشِيدِ وَبَيْنَ بِنْتِ عَمِّهِ رُبْدَةً بِنْتُ جَعْفَرٍ كَلَامَ فَقَالَ لَهَا هَارُونَ أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ لَمْ أَكُنْ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ ثُمَّ نَدِمَ فَجَمَعَ الْفُقَهَاءَ فَاخْتَلَفُوا ثُمَّ كَتَبَ إِلَى الْبُلْدَانَ فَاسْتَحْضَرَ عُلَمَاءَهَا فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَلَسَ لَهُمْ فَسَأَلَهُمْ فَأَخْتَلَفُوا وَبَقِيَ شَيْخٌ لَمْ يَتَكَلَّمْ وَكَانَ فِي آخِرِ الْمَجْلِسِ فَسَأَلَهُ فَقَالَ إِذَا خَلَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي مَجْلِسِهِ كَلَّمْتُهُ فَصَرَّحُوا فَقَالَ يُدِينُنِي أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَأَذْنَاهُ فَقَالَ أَتَكَلَّمُ عَلَى الْأَمَانِ قَالَ نَعَمْ فَأَمَرَ بِإِحْضَارِ مُصْحَفٍ فَقَالَ تَصَفِّحْ حَتَّى تَصِلَ إِلَى سُورَةِ الرَّحْمَنِ فَأَقْرَأْهَا فَقَعَلْ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ قَالَ أَمْسِكْ يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قُلْ وَاللَّهِ فَاسْتَدْتُ ذَلِكَ عَلَيَّ هَارُونَ فَقَالَ يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ الشَّرْطُ أَمْلِكْ فَقَالَ وَاللَّهِ حَتَّى فَرَعَ مِنَ الْيَمِينِ قَالَ قُلْ إِنِّي أَخَافُ مَقَامَ رَبِّي فَقَالَ ذَلِكَ فَقَالَ يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فَهِيَ جَنَّتَانِ وَلَيْسَتْ جَنَّةٌ وَاجِدَةٌ قَالَ فَسَمِعْنَا التَّصْفِيقَ وَالْفَرَحَ مِنْ وَرَاءِ السَّبْرِ فَقَالَ الرَّشِيدُ أَحْسَنْتَ وَاللَّهِ وَأَمَرَ لَهُ بِالْجَوَائِزِ / Ebu Nâim'in eserinde Harun Reşid'in hizmetçisinin anlattığına göre; bir gün Hârûn Reşid ile hanımı ve aynı zamanda kuzeni olan Zübeyde bint Cafer, aralarında münâkaşa edip birbirlerine aşırı derece gücenmişlerdi. Bu esnâda Hârûn Reşid, hanımına: "Eğer ben Cennetlik olanlardan değilsem, vallahi sen benden boşsun!" deyip onu şartlı yemin ile boşadı. Fakat biraz sonra pişman olup, ikisi de çok üzül-düler. Bağdat'taki bütün âlimleri toplayıp, bu yemininin dîni hükmünü on-lardan sordu. Fakat hiçbir âlim, bu yemin hakkında hâl çâresi olacak bir fetvâ veremedi. İslâm memleketlerinin herbirine yazı ile haber salınıp, bü-tün âlimleri Bağdat'ta topladı. Yemini hakkında onlara da sordu. Her biri ayrı şeyler söyleyip hiçbiri tatmin edici bir fetvâ veremedi. Bunlar arasında Leys bin Sa'd, meclisin en sonunda oturmuş hiç konuşmuyordu. Harun Reşid arkada oturan Leys b. Sa'd'a niye konuşmadığını sordu. O zaman Leys bin Sa'd: "Benim fikrimi almak isterseniz, emir buyurunuz, herkes dağılsın. Burada ikimiz yalnız kalalım. O zaman fikrimi sana açıklayım" buyurdu. Hârûn Reşid emir verdi. Bütün âlimler oradan ayrıldı. Ancak halife ile Leys bin Sa'd ve bir de hizmetçisi kaldılar. Leys bin Sa'd; "Ey müminlerin emîri! Benim sana söylediklerim hakkında, bana bir teminat verir misin ki, her

söylediğimden ve yaptığımın bana zarar gelmesin?" dedi. Halife; "Evet! Sana her türlü teminat verilmiştir. Emin olabilirsin ki, sana hiçbir zarar gelmez." Bunun üzerine Leys bin Sa'd, bir Kur'ân-ı kerîm getirilmesini istedi ve halifeye dedi ki: "Ey müminlerin emîri! Şu mushafı eline al ve baştan sonuna kadar sayfa sayfa aç! O da aynen söylediği gibi tek tek açtı. Rahmân sûresine geldiği zaman, bu sûreyi okumasını söyledi. Sûrenin başından okumaya başladı. Tam; "Her kim ki, Allahü telâdan korkarsa, ona iki Cennet vardır!" âyet-i kerîmesine gelince; "Dur, ey müminlerin emîri! Dedi. Halife, bu işten bir şey anlayamamıştı. Hattâ kızar gibi oldu. Önce verdiği sözü hatırlattıktan sonra Leys bin Sa'd, ona; "Sen, Allah'tan korkarsın değil mi?" diye sordu o da "Vallahi, ben Allah'tan korkuyorum." dedi. O zaman Leys bin Sa'd da "Ey müminlerin emîri, sana müjdelers olsun! Allahü teâlâ sana bir değil, iki Cennet verecektir." buyurdu. Halîfenin yemine çâre olan fetvâyı işiten hanımı Zübeyde de çok sevindi. Halife ona; "Sen çok doğru söyledin ve iyi fetvâ verdin!" dedi. Bundan sonra da çeşitli ihsânlarda bulundu.

غَيْلَانُ النَّفَقِيُّ أَسْلَمَ بَعْدَ الطَّائِفِ وَلَهُ عَشْرُ نِسْوَةٍ فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يُمْسِكَ أَرْبَعًا وَيُفَارِقَ سَائِرَهُنَّ، فَذَهَبَ فَفَهَاءُ الْحَبَّازِ إِلَى أَنَّهُ يَخْتَارُ أَرْبَعًا كَمَا شَاءَ، وَفَهَاءُ الْعِرَاقِ إِلَى أَنَّهُ يُمْسِكُ الْأَرْبَعَ الَّتِي تَرَوَّجَهَا أَوْلَى، وَهُوَ مِمَّنْ وَقَدَ عَلَى كَيْسَرَى وَخَبَرَهُ مَعَهُ عَجِيبٌ، قَالَ لَهُ كَيْسَرَى ذَاتَ يَوْمٍ أَيُّ وَلَدِكَ أَحَبُّ إِلَيْكَ فَقَالَ لَهُ غَيْلَانُ الصَّغِيرُ حَتَّى يَكْبُرَ وَالْمَرِيضُ حَتَّى يَبْرَأَ وَالْغَائِبُ حَتَّى يَأْتِيَ وَيُؤْوَبُ فَقَالَ لَهُ كَيْسَرَى زَهْ! مَالِكَ وَلِهَذَا الْكَلَامُ، هَذَا مِنْ كَلَامِ الْحُكَمَاءِ وَأَنْتَ مِنْ قَوْمِ خِفَاءَ لَا حِكْمَةَ فِيهِمْ، فَمَا غَدَاؤُكَ؟ قَالَ خُبِرُ النَّبِيِّ قَالَ الْعَقْلُ هَذَا مِنَ النَّبِيِّ لَا مِنَ اللَّبَنِ وَالْتَّمَرِ

Geylan es-Sekefi (öl. 644), Taif'ten sonra İslâm'ı kabul etmiştir. On tane eşi vardı. Peygamber (sav), ona dört eşini tutmasını ve diğerlerini boşamasını emretti. Hicaz âlimleri, dört eşini kendi isteğine göre seçebileceğini söylerken, Irak âlimleri ise ilk evlendiği dört eşini tutması gerektiğini söylemişlerdir. Kisra'ya elçi olarak gitmiştir. Onunla ilgili ilginç bir hikâyeye vardır. Kisra bir gün ona, "Çocuklarından hangisi sana daha sevgilidir?" diye sormuştu. Geylan, "Küçük olan büyüyünceye kadar, hasta olan iyileşinceye kadar ve giden dönen kadar" demişti. Kisra, "Vay be! Bu ne demek? Bu sözler bilge kişilerin sözleri ve sen bilge olmayan bir kavimdensin. Peki, senin yemeğin nedir?" diye sormuştu. Geylan, "Buğday ekmeği" demişti. Kisra, "Bu akıl, süt ve hurmadan değil buğdaydanmış!" demişti.

(Sayfa 390-392)

فَفِي قَاضِيحَانَ رَجُلٌ ارْتَدَّ مَرَارًا وَجَدَّ الْإِسْلَامَ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَجَدَّ النِّكَاحَ فَعَلَى قَوْلِ أَبِي حَنِيفَةَ تَحِلُّ لَهُ أَمْرَانِ مِنْ غَيْرِ إِصَابَةِ الزَّوْجِ الثَّانِي لِأَنَّ عِنْدَهُ الرِّدَّةَ لَا تَكُونُ طَلَاقًا، وَإِبَاءُ الزَّوْجِ عَنِ الْإِسْلَامِ يَكُونُ طَلَاقًا، وَعَلَى قَوْلِ أَبِي يُونُسَ رِدَّتُهُ وَإِبَاؤُهُ لَا يَكُونُ طَلَاقًا، وَعِنْدَ مُحَمَّدٍ كِلَاهُمَا طَلَاقٌ. وَرِدَّةُ الْمَرْأَةِ وَإِبَاؤُهَا لَا يَكُونُ طَلَاقًا، وَتَقَعُ الْفُرْقَةُ عِنْدَ عَامَّةِ الْعُلَمَاءِ بِرِدَّتِهَا، وَعِنْدَ النُّعْمِ لَا تَقَعُ الْفُرْقَةُ وَأَجْمَعَ أَصْحَابُنَا أَنَّ الرِّدَّةَ تُبْطِلُ عِصْمَةَ النِّكَاحِ فَتَقَعُ الْفُرْقَةُ بَيْنَهُمَا بِنَفْسِ الرِّدَّةِ، وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ لَا تَقَعُ الْفُرْقَةُ إِلَّا بِقَضَاءِ الْقَاضِي / Kadihan adlı eserde şöyle geçmektedir: Diyelim ki bir adam defalarca dinden çıksa ve her defasında İslamiyeti yeniden kabul etse, aynı eşiyle nikâhı yenilerse; imam Ebu Hanife'ye göre, kadın başka bir eşle evlenmeden karısı kendisine helal olur. Çünkü Ebu Hanife'ye göre,

mürtedlik (dininden dönme) talâk (boşama) gerçekleşmiş sayılmaz. Bununla birlikte nikâh akdi fesh olmuştur. Ancak adam İslam'ı redderse talak gerçekleşir.

Ebu Yusuf'a göre; mürtedlik ve İslamiyeti reddetmek nikâh akdini fesh eder, talâk gerçekleşmez.

Muhammed'e göre hem mürtedlik hem de İslamiyeti reddetmekle talâk gerçekleşir.

Eğer mürted olan veya İslamiyeti reddeden evli bir kadın olursa talâk gerçekleşmez. Ama âlimlerin çoğuna göre talâk gerçekleşmez ancak fesh (ayırma) olur. Bazı ulemaya göre ise fesh de olmaz.

Bizim Hanifi âlimlerimize göre mürtedlik nikâh akdini bozar ve kesinlikle ayrılmalıdır.

İmam şâfi'ye göre ayrılmalıdır ancak kadı hükmüyle olur.

(Sayfa 393-394-395)

Mezahib-i erba'a olmasındaki hikmet, Kur'ân ve ehadisden mesâil-i kesire istinbât edip dinin emrini hâlka kolay sunabilmek içindir. Kıra'at-ı seb'a (yedi okuma tarzı) buna gerçekleştirmeye yöneliktir.

Ebu Hureyre merfuan (Peygamber efendimize isnaden) hadis-i Nebvîye'de مَا أَذْرِي تُبَّكَ كَانَ نَبِيًّا أَمْ غَيْرَ نَبِيٍّ / *Tubba' peygamber miydi değil miydi, bilmiyorum.*

Bunun gibi yine Hâkim *Müstedrek*'inde Aleyhi's-selâtu ve's-selâm, Zülkarneyn'den sorulduğunda: أَتُبَّكَ كَانَ أَمْ لَا؟ فَقَالَ لَا أَذْرِي / *Zülkarneyn peygamber miydi, değil miydi, bilmiyorum.*

Ebu Davud ve Hâkim rivayetinde Üzeyir hakkında sorulduğunda لَا أَذْرِي أَهُوَ نَبِيٌّ أَمْ غَيْرُ نَبِيٍّ / *Peygamber miydi, değil miydi, bilmiyorum.* Kelâm-ı hikmet âmizi icmâl-i imanın sıhhatine açık bir delil.

لَا أَذْرِي نِصْفُ الْعِلْمِ / *Lâ edrî nisfu'l-ilm / Bilmiyorum demek ilmin yarısıdır,* hadis-i Nebvî tahkikine ima mesâil-i dinin bazısında müçtehidin-i i'zâm için tevakkuflarına temessük (delil izhar etme) hikmetini mübeyyindir.

(Sayfa 401)

Dört Mezhebin Silsilesi

İmam 'Azâm, 'Atâ'dan, O da İbn Abbas'dan, O Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'den;

İmam Mâlik, Nâfi'den, O da İbn Ömer'den, O da Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'den;

İmam Şâfiî, imam Mâlik'den, O da Nâfi'den, O da İbn Ömer'den, O da Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'den; İmam Ahmed'den, imam Şâfiî'den, o silsileden almışlardır.

(Sayfa 402)

İmam Mâlik'i amcası oğlu Süleyman Cafer Mansur'un zor kullanılarak yemin-i mükreh (zorla yemin) lazım gelmediğini İmam söylediğini işitince yanına çağırıştır. Huzûr-i peygamberin de nesliyle muhasama (düşmanlık) ettiğinden akd zari etmiştir.

İmam 'Azâm Emevilerle Abbasiler devirlerinde bulunmuş, Emevilerin Irak valisi ve kumandanı İbn Hubeyra İmam-ı Hümâm'ı Hasan evladına muhabbetinden dolayı hapsedip her gün insanların önünde kırbaçla darp eder, yine hapsedirdi. Abbasilerden ikincisi Ebu Cafer Mansur yine böyle bir bahane ile hapsedince nihayet işkence etkisiyle şehit olmuştur. Abbasiler nefs-i zekiyye olan Muhammed Mehdi'ye meylini bahane etmişler, Emeviler de Zeynelabidin mahdumu olan Yemen kıtasında bulunan Zeydiyye fırkasının imamı meşhur İmam Zeyd'e kıyas meylini bahane etmişlerdir.

(İmam Malik) Sinn-i şerifi seksen dokuza ulaşmıştır.

(Sayfa 403)

İbrahim b. Edhem b. Mansur (öl. 778) Belh'den olup hükümdar çocuklarından. Şakîki Belhî b. İbrâhîm (öl. 810) âlim ve meşhur bir zâhiddir. Ebu Yusuf ehli Kûfe'den olup Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 805) ve Ahmed b. Hanbel (öl. 855) ve İbn Mâin (öl. 847) ve Bişr b. Velîd el-Kindî (öl. 853) ve Ali İbn el-Ca'd (öl. 845) ondan rivayet etmişlerdir.

İmam Şâfiî İmam Muhammed'den, O da kıymetli ömrü yetmiş yediye vasil olmuştur.

İmam-ı 'Azâm Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Tâvus b. Hürmüz eş-Şebanî (b. Zûtâ b. Mâh)'dir (öl. 767). Hürmüz Bağdat emiri olup Ömer b. Hattab eliyle İslâm olmuştur. İmam Muhammed b. Hasan b. Abdullah b. Tâvus'dir. İmam Ebu Yusuf ve Muhammed Abbasilerin zamanında kadılıkları vâki'dir. Emire'l-Müminine itaat etmişlerdir. İmam Ebu Yusuf halife-i Abbasiden Mehdi ve Hâdi ve Harun Reşid'e kadı olmuştur.

(Sayfa 404)

İbrahim Edhem ise hicret edip yüz otuz iki senesinde şehiden irtihâl etmiştir. Ma'ruf-ı Kerhî b. Feyruz (öl. 815) duası müstecabdır.

Ehl-i sünnet imamlarının kendisinden hadis tahric eyledikleri Abdullah b. Vehb el-Mısırî'yi, kadı olmak için çağırdılar ama kabul etmedi. Sonra onu bir yere hapsedmişlerdir. Şâfiî ondan rivayet etmiş, Buharî ve Müslim O'nu sened ittihaz etmişlerdir. Yüz seksen birde irtihâl buyurmuştur.

(Sayfa 405)

Ebâ Yezid Bistâmî Tayfûr b. Îsâ (öl. 848) ceddi Mecûsî olup İslâm ile müşerref olmuştur. Şeyhler Şeyhi sağlam ve muteber bir ilme sahip olup iki yüz altmış birde irtihâl etmiştir.

Fudayl b. İyâz el-Horâsanî (öl. 803) yol kesici iken bir cariyeye âşık olarak duvarına tırmadığı vakit *أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ* / *İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?*⁹⁰ okunduğunu işitince tövbe edip rücû' etmiştir. Fıkhi Ebu Hanife'den almıştır. Yağmur duasına kendisiyle gitmek istenen bir zattır. Seri-i Sakâtî'nin üstadı büyük meşâyih'tendir (rektör, ordinar-yüs).⁹¹ İki yüzde irtihâl etmiştir.

(Sayfa 406)

Abdullâh b. el-Mübârek (öl. 797) fakih, zâhid ve muhaddis olup Ebi Hanife'den ilim almıştır. İmam Ahmed'in hocalarından biridir. Yüz seksen birde irtihâl buyurmuştur.

Davud-ı Tâi İbn Nusayr (öl. 781) hâlim, kâmil-i zâhid, âbid ve ashab-ı Ebi Hanifedendir. Yüz altmış tarihinde irtihâl etmiştir.

Belhli Ebu Hamid Leffef Ahmed b. Hızır (öl. 854) Horasan meşayihinin büyüklerinden. İki yüz kırkta irtihâl buyurmuştur.

Halef İbn Eyyub (öl. 820), İmam Muhammed (öl. 805) ve Zufer'in (öl. 775) ashabından olup iki yüz on beşte irtihâl etmiştir.

(Sayfa 407)

Veki' b. Cerrah b. Melih b. Udey el-Küfî şeyhül-İslâm ve ahedu'l-eimmeti'l âlemdir (büyük âlimlerinden birisidir). Yüz doksan sekizde irtihâl buyurmuştur. İmam Şâfiî ve Ahmed'in hocalarındandır.

Ebû Bekr el-Verrâk (öl. 893) Belh imamlarından Muhammed İbn Ömer et-Tirmizî'dir.

⁹⁰ Hadid, 57/16

⁹¹ İmam Gazalî'nin kriterlerine göre bir kimse şeyh olabilmek için temel İslam bilimlerindeki uzmanlıklarından başka tıp, kimya, astrofizik alanında da uzmanlık derecesi almış olmalıdır. Aksi takdirde şeyhlik yapamaz, fetva veremez. Bkz. Şeyh Hamdî Vâni, *Zübdetü'l-mervîyye fi't-teşrih ve'l-kimeviyye*, Yazma nüsha, 17. Şeyhlik makamına günümüzde en yakın üniversite rektörleri gösterilebilir. Ancak rektörlük bile şeyhlik makamı karşısında yetersiz kalmaktadır. Zira üç alanda profesörlük almış olması gerekir. Bu da bizde kısa süreliğine ihdas edilip sonra kaldırılan ve henüz bazı ülkelerde varlığı devam eden ordinaryüs profesör kadrosuna denk gelmektedir.

(Sayfa 410-411)

Talâkın sayısının üç olmasının hikmeti, insanoğlunun ibadeti üç vech üzere olduğuna işarettir. Bir, talâk bedenden, iki ruhtan, üç kalpten olur. Talâkın üç defa olmasının hikmeti budur.

Üç hayz olmasının hikmeti, birincisi ber'aet-i rahim (rahim temizliği), ikincisi hürmet-i nikâh, üçüncü fazilet-i nikâh-ı hür içindir.

Eşi vefat eden kadın dört ay on gün iddet çekmesi ekseriye cenin erkek ise üç ayda, dişi ise dört ayda hareket edeceği içindir.

Şimdi iki süreden en uzununu itibara alınıp hareketi zaif olunca ehâsı (duyuları) olunmadığından istihzar (aşıkâr etmek) için on gün de ziyade kılınmıştır.

(Sayfa 420-421)

رُؤْيِ أَنْ بَنِي الْمُغِيرَةَ أَخَذُوا عَمَارًا وَغَطُّوهُ فِي بئرٍ مِيمُونَ وَقَالُوا لَهُ الْكُفْرُ بِمُحَمَّدٍ فَتَابَعَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَقَلْبُهُ كَارَهُ فَأَتَى عَمَارٌ رَسُولَ اللَّهِ وَهُوَ يَبْكِي فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَا وَرَاءَكَ؟ قَالَ شَرٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَلِثُ مِنْكَ، وَذَكَرَهُ قَالَ كَيْفَ وَجَدْتَ قَلْبَكَ؟ قَالَ مُطْمَئِنًّا بِالْإِيمَانِ فَجَعَلَ النَّبِيُّ يَمْسَحُ عَيْنَيْهِ / Muğire kabilesi, Ammar bin Yasir'i alıp Meymûn kuyusuna attılar ve ona 'Muhammed'e küfret' dediler. Ammar mecbur kalarak onlara uydu, ancak kalbi buna razı değildi. Sonra ağlayarak Peygamber Efendimize geldi. Peygamber Efendimiz ona 'Sana ne oldu?' diye sordu. Ammar 'Ey Allah'ın Resulü, senden dolayı kötü bir duruma düştüm' dedi ve olanları anlattı. Peygamber Efendimiz 'Kalbin nasıl?' diye sordu. Ammar 'İman ile mutmain' dedi. Peygamber Efendimiz onun gözlerini silerek 'Eğer yine sana işkence ederlerse onlara söylediklerini tekrar et' buyurdu.

(Sayfa 431-432)

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ بَعَثَ اللَّهُ نَبِيَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِشَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَلَمَّا صَدَّقَ رَأَاهُ الصَّلَاةَ فَلَمَّا صَدَّقَ رَأَاهُ الزَّكَاةَ فَلَمَّا صَدَّقَ رَأَاهُ الصِّيَامَ فَلَمَّا صَدَّقَ رَأَاهُ الْحَجَّ ثُمَّ الْجِهَادَ ثُمَّ أَكْمَلَ لَهُمُ الدِّينَ / İbn Abbas (ra)'dan rivayet edildiğine göre: Allah, Peygamberini (sav) 'La ilahe illallah' (Allah'tan başka ilah yoktur) şahadetiyle gönderdi. İnsanlar buna inanınca Allah onlara namazı farz kıldı. Sonra buna da inanınca zekâtı farz kıldı. Daha sonra buna da inanınca orucu farz kıldı. Sonra buna da inanınca hac farz kıldı. Sonra cihad farz kıldı. Sonra da dini tamamladı.

İbadetsiz iman daima tehlike altındadır. İbadet imanın muhafazasıdır. Açıkta yanan bir kandile benzer. Hafif bir rüzgâr bile onu söndürür. Lakin onu güzel bir fener içine bırakıldıkta tehlike kalmaz.

(Sayfa 433)

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ فَرَضَتْ بِمَكَّةَ اتِّفَاقًا وَكَذَا الزَّكَاةُ مُطْلَقًا وَأَمَّا تَفْصِيلُهَا فَبَيَّنْتُ بِالْمَدِينَةِ، وَفَرَضَ الْحَجَّ بِهَا أَيْضًا / Ali el Kâri Şifa Şerhi'nde şöyle anlatmaktadır: beş

vakit namaz, ittifakla Mekke'de farz kılındı. Zekât da genel olarak Mekke'de farz kılındı. Ancak detayları Medine'de açıklandı. Ramazan ve hac da Medine'de farz kılındı.

وَفِي حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي حَدِيثِ الْإِسْرَاءِ، وَقَدْ رَأَيْتُنِي فِي جَمَاعَةٍ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ أَيُّ بِأَجْسَامِهِمْ أَوْ بَارَ وَاجِهِمْ مُتَمَثِّلَةً بِصُورِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا فَحَاطَتْ الصَّلَاةُ أَيُّ ذَنْبِ الصَّلَاةِ الْجَامِعَةِ وَقَالَ النَّوَوِيُّ وَخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِي هَذِهِ الصَّلَاةِ وَالْأَصَحُّ أَنَّهَا الصَّلَاةُ الْمَعْرُوفَةُ، وَكَانَ قِيَامُ اللَّيْلِ وَإِحْيَاؤُهُ وَاجِبًا قَبْلَ لَيْلَةِ الْإِسْرَاءِ ثُمَّ نُسَخَ / Beyhaki'nin İsrâ hadisiyle ilgili rivayet ettiği Ebu Hüreyra hadisinde, 'peygamberlerin bir topluluğunda olduğumu gördüm; bedenleriyle veya ruhlarıyla, onların eski hallerine benzetilmiş bir şekilde. Namaz vakti yaklaşmıştı, yani cemaat namazı vakti gelmişti.' Nevevi, bu namaz hakkında ulemanın farklı görüşlere sahip olduğunu ve en doğru görüşün, bilinen ve alışılmış olan namaz olduğunu söylemiştir. İsrâ gecesinden önce gece namazı kılmak ve geceyi ihya etmek farz iken, daha sonra bu hüküm neshedilmiştir.

(Sayfa 443)

وَقَالَ الْأَنْبِيَاءُ الْأَرْبَعَةُ جَارَ الْغُسْلِ غُرَبَانًا فِي الْخُلُوةِ وَإِنْ كَانَ الْأَفْضَلُ سِتْرُ الْعُورَةِ، وَكَانَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ اتَّهَمَ بَعْثًا فِي بَدَنِهِ لَقَرِطٍ تَسْتَرِيهِ حَيَاءً عَلَى وَفْقِ طَبِيعِهِ وَشَرَعَهُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ مُوسَى رَجُلًا حَيِيًّا سِتِيرًا مَا يَرَى مِنْ جَسَدِهِ شَيْءٌ اسْتَحْيَاءً فَأَذَاهُ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالُوا مَا تَسْتَرُ هَذَا التَّسْتَرُ إِلَّا عَنْ غَيْبٍ بِجِلْدِهِ، أَمَّا بِرِصٍ أَوْ أَذْرَةٍ أَوْ إِنْتِفَاحِ الْخُصْبَةِ، وَإِنْ اللَّهُ أَرَادَ أَنْ يَبْرَاهُ فَخَلَا يَوْمًا وَحْدَهُ لِيُغْتَسِلَ فَوَضَعَ ثَوْبَهُ عَلَى حَجَرٍ فَقَرَّ الْحَجَرُ فَجَمَعَ أَيُّ اسْتَرَغَ فِي أَثَرِهِ يَقُولُ ثَوْبِي يَا حَجَرٌ، حَتَّى انْتَهَى وَوَصَلَ إِلَى مَلَأٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَرَأَوْهُ غُرَبَانًا أَحْسَنَ خَلْقٍ اللَّهُ فَقَالُوا وَاللَّهِ مَا بِمُوسَى مِنْ بَاسٍ، فَأَخَذَ ثَوْبَهُ وَضَرَبَ الْحَجَرُ لِأَنَّهُ قَرَّ فَوَاللَّهِ إِنَّ بِالْحَجَرِ لَنُدْبًا أَيُّ تَأْثِيرًا مِنْ أَثَرِ ضَرْبِهِ ثَلَاثًا. / Şerh-i Şifa'da şöyle geçmektedir: Dört mezhep imamları, yalnızken çıplak olarak yıkanmanın caiz olduğunu, ancak avret yerini örtmenin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Hz. Musa (aleyhisselam) da iffetli ve temiz yapısı gereği fazla örtündüğü için vücudunda bir kusur olduğu iddiasında bulunulmuştu. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: 'Musa, çok iffetli ve örtünmeyi seven adamdı. Utanmasından dolayı vücudundan hiçbir şey görülmezdi. İsrailoğulları'ndan bazıları ona eziyet etmiş ve bu kadar örtünmesinin sebebinin derisinde bir leke veya hayâlarında herhangi bir şişlik olduğunu söylemişlerdi. Allah, onu aklamak istedi. Bir gün yalnız başına yıkandı ve elbisesini bir taşın üzerine koydu. Elbise taşın üstüne dolandı ve taş yuvarlanarak oradan uzaklaştı. Musa (a.s.) peşinden 'Ey taş, elbisemi ver!' diye bağırmaya başladı. Nihayet İsrailoğulları'nın bulunduğu bir kalabalığın arasına geldi. Onlar da onu çıplak halde görünce, Allah'ın en güzel yaratıklarından biri olduğunu anladılar ve 'Vallahi Musa'da hiçbir hastalık yoktur' dediler. Musa da elbisesini alıp taşı dövdü. Taşta, dövülme izleri vardı.' Bu hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmişlerdir.

(Sayfa 452-453)

Fahrî Râzî ve Nîsâbûrî'nin (öl. 1014) beyanları vechiyle ve cumhur-ı müsli-meh erbabı bazı felâsife hususan Müslüman cin toplumunun varlığına inanması zaruridir, derler. İnkârında kâfir olur. Varlıklarının olduğunu ve eşkâlinde latif cisimler olup farklı şekillere girebilecek kabiliyettedirler. Hayvan ve benzeri şekillerde de görünebilirler.

Şatahat, hadd aşmak demektir.

Ayette geçen tarâik (tarikatlar, yollar), mezahib (fikirler); kıded, tefrika (fırka fırka olmak) demektir.

(Sayfa 455)

(Ömer bin Abdülaziz bir tarlada yürürken ölü bir yılan gördü. Yılanı elbise-sinin bir parçası ile kefenleyip gömdü. Tam o sırada bir ses duyar gibi oldu: 'Ey Sürrâk! Şahit ol ki, Allah'ın Resulü sana şöyle dediğini duydum: "Sen bir tarlada öleceksin ve seni iyi bir adam kefenleyip gömecektir." Bunun üze-rine Ömer bin Abdülaziz, "Sen kimsin Allah seni rahmet eylesin?" diye sordu. O da "Ben, Allah'ın Resulü'nden Kur'an dinleyen cinlerdenim. Artık bizden ben ve Sürrâk kaldık. İşte bu da ölen Sürrâk'tır." dedi.)

Ben, / مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلَّا أَنَا وَسُرَّقُ، وَهَذَا سُرَّقُ قَدْ مَاتَ Allah'ın Resulü'nden Kur'an dinleyen cinlerdenim. Artık bizden ben ve Sürrâk kaldık. İşte bu da ölen Sürrâk'tır. Bu gibi daha nice bî hesap haber vârid olmuştur.

(Sayfa 458-459)

“مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ” / Ma ente bi ni'meti rabbike bi mecnun / Rabb'inin nimeti ile sen mecnun değilsin.”⁹² Ayetin nüzuluna sebep, küffar-ı Mekke Hz. Muhammed Müçteba'ya Kur'ân nâzil olunca ve Cebrâil gelip Kur'ân ve namazı talim ettiğinde, Muhammed mecnun oldu, dediler. Allah Teâlâ'nın hıfz ve ismetiyle (yardım etti). أَنَا فِي أَوَّلِ مَا أَوْحِيَ إِلَيَّ فَعَلَّمَنِي الْوُضُوءَ / Cebraîl bana ilk vahyin geldiği zaman geldi, bana abdest almayı ve namaz kılmayı öğretti. Cebraîl a.s. abdestini tamamladıktan sonra bir avuç su alıp önünü (donu-nun iç kısmını) çiseledi, hadis-i şerifi rivâyet olunmuştur.

Mukarrabinin hz. Kurba azâm-ı vesâili (en yüce vesile) ferâiz-i ilâhiyeyi edadır. Ve nevâfil-i ibâdat makamca rehnumâ (yol gösteren) olup mazhar-ı hubbillah (Allah aşkına mazhar) olan zevât ise Hakk'ı müşahede cin ile sâmi' olmak mertebe-i kusvasına (en yüksek mertebeye) vâsıllardır.

Sahih-i Müslim'de Hz. Aişe Radiyallahu Anhadan rivayette, abdestin faziletiyle ma'an namazı edâ edenin anadan doğma gibi günahattan kurtulacağını mübeyyin hadis-i şerif vârid olmuştur.

(Sayfa 460-461)

مَا تَقَرَّبَ إِلَى الْمُتَقَرَّبُونَ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ وَلَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى الْمَدِينَةِ عَنْ طَاعَةِ أَدَاءِ الصَّلَاةِ وَبِهِ اخْتِجَ مَنْ ذَهَبَ إِلَى جَوَازِ تَأْخِيرِ الصَّلَاةِ فِي الْخَوْفِ وَهُوَ مَذْهَبُ الشَّامِيِّينَ، وَالصَّحِيحُ أَنَّ حُكْمَ صَلَاةِ الْخَوْفِ كَانَ يُعْذَرُ هَذَا فَهُوَ نَاسِخٌ لَهُ وَقَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ / Hendek Savaşı sırasında Peygamber Efendimiz (s.a.v.) düşmandan korunmakla meşgul olduğu için, daha büyük bir ibadet olan şehrin güvenliğini sağlamakla meşgul olmuş ve böylece namaz kılma ibadetini ertelemiştir. Bazı âlimler bu olayı delil göstererek korku anında namazın ertelenebileceğini savunmuşlar ve bu görüş Şamlıların mezhebi olmuştur. Ancak doğru olan, korku anında kılınan korku namazının bu olaydan sonra gelmiş olması ve böylece önceki uygulamayı neshetmiş olmasıdır. Peygamber Efendimiz o gün öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kaza ederek kılmıştır.

يَوْمَ الْخَنْدَقِ شُغِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالتَّحَرُّزِ مِنَ الْعَدُوِّ فَشُغِلَ بِطَاعَةِ عَلِيٍّ وَهِيَ جَرِاسَةُ الْمَدِينَةِ عَنْ طَاعَةِ أَدَاءِ الصَّلَاةِ وَبِهِ اخْتِجَ مَنْ ذَهَبَ إِلَى جَوَازِ تَأْخِيرِ الصَّلَاةِ فِي الْخَوْفِ وَهُوَ مَذْهَبُ الشَّامِيِّينَ، وَالصَّحِيحُ أَنَّ حُكْمَ صَلَاةِ الْخَوْفِ كَانَ يُعْذَرُ هَذَا فَهُوَ نَاسِخٌ لَهُ وَقَضَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ / Buhari'de şöyle geçer: 'Kim bir namazı kılmayı unutursa, hatırladığı zaman kılsın. Bunun kefareti bundan başka bir şey değildir.

وَفِي الْبُخَارِيِّ مَنْ قَاتَلَهُ صَلَاةً فَلْيَصِلْهَا إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ / Buhari'de şöyle geçer: 'Kim bir namazı kılmayı unutursa, hatırladığı zaman kılsın. Bunun kefareti bundan başka bir şey değildir.

(Sayfa 462-463-464-465-466-467)

قَالَ أَبُو طَالِبٍ الْمَكِّيُّ: حَدَّثْتُ أَنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا تَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ تَبَاعَدَتْ عَنْهُ الشَّيَاطِينُ فِي أَقْطَارِ الْأَرْضِ خَوْفًا مِنْهُ، لِأَنَّهُ يَتَأَهَّبُ لِلدَّخُولِ عَلَى الْمَلِكِ، وَإِذَا كَبَّرَ حُجِبَ عَنْهُ إِبْلِيسُ وَضُرِبَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ سَرَادِقٌ لَا يَنْتَظِرُ إِلَيْهِ، وَوَجْهَهُ الْجَبَّارُ بَوَاجْهِهِ، فَإِذَا قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ أَطْلَعَ الْمَلِكُ فِي قَلْبِهِ إِذَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ أَكْبَرُ مِنَ اللَّهِ يَقُولُ الْمَلِكُ: صَدَقْتَ اللَّهُ فِي قَلْبِكَ كَمَا تَقُولُ، قَالَ فَيَتَشَغَّصُ مِنْ قَلْبِهِ نَوْرٌ يَلْحَقُ بِمَلَكُوتِ الْعَرْشِ، فَيُكْشَفُ لَهُ بِذَلِكَ مَلَكُوتُ السَّمَاوَاتِ وَيُكْتَبُ لَهُ حَشْوُ ذَلِكَ النُّورِ حَسَنَاتٍ، قَالَ: وَإِنَّ الْغَافِلَ الْجَاهِلَ إِذَا قَامَ لِلْوُضُوءِ احْتَوَشَتْهُ الشَّيَاطِينُ، كَمَا يَحْتَوِشُ الدِّبَابُ عَلَى نَقْطَةِ الْعَسَلِ، وَإِذَا كَبَّرَ أَطْلَعَ الْمَلِكُ فِي قَلْبِهِ، فَإِذَا كَلَّ شَيْءٌ فِي قَلْبِهِ أَكْبَرُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى عِنْدَهُ، يَقُولُ لَهُ: كَذَبْتَ لَيْسَ اللَّهُ فِي قَلْبِكَ كَمَا تَقُولُ، قَالَ: فَيُثَوِّرُ فِي قَلْبِهِ دُخَانٌ يَلْحَقُ بِعِنَانِ السَّمَاءِ فَيَكُونُ حِجَابًا لِقَلْبِهِ عَنِ الْمَلَكُوتِ فَيَرُدُّ ذَلِكَ الْحِجَابَ صَلَاتُهُ وَتَلْقُومُ الشَّيَاطِينُ قَلْبَهُ وَلَا تَرَى تَنْفُخَ فِيهِ وَتَنْفُخُ وَتُوسُّوسُ حَتَّى يَنْصَرِفَ مِنْ صَلَاتِهِ وَلَا يَعْقِلُ مَا كَانَ فِيهِ / Mekke'li Ebu Talip şöyle demiştir: "Bana şöyle anlatıldı: Mümin abdest alıp namaza durduğunda, şeytanlar ondan korktuğu için yeryüzünün dört bir yanına dağılır. Çünkü o, kralın (Allah'ın) huzuruna çıkmaya hazırlanmaktadır. Ve tekbir getirdiğinde, iblis ondan engellenir ve aralarına perde çekilir, iblis artık ona bakamaz. Ve mümin, azametli olan

Allah ile karşı karşıya gelir. Mümin 'Allahü ekber' dediğinde, Allah onun kalbine nüfuz eder ve kalbinde Allah'tan daha büyük (önemli) bir şey bulamazsa, Allah şöyle der: 'Sen kalbinde söylediğin gibi Allah'a gerçekten inanıyorsun.' Bunun üzerine müminin kalbinden arşa ulaşan bir nur yayılır. Böylece ona gökler âlemi açılır ve o nurun dolduğu kadar da sevap yazılır. Sonra dedi ki: 'Şüphesiz ki gafil ve cahil bir kimse abdest alırken şeytanlar onu bal üzerindeki sinekler gibi sararlar. Ve tekbir getirdiğinde, (yani Allahü ekber dediğinde) onun kalbine (Hakk) nazar eder. Ve eğer kalbinde Allah'tan önemli başka bir şey varsa, Allah ona "Yalan söyledin, kalbinde Allah yok" der. Bunun üzerine kalbinde bir duman yükselir ki bu duman gökyüzünün en üst katmanına ulaşır ve bu duman onun kalbiyle Allah'ın hâkikatı arasına perde olur. Bu duman onun namazını bozar ve şeytanlar onun kalbini kaparlar. Ve sürekli ona fısıldar, vesvese verirler ta ki namazdan döner ve yaptıklarının farkında olmaz.

صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَسَلَّمَ مِنْ رَكَعَتَيْنِ، فَقَامَ ذُو الْيَدَيْنِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْصَرْتَ الصَّلَاةَ أَمْ نَسِيتَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّ ذَلِكَ لَمْ يَكُنْ، يَغْنِي كُلُّ ذَلِكَ لَمْ يَقَعْ مِنْ قَلْبِي بَلْ إِنَّمَا كَانَ مِنْ عِنْدِ رَبِّي لَيْسَ الْحُكْمُ فِي أَمْتِي مِنْ جِهَتِي، وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى مَا قُصِرَتْ وَمَا نَسِيتُ، كَمَا وَرَدَ فِي بَعْضِ الْأَحَادِيثِ: إِنِّي لَأَنْسَى أَوْ أَنْسَى لَأَسْنَى بِهِ، فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكَمَا يَقُولُ ذُو الْيَدَيْنِ؟ قَالُوا نَعَمْ، فَأَتَمَّ ثُمَّ سَلَّمَ ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ ثُمَّ رَفَعَ، وَفِي الصَّحِيحَيْنِ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ صَلَّى النَّبِيُّ الظُّهْرَ خَمْسًا وَفِي حَدِيثِ الشَّيْخَيْنِ فِي الْقِيَامِ، قَامَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ وَعَلَيْهِ جُلُوسٌ، قَامَ فِي الشَّفْعِ الَّذِي يُرِيدُ أَنْ يَجْلِسَ، فَلَمَّا أَتَمَّ صَلَاتَهُ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ وَحَكَمَهُ اللَّهُ فِي سَهْوٍ فَعَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِنَقْتَدَى بِهِ فِي أَمْرِهِ، إِذِ الْبَلَاغُ بِالْفِعْلِ أَجْلَى مِنْهُ بِالْقَوْلِ وَأَرْفَعُ لِإِلْتَخَامِ / Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ikinci namazını kılmış ve iki rekattan sonra selam vermişti. Bunun üzerine Zülyedeyn adlı sahabe, "Ya Resulullah, Allah namazı mı kısalttı yoksa siz mi unuttunuz?" diye sordu. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) ise, "Hayır, böyle bir şey olmadı. Bu, kalbimden değil, Rabbimden geldi. Ümmetimin hükümleri benim elimde değildir." buyurdu. Başka bir rivayette ise, "Ne Allah kısalttı ne de ben unuttum" şeklinde ifade buyurmuştur. Bazı hadislerde de "Ben de unuturum veya beni örnek alsınlar diye Allah unutturur." buyurmuştur. Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) sahabelere, "Zülyedeyn'nin dediği gibi mi oldu?" diye sordu. Sahabeler "Evet" deyince Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) namazını tamamladı, selam verdi, sonra tekrar tekbir alıp secdeye gitti.

Buhari ve Müslim'de İbn Mes'ud'dan gelen bir rivayette ise, Peygamberimizin öğle namazını beş rekât kıldığı belirtilmiştir. Buhari ve Müslim'de geçen başka bir rivayette ise, Peygamberimiz öğle namazında oturması gereken yerde kalkmış, namazı tamamladıktan sonra iki secde daha yapmıştır.

Peygamberimizin bu şekilde unutmamasının hikmeti, ümmetine örnek olması içindir. Çünkü fiili bir şekilde yapılan bir şey, sözle yapılan bir şeyden daha açık ve anlaşılırdır.

Leyle-i İsrâ'da vârid olan ehadiste *Şifâ-i Şerîf* de hz. Ali rivayetinde;

لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يُعَلِّمَ رَسُولُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَدَانَ جَاءَهُ جِبْرِيلُ بِدَايَةِ يُقَالُ لَهَا الْبِرَاقُ، فَذَهَبَ يَرْكُبُهَا فَاسْتَصْعَبَتْ عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهَا جِبْرِيلُ اسْكُنِي، فَوَاللَّهِ مَا رَكِبْتُكَ عَبْدٌ أَكْرَمَ عَلَى اللَّهِ مِنْ مُحَمَّدٍ

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَزَكَّيْنَاهَا حَتَّى أَنْتَهَى بِهَا إِلَى الْحَبَابِ الَّذِي يَلِي عَرْشَ الرَّحْمَنِ، فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ خَرَجَ مَلَكٌ مِنَ الْحَبَابِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا جَبْرِيلُ مَنْ هَذَا؟ قَالَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَأَقْرَبُ الْخَلْقِ مَكَانًا وَإِنَّ هَذَا الْمَلَكُ مَا رَأَيْتُهُ مِنْذُ خُلِقْتُ قَبْلَ سَاعَتِي هَذِهِ، بَغْنِي فَهُوَ دَاخِلٌ تَحْتَ قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ "وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ" وَقَوْلُهُ تَعَالَى "وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ"، فَقَالَ الْمَلَكُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَقِيلَ لَهُ مِنْ وَرَاءِ الْحَبَابِ صَدَقَ عَبْدِي أَنَا أَكْبَرُ أَنَا أَكْبَرُ، وَهَذَا يَحْتَمِلُ أَنَّهُ أَمَرَ مَلَكًا أَنْ يَقُولَهُ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ثُمَّ قَالَ الْمَلَكُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقِيلَ لَهُ مِنْ وَرَاءِ الْحَبَابِ صَدَقَ عَبْدِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَذَكَرَ الرَّاوي مِثْلَ هَذَا فِي بَقِيَّةِ الْأَذَانِ إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ جَوَابًا عَنْ قَوْلِهِ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ / Allah, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e ezanı öğretmek istediğinde Cebrail, Burak adında özel bir binet ona geldi. Peygamberimiz, bu binete binmeye çalıştı ancak Burak yerinde durmadığı için zorlandı. Cebrail Burak'a, 'Sakin ol, çünkü Allah katında Muhammed'den daha değerli kimse sana binmedi' dedi. Peygamberimiz de Buraka binerek Rahman'ın arşına doğru yola çıktı. Orada, arşın perdesinden bir melek çıktı. Peygamberimiz Cebrail'e, 'Bu kimdir?' diye sordu. Cebrail, 'Yemin olsun ki O, tüm yaratıklar içinde Allah'a en yakın olan benim ama ben, yaratıldığım andan itibaren O'nu hiç görmemiştim. O, Allah'ın 'bilmedikleri şeylerden' ve 'bilmediğiniz şeyleri yaratır' ayetlerinde bahsettiği varlıklardan biridir' âyetlerinin mazharıdır. Melek, 'Allahü Ekber, Allahü Ekber' dedi. Arştan gelen bir ses, 'Kulum doğru söyledi, Ben en büyüğüm, Ben en büyüğüm' şeklinde karşılık verdi. Bu, Allah'ın bir meleğe emir vererek bu sözleri söylemesini emrettiği anlamına gelebilir. Melek daha sonra 'Eşhedü en la ilahe illallah' dedi ve arştan yine aynı şekilde 'Kulum doğru söyledi, Ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur' cevabı geldi. Ravinin anlatımına göre ezanın diğer kelimeleri de benzer şekilde ortaya çıkmıştır ancak 'Hayya ales-salat, hayya alel-falah' ifadelerine verilen bir cevap zikredilmemiştir.

İşte ezan bu vecihle Leyle-i Mi'raç'da okunduğu sabit oluyor.

Hadis te'vilinde (uzun bir hadiste), Yine Leyle-i Mi'raç'da Muâz rivâyetiyle (öl. 639) يَا مُحَمَّدُ فِيمَ يَجْتَنِصُمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ فِي الْكَفَّارَاتِ، قَالَ وَمَا هُنَّ؟ قُلْتُ الْمَشْيُ عَلَى (ö. 639) الْأَقْدَامِ إِلَى الطَّاعَاتِ وَالْجُلُوسُ فِي الْمَسَاجِدِ بَعْدَ الصَّلَوَاتِ، وَفِي رَوَايَةٍ خَلْفَ الصَّلَوَاتِ، وَإِبْلَاجُ الْوُضُوءِ وَإِمْسَاكُهُ عَلَى الْمَكَارِهِ وَفِي رَوَايَةٍ فِي الْمَكَارِهِ، مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَعْشَى بِخَيْرٍ وَيَمُتْ بِخَيْرٍ وَيَكُنْ مِنْ خُطْبَتَيْهِ كَيَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ، وَمِنْ الدَّرَجَاتِ إِطْعَامُ الطَّعَامِ وَبَذْلُ السَّلَامِ وَأَنْ يَقُومَ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ، ثُمَّ قَالَ: قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الطَّيِّبَاتِ وَتَرْكُ الْمُنْكَرَاتِ وَفِعْلُ الْخَيْرَاتِ وَحُبُّ الْمَسَاكِينِ / Ey Muhammed! Mele-i A'la (Yüce Melekler) ne hakkında münakaşa ediyorlar? Ben de: Kefaretler hakkında, dedim. O da: Onlar nelerdir? Dedi. Ben de: Taatlere (ibadetlere) doğru ayaklarla yürümek, namazlardan sonra mescitlerde oturmak ve abdesti tamamlamak ve zor şartlarda olsa bile abdesti muhafaza etmek. Bunu yapan hayırla yaşar, hayırla ölür ve günahı annesinin onu doğurduğu gün gibi olur. Yemek ikram etmek, selam vermek, gece kalkmak insanların uyuduğu sırada, sonra da: Allahım! Senden hayırlı şeyleri, kötülüklerden sakınmayı, iyilikleri yapmayı, fakirlere merhamet etmeyi, beni bağışlamayı, bana merhamet etmeni, tövbemi kabul etmeni ve eğer bir kavimde fitne istersen beni fitneye uğramadan vefat ettirmeni dilerim, demesi yüksek derecelerdendir. Şerh-i Şifa'da geçmektedir.

(Sayfa 468-469-470-471)

Vacib-i Teâlâ kitabının birinci suresi olan Fâtiha'da insanların mübah olan işlerine Allah'ın adıyla başlamalarını ve hamd u senânın keyfiyetini ve Cenab-ı Hakk'a dua ve ilticanın yollarını ve marifetine cennete vüsuluna sebep olan hidayeti istemek lazım olduğunu ve ilâhî gazaba müstehak olanların yollarından (tariklerinden) sakınmanın gerekliliğini beyan buyurmuştur.

Risale-i Hamidiye Hüseyin b. Muhammed Cisrî talebesi de abdest ve namazın hüküm-i mâlâ nihâyesi tafsilat üzeredir. Hac, oruç ve zekâtın tafsilatı açıklanmıştır.

Ve samimiyetle edâya muvaffak olamadığından bir şey hâsıl olmayacaktır, demektir. Sakın bu telbisât-ı şeytana itimat etme ve ibadetten münkati' olma.

Ancak iç arınmaya çalışıp gayret edip bu vecihle namaz kılmaya ve ibadette Hakk'dan gayrı muradın olmamaya gayret, tevfik ve inayet talep etmek lazımdır. Elbette Teâlâ ve Tekaddes cenapları mahzun bırakmaz.

(Sayfa 472-473)

Akîl ve bâliğ olan adama en akdem farz olanı şehadet kelimesi ayandan sonra ikincisi namazdır, "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ" / Ellezine yu'minune bil gaybi ve yukimunes salate / Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar"⁹³ nazmı celili, بَنَى الْإِسْلَامَ عَلَى خَمْسَ / *İslâm beş esas üzerinedir*, hadisi şerifeyle Salâtın akabinde olarak seksen iki mahalde salâttan sonra zekât ehemmi-ferâziden olduğuna delil-i kat'idir. Farziyeti hicret-i Nebevîye'nin ikinci senesi kitap ve sünnet ve icmâ-ı ümmetle sabit olmuş ve munkiri küfre nisbet olunur.

Oruç, kitap, sünnet ve icmâ-ı ümmetle, Ramazan orucu, sadak-yı fitr ve udhiye (kurban kesmek) ve iki bayram namazı hicret-i Nebevîyenin ikinci senesinde şeref-i vuku'unu Hüseyin Irâkî (öl. 1403) *Elfiye*'sinde ve şerhinde beyân etmiştir.

قال علي القاري في شرح الشفاء والتشبيب من باب إلحاق ما لم يُشْتَهَر بما اشتهر لا من باب إلحاق الناقص بأكمل، فإنه صلى الله عليه وسلم أكمل الخلق، فالمعنى صلَّ عليه صلاة مشهورة كمشهورة النَّاقِصِ بِالْكَامِلِ، / Ali el-Kari, صلاة الملائكة على إبراهيم لقوله تعالى رَحِمَهُ اللهُ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ Şifa'nın şerhinde, "benzetme"nin, meşhur olmayanı meşhur olana dahil etme anlamına geldiğini, bunun da eksigi, tam olana eklemek gibi olmadığını belirtir. Zira Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) tüm insanlığın en mükemmeli. Bu nedenle "O'na salavat getir" ifadesindeki "salavat"ın, meleklerin İbrahim'e getirdiği salavatın şerefine layık, geniş kapsamlı bir salavat olduğu anlaşılır. Bu anlam, Allah'ın "Ey Ehlîbeyt! Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun" buyruğuyla da desteklenir.

(Sayfa 474)

Füru'un lâhiki olan (sonra gelen) zekât, nemâ ve taharet manalarından alınmıştır. Sure-i *وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِّنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ* / Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir”⁹⁴ vaad-i kerime “min” mal için zekât mucib-i nemâ ve bereket olduğu gibi hem de taharettir. Şer'an mala taalluk eden hukuk on nev'e bâliğ olur: zekât, sadakât (sadakalar), hums (beşte bir), öşür (maldan onda bir oranında alınan zekât), haraç (Müslüman olmayanlardan alınan vergi), cizye (Müslüman olmayanlardan alınan vergi), sadaka-yı fitr, kefâret, nafakat (nafakalar), *Bahr-ı râik*'de ve *Dürr-i Muhtar* vesâiresi de seksen iki ve Tahâvî'nin (öl. 933) beyanına göre otuz iki mevâzide Kitab-ı Kerim'de zekâta, salâta mukaran (karşılaştırmalı olarak) mezkûrdur. Ve ehadis-i Nebevî bî hesap şeref sudur buyurulmuştur.

Haccetü'l-veda' hutbesinde Ebû Ümâme'den (öl. 705) rivayet kılınan hadis-i şerifte “اتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ وَصَلُّوا حَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَأَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ تَدْخُلُوا جَنَّةَ” / Allah'tan korkun, beş vakit namaz kılın, Ramazan ayında oruç tutun, mallarınızın zekatını verin ki, Rabbinizin cennetine giresiniz” buyurulmuştur.

التَّلَفُّظُ بِكَلِمَتِي الشَّهَادَةِ التَّزَامُ لِلتَّوْحِيدِ وَشَهَادَةُ بِإِفْرَادِ الْمُعْبُودِ وَشَرْطُ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِهِ أَنْ لَا يُتَقَى لِلْمَوْجِدِ مَحْبُوبٌ سِوَى الْوَاحِدِ الْقَرْدِ فَإِنَّ الْمَحَبَّةَ لَا تَقْبَلُ الشَّرْكَهَ وَالتَّوْحِيدُ بِاللِّسَانِ قَلِيلٌ الْجَدْوَى وَإِنَّمَا يُمْتَحَنُ بِهِ دَرَجَةُ الْمُحِبِّ بِمُقَارَقَةِ الْمُحْبُوبِ، وَالْأَمْوَالُ مَحْبُوبَةٌ عِنْدَ الْخَلَائِقِ لِأَنَّهَا آتَتْهُمُ اللَّهُ تَمَتُّعُهُمُ بِالْدُنْيَا وَبَسْبِهَا يَأْتُسُونَ بِهَذَا الْعَالَمِ وَيَتَفَرَّغُونَ عَنِ الْمَوْتِ مَعَ أَنَّ فِيهِ لِقَاءَ الْمُحْبُوبِ فَاُمْتَحِنُوا بِتَصَدِيقِ دَعْوَاهُمْ وَبَسْبِهَا يَأْتُسُونَ بِهَذَا الْعَالَمِ وَيَتَفَرَّغُونَ عَنِ الْمَوْتِ مَعَ أَنَّ فِيهِ لِقَاءَ الْمُحْبُوبِ وَاسْتَنْزَلُوا عَنِ الْمَالِ الَّذِي هُوَ مَرْمُوقُهُمْ وَمَعْتُوقُهُمْ / Kelime-i şehadetin telaffuzu, tevhide bir bağlılık ve ilahın birliğine şahitliktir. Bu bağlılığın tam olarak yerine getirilmesinin şartı, müminin tek bir ilah dışında hiçbir şeyi sevmemesidir. Zira sevgi, ortaklığı kabul etmez. Dil ile yapılan tevhid, faydası az olandır. Gerçek sevginin derecesi, sevilenden ayrılmasıyla sınıanır. Mal, insanlara dünya nimetleri sağladığı için sevilen bir şeydir. Bu sayede dünya hayatına bağlanırlar ve ölüme, yani sevgiliye kavuşmaya isteksiz olurlar. Bu nedenle, sevgiliye dair iddiaları doğrulanmak üzere sınanırlar ve en değerli ve sevilen şeyleri olan mallarından zekât vermeye teşvik edilirler.

(Sayfa 475-476)

Fıtır sadakasında yani zekâtın ve fitrenin gayrı tasaddukta miktara tayin olmadığı gibi masrafa da tayin yoktur. Teba'dan olan gayrı müslime de sadaka verilir. Hurmanın nıfıslıya da olsa sadaka vermelidir.

الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ فُرِضَتْ بِمَكَّةَ اتِّفَاقًا وَكَذَا الزَّكَاةُ مُطْلَقًا وَأَمَّا تَفْصِيلُهَا فَبَيَّنْتُ بِالْمَدِينَةِ وَفُرِضَ رَمَضَانُ ثُمَّ الْحَجُّ بِهَا أَيْضًا، فَمَا ذَكَرَهُ التِّلْمِسَانِيُّ مِنْ أَنَّهُ فُرِضَتِ الصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَجُّ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ وَفُرِضَ صِيَامُ رَمَضَانَ وَزَكَاةُ الْفِطْرِ وَهُوَ بِمَكَّةَ خَطًا فَاجِشْ / Ali el-Kârî *Şifa Şerhi*'nde şöyle demiştir; beş vakit namaz ve zekatin farz

kılınması konusunda Mekke'de ittifak vardır. Ancak zekâtın ayrıntıları Medine'de belirtilmiştir. Ramazan orucu ve hac da Medine'de farz kılınmıştır. Tilmisani'nin (öl. 1370) namaz, zekât ve haccın Peygamber (sav) Medine'deyken, Ramazan orucu ve fitre zekâtının ise Mekke'deyken farz kılınacağına dair söylemi çok büyük bir hatadır.

Vucubi zekâtta aranacak prensip ikidir. Biri, nefs-i rezile tahalliden (süslenmek) kurtarmak ki tehzi-i nefis; diğeri, muvasat-ı ehli hacettir (ihtiyaç sahibine teselli olarak zekât verme) ki tedbir-i memlekete ait iki kısım mu-tazammındır.

(Sayfa 477-478-479-480-481)

Halid (öl. 642) ile Mâlik İbn Nüveyre (öl. 632) meselesi: Zekât vermeyenler hakkında ve tenkis-i Nebi Aleyhi's-selâm (peygamberimize karşı saygısızlık) olduğu, İbrahim b. Hüseyin b. Halid el-fâki ihticac (delil) ederek Mâlik İbn Nüveyre'nin Aleyhi's-selâtu Ve's-selâm Hazretlerinden "sâhibi-kum / peygamberiniz" kavli suduruyla katl olunmuştur. Tafsilatı, Ebu Bekir Radiyallahu Anh'dan zekâtı men' etmişti. Halid İbn Velid, İbn Muğire'yi irsal buyurdu. Mâlik dedi ki الصَّلَاةَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الصَّلَاةَ قَالَ خَالِدٌ وَمَا تَرَاهُ لَكَ صَاحِبًا وَاللَّهِ لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَضْرِبَ عُقُوكَ، ثُمَّ تَجَادَلَا فِي الْكَلَامِ فَقَالَ خَالِدٌ إِنِّي قَاتِلُكَ، قَالَ أُوَيْدَكَ أَمَرَكَ صَاحِبُكَ؟ قَالَ وَهَذِهِ بَعْدَ تِلْكَ، وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ وَأَبُو قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيُّ حَاضِرِينَ فَكَلَّمَا خَالِدًا فِي أَمْرِهِ فَكَرَهُ كَلَامَهُمَا، فَقَالَ مَالِكٌ يَا خَالِدُ انْعُتْنَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَيَكُونُ هُوَ الَّذِي يَحْكُمُ بَيْنَنَا، فَقَالَ خَالِدٌ لَا أَقَالُنِي اللَّهَ إِنْ أَقُلْتُكَ، فَأَمَرَ ضِرَارُ بْنُ الْأَزْوَجِ بِضَرْبِ عُنُقِهِ، فَانْتَفَتَ مَالِكٌ إِلَى رُوحَتِهِ وَكَانَتْ فِي غَايَةِ مِنَ الْجَمَالِ فَقَالَ لِحَالِدٍ هَذِهِ هِيَ الَّتِي قَتَلْتَنِي فَقَالَ خَالِدٌ بَلْ اللَّهُ قَتَلَكَ بِرُجُوعِكَ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ مَالِكٌ أَنَا عَلَى الْإِسْلَامِ، فَقَالَ خَالِدٌ يَا ضِرَارُ أَضْرِبْ عُنُقَهُ فَضْرَبَ عُنُقَهُ وَجَعَلَ رَأْسَهُ أَفْقِيَةً لِقَدْرِهِ، وَفُضِضَ خَالِدٌ أَمْرًا ثُمَّ قِيلَ إِنَّهُ اشْتَرَاهَا مِنَ الْفِيءِ وَتَزَوَّجَهَا وَقِيلَ إِنَّهَا اغْتَدَّتْ بِثَلَاثِ حَبِيبٍ وَتَزَوَّجَهَا، وَقَالَ لَابْنِ عُمَرَ وَأَبِي قَتَادَةَ اخْضُرَا النِّكَاحَ فَأَيُّمَا وَقَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ نَكُتُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَنُعْلِمُهُ بِأَمْرِنَا وَتَتَزَوَّجُ بِهَا، فَأَيُّ وَتَزَوَّجَهَا، وَلَمَّا بَلَغَ ذَلِكَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ عُمَرُ لِأَبِي بَكْرٍ إِنْ خَالِدًا قَدْ رَزَى فَارْجُمُهُ، قَالَ مَا كُنْتُ أَرْجُمُهُ إِنَّهُ تَأَوَّلَ فَاحْطَأَ، قَالَ فَإِنَّهُ قَدْ قَتَلَ مُسْلِمًا فَاقْتُلْهُ، قَالَ مَا كُنْتُ أَقْتُلُهُ إِنَّهُ تَأَوَّلَ، قَالَ فَاعْزِلْهُ، قَالَ مَا كُنْتُ أَعْمُدُ سَيْفًا سَلَّهُ اللَّهُ عَلَيِ الْمُشْرِكِينَ وَفِي رَوَايَةٍ لَا أَعْزِلُ وَالْيَا وَلَآه رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ رَأَاهُ أَخُوهُ مُتَمِّمُ بْنُ نُؤَيْرَةَ بَمَرَاتٍ كَثِيرَةٍ وَكَانَ أَعْوَرًا وَبَيْكِي عَلَيْهِ حَتَّى تَبْكِي عَيْنُهُ الْعَوْرَاءُ، وَقَدْ يَكُونُ قَتْلُهُ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ مَعَ أَهْلِ الرَّدَّةِ حِينَ قُتِلَ مُسْلِمَةٌ وَغَيْرِهِ، وَقَدْ اخْتَلَفَ فِي مَالِكٍ هَذَا فَقِيلَ إِنَّهُ قُتِلَ مُسْلِمًا بِسَبَبِ كَلَامِ سَمْعَةَ خَالِدٍ مِنْهُ وَبَطْنُ ظَنَّهُ بِهِ، وَأَنْكَرَ عَلَيْهِ أَبُو قَتَادَةَ قَتْلَهُ وَخَالَفَهُ فِي ذَلِكَ وَأَقْسَمَ أَنَّهُ لَا يُقَاتِلُ تَحْتَ رَايَتِهِ أَبَدًا، وَقِيلَ بَلْ قُتِلَ كَافِرًا، وَفِي الرُّوْضِ لِلْسَّهْلِيِّ أَنَّ مَالِكَ بْنَ نُؤَيْرَةَ ارْتَدَّ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْإِسْلَامِ وَلَمْ يَظْهَرْ ذَلِكَ لِحَالِدٍ فِي مَقَامِ الْأَحْكَامِ، وَشَهِدَ عِنْدَهُ رَحْلَانِ مِنَ الصَّحَابَةِ بِرُجُوعِهِ إِلَى الْإِسْلَامِ فَلَمْ يَقْبَلْهُمَا. انْتَهَى مَا ذَكَرَهُ التَّلْمِسَانِيُّ عَنِ الْحَلَبِيِّ. وَالْقَضِيَّةُ غَيْرُ صَافِيَةٍ عَمَّا يَرُدُّ عَلَيْهِ مِنَ الْبَعْضِ الْإِسْكَالِ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ بِالْأَحْوَالِ، فَلَا يَصِحُّ اخْتِجَاجُ الْفُقَهَاءِ بِهَذَا مَعَ وُجُودِ الْإِحْتِمَالِ

"Ben namaz kılalım ancak zekât vermem" dedi. Halid ise, "Namaz ve zekât birbirini tamamlayandır, biri olmadan diğeri kabul olmaz." diye cevap verdi. Malik, "Sizin arkadaşınız (peygamberiniz) da böyle derdi." deyince, Halid, "Artık o senin arkadaşın (peygamberin) değil mi? Vallahi boynunu vurmaya çok istedim." dedi. İkisi arasında tartışma büyüdü. Halid, "Ben seni öldüreceğim!" deyince, Malik, "Peki arkadaşın (peygamberinizin şeriatı) sana bunu emretti mi?" diye sordu. Halid, "Yine mi peygamberiniz di-yorsun?" diye sordu. O sırada Abdullah bin Ömer ve Ebu Katade (r.a.) da

oradaydı. İkisi de Halid'i bu işten vazgeçirmeye çalıştı fakat Halid onların sözünü dinlemedi. Malik, "Ey Halid! Bizi Ebu Bekir'e götür, o aramızda hükmetsin." dedi. Halid, "Allah'a yemin ederim ki seni öldürmekten vazgeçmem!" dedi ve Dirar bin el-Ezver'e emrederek Malik'in boynunu vurmasını istedi. Malik, son derece güzel olan eşine bakarak Halid'e, "Beni öldüren odur." dedi. Halid ise, "Hayır, seni İslam'dan dönmen yüzünden Allah öldürdü." diye cevap verdi. Malik, "Ben İslam üzerindeyim." deyince, Halid, "Ey Dirar! Boynunu vur!" dedi. Dirar da boynunu vurdu ve başını bir kazanın altında yanmakta olan ateşin içine attı. Halid, Malik'in eşini de kendine aldı. Bazılarına göre ganimet olarak alıp kendisiyle evlendi, bazılarına göre ise iddet süresi dolduktan sonra evlendi. Abdullah bin Ömer ve Ebu Katade'ye de düğüne gelmelerini söyledi fakat ikisi de gelmedi. Abdullah bin Ömer, "Ebu Bekir'e yazıp durumu bildirelim ve sen onunla evlen." dedi fakat Halid dinlemedi ve kadınla evlendi. Bu durum Ebu Bekir ve Ömer'e ulaştığında Ömer, Ebu Bekir'e, "Halid zina yapmıştır, onu recmedin." dedi. Ebu Bekir, "Ben onu recmedemem, çünkü o yanlış bir içtihad yapmış." dedi. Ömer, "O bir Müslümanı öldürmüştür, onu öldürün." dedi. Ebu Bekir, "Ben onu öldüremem, çünkü o yanlış bir içtihad yapmış." dedi. Ömer, "O halde onu görevden al." dedi. Ebu Bekir, "Ben Allah'ın müşriklere karşı kılıcını çektiği birini görevden alamam." dedi. Başka bir rivayette ise, "Ben Rasulullah (s.a.v.)'ın tayin ettiği bir valiyi görevden alamam." demiştir. Malik'in kardeşi Mutemmim bin Nuveyre, kardeşi için çok ağıtlar yakmış ve tek gözü kör olmasına rağmen gözyaşları dinmemiştir. Bazılarına göre Halid bin Velid, Malik'i Müseylime ve diğerlerinden intikam alırken diğer murtadlarla birlikte öldürmüştür. Malik hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları Müslüman olarak öldürüldüğünü, Halid'in onun hakkında yanlış bir düşünceye kapıldığı ve Ebu Katade'nin de onun öldürülmesine karşı çıktığını, bir daha onun bayrağı altında savmayacağını ifade ettiğini söyler. Bazıları ise kâfir olarak öldürüldüğünü söyler. Süheyli'nin *Ravz'*ında Malik bin Nuveyre'nin önce murtad olup sonra tekrar İslam'a döndüğü, ancak Halid'in bu durumu bilmediği ve iki sahabinin onun İslam'a döndüğüne dair şahitliği kabul etmediği belirtilmiştir. Tilmisani, el-Halebî'den alınan yukarıdaki bölüm burada bitmiştir.

Bu olaydaki bazı hususlar net değildir ve farklı yorumlara açıktır. Allah (c.c.) hakikati daha iyi bilendir. Bu olay üzerinden hukuki bir delil getirmek doğru değildir. (Ali el-Kârî, *Şerh-i Şifâ*)

(Sayfa 482)

وَحَكِي أَنْ قَوْمًا اتُّوا سَعْدُونَ الْخَوْلَانِي فَأَعْلَمُوهُ أَنَّ كُتَامَةَ وَهِيَ قَبِيلَةٌ مِنَ الْبَرْبَرِ قَتَلُوا رَجُلًا وَأَضْرَمُوا
أَيَّ أَشْعَلُوا وَأَوْقَدُوا عَلَيْهِ النَّارَ طَوَّلَ اللَّيْلِ فَلَمْ تَوْتِرْ فِيهِ شَيْئًا وَبَقِيَ الرَّجُلُ أُنْيَضَ اللَّوْنِ، فَقَالَ سَعْدُونَ:
لَعَلَّهُ حَجَّ ثَلَاثَ حَجَجٍ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: حَدَّثْتُ أَنَّ مَنْ حَجَّ وَاجِدَةً أَدَّى فَرَضَهُ، وَمَنْ حَجَّ ثَانِيَةً دَابِنَ
رَبِّهِ، وَمَنْ حَجَّ ثَالِثَةً حَرَّمَ اللَّهُ شَعْرَهُ وَبَشَرَهُ عَلَى النَّارِ / Sa'dûn el-Havfânî'ye (öl. 936)
bir grup insan geldi ve onlara, Berberilerden olan Kuteme kabilesinin bir adamı öldürüp, bütün gece onun üzerine ateş yaktıklarını, ancak ateşe

rağmen adamın hiç zarar görmediğini ve beyaz teniyle kaldığını söylediler. Bunun üzerine Sa'dûn, "Belki o adam üç kez hacca gitmiştir?" dedi. Onlar da "Evet" dediler. Sa'dûn şöyle devam etti: "Bana, bir kere hacca giden kimsenin farzını yerine getirmiş olduğu, iki kere hacca giden kimsenin Rab-bine borçlu olduğu ve üç kere hacca giden kimsenin Allah tarafından saç ve teninin ateşe haram kılındığı haber verildi.

(Sayfa 485)

إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ، وَأَخَذْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ وَرَضَيْتُمْ بِالزَّرْعِ، وَتَرَكَتُمُ الْجِهَادَ سَلَّطَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ ذُلًّا لَا لَأَدَمَ عَارِضَ النَّصِّ بِالْقِيَّاسِ فَقَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ تَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ. وَقَالَ الْفَقَّالُ مَنْ بَاعَ ثَوْبًا بِسَاوِي عَشْرَةِ بَعِشْرِينَ، فَقَدْ جَعَلَ ذَاتَ الثَّوْبِ مُقَابِلًا بِالْعَشْرِينَ. فَلَمَّا حَصَلَ التَّرَاضِي عَلَى هَذَا التَّقَابِلِ، صَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مُقَابِلًا لِلْآخَرِ فِي الْمَالِيَّةِ عِنْدَهُمَا فَلَمْ يَكُنْ أَخَذٌ مِنْ صَاحِبِهِ شَيْئًا بِغَيْرِ عَوَضٍ. أَمَّا إِذَا بَاعَ الْعَشْرَةَ بِالْعَشْرِينَ فَقَدْ أَخَذَ الْعَشْرَةَ الزَّائِدَةَ مِنْ غَيْرِ عَوَضٍ، وَلَا يُمَكِّنُ أَنْ يُقَالَ: إِنَّ عَوَضَهُ هُوَ الْإِمْهَالُ فِي مُدَّةِ الْأَجَلِ، لِأَنَّ الْإِمْهَالَ لَيْسَ مَالًا أَوْ شَيْئًا يُشَارُ إِلَيْهِ حَتَّى يُجْعَلَهُ

Eğer siz, al-iyne (faize bulaşmamak için hileli bir satış ama faizin başka bir çeşidi) alışverişi yapar, sığır kuyruklarını alır (çobanlıkla meşgul olmak), tarıma (tralaları ekme-biçmeyle meşgul olmak) razı olur ve cihadi terk ederseniz, Allah üzerinize öyle bir alçaklık musallat eder ki, dininize dönünceye kadar onu sizden uzaklaştırmaz. (Hadis-i şerif bu vecihle de vardır.)

(Sayfa 491-492-493-494-495-496-497)

وَالْجَوَابُ أَنَّ مَا ذَكَرْتُمْ مُعَارَضَةً لِلنَّصِّ بِالْقِيَّاسِ، وَهُوَ مِنْ عَمَلِ إِبْلِيسَ، فَإِنَّهُ تَعَالَى لَمَّا أَمَرَهُ بِالسُّجُودِ لَأَدَمَ عَارِضَ النَّصِّ بِالْقِيَّاسِ فَقَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ تَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ. وَقَالَ الْفَقَّالُ مَنْ بَاعَ ثَوْبًا بِسَاوِي عَشْرَةِ بَعِشْرِينَ، فَقَدْ جَعَلَ ذَاتَ الثَّوْبِ مُقَابِلًا بِالْعَشْرِينَ. فَلَمَّا حَصَلَ التَّرَاضِي عَلَى هَذَا التَّقَابِلِ، صَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مُقَابِلًا لِلْآخَرِ فِي الْمَالِيَّةِ عِنْدَهُمَا فَلَمْ يَكُنْ أَخَذٌ مِنْ صَاحِبِهِ شَيْئًا بِغَيْرِ عَوَضٍ. أَمَّا إِذَا بَاعَ الْعَشْرَةَ بِالْعَشْرِينَ فَقَدْ أَخَذَ الْعَشْرَةَ الزَّائِدَةَ مِنْ غَيْرِ عَوَضٍ، وَلَا يُمَكِّنُ أَنْ يُقَالَ: إِنَّ عَوَضَهُ هُوَ الْإِمْهَالُ فِي مُدَّةِ الْأَجَلِ، لِأَنَّ الْإِمْهَالَ لَيْسَ مَالًا أَوْ شَيْئًا يُشَارُ إِلَيْهِ حَتَّى يُجْعَلَهُ

Cevap şu ki: (Ribâ hakkında) Sizin belirttiğiniz durum, açık nassa kıyas yoluyla yapılan bir itirazdır ve bu, şeytanın işidir. Çünkü yüce Allah, Adem'e secde etmesini emrettiğinde, şeytan açık nassa kıyasla itiraz etmiş ve 'Ben ondan hayırlıyım, beni ateş-ten, onu çamurdan yarattın' demişti.

Kaffal (öl. 976) şöyle demiştir: Bir kimse, değeri on olan bir elbiseyi yirmiye satarsa, elbisenin değerini yirmiye eşit görmüş olur. Bu takas konusunda tarafların anlaşması halinde, her biri kendi açısından maliyet olarak diğere eşit olmuş olur ve böylece birinin diğerinden karşılıksız bir şey alması söz konusu olmaz. Ancak elbiseyi on yerine yirmiye satarsa, onluk fazlayı karşılıksız almış olur. Ve bunun karşılığının ödeme süresinin uzatılması olduğu söylenemez, çünkü ödeme süresinin uzatılması para veya karşılık olarak gösterilebilecek bir şey değildir ki, onluk fazlalığın karşılığı olarak kabul edilsin. Böylece iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

قَالَ فَخَرُ الدِّينِ الرَّازِي فِي سَبَبِ تَحْرِيمِ الرِّبَا وَجُوهًا، أَخَذَهَا أَنَّ الرِّبَا يَفْتَضِي أَخَذَ مَالِ الْإِنْسَانِ مِنْ غَيْرِ عَوَضٍ لِأَنَّهُ فِي بَيْعِ الدَّرْهَمِ بِالْأَرْهَمَيْنِ نَقْدًا أَوْ نَسِيئَةً زِيَادَةً دَرْهَمٍ مِنْ غَيْرِ عَوَضٍ، وَمَالِ الْإِنْسَانِ لَهُ حُرْمَةٌ عَظِيمَةٌ، قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "حُرْمَةُ مَالِ الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ" فَوَجِبَ أَنْ يَكُونَ أَخْذُ مَالِهِ مِنْ غَيْرِ عَوَضٍ مُحَرَّمًا، فَإِنْ قِيلَ لَمْ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ رَأْسُ الْمَالِ فِي يَدِهِ مُدَّةً مُدِيدَةً عَوَضًا عَنِ الدَّرْهَمِ الزَّائِدِ، وَذَلِكَ لِأَنَّ رَأْسَ الْمَالِ لَوْ بَقِيَ فِي يَدِهِ هَذِهِ الْمُدَّةَ لَكَانَ يُمَكِّنُ الْمَالِكُ

Beşinci sebep, ribânın haramlığı nass ile sabittir ve bütün yükümlülüklerin hikmetlerinin insanlar tarafından bilinmesi gerekmez. Bu nedenle, ribâ akdinin haramlığı konusunda kesin kanaat getirilmiş olup, sebebi bilinmese bile haram kılınmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قَالَ الطُّفَيْلُ بْنُ عَمْرِوٍ لِلنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ دَوْسًا قَدْ غَلَبَ عَلَيْهِمُ الرِّبَا / Ebu Hüreyre şöyle demiştir: Tufayl bin Amr Peygamber Efendimiz'e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek, "Ya Resulullah, Devs kabilesi zina ve riba ile doldu, Allah'a dua ederek onlara lanet et" dedi. Ben de içimden, "Devs helak oldu" dedim. Ancak Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem), "Allahım, Devs kabilesini hidayete erdir" diye dua etti.

الْحَدُّ عُقُوبَةٌ مَقْدَرَةٌ أَيْ مُبَيَّنَّةٌ بِالْكِتَابِ أَوْ السُّنَّةِ أَوْ الْإِجْمَاعِ، وَجَبَتْ حَقًّا لِلَّهِ تَعَالَى لِأَنَّهَا شُرِعَتْ لِمَصْلَحَةٍ تَعُودُ إِلَى كَافَةِ النَّاسِ مِنْ صَيَانَةِ الْأَنْسَابِ وَالْأَمْوَالِ وَالْعُقُولِ وَالْأَعْرَاضِ، فَلَا تَجُوزُ الشَّفَاعَةُ فِيهِ، وَلِذَا أَنْكَرَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ حِينَ شَفَعَ فِي الْمَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ فَقَالَ اتَّشَفَعُ فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ تَعَالَى؟

وَفِي الْفَتْحِ لَوْ غَلَبَ عَلَى ظَنِّ الْإِمَامِ مَصْلَحَةٌ فِي التَّعْرِيبِ تَعْزِيرًا فَلَهُ أَنْ يَفْعَلَهُ، وَهُوَ مَحْمَلُ الْوَأَقِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ كَمَا عَرَّبَ عُمَرُ نَصْرَ بْنَ الْحَجَّاجِ لَا فِتْنَتَانِ النَّسَاءِ بِجَمَالِهِ وَالْحِمَالِ لَا يُوجِبُ نَفْيًا، وَقَالَ لِعُمَرَ مَا ذَنْبِي يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ: لَا ذَنْبَ لَكَ وَإِنَّمَا الذَّنْبُ لِي حَيْثُ لَا أَطْهَرُ دَارَ الْهَجْرَةِ مِنْكَ، فَقَدْ نَفَاهُ لَا فِتْنَتَانِ النَّسَاءِ بِهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ بِصُنْعِهِ، فَهُوَ فِعْلٌ لِمَصْلَحَةٍ وَهِيَ قَطْعُ الْإِفْتِنَانِ بِسَبَبِهِ فِي دَارِ الْهَجْرَةِ الَّتِي هِيَ مِنْ أَشْرَفِ الْبِقَاعِ.

وَفِي خَاشِيَةِ مُسْكِينٍ عَنِ الْحَمَوِيِّ: السِّيَاسَةُ شِرْعٌ مُعْلَظٌ، وَهِيَ نَوْعَانِ: سِيَاسَةٌ ظَالِمَةٌ فَالشَّرِيعَةُ تَحَرِّمُهَا. وَسِيَاسَةٌ عَادِلَةٌ تُخْرِجُ الْحَقَّ مِنَ الظَّالِمِ، وَتَدْفَعُ كَثِيرًا. مِنَ الظَّالِمِ، وَتَرُدُّهُ أَهْلَ الْقِسَادِ، وَتَوْصِلُ إِلَى الْمَقَاصِدِ الشَّرِيعَةِ فَالشَّرِيعَةُ تَوْجِبُ الْمَصِيرَ إِلَيْهَا وَالْإِعْتِمَادَ فِي إِظْهَارِ الْحَقِّ عَلَيْهَا

أَشَارَ كَلَامُ الْفَتْحِ إِلَى أَنَّ السِّيَاسَةَ لَا تَخْتَصُّ بِالرِّبَا وَهُوَ مَا عَرَّاهُ الشَّارِحُ إِلَى النَّهْرِ. وَفِي الْقَهْطَنَانِي: السِّيَاسَةُ لَا تَخْتَصُّ بِالرِّبَا بَلْ تَجُوزُ فِي كُلِّ جَنَائَةٍ، وَالرَّأْيُ فِيهَا إِلَى الْإِمَامِ، عَلَى مَا فِي الْكَافِي، كَقَتْلِ مُبْتَدِعٍ يَتَوَهَّمُ مِنْهُ انْتِشَارُ بَذْعِهِ وَإِنْ لَمْ يُحْكَمْ بِكُفْرِهِ كَمَا فِي التَّمْهِيدِ، فَالسِّيَاسَةُ اسْتِصْلَاحُ الْخَلْقِ بِإِشَادِهِمْ إِلَى الطَّرِيقِ الْمُنْجِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَهِيَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَى الْخَاصَّةِ وَالْعَامَّةِ فِي ظَاهِرِهِمْ وَبَاطِنِهِمْ، وَمِنَ السُّلَاطِينِ وَالْمُلُوكِ عَلَى كُلِّ مَنْهُمْ فِي ظَاهِرِهِ لَا غَيْرُ، وَمِنَ الْعُلَمَاءِ وَرَتَّةِ Hadd, Kur'an, Sünnnet / الْأَنْبِيَاءِ عَلَى الْخَاصَّةِ فِي بَاطِنِهِمْ لَا غَيْرُ كَمَا فِي الْمَفْرَدَاتِ وَغَيْرِهَا veya icma ile belirlenmiş bir ceza olup Allah'ın hakkı olarak gereklidir, çünkü bu cezalar tüm insanların maslahatına yönelik olarak soyların, malların, akılların ve namusların korunması için konulmuştur. Bu sebeple, bu cezalar için şefaath (kayıрма vs.) edilmesi caiz değildir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v), Üsâme bin Zeyd'in hırsızlık yapan Mahzum kabilesinden bir kadına şefaath ettiğinde ona karşı çıkmış ve "Allah'ın hududlarından bir konuda şefaath mi ediyorsun?" demiştir.

El-Fetih'de geçtiği üzere; imamın (yönetici), sürgün cezasının maslahat (menfaat) gereği olduğunu düşünmesi halinde bu cezayı uygulayabileceği belirtilmiştir. Bu, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve ashabının uygulamalarında görüldüğü gibi, kadınların, güzelliğiyle fitneye düşmemesi için Nasr bin Haccac'ı uzaklaştıran Hz. Ömer'in davranışında da görülür. Nasr bin Haccac, "Ey müminlerin emiri, benim suçum nedir?" dediğinde Hz. Ömer, "Senin bir suçun yoktur, ancak ben senden Medine'yi fitneden korumalıyım," demiştir. Dolayısıyla, bu uzaklaştırma, fitnenin kesilmesi için yapılmış bir davranıştır.

Hamavi'den nakledilen Miskin'in *Haşiyesi*'nde: "Siyaset, şeriatın sıkılaştırılmış bir şeklidir ve iki türdür: Zalimane siyaset ki şeriat bunu haram kılar. Adil siyaset ise hakkı zulümden alır, kötülük yapanları caydırır ve şeriat hedeflerine ulaşmayı sağlar. Bu nedenle, şeriat hakların çıkarılmasında bu tür siyaseti zorunlu kılar," denilmiştir.

Fetih'te belirtilen siyasetin (şeriatta açıkça belirtilmemiş cezalandırmalar) sadece zina ile sınırlı olmadığına işaret edilmiştir. *Kuhistani*'de ise siyasetin sadece zina ile sınırlı olmadığı, her türlü suç için geçerli olabileceği ve bunun imamın görüşüne bağlı olduğu belirtilmiştir, *Kafi*'de de belirtilmiştir. Bid'at yayacağı düşünülen ancak küfürle hükmedilmemiş bir bid'atçı öldürülebilir. Siyaset, insanların dünya ve ahirette kurtuluşa erecekleri yola yönlendirilmesiyle, peygamberlerin hem özel hem de genel halka yönelik olarak dış ve iç işlerinde uyguladığı bir yöntemdir. Sultanlar ve krallar ise sadece dış işlerde bu siyaseti uygular. Âlimler ve peygamberlerin varisleri ise özelde iç işlerde bu siyaseti uygular. Bu, *Mufredat* ve diğer eserlerde de belirtilmiştir.

İçkinin mazarratı (zararları), demir gibi bir vücudu paçavraya çevirir. Arslan gibi adam ilk sıska olur. Dıyk-ı nefes (nefes darlığı) olur. Daha iptida tembel olur. Uyuşuk, uyuntulu, seykerli sonra sarsık olur.

(Sayfa 497-498-499)

Kolunu kanadını kımıldatamaz bir hale gelir. Sinirlerinin bozukluğu arttıkça artar. Git gide evham getirip gölgelerinden korkar, deli gibi olur ve aklını oynatır. Olmayacak şeylerden kızar. Hapishaneler, hastaneler, tımarhaneler sarhoşlarla, evlatlarıyla dolu olduğu netice-i tahakkukda sabittir. Zavallı evlatları kabahatları yok iken neuzibillah havale, sar'a, saraca, çiban vesâir hastalıklar babalarının sarhoşluğu ve içtiği zehirin belasını olduğundan validinde (babasında) olan hastalık evlatlarına miras kalır, şüphe edilmez. Vücudu zayıf, hastalıklı olurlar.

(Sayfa 500-501)

مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ عَلَى عِلْمٍ مَعَ عِلْمِهِ بِمَا يَتَرْتَّبُ عَلَيْهَا مِنْ زَوَالِ عَقْلِهِ بِهَا وَإِثْنَانِ مَا يُنْكَرُ صُدُورُهُ مِنْهُ بِسَبَبِهَا فَهُوَ كَالْعَامِدِ لِمَا يَكُونُ بِسَبَبِهِ الْقَتْلُ، وَعَلَى هَذَا الزَّمَانُ الطَّلَاقُ عَلَى خِلَافِ فِيهِ بَيْنَ عُلَمَائِنَا وَالصَّحِيحُ وَفُوعُهُ تَأْكِيدًا لِرَجْهِهِ، وَالْعِتَاقُ وَالْقَصَاصُ وَالْخُدُودُ، كَالْقَطْعِ بِالسَّرْقَةِ، وَلَا يُعْتَرَضُ عَلَى هَذَا بِحَدِيثِ حَمْزَةَ "وَهَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبِيدُ لِأَبِي" فَعَزَّزَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ / ثَمَلٌ، فَأَنْصَرَفَ عَنْهُ وَلَمْ يُؤَاخِذْهُ لَأَنَّ الْخَمْرَ كَانَتْ حَبِيبَتِي غَيْرَ مُحَرَّمَةٍ مَنْ كَيْفَ، أَكْلَانِ الْغَدِيرِ لَعَنَهُمَا وَمَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ عَلَى عِلْمٍ مَعَ عِلْمِهِ بِمَا يَتَرْتَّبُ عَلَيْهَا مِنْ زَوَالِ عَقْلِهِ بِهَا وَإِثْنَانِ مَا يُنْكَرُ صُدُورُهُ مِنْهُ بِسَبَبِهَا فَهُوَ كَالْعَامِدِ لِمَا يَكُونُ بِسَبَبِهِ الْقَتْلُ، وَعَلَى هَذَا الزَّمَانُ الطَّلَاقُ عَلَى خِلَافِ فِيهِ بَيْنَ عُلَمَائِنَا وَالصَّحِيحُ وَفُوعُهُ تَأْكِيدًا لِرَجْهِهِ، وَالْعِتَاقُ وَالْقَصَاصُ وَالْخُدُودُ، كَالْقَطْعِ بِالسَّرْقَةِ، وَلَا يُعْتَرَضُ عَلَى هَذَا بِحَدِيثِ حَمْزَةَ "وَهَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبِيدُ لِأَبِي" فَعَزَّزَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ / ثَمَلٌ، فَأَنْصَرَفَ عَنْهُ وَلَمْ يُؤَاخِذْهُ لَأَنَّ الْخَمْرَ كَانَتْ حَبِيبَتِي غَيْرَ مُحَرَّمَةٍ

kimse, aklının giderileceğini ve içkinin etkisiyle aklının kabul etmeyeceği şeyler yapacağını bilirse, bu kimse içkinin etkisiyle olan olayları bilerek yapmış gibi kabul edilir. Bu nedenle, sarhoşken eşini boşarsa boşanma gerçekleşir ve bu konuda âlimlerimiz arasında görüş ayrılığı bulunsun da doğru olan görüş, bu boşanma boşayanın içkiden vazgeçmesini amaçladığı

için ceza olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde, köle azat etme, kısas ve diğer had cezaları, hırsızlıkta el kesme gibi cezalar da uygulanır.

Bu durum, Hamza'nın "Ve siz hepiniz babamın köleleri değil misiniz?" hadisesiyle çelişmez. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) onun sarhoş olduğunu anlamış ve o dönemde içki haram kılınmamış olduğu için onu cezalandırmamıştır.

وَقِيلَ أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَنِي قُرَيْظَةَ وَمَعَهُ الْخُلَفَاءُ الْأَرْبَعَةُ يَسْتَقْرِضُهُمْ دِيَةً مُؤَمَّنِينَ قَتَلَهُمَا عَمْرُو بْنُ أُمَيَّةَ خَطًّا، ظَنَّهُمَا كَافِرَيْنِ، وَحَكَّى السَّمَرَقَنْدِيُّ أَنَّهُ خَرَجَ إِلَى بَنِي النَّضِيرِ يَسْتَعِينُ / Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in, dört halifesiyle birlikte Beni Kureyza kabilesine giderek, Amr bin Umeyye'nin yanlışlıkla Müslüman sanarak öldürdüğü iki kişinin kan bedeli (diyet) için onlardan yardım istediği söylenir. Semerkandî ise Peygamber Efendimizin, Amr bin Umeyye'nin Müslüman sanarak öldürdüğü o iki adamın kan bedeli için Beni Nadir kabilesinden yardım istemek üzere yola çıktığını nakleder.

(Sayfa 503)

عَلَيْكُمْ بِالتَّجَارَةِ؛ فَإِنَّ فِيهَا تِسْعَةَ أَعْشَارِ الرِّزْقِ / Ticaretle uğraşın; çünkü rızkın onda dokuzu ondadır. (Hadis)

Denizin suyu ne kadar çok olursa olsun geminin derununa girmedikçe bir zarar vermediği gibi bir adamın malı ve mülkü ne kadar çok olursa olsun gönlüne girmedikçe hiçbir zarar vermez ve faide-i kesiresinden biri de hac ve zekât ve kurban gibi ibadeti etmiş olur. Gemiye su ve deniz nasıl lazım ise insana öyle mal lazımdır. El iyazu billah, eğer mal ve mülk muhabbeti içerisine girerse içine su hücum etmiş gemi gibi o adam batır gider. Dünyaya muhabbet hastalıktır, sahibini helâk eder. Bir hale gelir ki dini ve imanı hep para olur. Dinimiz bize zengin olun hasta olmayın, diyor.

(Sayfa 504)

Kur'ân-ı Kerim'in önceki şer'î ilkeleri nesh ettiği bir emr-i kat'idir. Kur'ân-ı Kerim'in ayâtında nesh vuku' bulduğunu ve bazıları 'adem-i vuku'unun iç-tihadlarına göre tenevvü' (çeşitlenmek) etmiştir.

(Sayfa 506-507-508-509)

أَمَّا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ يُقَطَّعَ " أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ " أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي قَوْمٍ مِنْ عَرَبِيَّةٍ نَزَلُوا الْمَدِينَةَ مُظْهِرِينَ لِلْإِسْلَامِ، فَمَرَضَتْ أَيْدَانَهُمْ وَاصْفَرَّتْ أَلْوَانُهُمْ، فَبَعَثَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَبِي الصَّدَقَةِ لِيَشْرِبُوا مِنْ آبِهَا وَتَلْبِثَ فِيصَحُّوا، فَلَمَّا وَصَلُوا إِلَى ذَلِكَ الْمَوْضِعِ وَشَرِبُوا وَصَحُّوا قَتَلُوا الرُّعَاةَ وَسَافَقُوا الْإِبِلَ وَارْتَدَّوْا، فَبَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَثَرِهِمْ وَأَمَرَ بِهِمْ فَقَطَّعَتْ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلُهُمْ وَسَمِلَ أَعْيُنَهُمْ وَتَرَكُوا هُنَاكَ حَتَّى مَاتُوا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ نَسْخًا لِمَا فَعَلَهُ الرَّسُولُ، فَصَارَتْ تِلْكَ السَّنَةُ مَنسُوخَةً بِهَذَا الْقُرْآنِ، وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ لَمَّا لَمْ يَجَزْ نَسْخُ السَّنَةِ بِالْقُرْآنِ كَانَ النَّاسُخُ لِيُنْكَرَ تِلْكَ السَّنَةُ سَنَةً أُخْرَى، وَنَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ مُطَابِقًا لِلْسَّنَةِ النَّاسِخَةِ / Mâide suresinde; "Allah'a

ve peygamberine karşı savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası ancak ya öldürülmeleri veya asılmaları yahut el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi ya da bulundukları yerden sürgün edilmeleridir."⁹⁵ Bu âyet, Dışarıdan bakınca Müslüman oldukları anlaşılan fakat Müslüman olmayan ve hastalıktan dolayı vücutları sararan Ureyne kabilesinden bir grup hakkında nazil olmuştur. Resulullah (s.a.v) onları sağlıklarına kavuşmaları için sadaka develerinin sütünü ve idrarını içmeleri için gönderdi. Oraya vardıklarında ve içtiklerinde sağlıklarına kavuştular, ancak çobanları öldürdüler, develeri sürdüler ve dinden döndüler. Peygamber (s.a.v) peşlerine adam gönderdi ve onların elleri ve ayakları kesildi, gözleri dağıldı ve ölümlerine kadar orada bırakıldılar. Bu âyet, Resulullah'ın (s.a.v) yaptığını neshetmek için indi ve bu sünnet bu Kur'an ile neshedildi. Şafii'ye göre, Sünnet'in Kur'an ile neshedilmesi caiz olmadığı için, o Sünnet'i nesheden başka bir Sünnet olmalıdır. Ve bu Kur'an, nesheden Sünnet'e uygun olarak indirilmiştir.

Kitabın hadis-i şerif ile nesh olmasına misal, bazıları indinde وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاَسْتَنْشَهُوْا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمُ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَقَّاهُنَّ الْفَاحِشَةُ مِنْ نِّسَائِكُمْ / Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.⁹⁶ Evli olup zina yapan kadına verilen ceza bu âyette nesh edilmiştir. Yeni ceza, zina eden kadın bekâr ise yüz sopa vurulur hükmüyle nesh etti ise de zâniye muhsanenin (evli kadın) hükmü recm ile olduğuna الْبُكَرُ بِالْبُكَرِ جُلْدُ مِائَةٍ / Bekâr erkek, bekâr kızla zina eden kişi yüz kırbaç yer ve bir yıl sürgüne gönderilir. Evlenmiş erkek ise evlenmiş kadınla zina eden kişi yüz kırbaç yer ve taşlanır, hadisiyle sabittir.

مَطْلَبُ فِي تَغْيِيرِ الشَّهَادَةِ مَظَالِمِ الْعِبَادِ ثُمَّ ذَكَرَ أَحَادِيثَ فِي أَنَّ الشَّهِيْدَ تُكْفَرُ خَطَايَاهُ إِلَّا الدِّينَ إِذَا كَانَ مُحْتَسِبًا صَابِرًا مُّقْبِلًا، قَالَ: وَفِيهِ بَيَانٌ شِدَّةِ الْأَمْرِ فِي مَظَالِمِ الْعِبَادِ، وَقِيلَ كَانَ هَذَا فِي الْإِبْتِدَاءِ حِينَ نَهَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْإِسْتِدَانَةِ لِقَلَّةِ ذَاتِ يَدِهِمْ وَعَجْزِهِمْ عَنْ قَضَائِهِ، ثُمَّ نَسَخَ ذَلِكَ بِقَوْلِهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ "مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلَوَرَّثَهُ وَمَنْ تَرَكَ كَلًّا أَوْ عِيَالًا فَهُوَ عَلَيَّ" وَوَرَّدَ نَظِيرُهُ فِي الْحَجِّ "أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا لِأَمَّتِهِ بِعَرَاقَاتٍ، فَاَسْتَجِيبَ لَهُ إِلَّا الْمَظَالِمَ، ثُمَّ دَعَا بِالْمَشْعَرِ الْحَرَامِ فَاَسْتَجِيبَ لَهُ حَتَّى الْمَظَالِمَ، فَزُلَّ جِزْرِلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُخْبِرُهُ أَنَّهُ تَعَالَى يَقْضِي عَنْ بَعْضِهِمْ حَقَّ الْبَغْضِ / Şehitliğin, kulların haklarının kefareti gerektirip gerektirmediği konusundaki talep şu şekildedir: Ardından, borç hariç olmak üzere, şehidin günahlarının bağışlanacağına dair hadisler zikredilmiştir. Şehidin, sabırlı ve sebatla beklediği takdirde günahlarının bağışlanacağı belirtilmiştir. Bu, kulların haklarının ne kadar önemli olduğunu gösterir. Denildi ki, bu durum başlangıçta Resulullah'ın (s.a.v) borçlanmayı, borçlarını ödeyemeyecek durumda olan kimselerden dolayı yasakladığı zamandı. Daha sonra bu durum, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) "Kim bir mal bırakırsa varislerine, kim bir borç veya aile bırakırsa bu benim sorumluluğumdur." sözüyle neshedilmiştir. Aynı durum hac sırasında da geçerlidir. Peygamber Efendi-

95 Mâide, 5/33

96 Nisa, 4/15

miz (s.a.v) Arafat'ta ümmeti için dua etti ve duaları kabul edildi, ancak kulların hakları hariç. Daha sonra Meşar-i Haram'da dua etti ve duaları kabul edildi, hatta kulların hakları da. O zaman Cebrail (a.s) indi ve Allah'ın bazıları için diğerlerinin haklarını yerine getireceğini bildirdi.

Kıyam-ı leyl ve ihya-ı (gece namazı kılmak) Mi'raçtan evvel vacip olup salâvat-ı hamse (beş vakit namaz) vücubunda nesh olunmuştur. Gerçi leyle-i Mi'raçta enbiya ecsamına yahut oldukları surete ervahın mumtelie (dolu) Sahib-i Şeriât imam olduğundan eda olunan selâtında ihtilaf olup bazıları selât luğavi olan dua, zikir ve sena idi, essah olan salât maruftur. Nesh vücub-i şey'i kabl-e vukuihi (Bir şeyin farz kılınmasının, gerçekleşmeden önce neshedilmesi) câiz olup İsmail'in kurban edilmesinin nesh edildiği gibi.

(Sayfa 510-512-513)

وَنَزَلَ فِيمَنْ قُتِلَ بَيْتُرَ مَعُونَةَ مِنَ الْقُرَاءِ / "بَلِّغُوا قَوْمَنَا أَنَّا لَهَيْنَا رَبَّنَا فَارَضِي عَنَّا" ثُمَّ نَسِخَ / Me'une kuyusunda öldürülen kurralardan (hafızlardan) için şu ayet nazil oldu: 'Kavmimize bildirin ki, Rabbimize kavuştuk ve O bizden razı oldu.' Daha sonra bu ayet neshedilmiştir.

i'rabu'l Kur'ân, iki yüz otuz sekizde Kurtuba'da medfun eş-şeyh el-Beri' el-Hanefi ebu Mervân Abdulmelik b. Habib b. Süleyman es-Selemî (öl. 853) (tarafından yazılmıştır.)

Sure-i Enfal'da altı hüküm, Süre-i Tevbe'de yedi ayet mensuhtur.

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ / Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin.⁹⁷
إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ / Ancak Allah dilerse.. âyetiyle neshedilmiştir.

Kırk üç sure nâsîh ve mensuhdan ârî (pak, uzak), yetmiş bir sureden bir kısmı yalnız âyât-ı nâsiheyi, diğer bir kısmı yalnız âyât-ı mensuheyi, diğer bir kısmı hem nâsîh hem mensuheyi şamildir.

فَأِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً / Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak.⁹⁸ Seyf âyetiyle mensuhtur.

(Sayfa 515)

Sure-i Enâm'da "رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا" / rabbike la yenfeu nefsen imanuha lem tekun amenet min kablu ev kesebet fi imaniha hayra / Rabbinin ayetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez"⁹⁹

97 Kehf, 18/29

98 Muhammed, 47/4

99 Enâm, 6/158

Müfessirinden İmam Begavî (öl. 1122) sağ ve salim olmak (olmayı) tevbe-nin şartından kılmıştır.

(Sayfa 520-522)

Sure-i Enfâl'de bir hüküm mensuhdur "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ / Yes'eluneke anil enfal / Sana ganimetler hakkında soruyorlar"¹⁰⁰ ayetidir ki mensuhdur.

Sure-i Sâd, bir hüküm mensuhdur. "وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَخْدٍ حِينَ" / Ve la talemunne nebeehu ba'de hin / Onun haberlerinin doğruluğunu bir süre sonra mutlaka öğreneceksiniz"¹⁰¹

(Sayfa 536-538)

وَعَادَةُ اللَّهِ فِي أَعدَائِهِ خِلَافُ عَادَتِهِ مَعَ أَحِبَّائِهِ، كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى "فَأَخَذْنَا هُمْ بِعَثَّةٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى "فَكَلَّا" أَيُّ مَنْ أَعدَايْنَا مِمَّنْ كَذَّبَ بِأَصْفِيَانَا "أَخَذْنَا بِذُنُوبِهِ" بَعَثْنَا قَادًا هُمْ مُبْلِسُونَ أَيُّ مُتَحَيِّرُونَ أَيْسُونَ "فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا" أَيُّ رِيحًا عَاصِفَةً تُحْصِيهِمْ كَقَوْمٍ لُوطٍ "وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ" كَقَوْمٍ فَاصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَائِعِينَ "وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ الْأَرْضَ" / "Al-lah'ın düşmanlarına karşı olan adeti, dostlarına karşı olan adetin tersidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Onları ansızın yakaladık ve onlar farkına varmadılar.' Allah Teâlâ ayrıca şöyle buyurmuştur: 'Hepsini' yani peygamberlerimizi yalanlayan düşmanlarımızdan her birini 'günahları sebebiyle yakaladık' ansızın ve işte onlar hayrete düşüp ümitsiz oldular. 'Onlardan kimine taş yağdıran bir rüzgâr gönderdik' Lut kavmi gibi. 'Onlardan kimini de korkunç bir ses yakaladı' Semud kavmi gibi ve sabahleyin yurtlarında yere yığılmışlardı. 'Ve kimini de yere geçirdik'."¹⁰²

Sure-i Bakara'da "وَلَا تَتَجَدَّوْا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا" / ve la tettehizu ayatillahi huzuva / Sakın Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın"¹⁰³ Atâ (müfessir) dedi ki, zebinden (günahından) istiğfar eden, ona musır (günahta ısrar eden) bi emsile-i musırın da âyatullaha müstehzi (âyetle dalga geçen) gibidir.

(Sayfa 541-542-543-544)

وَرَأَى الْمَلَائِكَةَ بِحُضُورِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ جَمَاعَةً مِنْ أَصْحَابِهِ فِي مَوَاطِنٍ مُخْتَلِفَةٍ، فَرَأَى بَعْضُهُمْ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صُورَةِ رَجُلٍ يَسْأَلُهُ عَنِ الْإِسْلَامِ، وَالْحَدِيثَ رَوَاهُ الشَّيْخَانُ وَغَيْرُهُمَا مِنْ طَرَفٍ مُتَعَدِّدَةٍ، وَرَأَى أَبُو سَفْيَانَ بْنُ الْحَارِثِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَوْمَ بَدْرٍ رَجُلًا يَبْصُرًا عَلَى خَيْلٍ بَلَقَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَا يَقَاوِمُ لِتِلْكَ الرِّجَالِ شَيْءٌ، وَسَمِعَ بَعْضُ الصَّحَابَةِ رَجُلًا الْمَلَائِكَةَ خَلِيلًا يَوْمَ بَدْرٍ أَيُّ حَنُومٍ وَحَمَلُهُمْ عَلَى السَّرْعَةِ كَمَا رُوِيَ عَنْ عُمَرَ، وَبَعْضُهُمْ رَأَى تَطَائُرَ الرُّؤُوسِ مِنَ الْكُفَّارِ يَوْمَ بَدْرٍ وَلَا يَرَوْنَ الضَّرْبَ كَمَا رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ، وَقَدْ كَانَتْ الْمَلَائِكَةُ تُصَافِحُ عُمَرَانَ بْنَ أَرَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَصِيْنٍ كَمَا رُوِيَ عَنْ قَتَادَةَ، وَفِي مُسْلِمٍ أَنَّهَا كَانَتْ تُسَلِّمُ عَلَيْهِ لِحُمْزَةَ جَبْرِيلَ فِي الْكُعْبَةِ فَخَرَّ مَغْشِيًا عَلَيْهِ، رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ عَنْ مُسْلِمٍ بَنِ يَسَارٍ مَرْسَلًا.

100 Enfâl, 8/1

101 Sâd, 38/88

102 Ankebut, 29/40

103 Bakara, 2/231

وَأَنَّ مُصْعَبَ بْنِ عُمَيْرٍ صَاحِبَ الرَّأْيَةِ لَمَّا قُتِلَ يَوْمَ أُحُدٍ أَخَذَ الرَّأْيَةَ مَلَكٌ عَلَى صُورَتِهِ / Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda, melekleri farklı yerlerde bir grup sahabe gördü. Bazıları, Cebrail'i (aleyhisselam) İslam hakkında soru soran bir adam suretinde gördüler. Bu hadis, Buhari ve Müslim'de ve başka birçok yolla rivayet edilmiştir. Bedir günü, Ebu Süfyan bin Haris bin Abdulmuttalib, gökyüzü ile yer arasında beyaz atlar üzerinde beyaz adamlar gördü ve o adamlara karşı hiçkimse şey direnemedi. Sahabelerden bazıları, Bedir günü meleklerin atlarını sürüklediğini (yani onları hızlanmaya teşvik ettiğini) duydu; bu, Ömer'den rivayet edilmiştir. Diğer sahabeler, Bedir günü kâfirlerin başlarının uçtuğunu gördüler ama vuran kişiyi görmediler, bu, Beyhaki tarafından rivayet edilmiştir. Melekler, İmran bin Huseyn'e el sıkışmışlardı, bu da Katade'den rivayet edilmiştir ve Müslim'de meleklerin ona selam verdiği rivayet edilmiştir.

Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Hamza için Kâbe'de Cebrail'i gösterdi, o da görünce bayıldı; bu, Beyhaki tarafından Müslim bin Yezar'dan rivayet edilmiştir. Uhud günü, sancağı taşıyan Musab bin Umeyr öldüğünde, sancağı onun suretinde bir melek aldı.

(Sayfa 561-562-563)

Sure-i Muminin'de "وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ" / Vellezine yu'tune ma atev ve kulubuhum veciletun / verdiklerini kalpleri ürpererek verenler"¹⁰⁴ " / أي أَنَّهُمْ يَخَافُونَ أَنَّ ذَلِكَ لَا يُنْجِيهِمْ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ وَأَنَّ أَعْمَالَهُمْ لَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ / Yani, yaptıkları iyiliklerin kendilerini Allah'ın azabından kurtarmayacağından ve amellerinin kabul edilmeyeceğinden korkarlar.

أي أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ / Şüphesiz onlar Rablerinin huzuruna dönecekler"¹⁰⁵ / أي عَمِلُوا لِلَّهِ بِالطَّاعَاتِ وَاجْتَنَبُوا فِيهَا وَخَافُوا أَنَّ تَرَدُّ عَلَيْهِمْ / Yani, Allah için ibadet ederler ve bu konuda ellerinden geleni yaparlar, ancak amellerinin geri çevrilmesinden korkarlar.

İhvan aramak bu münasebetle dinin fevâid-i âmmesi beyan olunmuştur. Merkez-i dâire iflas ve bî nevai (azıksız) serkeşte yine hodgâmi ve na âşinâi (benlik ve yanlışlık).

Bu bir zamandır ki şeâiri şeriât (şeriâtın alametleri) muhtefî' (görünmüyor) ve şahrah (büyük yol) tarikât hâli (boş) ve vücud-ı insaniyede nefis-i emmare hâkim ve müstevli (ele geçiren) cünd-i iblis (şeytanın askerleri) her tarafta hükmetmektedir. İ'lam-ı ulûm-ı hakikiye menkus (baş aşağı edilmiş) ve makûs (uğursuz, tersine dönmüş) menahic-i (bilinen büyük yollar) tarikat munderis ve matmus (yok olmuş, silinmiş) olmuştur. Tasavvufun manası bozuldu, ismi kaldı, belki ismi ve resmi tebdil ve tahvile (dönüşmek) uğradı ve erkânı kırıldı resmi kaldı. Ehil olmayanlar bir şey muzahrafa (süslenmiş) belki de felsefeden alınmış bir asıl muzahrafa salunur, o ise

104 Müminun, 23/60

105 Müminun, 23/60

ma'den-i hakayıktır. Görenler bildiler, anladılar, görmeyenler ya saha-i taklide kaldılar yahud şüphe ve tereddütte kaldılar. Belki câh-ı inkâra düş-tüler. Hüccet-i islâmiye (islâm hukuku) ve uhuvvet-i diniyye (din kardeşliği) ki beyza-ı nakıyye (bem beyaz) semha-ı hanifiyedir (asıl ve kolay islâmi-yet). Dinin livasını ref' etmek (kaldırmak) ve dinde ehâs-ı hillen (en samimi arkadaşlar) ve varıp da a'z-ı ihvân (en yakın kardeşler).

(Sayfa 564)

İlm-i Tasavvuf zevkî ve vicdânî olduğundan şanına layık bir suretle elsine-i aklâm ile tahrir ve lisan-ı insan ile takrir kâbil değildir. Maazâlike (Bununla beraber) mensubini tarafından pek çok kitap ve resâil tertip ve telif ve ma-kasıda-ı âzamları sohbetleri esnasında beyan ve izah olmuştur. Bu bâbda tabakat-ı muhtelifede ricâl-i sûfiye vardır.

Meşreb-i ekâbir muhtelifu'l-ibâre ve muncidu'l-meâl (ahretini kurtaran) hakayık-ı keşfiyede ve rakâik-i ilhamiyede kitaplar yazmışlardır. Şeyh-i ek-ber Muhyiddîn (Muhammed b. Alî b. Muhammed) el-Arabî (et-Tâî el-Hâtimî) (öl. 1240) bu mesleğin pişvasıdır (öncüsüdür). 'Ala raviyetihi (ya-vaş yavaş) yazdıkları beş yüz kitaptan kısm-ı âlisi bu mevzu' üzerinedir. Bunların felsefî manasını gibi görünüyorsa da keşf-i sarihe mustenid ve zevk-i sahihe mutabıktır.

(Sayfa 565-566)

Tasavvuf kitaplarından *Tezkiretü'l-Evliya ve Tabakat-ı Şarânî, Nefahâtü'l-Üns, Ravzu'r-Reyyâhin fî Hikâyâtî's-Sâlihîn* ve emsali kitaplar ricâl-i sufiye tabakatını ve merâtibinin min haysu'l-keşf (keşif yoluyla) beyanını ve ke-ramâtını, tarih-i tevellüd ve vefatlarını mahal-i irşâd ve mevlidlerini ve kimlerle muasır bulunduklarını ve tarz-ı hayatlarını ve turuk-i mübareke ile buna müşabih ve mümasil (benzeyen) ihtiva ederler ki tarih-i tasavvuf demektir. Vakta ki ulûm ve fûnûn südurdan sûtura nakil ile Fıkıh ve Usul-ı Fıkıh ve İlm-i Kelâm ve Tefsir Ve ulûm-ı sâire telif ve tedvin (tertiplleme) olundukta Hicret'in ikinci asrı nihayetine doğru isti'mal olunmuştur ve ta-savvuf nam olmuştur.

“فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ” / Fezkuruni ezkurcum / Beni zikredin ki Ben de sizi zikrede-yim”¹⁰⁶ manası, siz beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim. Yani benim sizi zikir etmekliğim

(Sayfa 567-568)

sizin beni zikir etmekliğinizde mevkuttur (bağlıdır). Demek bir insan zât-ı Bârî'yi zikrederse maksudu ve muradı bu ola ki Allah Teâlâ'da bu davetin muktezası olan O'nu zikretmesi ola. Bu dâhi bir garaz ve bir ivazdır. Bu da

maksud olmayacaktır. Zikirde tesirliğı tevellüd eden hata yalnız çalışma-maktır ve zikir ile meşgul olmamaktır. Zikirde tesir nasıl olur? Evvela ha-yaller başlar, nafi' (faydalı) hayaller, nafi' haller tevellüd eder. Sonra rüya-lar olur, bundan zevk intâc (husule gelme) eder. Sonra yakazada rüya görür gibi bazı şeyler olur. Bunlara vâkıa' derler. Bunların cümlesi tebşir (müjdecî) ve inzâri (korkutucu) ve isti'dadi (hazırlanmak) mübeyyindir. Tekrarında uyanık iken kendinden geçer gibi olur. O hale bî hodluk derler. O halde gördüğü şeyler vakia'dır. Ondan sonra keşifler başlar. Artık keşif-ler sarîh olur. Şeriata muvafık olması şart kılınmıştır.

Tasavvuf kitaplarından *Risâle-i Kuşeyriye* ve *Avârifu'l Maârif* Suhreverdî, adâb-ı tarik ile ehli tarikin zevk ve vecd ve hallerine dairdir. Muhâsibi ise vera' ve takvaya ve ahz ve terkte muhasebe-i nefse dair yazmışlardır.

Mutasavvif, âdâb-ı süluk ve tesellükte makamat-ı âliye ve velâyete terfi ve meratib-i ricâl-i âliyeye erişip menâzil-i kurb-ı ilâhî ve seyri fillah ve seyri billah ve seyri minallah vesâir-i irşad-ı ibâda vesile olan

(Sayfa 569)

(olan) zatlar tasavvufun özü ve içi olup havâs ve avâma faydalıdır ki mü-ceddid-i elfî sâni Ahmedü'l-Fârûkî *Mektubât'*ı ve Gazâlî'nin *İhyâ-i Ulûm'u*, Gavsü'l-âzâm Abdulkâdir'in *Gunye'si* ve evliya-yı Ahmediye'nin kitap ve resâil gibilerdir.

İmam Gazâlî *İhya-i Ulûm'*unda ahkâm ve vera' (takvanın ileri dercesi) ve iktidayı (tabi olmak), sonra adâb ve usûl-i tarikini beyan ve beyinlerinde deverân eden usûl ve istilahâtı şerh ve beyan etmiştir.

(Sayfa 570-571)

Suhreverdî buyuruyor ki, ruh ve kalp ve nefis insanda mevcut üç haldir. Ruh, yüksek âlem-i melekûta nâzır, nefis aşağıda âlem-i mülk ve tabiata nâzır, kalp ikisi arasında durup her ikisine teveccüh edebilir. Kalbin biri ruha diğeri nefse nâzır iki veçhi, nefsin de biri kalbe diğeri tab'iata nâzır iki veçhi olup, kalp kâmil münnevver olmadıkça bil-küllîye ruha teveccüh et-mez.

(Sayfa 572-573)

O halde iki vecih arasında a'lâ (yükseltmek) ve esfele doğru inkısam (kı-sımlara ayrılma) eder. Eğer kalp külliye ve kâmil beyaz olup ruha bil külliye teveccüh ederse meded-i ruhu müdrik (aklı eren) ve işrâk (parlat-mak) müzdad (ziyadesiyle) olur. O halde nefis dâhi kalbe doğru müncezb (cezbedilen) olur. Böyle olmazsa o halde nefis tabiata âlem-i meddiyye (maddi âlem) teveccüh etmiş bulunur.

(Sayfa 575-576-577)

Bazı muhakkikin, rabıta zikirden hayırlıdır demiş, bazı müptedilerin (yeni talebe) haline nisbettendir.

Vukuf-ı kalp bu tarihin şerâitindendir. Vukuf-ı kalbi odur ki hevasını (duyularını) cemi' şevagilden (uğraşmalar) ve hariçten kat' "Allahu ahed / Allah tektir" lafz-ı şerifinden murad olan zat-ı mukaddes celle şanuhu canibine hamiyet-i kalp ile müteveccih olduğu halde cem'i nazarı ve idrakatıyla evsat-ı kalbine (kalbinin ortasına) ve umkuna (derinliğine) teveccüh etmektedir. Ve bu mülahazada ekâllen (en azından) ru'b (çeyrek) saat miktarı bundan ekser olursa efdaldır. Bu halde müsteğrak olunca leyl ve naharını ta'mimde (genelleştirme) zikir eylemek mürtefi' (yüce) olur.

(Sayfa 578-579)

Zikrin tesiri bir derin ummandır ki kimse onun ka'rina (dibine) ve gavrına (içine) vasıl olmamıştır. Zikir bir derya-yı cevami'dir ki cümle âlem onun mevcinden (dalgasından) haberdar değildir ve bahr-ı muhittir ki ihatasından âlemin cümlesi âcizdir. Zikir nihayetsiz bir âlemdir ki nihayetinde kimse erişmemiştir. Sahilsiz bir derya-yı mütecemmiddir ki umum-ı âleme nüfuz etmiştir. Zikir zâkirin kalbine taalluk etmiş bir keyfiyettir ki tarif ve takriri ve tahriri imkân dâhilinde değildir. "مَنْ عَزَفَ اللَّهَ كُلَّ لِسَانَةٍ / Allah'ı tanıyan kimsenin dili yorulur. Allah'ı çok zikreder az konuşur" yani Hakk Subhanehuyu bilen lisanı lâl olur. İbare bulamaz ki ondan bahsetsin. Derya-yı hayrete dalar. Âlem ve âdemden haberi olmaz. Zikrin mezkuri Allah, (Sayfa 580-581) zikilde ancak addır. O kendini zikredeni bilir. Mahlûkun ne had-dine düşmüştür ki O'nu zikretsın. Ancak kendi sıfatıyla sıfatlanması için hâlk buyurmuş olan insanı, zâkir olmasını emretmiştir ki herkes kendi isti'dad-ı fıtriyesi lisanında o derya-yı bî payândan ve o bahr-ı zahirden (coşkun denizden) bir şey ile müteselli olur. Veysel Karanî o deryanın bir katresiyle müteselli, Cüneyd-i Bağdadî ise o bahrın bir avuç miktarıyla, Abdulkadir el-Ciyli (Ceylanî) ancak o bahrın sahiline erişmiştir. Muhyiddin İbn Arabî bu bahrın umkundan ihraç edilmiş bir cevher ile muftahir (iftihar eden) olmuştur. İmam er-Rabbânî ondan bir hatt-ı vafir (bol bir pay) almıştır.

(Sayfa 582)

Sonra dili, ağzı, hemmi ve kalbi dav'i (kalp aydınlanması) müyesser olup zebân kalbe dav'ı ilkâ eder ki Allah lafz-ı mübarekesini tekrar ederler ve müdavemet oluna. Abdest şart değildir. Kuud ve kıyam ve ittica (uzanmak) ve menamda (uykuda) zikir ederler.

Dokuzuncu mektub-ı Kayyumî Rabbânî Şeyh Ma'sum, bizim tarikatımızda medar-ı kâr sohbet üzeredir, pir-i kâmilin sohbeti ve teveccühü ile tâlib-i sâdık terakkiler edip

(Sayfa 583)

edip ve medaric-i (yollar) kurba urûç müyesser olur. Bu muamele takrir ve tahrir ile rast gelmez. Lakin tarikat tahrir olunup âmil olalar hâli kalmaktan behterdir. Bu tarikatın şart-ı evveli tövbedir. Tövbe edip derler ki, Huda-venda! (Allahım!) benden vâki' olup gerek malumum olan ve gerekse il-mim lâhik (dahilinde) olmayan her bir günah ve taksirden tövbe eyledim ve rücu' eyledim, deyip üç kere bu istiğfarı kıraat edeler, "estağfirullah el âzim ellezi lâ ilâhe illa hu el hayyul kayyum ve etubu ileyh"

(Sayfa 584-585)

İman ve ilham ve vâridâtın (içe doğan, hatıra gelen) mahalli ve envâr ve sırların yeri sadırdır, gurur ve hodi (benlik) ve enaniyetin mahalli ve te-reffu' (yüksek olmak) ve tefekkür ve hayalât-ı fâsidenin mevzî'i de sırdır.

Sâbıkâ-ı inâyet eczie-i ilahiye ve sâlîfe-i altâf-ı ilahiye (geçmişte verilen ilahi lütuflar), ebediye-i subhaniye (sonsuz ilahi kutsallık) bir kimsenin hâl ve şânına şâmil ve seâdet-i dareyne (iki dünya saadetine) mütekeffil olursa onun kalbine irade-i zikrullah ve muhabbet-i zikrullah ilkâ eder ve onu bir suretle hazerat-ı hâceganın birisine isâl eder (ulaştırır).

لَطَائِفُ إِنْسَانٍ مَعَ الْجِسْمِ الْفَتَى
بِهَا الْجِسْمُ أَضْحَى لِكِرَامَةِ مَظْهَرٍ
فَأَوَّلَهَا قَلْبٌ بِالنِّسَارِ مُعَلَّقٌ
وَتَأْنِيهَا رُوحٌ فِي الْيَمِينِ تَقَرَّرًا
وَتَأْنِيهَا سِرٌّ فَوْقَ قَلْبٍ مَحَلَّةٌ
وَرَابِعُهَا خَفَى فَوْقَ رُوحٍ تُصَيَّرًا
وَخَامِسُهَا أَخْفَى فَحُكْمُهُ مُحَقَّقٌ
وَلَكِنْ بَيْنَ سِرٍّ وَخَفَى يُصَدَّرًا
وَسَادِسُهَا نَفْسٌ نَاطِقَةٌ سَمَتْ
عَلَى الرَّأْسِ فِي أَمِّ الدِّمَاغِ تَدَبَّرًا
فَجَوْهَرُ تِلْكَ اللَّطَائِفِ يَلِي
وَقَدْ صَارَ فِي الْجِسْمِ الْكَثِيفِ مُعَيَّرًا
فَمَنْ كَانَ يَذْكُرُ بِاللَّطَائِفِ رَبَّهُ
تَصِيرُ تِلْكَ اللَّطَائِفُ بِالذِّكْرِ أَنْوَارًا

İnsanın letaifleri kâmil insanla birlikte olur, Onun bedeni bu letaiflerle onur kaynağı olur. İlki, solda asılı duran kalptir, ikincisi, sağda karar kılan ruhtur. Üçüncüsü, kalbin üstündeki sırdır, Dördüncüsü, ruhun üstünde oluşan hafidir. Beşincisi, ahfa (en gizlisi) olup hükmü hafiftir. Ancak sır ile hafi arasında öne çıkar. Altıncısı, beyin merkezinde yer alan akıl sahibi nefs-i nâtıkadır,

*Bu letaiflerin özü bedeni takip eder
Ve kesif (yoğun) bedende değişimci etki yapar.*

*Kim bu letaiflerle Rabbini zikrederse,
Bu letaifler zikirle nurlara dönüşür.*

(Sayfa 590)

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ” / Ey iman edenler! Allah’a itaat-sizlikten sakının. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın!”¹⁰⁷ Herkese lazımdır ki kendi hâsıl kârını ve nakd-i ruz-i kârını teammül (tefekkür) eyleye ve gözleye, mülâhaza eyle ki miktarı elli bin sene olan rûz-ı mev’ud (vade-dilmiş gün/kıyamet) için amâde eylediğimizdir. Ve hasenatından kabul ve layık olan ve red ve la’n olunan hangisidir?

(Sayfa 592)

Şeyh Muhammed Sıddık Serhendi’ye cevab-ı Kayyum-i Rabbanî Şeyh Ma-sum’un cild-i sâlisin yedinci mektubunda, lâ ilahe illallah iki nesneyi müş-temildir (içine alır). Biri nefy ve biri de ispattır. Ya bu nefyden murad nefy-i masivaullah mıdır ya nefy-i ilah batıla mıdır? **Cevap:** Mahduman bu iki mana dâhi tecviz (caiz) olunmuştur. Bu tarihin sâlikleri ekseriya mana-yı evvel üzere illa ente ünvanıyla tekrar eder bu tekrar ile kendi makâsıd ve muradatını nefy eder. Ve her murad ve maksud bu tarikte bir sedd-i İskender’dir.

(Sayfa 593)

üzere tekrar ederler diye bu kelime-i tayyibenin imdadıyla kendilerden vü-cudu ve onun kemalât-ı ta’biasını nefy edip ve hesti-yi mevhumdan mun-hali’ (soyutlanmış) ve nisti ve ademiyyet zâtı ile mütehakkık olur. Velaye-tin rûkn-ı âzamı olan fenayı tahsil eder. Ve dâhi bu işte ettiği eğer nefy-i masivaullah murad olunursa hiç müzayaka (zorluk) yoktur, demişler. Eğer masivâ mevcut ise ber takdim-i leh müntefi olmaz ve eğer mevcut değil ise onu nefy eylemek hâsıl-ı sualdir. Cevabında deriz ki, sâlik bu kelime-i lâ maksude illallah

(Sayfa 594-595)

Eğer küffarın mu’tekadları (inançları) ilahı nefy manası, bizim için âlihe-i bâtıla (sahte tanrılar) ne zihninde var ve ne hariçte vardır. Bu nefy ve is-patta fâide nedir? **Cevap,** mahduman onun fâidesi küfürden beri ve şirk-ten bizar ve bizi ve imanı tecdid ve ispat-ı tevhiddir ki hadiste vârid olmuş-tur ki: “مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ هَدَمَتْ لَهُ أَرْبَعَةَ آلَافٍ ذَنْبٍ مِنَ الْكَبَائِرِ” / Men kâle Lailahe illallah hudimet erbaatu alafin minel kebair, salikler ekseriya mana-yı ula

ile amel ederler: جَدُّوْا إِيمَانَكُمْ بِقَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ / *İmanınızı "La ilahe illallah" sözüyle yenileyin*, onu tekrar eyledikte hasenat-ı kesirâ (çok sevaplar) name-i âmeline (âmel sayfalarına) tahrir olunur (yazılır) ve seyyiât-ı ve-firâya (çok günahlara) kefarete olur ki hadiste gelmiştir. مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ هَيَمَتْ لَهُ أَرْبَعَةُ أَلْفٍ مِنَ الْكَفَائِرِ / *Kim ki 'La ilahe illallah' (Allah'tan başka ilah yoktur) derse, günahlarından dört bin büyük günah silinir.* Ve sâlikler ekseriya mâna-yı evveli ile tekrar ederler. Ulemâ-i kelime-i tayyibenin manası لَا مُسْتَحَقَّ لِلْعِبَادَةِ وَلَا مَعْبُودٌ بِالْحَقِّ إِلَّا اللَّهُ / *İbadete layık ve hakiki bir şekilde tapınılacak tek varlık Allah'tır.*

(Sayfa 596)

Üçüncü mektup Hâce Masum, evkâtı zikir ve fikirle mamur ve mevlâ-yı Hâlık'ı celle şanehunun kesb-i marziyatında (Allah'ın rızasını kazanmada) cân ile sa'y u pür nur edeler.

Fırsatı ganimet bilip guşe-i ahireti âmâde edeler, evkâtı zikir ve fikir ile mamur ve zikr-i kalbiye o kadar müdavemet edeler ki zikir meleke-i dil olup, mesela semî' sıfat-ı sâmi'a ve basar sıfat-ı bâsıra olacağı gibi O'nun sıfat-ı lâzimesi ola. Nefy ile muhtar olmaya ki ve kalbe masivada adva' (ışık) peyda ede ve nisyân-ı mâsiva

(Sayfa 597-598-599)

Masiva hüveyda (açık, belli) ola. Eğer teklif hatırına ilkâ olunsa yâd eylemeye, fena-yı kalb ile muabber (açıklanmış) ve menâzil-i vusulda menzil odur.

Zâkir-i sâlik omuzlarından yukarıya lâ'ya urûcunda nefy ve ispat talimine istihkâk, nefy ve ispattan hatârat-ı masivada killet olup mukaddime-i istiğ-râk hâsıl oldukta murakabeler talimine istihkâk olur.

Murakabât ahediyetten muayyene (kesin belli olana), ondan akrabiyyete, ondan muhabbete, ondan vâhidiyyete urûc olunur. **Murakabe-i ahediyette** kâide, kalbi çanak gibi tasavvur edip Cenâb-ı Hakk Teâlâ'nın envâr-ı fuyûzatı için ma'ruz ve müteveccih olunur. Yirmi dört saat, birkaç dakika bu vecihle kalınır. **Murakabe-i ma'iiyyet** "وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ" / ve huve meakum eyne ma kuntum / Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir..."108den ma'huzdur (alınmıştır). **Murakabe-i akrabiyyet** "وَتَحْنُ أَقْرَبُ" / ve nahnu akrebu ileyhi min hablil veridi / Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız."109dan ma'huzdur (alınmıştır).

(Sayfa 602-603)

Âlem-i emr, ruhta ilme'l yâkîn, sırda ayne'l yâkîn, hafide Hakke'l yâkîn, ah-fada hakikat-ı Hakke'l yâkîn derecelerinin temsili; birincisi arının, kovanın bal olmaya delâleti, ikincisi kâsedeki bal ayne (göze) delâleti, üçüncü zevken ve hakken balın eklinin (yenmesinin) delâleti gibidir.

(Sayfa 629)

Bu ilimleri bazılar bal arısına tatbikle kovanda bal olması, kâsede aynı balı görmesi ve zevken ve hakken balı yemesi gibi temsil edilmiştir.

(Sayfa 610-611)

Hevâce bahaü'l Hakk ve'd-din şah-ı Nakşibend kuddise sırrıhu el âziz hazretlerinden kendi mürüd-i sadıklarından Muhammed b. Muhammed el Hâfız el Buharî rahimehullah risalesinde nakletmiştir ki, şeyh-i tarikat şeyh Ebu Talip Mekkî kuddise sırrıhu, şeyh Ebu Talip Mekkî (öl. 996) *Kûtü'l Kulûb* kitabında dedi ki, kutb-ı zaman olan kimse her asırda kıyam-ı kıyamete kadar emirü'l mü'minin Ebu Bekir Sıddık Radiyallahu Anh Hazretlerinin nâib-i menâb makamındadır.

(Sayfa 612-613)

Ve evtâd (destek) olan üç kutub her zamanda üç halife ki emirü'l mü'minin Hz. Ömer ve Osman ve Ali Radiyallahu Anhum Hazretlerine müşabihlerdir. Yani onların yakîni ve sıfatı ve hâli misli üzeredirler.

Bu Sıddıklardan altı kimseler arz yani yerler onlar ile kâim ve ehli arzdan belâ onlar ile def' ve onlar ile rızıklanır ve onlar sebebiyle yağmur yağar, onlar bu vecihle sıfatlıdır.

(Sayfa 614-615)

Her bir zamanda 'aşere-i mübeşşereden bâki altının nâib müşabihlerdir. Her birinin kendi mertebesi ilâ yevmü'l kıyamet o mertebeye layık bir nâibden hâli olmaz, Radiyallahu anh külli's-sahabeti ecmâin.

Abdurrahman-ı Câmî (öl. 1492) *Nefehâtu'l-üns* kitabının evvelinde kitabu'l-Mahcub'dan nakil buyurmuşlar ki, Hakk Subahanehu Teâlâ bürhân-ı nebeviyyi bâki kılmıştır ve evliya'yı o bürhânın izharına sebep kılmıştır, tâ ki dâima Hak Teâlânın.

(Sayfa 616-617)

ayâtı ve Muhammed Aleyhi's-selâtu Ve's-selâmın muhabbetinin sıdkı zâhir ola. Bunlar dört bin zevat-ı kiramdır. Bunların alâmeti birbirlerini bil-medikleri gibi kendi kemâllerini de bilmezler ve halktan mesturdurlar. Ehli akd ve hal ise ihtiyar (seçmek) denir. Üçyüz zevattır ve onlardan kırk zevâta **ebrâr** derler. Dört zevâta **evtâd** derler. Ve üç zevâta **nûkeba** derler. Ve bir zata da **kutub** ve **gavs** derler. Bu cümle birbirlerini tanırırlar.

(Sayfa 618-619)

Fütuhât-ı Mekki sahibi Muhyiddin İbn 'Arabî otuz üçüncü faslında, yüz doksan sekizinci bâbında yedi adet ricâlullah ebdâl tesmiye etmiştir. Yedi iklim olup Hakk Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri kendi bendelerinden yedi zevâtı güzide buyurup biri yedi iklim her birinin ismini tayin ile ve onların vücudunu o yedi kimse ile muhafaza buyurmuştur. Memleketleri ta'yin, Sivaz ve Malatya ve Şam-ı şerif ve Endülüs gibi şehirleri de tayin eylemiştir.

(Sayfa 620-621)

Abdulhâlık validesi imam Mâlik'in evladından Hızır Aleyhi's-selama musahib (arkadaş) olan Abdulcemil'dir. Ger ne ilmihâli, fevki kâl yedi ki yedi bende-i a'yân-ı Buhara Hâce Baba Semmasî'den, O da yedi yüz on beşte irtihâl eden

Hâlık-ı arz ve semaya eyleriz hamd ve senâ
Ahmed-i Muhtar'ı kıldı âleme nur Hûda
Hazreti Siddık ve Selman, Kâsım ve Cafer gibi
Eylemiş neşr-i hakikat Bayezid rehnumâ (kılavuz)

Bu altmış zât-ı mükerrem Bu Ali kaf-i kerem Yusuf-i vâlâ nesim sâlâr-ı Çiş-i asfiyâ

Hâce Abdulhâlık oldu ârif ve Mahmud-ı pir
Şeyh Ali Baba Külâl etti cihanı rüşena (aydın)

(Sayfa 622-623)

Vâris-i taht-ı tarikat şah-ı âlem Nakşibend
Eyledi hevâce Alâeddin halka ..
Oldu Yakub Abdullah Ahrâr'ı Halef
Hazreti zahidle geldi âleme zevk ü sefâ
Nur-ı çeşm-i marifet Derviş Muhammed hevâcegi
Feyz-i bâki ile cihanı manevi buldu bekâ
Hazreti Ahmed-i müceddid urvetü'l-vüskâ olup
Seyyid-i âli neseb Abdullah ve Taha el Hakkarî ile şeyh Sâlih,
Pirimiz Seyyid Fehim kutbü'l evliya,

Eyleriz arzuhalini dergeh-i sadatına biz,
Eyle Hamdi ihvan dine mağfired kıl ey Hüda!

Tarik-i Kadiriyye'de yevmiye yüz adet istiğfar, beş yüz lâ ilahe illallah, yüz salavat-ı şerife verilir.

(Sayfa 625)

Evliyaullahtan dört bini kubab-ı izzette (izzet kubbesi altında) öyle mesturdurlar ki biri gayrını bilmez. Bilmezler, kendiden ve halktan mestur ve ahvallarını da bilmezler. Üç yüzü ehlihel ve akddir (dini ve siyasi konularda yetkilidirler).

Ahyâr nam verilmiş.

(Sayfa 636)

Hakikat-i kalb derrak (idraki güçlü) olan bir müdrikeden ibarettir ki her tarafta gider, dünya ve mesalih-i dünyayı (dünya menfaatlerini) o tefekkür eder. Tarfetu'l aynda yerleri ve gökleri ve kâffe-i âlemi seyretmek ona müyesser olur. Anı cümle fikirlerden ayırmayıp zikir ile meşgul etmektir. Tafsilatı 578 sahifede mezkûrdur.

(Sayfa 640)

Arza dâhil olacak her bir cüzuratı (kökleri), yerden çıkan kâffe-i nebatat, semadan nâzil olan katarat-ı emtâr (yağmur damlaları) ve semaya urûç eden ebhira (buharlar) ve edhineye (dumanlara) vakıftır demektir.

İlâhiye'den tereşşuh (sızan) eden ulûm-i Ledüniyye "وَمَا يَخْرُجُ فِيهَا" / Göğse yükselen her şeyi bilir" 110 kelime-i tayyibeye işaret bir beşarettir. Ayet-i kerimenin Türkçe asıl manası (budur).

(Sayfa 651-652)

إِنَّ اللَّهَ اخْتَجَبَ عَنِ الْعُقُولِ كَمَا اخْتَجَبَ عَنِ الْبُصَارِ، وَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ عَلَى يَطْلُبُونَهُ كَمَا تَطْلُبُونَهُ أَنْتُمْ / Allah, gözlerden gizlendiği gibi akıllardan da gizlenmiştir. Melekler bile onu sizin aradığınız gibi ararlar. Sadaka Resulullahı fi ma kal (Resulullah doğru söyledi). قَدْ تَحَيَّرْتُ فِيكَ خُذْ بِيَدِي يَا ذَلِيلًا لِمَنْ تَحَيَّرَ فِيكَ / Ben sende hayretlere düştüm, elimi tut ey sende hayrete düşenlere rehber olan.

Hâfız-ı Şîrâzi

ذاتی که نگنجد بخیال من تو
شد فهم صقر و کمال من تو
ای دل چه همی میکرد کهنی ترکردی
ترسم که بسوزد پر و بال من و تو

*Öyle bir zât ki benim ve senin hayaline sığmaz
Onu anlamak ancak benim ve senin kemaline
Ey kalp! Nedir bu çaba eskiyi yeniye çevirdin
Korkarım ki benim de senin de kanadımız yanar*

وَمَا اخْتَرْتُ حَتَّى اخْتَرْتُ حُبَّكَ مَذْهَبًا
فَوَاخَيْرَتِي إِنْ لَمْ تَكُنْ فِيكَ خَيْرَتِي

Ben senin aşkını bir yol olarak seçmekte tereddüt etmedim.

Yazıklar olsun bana eğer sana yönelmeyip başka bir tercih yaparsam.

(İbnu'l Fârid)

العَجْزُ عَنْ دَرْكِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ / İdrak edememek aslında bir idraktır. (Hz. Ebu-bekir)

(Sayfa 677)

أَشْقَى مِنْ الْعِشْقِ وَحَالَاتِهِ أَحْرَقَ قَلْبِي بِحَرَارَتِهِ مَا نَظَرْتُ الْعَيْنُ إِلَى غَيْرِكُمْ أَقْسَمُ بِاللَّهِ وَآيَاتِهِ / Aşkta ve onun hallerinden, Kalbim onun ateşiyle yandı, Göz başka birine bakmadı, Allah'a ve ayetlerine yemin ederim.

(Sayfa 692-694)

يَا ابْنَ النَّسَاءِ الْحَيِّضُ مَا لِلنَّرَابِ وَرَبِّ الْأَرْبَابِ / Ey âdet gören kadınların oğlu, toprak (insanoğlu) ile rablerin Rabbini anlayabilir mi? (Hz. Musa'ya meleklere hitabı)

Hazreti Ali Radiyallahuanh'ın bir reculün kader hakkındaki sualine cevabında; tarik-i muzlimdir (karanlık bir yoldur) ona sâlik olma, yine sâilin suali tekrarında, bahr-i amiktir (derin bir denizdir) ona dalma. Yine sâilin sualini tekrarında, yerde Allah'ın sırrı olup muhakkak senin üzere hâfidir. Elbette onunla meşgul olma, buyurmuştur.

(Sayfa 695-696)

Eğer sual edersen ki, benim hakkımda ezelde kazâ nasıl takdir olunmuş ve sebk etmiş (vâki olmuş)?

Cevap; ahvâl ve amâline nazar ile hayır tariki kolay gelirse sana tebşirat (müjdeler), şer tariki kolay gelirse neuzübillah işte alâmât buna delildir. Zira yağmur nebata, duhân nâra delaletleri gibidir. İşte akıbet budur.

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا / Ve kalellezine eşreku lev şaallahu ma abedna min dunihi min şey'in nahnu ve la abauna ve la harremna min dunihi min şey', keza like fe alellezine min kablihîm / Allah'a ortak koşanlar, dediler ki: "Allah dileseydi ne biz, ne de atalarımız O'ndan

başka hiçbir şeye tapmazdık, O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Kendilerinden öncekiler de böyle yapmıştı."111

(Sayfa 726)

Şeyh Masum'un Kayyum-i Rabbanî tarifi, teheccüd ve işrâk ve duha ve evvabin ve kıyamu'l leyl namazlarını kılmak, her sabah ve akşam yüz kere "sübanallah ve bi hamdihi", yüz kere "subahanallah velhamdulillah vallahu ekber", yüz kere "lâ ilahe illallah el meliku'l hakku'l mubin", yirmi beş kere "estağfirullah el azim ellezi lâ ilahe illa huverrahmanurrahim el hay-yul kayyum ellezi lâ yemut"

(Sayfa 727)

"ve etubu ileyh rabbiğfirli", "la havlevela kuvvete illâ billah" beş yüz kere, evvelinde ve ahirinde yüz kere "salavat-ı şerife" okumayı tembih buyurmuştur. Kıyamu'l leyl tariki âliyyenin zaruriyatındandır.

Kazayı hacât ve muradat için beş yüz "lâ havle ahire (sonuna kadar)" okumak ikinci cild-i Masum'un otuz üçüncü mektubundadır.

(Sayfa 728)

Temimu'd-Dârî (öl. 661) Hızır Aleyhi's-selâmın Peygamber-i zi-şan Aleyhi's-selâtu ve's-selâm'dan talim buyurduğu Temimu'd-Dârî musebbaat-ı 'aşere yani yedişer defa okumak üzere on adet evrad-ı şerife;

- 1- Fatiha
- 2- Muvazeteyn (Felak ve Nas)
- 3- İhlâs-ı şerif
- 4- Kul ya eyyühel kâfirun
- 5- Âyete'l Kürsî
- 6- Subahanallahu velhamdulillah ve lâ ilahe illallahu vallahu ekber
- 7- Allahumme salli ala Muhammed'in nebiyyil ümmiyi ve ala alihi vessahbihi ve's-sellem

(Sayfa 729)

9- اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ / Allahümmağfirli veli valideyye vel cemi'il müminin ila ahirihi.

10- اللَّهُمَّ افْعَلْ بِنَا وَبِهِمْ عَاجِلًا وَأَجَلًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ مَا أَنْتَ لَهُ أَهْلٌ، وَلَا تَفْعَلْ بِنَا وَبِهِمْ إِلَّا مَا نَحْنُ لَهُ أَهْلٌ، إِنَّكَ غَفُورٌ حَلِيمٌ جَوَادٌ كَرِيمٌ / Allahümme efal bina ve bihim âcilen ve

âcilen fid-dini ved-dünya vel ahire me ente lehu ehlün, vela tefal bine ve bihim ma nahnu lehu ehlun, inneke gafurun helimun cevadun kerimun.

Hazerât-ı hamsı câmi' olmak lazımdır ki bunu ârif zabt eder. 1-Hazretü'l Meâni 2-hazretü'l ervâh 3-hazretü'l misal el mutlâk 4-hazretü'l el misal el mukayyed 5-hazretü'l his veş-şehadet. Cemi' hazerâtı istiab ederek gâfil olamaz. Hazreti misal ve hazreti hayal(ler)de elbette bir mevcut bir mahlûk bulunup hıfz olunur. Suret-i hayal ile suret-i hissiye hıfz olunur.

Şehadet-i Hazreti Hüseyin Radiyallahu Anh'da müdahil olanlar; Medine-i Münevvere emiri Velid b. Utbe, Mekke-i Mükerreme emiri Hâris b. Halid, Kûfe emiri İbn Ziyâd, asker reisi İbn Sâd, fırka reisi Şimir bulunmuşlardır. Ehli beyt-i Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'e ihanet edenlerdir.

(Sayfa 730-734)

712 sahifede ilim ve malumun manası Mutezile mezhebince mürur etmiştir.

Havarinin esamisi (Havarilerin isimleri): Şemun, Yuhanna, Markus, Lukas, Petrus, Bulus, Yuans, Kanbu, Tuman, Vartema, Atayise, Vartoloma.

(Sayfa 740)

Sonra ehli İslâm üzerine sefer etmedikçe kadınlarının yanına varmamak ve irtiyat sürmemek üzere yemin eden Ebu Süfyân iki yüz atlı ile çıkıp Medine kurbunda bir zat şehit etmişler, seksen süvari ve yüz yirmi piyade ile Peygamber-i zi-şan çıktığında küffar-ı Kureyş firar ederek zad (gıda) ve zahirelerini terk etmişler. Resul Aleyhi's-selâm.

(Sayfa 750)

Haccac-ı zalim ile Timurlenk de Cengiz ile Hülâgü'den farkları belki mezhepçe olabilir. Yoksa tahrip ve nâ hak yere hûnrîzlikte beraber değillerse de pek de geride kalmazlar. Mamafih bulunduğumuz devranın onlara misil olmada fark ve temyiz vardır.

(Sayfa 751)

Ezan-ı Muhammediye'nin manası,

“Allahu ekber” abdin ibadetine ihtiyaçtan ekberdir.

“Eşhedü en lâ ilâhe illallah” Hakk Teâlâ kibriya ve ibadetten istiğna sahibiyken yine Hakk Teâlâ'dan gayrı ibadete müstahak kimse yoktur.

“Eşhedü enne Muhammeden Resulullah” Hakk Subahane tarafından tariki ibadeti tebliğ edicidir.

“Hayyale’s-selâh hayyale’l felâh” Felâha mueddi (iletici) olan salâvatın edasına musallileri davettir.

“Allahu ekber” bir ehadın ibadeti Hakk Teâlâ’nın canib-i kudsine layık olmaktan Hakk Subahenehu âlidir.

“La ilâhe illallah” her ne kadar Cenab-ı Kuddüs Teâlâ’ya ibadet bir ehadden sâdır olmadı ise de dahi lâ muhale (kesinlikle) müstahak-ı ibadet yine ancak O’dur.

(Sayfa 751a)

تَعْصِي الْإِلَهِ وَأَنْتَ تُظْهِرُ حُبَّهُ / Ta’sil ilahe ve ente tuzhiru hubbehu / Allah’ı sevdiğini söylüyorsun ama O’na isyan ediyorsun

هَذَا مُحَالٌ فِي الْقِيَاسِ شَنِيعٌ / Haza muhâlun fil kıyasi şeni’u / Bu mantık dışı ve çirkin bir şeydir

لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ / Lev kane hubbuke sâdikan laataatehu / Eğer gerçekten sevseydin O’na itaat ederdin

إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ / İnnel muhibbe limen yuhibbu muti’u / Çünkü seven sevdiğine mutlaka itaat eder

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ / Ya eyyuhellezine amenu kulu min tayyibati / Ey iman edenler, size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yiyeceğiniz
يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ / Ya eyyuher rusulu kulu minet tayyibati / Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyeceğiniz.”¹¹²

(Sayfa 751b)

لَا نِكَاحَ بَيْنَ الْأَعْيَانِ / lâ nikâhe beyne’l-iydeyin / İki bayram arası nikâh olmaz.”
Hadis-i şerifin sebep-i şerefsuduru yani iki bayram arasında nikâh yoktur, kelâm-ı hikmet âmizi, kış vakti günlerin en kasirinde (kısa) bayram Cuma gününe tesadüfünde Sahib-i Şeriât, bayram namazını kılıp cumayı ikame için rücuunda bir recül, bu kadını bana nikâh et, dediğinde salâh-ı iyd ile salâh-ı Cuma beyninde dyk-ı vakt (vakit pek dar) olduğuna mebni ve cumaa da mü’minlerin bayramı olduğundan bu kelâmı Nebvî sudur buyurulmuştur. *Fetavâtî Zahriye*

(Sayfa 751c)

Cafer el Huldî (öl. 959) kaybolan eşyanın red (bulmak) için mücerreb (denenmiş) dua; يَا جَامِعَ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ اِجْمَعْ عَلَيَّ صَلَاتِي / ya câmian nasi li

112 Bakara, 2/172

113 Mü’minun, 23/51

yevmin lâ raybe fihi icma' aleyye dâalleti / Ey insanları hiç şüphe olmayan kıyamet gününde toplayan Allah! Yitirdiğim malı bana getir ya Rabb!"

“أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصَّ بِمُؤْمِنٍ” / Eve lem yerel insanu enna halaknahu min nutfetin fe iza huve hasimun mubin / insan, bizim, kendisini az bir sudan (meniden) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış apaçık bir düşman kesilmiştir.”¹¹⁴ O meni müteşabihu'l eczâ (parçaları benzer olan) nutfe olup sonra onun lahm ve azm (kemik) ve urûk (damarlar) ve asab (sinir) keyfiyet-i inkisamına (bölünmesine) ve âzasının re's (baş) ve yed (el) ve ricil (ayak) ve kebid (karaciğer) ve kalp ve gayrılara eşkel-i muhtelifesi sonra sem' (işitme) ve basar (görme) ve akl ve gayrılara sıfat-ı şerife sonra gadab ve şehvet ve kibir ve cehl ve tekzib ve mücadele ve gayrılar sıfat-ı mezmume (çirkin sıfatlar) teemmel (tefekkür et) bu acâib ve garaib olundukta bundan acâyipler acâyibini kendinden sudur buyurulan sıfatullah ve san'ata nazar ettikçe Sâni'ini Celle Âzâmetuhu'yu görür ve devam eder.

(Sayfa 751ç)

Allah'ın rahmetini ümid eden ve fazlına destres (ulaşmış) olmaya misal, harman ve hasılat ümidi tohum atıp ve arzı temizleyip ve suyunu suvarıp ve (hasat) vaktine kadar savaikin (yıldırımlar) def'ini ve buğdanın gövermesini Allah'ın fazlından rica ve ümid eder. Bu mezkurâtı olmayan hasılat ümid ederse aldanmış olur.

“فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمُ بِاللَّهِ الْغُرُورُ” / fe la tegurrennekumul hayatud dünya ve la yegurrennekum billahil garur / Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatici (şeytan), Allah hakkında sizi aldatmasın”¹¹⁵

Ağrı için, elini o mevzi'e bırakıp “وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا / وَنَذِيرًا” / Ve bil hakkı enzel nahu ve bil hakkı nezel ve ma erselnake illa mu-beşşiren ve nezira / Biz onu (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi. Seni de ancak müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik”¹¹⁶ ayetini okumak Hızır Aleyhi's-selâm tavsiyesidir.

İbn Ömer'den rivâyetle “رَبِّ اغْفِرْ لِي وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ” / Rabbiğfir lî ve tûb aleyye inneke ente't-tevvâbü'r-rahîm / Allahım! Beni bağışla ve tövbemi kabul eyle. Çünkü sen tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edensin”¹¹⁷ 100 miete merra (100 kere)

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ طِبِّ الْقُلُوبِ وَدَوَائِهَا وَعَافِيَةِ الْأَبْدَانِ وَشِفَائِهَا وَتَوْرِ الْأَبْصَارِ وَضِيَائِهَا / وَ عَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلِّمْ / Allahümme salli ala seyyidina Muhammedin tıbbil'kulûbi ve devâiha ve afiyeti'l ebdâni ve şifâiha ve nûri'l ebsârî ve ziyâiha ve âlâ alihi vesahbihi vesellim. / Allah'ın selâmî kalplerin tabibi ve şifası ve

114 Yasin, 36/77

115 Fatır, 35/5

116 İsrâ, 17/105

117 Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Daavât 39. Ayrıca bk. İbni Mâce, Edeb 57

beden afiyeti ve göz nuru Muhammed'in üstüne, ailesine ve ashabına olsun.

(Sayfa 751d)

Kâle Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem " مَنْ تَفَقَّهَ فِي دِينِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ / كَفَاهُ اللَّهُ تَعَالَى مَا أَهَمُّهُ وَرَزَقَهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ / men tefekkahe fi dinillahi azze ve celle kefehullahu Teâlâ me ehemmehu ve razakahu min haysu la yehtesib / Her kim Cenab-ı Hakk'ın dinini öğrenirse, anlarsa dertlerden korur ve hiç beklemediği yerden rızıklandırır."

Sure-i Mu'minin " أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ (115) فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ (116) وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (117) وَقُلْ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ (118) / E fe hasibtum ennema halaknakum abesen ve ennekum ileyna la turceun. Fe tealallahul melikul hakk, la ilahe illa hu, rabbul arşil kerim. Ve men yed'u maallahi ilahen ahare la burhane lehu bihi fe innema hisabuhu inde rabbih, innehu la yuflihul kafirun. Ve kul rabbigfir verham ve ente hayrur rahimin. / Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız? Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. O'ndan başka hiç ilah yoktur. O, şerefli ve yüce Arş'ın Rabbidir. Kim, hakkında hiçbir delili olmadığı halde Allah ile birlikte başka bir ilaha taparsa, onun hesabı ancak Rabbi katındadır. Şüphesiz kâfirler asla kurtuluşa eremezler. De ki: "Rabbim! Bağışla, merhamet et. Çünkü sen merhamet edenlerin en hayırlısı-sın!" 118 İbn Mesud bu ayetleri bir hastanın kulağına okudu ve hasta iyileşti. Bunun üzerine Allah'ın Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) dedi ki: "Kulağına ne okudun?" İbn Mesud ona haber verdi. Allah'ın Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) dedi ki: "Canımı elinde tutan Zat'a yemin ederim ki, eğer yakın sahibi bir adam onu bir dağa okusaydı, o dağ yok olurdu."

(Sayfa 752)**MALATYA VİLAYETİ'NİN TARİHİ**

Tarihi miladî yani Hazreti İsa Aleyhi's-selâmın veladeti, (584) Hz. Peygamber'in Hicretinin Tarihi, Hz. İsa'nın (as) viladetinden bin üç yüz seksen sene evvel Eti hükümdarı Şuppiluliuman elindeydi. Ve bin yüz senesinde Asuri hükümdarı Tiglat Pilasar tarafından tahrip edilmiştir. Doksan sekiz senesinde Romanya hükümdarları eline geçmiştir ki Hazreti İsa aleyhi's-selâmın veladetinden sonra vuku' bulmuştur. Beş yüz yirmi yedi tarihinde Roma kralı Justinyen tarafından şehrin şekli değişilmiş ve tahkim edilmiştir. Hicret-i Nebvî sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinin yüz kırkinci senesinde Gâzi Ahmed almıştır. Dört yüz doksan ikinci senesinde Danışmendlerden Melik Gâzi, dört yüz doksan sekiz senesinde İsmail yedinde idi. Altı yüz elli üç senesinde Türk Moğol ellerine geçmiştir. Yedi yüz on beş tarihinde Kılavun yedinde idi. Yedi yüz elli dört tarihinde Yıldırım Osmânî Karamanoğullarından aldı. Sekiz yüz on altı senesinde Timurlenk eline geçmiştir. Sonra Dulkadiroğulları elinde kalmıştır. Sonra Yavuz Sultan Selim yedine düşmüştür. Bin iki yüz elli beş tarihinde Nizip muharebesinde Mısır hükümdarı addedilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim muharebesinde Hafız Paşa ordusu kışlamak üzere gelmiş, belde Toros dağları eteğinde güzel bağlar ve bahçeleriyle müzeyyen ve derme suyu hâvi ab-ı kevser misilli Ağustos'ta yaz evlerine çekilip Hafız ordusu gittikten sonra ekser ahali yaz evlerinde oturmak âdet edinip nihayet bin üç yüz elli altı tarihinde büyük ve Avrupa'ya meydan okuyan haneler ve caddeler ve fabrikalar vesâir belediye ve hükümet vesâir beş yedi kat ayniyeler (pahada ağır olan şeyler) ile müzeyyendir.

Gece söylenen efsaneye hurafat derler. Hurafe hıkd birisi kabileyi azerden bir şahısla onun içine tasarruf edip her şeyi o halinde müşahade eder ve cevaplar verirmiş. İşte hurafet böyle olur. Zira cin gaybı bilmediğini Kur'ân-ı Kerim bildiriyor.

Vefat eden zevatın vuku'u vefatları musibeti her ne kadar çok şiddetli ve çetindir ama buna çare yoktur. Cenab-ı Hakk Celle celalihu eşref-i halk olan insanı dünyada Allah'ı iktisab etmek için hâlk ve icad buyurmuştur. Mâhalak lieclihi olanın (kendi için yarattığı olan) darü'l bekâ olan ahirete intikalinde bir beis yoktur. Belki bu suretle ancak vefatından sonra başına gelecek ahvali bilmemek bir musibettir. Duanın bereketiyle ahvali kabirde dağlar misali rahmet eder.

(Sayfa 752a)

Hadis-i şerifin tercümesi, meyyitin kabirdeki hâli, boğulmuş derecesinde olan ve münacaat ile imdat talep eden kimse gibidir. Bir peder bir valide

bir kıraatı ve bir dostundan kendisine erişilecek bir duaya daim muntazardır (bekler). O dua eriştiği takdirde kendisine dünya ve mafihadan (dünya ve dünyanın içindekilerden) daha sevgili olur.

Hız. Aışe radiyallahu anhadan rıvayet olan hadis-i Nebevî'ye'de "سَيِّئَةٌ لِّعَنَّتُهُمْ وَلَعْنَتُهُمُ اللَّهُ، الْمُكَذِّبُ بِقَدْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَقَصَائِهِ" / Allah'ın kaderini ve takdirini yalanlayanlar da dahil olmak üzere altı kişiye lanet ettim ve Allah da onlara lanet etti."

Bu kader ve kaza bahsinin tafsilatı; *Nihaye'*de dedi ki, kazadan murad halk, kader ile murad takdirdir. "فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَآوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ" / Böylece onları iki günde yedi gök olarak yarattı."¹¹⁹ Kavli kerimi delildir. Şam'da olan taundan serasker olan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ve halife bulunan Hız. Ömer radiyallahu anhuma Şam'a hücumları zamanında, taun, Konstantin askerinde bulunduğundan, emire'l mü'minin Ömer radiyallahu anh ba'del müşavere ordunun Medine'ye döneceğini Ebu Ubeyde haber alınca, Hız. Ömer radiyallahu anha "أَتَقَرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ؟" / Allah'ın kaderinden mi kaçıyor-sun?" dediğinde "أَفِرُّ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ إِلَى قَدْرِ اللَّهِ تَعَالَى" / Allah'ın kaderinden, Allah'ın takdirine kaçırım." Cevabını verdi. Kaderiyye mezhebi, her abd fiil-i ihtiyarının halikidir, dediği red olunmuştur. Kaza ile kader, biri diğerinden münfek olmaz (ayrılmaz). Mutemesilen (birbirine benzeyen) iki emirdir, diyen ulema vardır. "الْقَدَرُ اسْمٌ لِمَا صَدَرَ مُقَدَّرًا عَنْ فِعْلِ الْقَادِرِ، وَالْقَضَاءُ فِي هَذَا مَعْنَاهُ" / Kader, Kadir olan Allah'ın fiilinden takdir edilmiş olarak ortaya çıkan şeyin adıdır. Kaza ise bu bağlamda yaratma anlamına gelir." Kaza ve kaderin manası, Allah'ın abdi icbar manasına olmayıp belki hayır ve şerri hâlk etmesi Allah'ın ilminin takdimini ihbardır. *Tabakat'*ında imam Şa'ranî, ef'al ve iktisab-ı ibadın (kulların çalışmasının) suduru Allah'tan takdirin manası bu demektir.

// 561 //

Bismillahirrahmanirrahim, *Tabakat'*ında imam Şa'ranî dedi ki, ulûm-i tasavvuf huzuz-i nefis (nefsin hazları) ve ilel-i amelden huluvvunda (amelin hastalıkları olmaksızın) ahkâm-ı şer'iyye ile abdin ameli zübdesidir ki ilm-i Ma'ani ve ilm-i Beyan, ilm-i Nahv'in zübdesi olduğu gibidir. Yani ilm-i Ma'ani ve Beyan mustakil ilim ad edilirse sadıktır. İlm-i Nahv cümlesinden ad edilir. Yine sadıktır. İlm-i Tasavvuf, ilm-i müstakile ad olunursa sadıktır. Ve şeri'at-ı ahkâmının aynıdır da sadıktır. Aynı şeri'atın teferrui olduğunu ulûm-i şer'ide tebahhur (derin araştırma) ve gayeye balığ olan bilir. Mutassavvifin mucmaun aleyhdir ki tasavvufda tasaddura (öğretmeye) sâlih olan zat ancak ulûm-i şer'iatta mütebahhir ve mantuk ve mefhum ve hass ve âmm ve nâsıh ve mensuh ve lügat-ı Ârabî ve mecazat ve istiaratını ve ulûm-i Ârabiyyeyi ve edebiyatının teferruatını bilmek ile olur. Demek her bir sûfi fakih olmak lazımdır. Lakin her bir fakih, sûfi olması

¹¹⁹ Fussilet, 41/12

mukteza değildir. Müdekkikin nazarında ulûm-i ehlullah şer'iattan hariç bir şey olmadığını tasdik etmiştir. Şer'iattan hariç tasavvuf ulûmu nasıl olabilir ki? Şer'iat her lahzada Teâlâ ve tekaddes hazretlerine onların vusulüdür. Mutasavvifinin küllisi ve ahvâlî şer'iattan muktabesdir. Bir Müslüman tarik-i kavm duhul ve onda tebahhurunda onda kuvve-i istinbatı i'ta olunur. Tarikinde vacibat ve mendubat ve muharremat ve mekruhat ve adab ve hilaf-ı evlâ istinbat eder. Nitekim müçtehin-i i'zam mes'ele-i şer'iyi istinbat etmişlerdir. Tarik-i kavm-i mutassavfin kitap ve sünnet ile ve icma' ile müşeyyed ve ahlâk-ı enbiya ve asfiyadır. Sarih âyet-i Kur'ân ve sünnet-i Nebevî alayhisselâtu ve's-selâm ve icma-ı ümmete muhalif olmadıkça mehmud (güzel) olup mezmum (kötü) değildir.

Nihayetü'l kelâm, tasavvuf Müslümanın fehm-i dinidir. “فَمَنْ شَاءَ فَلْيُتْرِكْ / Dileyen yapsın, dileyen bıraksın.” Yani isteyen amel ve dilemeyen terk eder. İlm-i Tasavvuf kitap ve sünnet ile amel ihtiyarında kulub-i evliyada zuhur eden ilimden ibarettir. Kitap ve sünnet ile amel edende esrar ve hakayık inkıdâh eder. Nasıl ki bildiğiyle şer'iat-ı ameli edenlere bilmediği ulûm inkıdâh eder. Musa aleyhi's-selâmın Hz. Hızır'a “هَلْ أَتَيْتَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَ مِنِّي عِلْمًا غَلَيْتَ رُشْدًا” / Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgidir bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?¹²⁰ kelâmı bu kavmin ulûm-ı şerefine kâfidir ve ilm-i hakikat talebi ve ciddiyete a'zam-ı delildir. Nasıl ki ilm-i şer'iata talebi vaciptir. Bir ilmi tahsil lazımdır ki seninle her yere intikal ede. Bu ise ilm-i billah olduğu şüpheden varestedir. Zira âlim ahirette intikalinde senden müfarik eden ulûm, ilm-i tıb, ilm-i hendese ve ulûm-ı riyaza gibilerdir. Âlem-i berzah ve ahirette senden mufarakat etmeyen ulûmün tahsili lazımdır.

Levâkihu'l-envâr fi tabakâti'l-ibrâr'da İmam Şaranî dedi ki, şeyh Ebu'l Hasan eş-Şazilî dedi ki, enbiya ve asfiyasında sünnetullah böyle cereyan etmiştir ki bidayet-i emirlerinde halk musallat olup kulubları gayri Allah'a meyil ettikleri cezası (karşılığı) ve külli ikbal ile meyillerinde ahirette devlet ve nusret onların olur. İmam Şaranî der ki bunun esbabı, zira mürid-i sâlik, halka meyli ve rükunu (gönülden meyil) onda itikadları ile ona hulûs ve seyr-i ilallah müteazzir olur (zor olur). Ona nas, eza ve zemm ve noksan ve bühtan ettiklerinde onlardan nefis nefret edip onların evvelki rükunu avdetinde ona elbette zarar vermez. Rabbisiyle vakti safvet bulup ona ikbal-i sahih olur. Onun gayrısına adem-i iltifatı tahakkuk eder. Sonra seyr-i intihasında irşad-ı halka bidayette mahlukata, halka hilm ve afv ve setr olup ona müracaat ederler. Halkın ezasına tahammül ve haklarında ibadullahtan sudur eden ef'alın cemi'sinde Allah'tan razı olurlar. İbadı beyinde onun kadrini Cenab-ı Allah ref' buyurur ve nurları onunla kâmil ve mirasları tahakkuk eder. Halkın ezası tahammülünde resullere varislerdir. Bununla mertebelerinin tefavütü zahir olur. Zira dinî hasbî üzere (Allah rızası için) müptelâ olur. Kalallahu Teâla “وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا” / Sabredip âyetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman,

onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık.”¹²¹ ve Kalallahu Teâla “وَلَقَدْ كَذَّبْتَ رَسُولٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبْرُوا عَلَىٰ مَا كَذَّبُوا وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَنَا هُمْ” / Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Fakat onlar, yalancılıkla itham edilmelerine ve eziyete uğramalarına rağmen sabrettiler; sonunda yardımımız onlara yetiştii.”¹²² Kümmel (kamil olanlar) iki şühuddan hâli olmaz, ya kalbiyle halkı Hakk ile maan müşahede edip ibadete iltifat etmez yahut halkı abidullah (Allah’ın kulları) müşahede edip onlara ikram, seyirleri içindir. Malumdur ki asar-ı enbiyaya iktifa eden evliya ve ulemadan onlara eza olduğu gibi bunlara da eza olunur.

Veliyyullah hakkında bühtan ve yalan ve iftira olunur ki onların gibi sabredip halka rahmet etmekle tahallukundur. Eğer mahlukat küllisi o veliyi tasdik ederlerse mükezzibinin tekzibi sebebiyle ecr-i sabr, fevt etmiş olur. Eğer küllisi tekzib etmiş olsalar tasdiku’l musaddikin ve asarına iktifa edenlerin

// 562 //

şükürleri fevt etmiş olur. Cenab-ı Teâlâ ve tekaddes hazretleri evliyasına hüsni ihtiyarıyla nâsı iki kısım kılıp mu’tekid (itikad eden) ve musaddik (doğruluğu tasdik edilmiş) ve muntakid ve mükezzib eylemiştir ki tasdik edenler şükür ile tekzib edenlere sabr ile Cenab-ı zül-Celâl ibadet etsinler için ikram buyurmuştur. Çünkü iman iki nisfdır. Bir, nıfsı sabır, diğeri şükürdür. Evliyaullahı bilmek de hicab-ı a’zam ve inkârın hükmünü müşakele ve mumasele şühududur. Bu bir büyük perdedir ki evvelin ve ahirin ekserisini böyle muhafaza ve itibarından hucub-i kibriyasıyla hicab-ı a’zam buyurmuştur. Kavimden kıssa olarak buyuruyor “وَقَالُوا مَالٌ هٰذَا” / Dediler ki: “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarında dolaşıyor.”¹²³ “وَقَالَ الْمَلَأُ مِنَ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِذْنِ اللَّهِ الْآخِرَةَ” / Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz hatırlı kişiler halka şöyle dediler: “Bu da olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden içmektedir.”¹²⁴ “وَقَالُوا أَبَشَرًا مِّنَّا وَاجِدًا نَّتَّبِعُهُ” / Dediler ki: “İçimizden tek başına bir beşere mi uyacağız?”¹²⁵ sadakallahul azim. İtikad-ı vâhid üzere adem-i ittifak külli halkı hikmet-i ilahiye muktezayatındır.

Ebu’l Hasan Şâzelî dedi ki, ilm-i kadim Allah sabki (Allah’ın olayları olmadan önce bilmesi) üzere bu taife hakkında denilecek şey, Allah zül-Celâl Teâlâ ve tekaddes bildiğinden için evvelen şekavet ile kendinden i’raz eden kavmin zül-Kemâl hazretlerine zevce ve veled ve fakr ve mağluliyed (cimri) nisbet etmeleriyle bed’ buyurmuştur. Ne vakit ki küfür ve zındık ve sihr ve cünun ve bunların gayrı akval nâ mûlayim bir veli veya bir siddik

121 Secde, 32/24

122 En’am, 6/34

123 Furkan, 25/7

124 Mu’minun, 23/37

125 Kamer, 54/24

hakkında söylendikte havatîf-i Hakk (Allah tarafından gelen çağrı) eder ki senin hakkında denilen kelâm senin sıfat-ı aslınıdır. Eğer fazl-ı İlahî sana olmayaydı sen görürsün ki benî Âdem senin karındaşlarıdır, bana münâsip olmayanı nisbet ve Cenab-ı Kuds-i İlahide nasıl vâkî' olmuştur?

Denilen bu kelâm ile mütefeyyiz olup münşerih olmadıkta havatîf-i Hakk ona nida eder, sana celâl ve izzetime layık olmayan kavli demeleri ve peygamber ve habibi Muhammed Mustafa vesâir peygamberan ve resul-i kirama layık ve mertebelerine münâsip olmayan sihr ve cünun kelâmlarında sana bununla üsve-i hasene vardır.

Ey birader! Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize Cenab-ı Teâlâ ve tekaddes hazretleri nasıl kavli-i küffardan sadrı zayıp (rahatsız) oldukça “ **فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ** / Ama sen rabbini hamd ile tesbih et, secde edenlerden ol! Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.”¹²⁶ buyurdu, sadakallahul aziz.

Ey veli! Bunda tıbb-ı İlahî ve deva-yı Rabbani resul-i Rabbi'l âlemin iktida sana vaciptir. Ehli inkâr ve iğzar olan ağyarın akvalinden hâsıl ziyk-ı sadrı, bu izale eder. Zira teşbih, kemâline layık olmayandan Cenab-ı Teâlâ ve tekaddes hazretlerini tenzih ve umur-ı selbiyye ile Teâlâ ve tekaddes hazretlerine sena, teşbih ve tahdid gibi nakayıstan nefy etmektir. Tahmid-i cemâl ve celâline layık olan şey ile senaullah bu celâl ve cemâl münkirin ve müstehziin kavlinden hâsıl olan ziyk-ı sadır marazını giderir. Sücud-ı abdin uluv ve rif'at talebinde taharetten kinayedir. Sücudi halinde sıfat-ı uluvdan sacid fena olduğuna mebni sücudunda “Subahane rabbiyel ala ve bihamdihi / Yüce rabbimi her türlü eksiklikten tenzih ederim ve ona hamd ederim.” demek abd için meşruh olmuştur. “ **وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ** / Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.”¹²⁷ âyet-i kerimesinde ubudiyet izhar-ı tezellül ve taleb-i izzden (kıymetten) tebaud (uzaklaşma) mu-raddır. Zâten ve sıfaten fena-yı abde işarettir. Istifa (seçme) ve izz (kıymet) ve dünuvi (yaklaşmaya) mucibdir. “ **وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ** / Secdeye kapan ve Allah'a yaklaş.”¹²⁸ “ **لَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَجِبَهُ فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ صِرْتُ سَمْعَهُ الَّذِي لَا يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا فَلَنْ سَأَلَنِي لَا أُعْطِيَنَّهُ وَلَنْ اسْتَعَاذَنِي لَا أَعِذَنَّهُ** / Kulum bana nafil ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda onu severim. Onu sevdiğim zaman, artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse mutlaka ona veririm, eğer bana sığınırsa onu mutlaka korurum.”

Nevafil, ehli tarik indinde rabbisi şühudu indinde, nefsin şühudunda abdin fenasıdır.

Yakîn ise havuzda ma' istikrarında (su durgunlaştığında) mâi ifna etmektir. Bu ise vehm ve şükuk (şüpheler) ve tereddüdün zevaliyle itminan ve istikrar ve sükunun husulüne işarettir. Şeyh Cüneyd Bağdadî, Şeyh

126 Hicr, 15/98-99

127 Hicr, 15/99

128 Alak, 96/19

Şibli'ye çok kere derdi ki, mahcubin beyinde (perdeli olanların arasında) sırrullahı (Allah'ın sırrını) fâş etme, evliyaullahı nâsın tekzibini sever misiniz ki zındık ve küfür onlara remy edilsin (itham edilsin) ki bu sebep senin onların tekellümü ve fiillerini beyanıdır. İlm-i tevhidde kapıyı bağlayıp anahtarlarını taht-ı virkene bırakıp ka'r-ı beyinde (evin içinde) ancak ilm-i tevhid tekellüm olunur. Cüneyd'in bu nasihatından sonra Şiblî ölünceye kadar ilm-i fıkıh ile tesennüd eder idi.

Muhiddin İbn Arabî buyurdu ki, bu taifenin kelâmından istima' ettiği şeyde kalbiyle tasdiki kâim olmayanla mücaleset etme (birlikte oturma), tasdiksiz mücaleset semm-i kâtildir (öldürücü zehirdir). İmam Yafî *Ravzı'r-Reyahn* nam kitabında dedi ki, vel acabu küllü'l aceb/şaşılacak şeydir ki

// 563 //

o bir kimseye ki keramet-i evliyaı münkirdir, âyât-ı kerime ve ehadis-i sahihat ve asâr-ı meşhurât (meşhur olan asarlar) ve hikayât-ı mütekayyidat (günümüze gelmiş hikayeler) vârid olmuştur ki hasr (sınırlama) ve taadduddan (çoğalmadan) hâriç ve bî hesaptır.

Ma'lum-ı zevil basairdir ki, inkâr-ı keramât birkaç kısma ayrılır. Bazılar mutlaka keramâtı münkirdir. Ehli mücessimeye nisbet olunur. Ve bazılar bu zamanda evvelkilerin keramâtını itirafla ehli zamanın keramâtını tekzib edenlerdir. Şunlar, Ebu'l Hasan Şâzelî dediği gibi benî İsrâîl'e müşabihlerdir. Hz. Musa aleyhi's-selâmı görmeden tasdik edip Hz. Muhammed aleyhi's-selâm, Hz. Musa aleyhi's-selâm a'zam iken gördüklerinde onu tekzib ettiler. Bu ise ancak hased ve adavetten ve şaka'dan (her çeşit günahı işleyenler) içindir.

Bazılar bu zamanda evliyaullah olduğunu tasdik edip ahed-i muayyen (belli bir şahsı) tasdik etmezler. Bunlar ise imdadattan mahrum olurlar. Zira ahed-i muayyene teslim olmayan hiç kimseden intifa' edemez. Her bir veliullah için fitneden hazz-ı vâfir (bol haz) olur. Zira ibtila (musibet) şeref olunca (gelince) ümem-i sâlifede müteferrik olan mihan (sıkıntılar) ve belayı Cenab-ı zül-Celâl Hazretleri bu ümmetin havasında, indinde dereceleri âli olduğuna mebni belaya ve mihan ve şedaidi cem' buyurmuştur. Şeyh Muhiddin İbn Arabî dedi ki, bu kavmin ilmîne vüsulun tariki "el iman ve't-takva"dır. Kalellahu Teâlâ "لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا" / O ülkelerin halkı inansalar ve günahıtan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık."¹²⁹ Yani ulviyat ve süfliyat ve esraru'l ceberut ve envaru'l mülk ve'l melekuta müteallik ulûma onları itla' ederiz. "وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا" / Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa, Allah ona bir

çıkış yolu gösterir ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir.”¹³⁰ Bu rızık ruhani ve cismaniye ayrılmıştır. “وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ / Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor.”¹³¹ “أَيُّ يَعْلَمُكُمْ رَبُّكُمْ مِنَ الْعُلُومِ الْإِلَهِيَّةِ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَهُ بِالْوَسَائِطِ” / Yani Rabbiniz, vasıtalarla bilemeyeceğiniz ilahî ilimlerden size öğretiyor.” Esmâ ve ef’al ve sıfatı câmi’ ve zata delil olan lafza-i celâl olan “Allah” lafza-i şerifine alemlî (isimleri) izafe kılmıştır ki vesâit ile ta’limi olmayan ulûm-i ilâhiyyeden sizin bildiklerinizi talim etsin için Allah’a ittika ediniz.

Abdulahap Şârânî, tasavvuf kitaplarımızda itikad veçhiyle kelâmî evliya-ı i’zamî istima’ edenler güya onların asırlarında bulunup kelâmîlarını işitmiştir. Zira şeyh ile adem-i içtima muhabbet ve sohbetini kâdih (zemedici) değildir. Tahkik biz Resulullah sallallahu aleyhi ve’s-sellem hazretlerini ve sahabe-i kirâm ve tâbi’in-i i’zam ve eimme-i müctehidin-i fihâm hazerâtını severiz. Halbuki onları görmemişiz ve onlara muasır olmamışızdır. Lakin akvallarıyla intifa’ ve ef’allerine iktida etmişizdir. Nasıl ki bu meşhudattır, zira suret-i mu’tekadat hâsıl ve zuhur ettikde eşhasın suretlerini müşahedeye ihtiyaç kalmaz. “*Levakihu’l Envar fî Tabakati’l Ebrar*-Li Şârânî”

Muhammed Mağrib eş-Şazilî dedi ki, indel mevt (ölüm indinde) abdin imanın el iyazu billah selbi (alması) murad oldukça veliullah eza etmeye musallat olur. Şeyh Hasan Tüstürî dedi ki, menamda Resul-i saka-leyn hazretlerini gördüm, bana buyurdu ki, inde’l yevm beş kere “euzu bil-la-hi mine’s-şeytanırracim” ve beş kere “bismillahirrahmanırrahim” “اللَّهُمَّ” / BHC’î ARNİ WJH’î MCHM’î HALLA WMA’LA / Allah’ım! Muhammed’in hakkı için, bana Muhammed’in (s.a.v.) yüzünü hem şimdi hem de ahirette göster.” Bunu dediğinde sana gelir ve senden elbette tehallûf etmem. Yine dedi ki, Resulullah sallallahu aleyhi ve’s-selleme gördüm, beni terk etme, buyurdu. Bırakmam, tâ ki Kevser’e varıp içinceye kadar. Zira sen sure-i Kevser’i okur ve bana salavat okursun. Sevab-ı salavatı sana hibe eyledim. Sevab-ı Kevser’i sençün ifa eyledim. Sonra buyurdu, “estağfirullah el âzim ellezi lâ ilahe illa hu el hayyi’l kayyum ve etubu ileyh ve es eluhu et tevbet ve’l mağfîret innehu huve tevvabu’-rahim” bırakma. Dedi ki, ben 1000 kere salavat-ı şerife okurdum, virdi ikmal için isti’cal (acele) ettiğimde buyurdu ki, “inne’l acelete mine’l şeytan” bilmez misin tertil üzere, afdal-i veçhi üzeredir. Ahsen olan salat-ı tam ile bed’ ve onunla hitam etmektir. Salavat-ı tam; “Allahümme salli âla seyyidina Muhammed ve âla âli seyyidina Muhammed kema salleyte âla seyyidina İbrahim ve âla âli seyyidina İbrahim ve bârik âla seyyidina Muhammed ve âla âli seyyidina Muhammed kema bârekte âla seyyidina İbrahim ve âla âli seyyidina İbrahim fil âlemin inneke hamidun mecid, esselâmu âleyke eyyühen nebi ve rahmetullahu ve berâkatuhu.” Yine dedi ki, rüyet-i Resulullah’tan men’ olundum. Sonra yine bir defa gördüm, ya Resulullah! Benim günahım nedir? Buyurdu ki,

130 Talak, 65/2-3

131 Bakara, 2/282

sen bizim rüyetimize ehil değilsin, sen esrarımıza nâsi muttali' ediyorsun. Sebebi, ahababımızdan birine rüyalarından söylemiş idim.

Hasan Basrî tabiin efdalidir. İnde ehli Basra vâlidî (babası) ehli miyaseden olup esir olunarak ensar-ı kiram kölelerinden idi. Hasan Basrî'ye biri dedi ki, ya Ebu Sa'id, benim kalbimin kasveti ilacı, buyurdu ki, mecalis-i zikre kârib ol!

// 725 //

Bismillahirrahmanirrahim, şeytan cinden bir nev'dir. Ateşten halk olunmuştur. *خَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ* / Kale ene hayrun minh, halakteni min narin ve halaktehu min tin / "Ben ondan hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." dedi.¹³²

Şeytanın bütün emeli benî âdemi iğfâl edip (kandırıp) isyana sevk etmektir. Husumuna (düşmanlarına) hasr-ı nefis etmiştir. *قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ قَالَ فِيمَا أُغْوِيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ* / İblîs, "Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver" dedi. Allah, "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin" buyurdu. İblîs dedi ki: "Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım."¹³³

Yol kesici eşkiya gibi kutta'î tarik (eşkiya), herkesin gittiği yol üzerine oturup işleyeceği emri hayra ve ibadetine mâni olacağını açıktan beyan etti. Herkesin isti'datına göre bir bela ile müptelâ kılmak için uğraşır, *ثُمَّ لَا يَنْبَغُ لَهُمْ مِّنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ* / Summe le atiyennehum min beyni eydihim ve min halfihim ve an eymanihim ve an şemailihim ve la tecidu ekserehum şakirin / "Sonra, ant olsun ki onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükrediciler olarak bulamayacaksın."¹³⁴

Bazı insanın iman yolunu keser ve küfre sevk eder. Ve bazı kimse-nin imanına hâlel getirip, i'tikâdını bozmaz ise ibadet yolunu kesip günaha sevk ve fisk ve fücra tezyin eder. Haram tarafını tatlı, helali acı ve haramı mübaha teşvik eder. Şeytan insanın önünden gelir, ahrete şekk verir. Çürümüş toprağa karışmış kemik bir daha insan olmaz, buna inanan insan ahmaktır (der). Ve arka taraftan gelir, bütün emelini dünyaya hasredip ahireti unutmasını tavsiye eder. Ve sağ taraftan gelir, dinde şüphe verir. Enbiyanın ve şerî'atlarının esası yoktur, der. Ve sol taraftan gelir, bütün günahları tezyin eder. *فَرَيَنَّ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمْ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* / fe zeyyene lehumuş şeytanu a'malehum fe huve veliyyuhumul yevme ve lehum azabun elim / Şeytan, onlara yaptıklarını süslü gösterdi. Şeytan, o

¹³² Sad, 38/76

¹³³ A'râf, 7/14-15-16

¹³⁴ A'râf, 7/17

gün de bugün de onların velisidir. Onlar için acı veren bir azap vardır.”¹³⁵ Şu günahı işle sonra tövbe edersin, tövbesi makbuldür. Ve türlü türlü iş-falât tezyin eder. Ancak buna cevap, tövbeye güvenip günah işlemek, zehri yiyip beni helâk etmez, der. Belki panzehir elime geçer demeyiniz, hâlbuki muhaldir.

Şeytanı insana musallat kılmaktaki hikmet, itaat edenlerle isyan edenlerin beynini tefrik etmek ve âbidlerin ibadetlerinin sevabı çok olmaktadır. Bütün ma'deniyâtın ateşle çarpışıp uğraşmadıkça ve ateşle tortu sâfi-sinden ayrılmadıkça sâfi ma'den hâlini iktisab edemediği gibi insanlar da ateşten hâlk olunan şeytanla çarpışmadıkça iyisi kötüsünden ayrılmaz. Binaenaleyh şeytan insana musallat kılınmıştır ki şeytana mukavemetle hakiki bir insan şeytana ittiba'yla nur-ı imandan uzaklaşan fâsıkların beynini tefrik için musallat kılınmıştır.

“إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ” / innehu yerâkum huve ve kabîluhu min hayşu lâ teravnehum / Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.”¹³⁶ Onların gözlerinde bizi görecek cevher hâlk buyurup bizim gözümüzde o cevheri hâlk buyurmamıştır. Bizim görmediğimiz birçok hakikatler vardır. Mesela elektrik, suda böyle bir kuvvetin vücudunu ispat etmekte, bu kuvvet nedir, mahiyeti neden ibarettir, o kuvvet suyun hangi eczası içindedir, henüz kuvvet-i beşer bunu bugüne kadar ta'yin edememiştir. Bizim idrakimiz gayet kısa olduğundan onların da şeytanın vücudu nass-ı Kur'ân ile sabit olduğundan vücudunu inkâr etmek diyânet-i İslâmiyye'de küfürdür. Zira cenab-ı Hakk Kur'ân'da müteaddid beyan buyurmuştur.

Oturduğumuz odanın arkasında birçok dağlar ve ağaçlar ve ovalar vesâir mevcudât vardır. Fakat odanın duvarı bizim kuvve-i basarımızın görmesine mani' olur. İşte bunun gibi şeytan mevcudattan bir mevcuttur. Fakat kuvve-i basarımızın görmesine mani' perde bulunup bizim görmemize mani' olup görememizden şeytanın olmaması lazım gelmez elbette. وَإِمَّا يَنْزَغُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / Ve imma yenzeganneke mineş şeytani nezugun festeiz billah, innehu huves semiul alim / Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah'a sığın. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹³⁷

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا ۚ إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ / İnneş şeytane lekum aduvvun fettehızuhu aduvva, innema yed'u hizbehu li yekunu min ashabis seir / Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.”¹³⁸

¹³⁵ Nahl, 16/63

¹³⁶ A'râf, 7/27

¹³⁷ Fussilet, 41/36

¹³⁸ Fatır, 35/6

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ تَزَكُّهُمْ فِي الْغَىِّ ثُمَّ لَا يُفْصِرُونَ / Innellezinetekav iza messehum taifun mineş şeytani tezekkeru fe izahum mubsirun ve ihvanuhum yemuddunehum fil gayyi summe la yuksirun / Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar. Şeytanlara kardeş olanlara gelince, şeytanlar onları azgınlığın içine çekerler, sonra da bundan hiç geri durmazlar.”¹³⁹

Şeytanın şerrinden bir derece emin olmak şer'i şerife temessükle (yapışmakla) ittika' (sakinmek) olduğumuzdur. Günahtan korkmayan kim-seler şeytanın kardeşleridir. Kardeşlerini dalâlete çeker götürür ve günah-larını tezyin eder ve işlemekte kusur etmez.

// 726 //

Kelamullah, kadim olduğuna şüphe yoktur. Âlem-i yakînde olaca-ğına cenâb-ı Teâlâ ve tekaddes hazretleri ezelde âlim idi. Âlemi icadında, müstakbelde icadına, âlemi mâzide âlem-i hâdis olacağına inkılâb etti. Öyle olunca ilm-i ilahinin hâdis olması lazım gelmez. Yine bir bürhan daha, tahkik cenâb-ı Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin ezelde, yakında kâfir olac-klarını(n) haberi haber olmuş olur. Küfürleri bulundukta bu haber onlar-dan tahkik kâfir olduklarının haberdur. Allah'ın haberinin hudus olması la-zım gelmez. Bir bürhan daha: لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ / leted hulunne'l-Mescide'l-haram (Mescid-i Haram'a mutlaka gireceksiniz)¹⁴⁰, mescide duhullerinde, haber-i evvel tağayyür etmeksizin elbette o haber, onlar muhakkak Mescid-i Haram'a duhulüne, inkılâb etti.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَلْأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ / Innellezine keferu sevaun aleyhim e enzertehum em lem tunzirhum la yu'minun / Küfre sap-lananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inan-mazlar.”¹⁴¹ Bu had küfür zikri gayet sa'b ve güçtür. Zira Hz. Muhammed salallahu aleyhi ve's-sellem efendimizden nakil olunan şeyler, bi'z-zarur getirdiği şeylerdir. Bu naklin sıhhatini bilmek **zaruri** ya **istidlâli** ya **haber-i vâhiddir**. Ama zaruri kısmı Resul aleyhi's-selâmın getirdiği bi'z-zaruri bili-nen şeydir. Bunun küllisinde peygamberi tasdik ederse **mümindir**. Etme-diği takdirde ya cemi'sini veya bazısını tasdik ve bazısını tekzibde kâfirdir. Zira bi'z-zarur mec'i bihi (zaruriyatı diniyye) bilinen şeyde Resul'ü âdem-i tasdik (Resülü tasdik etmemek) küfürdür. Mesela vücud-ı Sâni'i (yaratıcı-nın varlığı) veya âlim ve kâdir ve muhtar veya vâhid olması veya nekâis (eksikler) ve afâtdan münezze olmasını inkâr veya Muhammed aleyhi's-selâtu ve's-selâmın nübüvvetini veya Kur'ân'ı Kerim'in sıhhatini veya Din-

¹³⁹ A'râf, 7/201-202

¹⁴⁰ Fetih, 48/27

¹⁴¹ Bakara, 2/6

i Muhammed'den olması bi'z-zarur sâlât ve zekât ve oruç ve haccın vücubunu, faiz ve işretin (içki) haram olmasını bi'z-zarur böyle şerâyi'i inkâr ederse kâfir olur.

İstidlâlî ise delil ile bilinen şey demektir. Mahiyet-i imandan olmadıklarından küfrü icap etmez. Bu ümmetten birine küfür (isnad edilmez) ve erbâb-ı te'vil tekfir edilmez. Mesela zatullah mer'i (görünmesi) ve gayrı mer'i (görünmemesi) olması vesâir buna mümasil Mu'tezile taifesiyle oluşan mesâilin bazısında rivâyet-i ahâd ile ancak bilinen şeyde tevakkufî küfür (tekfir etmemek) ve iman zâhiren mümkün değildir. **Sual olunursa ki** şedd-i zünnar (kuşak bağlamak) ve ehli zimmet (kitap ehli) alâmet ve nişanı emsali küfürdür denir. Bu şey ise fima ulima bi'z-zaruri mec'ih (zaruri olarak gelen şeyleri) terk-i tasdik-i er-Resul aleyhi's-selâmın gayrıdır. **Cevabında**, tasdik ve âdem-i tasdik, emr-i bâtinî olup halkın ona ittilâi mefkuddur (gayr-ı mevcut).

Âdet-i şeria'ttandır, tahkik bunun emsali umurda nefsi mana (aynı mana) üzerine hüküm etmemek belki alamât ve mevsikât-ı zâhire kılıp o mezann-ı zâhire (zahir zanna) ahkâm-ı şer'iyye medar olur. Ehli küfür alâmeti lebs (giyinmek) bu babdandır. Zira zâhir olan Resul aleyhi's-selâmı tasdik eden bunun emsalini ve efâlini götürmez (kaldırmaz). Giydiği vakitte yani lûbs-i ğıyar (kemer kuşanmak) ve şedd-i zünnar âdem-i tasdik (tasdik etmediğine) delâlet ederse şüphe yok ki şer'i ahkâmı tekri' eder (çiğnemiş olur). Kendi nefsinde olsun (olursa) küfür değildir.

Mu'tezile'den Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (öl. 1044) dedi ki "İlim ma'luma tabi'dir." Abddan vâki olan şeyi, mesela farz ancak imanı farz etsin, bilirsin ki ezelde Allah için hâsıl olan ancak imanî ilimdir. Ne vakit imandan bedel abddan vâki küfrü farz etsin

// 727 //

bilirsin ki imandan bedel ezelde hâsıl olan küfri ilimdir. Bu ise farz ilmi, ilm-i ahirden bedeldir. Bu ise ilmi tağyir (değiştirmek) değildir.

Mu'tezile'den Ebu Ali (öl. 916) ve Ebu Haşim (öl. 933) ve Kadı Abdulcabbar (öl. 1025) tarafı ise hilaf-ı ma'lumullah (Allah'ın bildiği şeyin zıddı) vâki olur dersin ilmi cehle munkalib olur. Munkalib olmaz dersin hata olur iki kavilden imsak (geri durmak) vacip olur dediler. Bu iki cevap üzere cumhur-ı Mu'tezile'nin cevabıdır. Ve itimat etmişlerdir.

Üç talâk ile talâkın vukuunda zevc-i ahar olunmaksızın erkek rücu'u olmadığı şeri'at-ı Ahmediyyedendir. Ve zevc-i aher de (diğer eş de) tatlik etmek şartıyla tezvicinde inde's-Şafî âdem-i cevazı ve âdem-i nikâhına zahib olmuştur. Zira nikâh, meçhul müddettir. Bu meselenin aslı ibtida Temime bint Abdurrahman Kurazi hakkında varid olmuştur. **فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ** / Fe-in tallekahâ felâ tehillu lehu min ba'du hattâ tenkiha zevcen ğayrahu / Eğer erkek karısını (üçüncü defa)

boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz”¹⁴² âyet-i kerimesinin nüzulüdür. Ve Temime’yi Rufae bin Vehb b. Atik el Kurazî üç talâk ile tatlik etti. Müddetinden sonra Abdurrahman b. Zübeyr el Kurazî tezvic etti. Bu kadın Peygamber-i zîşan efendimize gelip “Ben ibn-u emmim (amcaoğlu) Rufae’nin nikâhında idim. Tatlik etti. İdde-timden sonra Abdurrahman beni aldı. Hediyetü’s-sevb (elbise artığı/ikti-darsız) gibi onu buldum. Yani zifaf ve duhule âdem-i iktidarını beyan edince ve İbn-u emmime (amcaoğluma tekrar) müracaat eder miyim” diye istifta ettiğinde (fetva sorduğunda) Resul aleyhi’s-selâm tebessüm buyu-rup “Rufae’ye müracaat etmek mi (dönmek mi) murad ediyorsun? Bu ol-maz. Tâ ki onun useylesini o da senin useyleni tatmadıkça (beraber olma-dıkça)” buyurdu. Useyle, bal sıfatına denir. Yani cima’ duhul ile olan lezzeti bala teşbih olmuş olur. Her ikisi lezzeti beyandır. Yoksa hiçbir lezzete mü-şabih değildir. Bir zaman mürurundan sonra gelip hilaf-ı hakikati beyan “Beni mess (dokundu) etti” dedi ise sahib-i şeri’at sallallahu aleyhi ve’s-sellem onu tekzib buyurup “Evvela yalan dedin elbette sonrası tasdik edil-mez.” Ahirini teşrif-i Nebevî’den sonra Hz. Ebubekir’e müracaat ettiyse de red cevap alıp hilafet-i Ömer radiyallahumaya müracaatında “Eğer Rufae’ye müracaat edersen seni recm ederim” diye red buyurdu.

Ahkâm-ı şerâyiden biri de hal’dır (azletme). Mal mukabilinde mer’iyi tatliktir (eşini boşamaktır). فَإِنْ جُفْتُمْ أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ / fe-in hiftum ellâ yukîmâ hudûdallâhi felâ cunâha ‘aleyhimâ fîmâftedet bihi / Eğer onlar Allah’ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur.”¹⁴³ Âyet-i kerimesiyle tasrih buyurulmuştur. Ab-dullah b. Evfe kızı Cemile ile zevci Sâbit b. Kays b. Şemmâs (öl. 633) hak-kında vârid olmuştur. Ebu Davud (öl. 889), yoksa kadın Hafsa bint Sehl el-Ensârî idi diyor. Sabit, Cemile’yi ziyade severdi. Cemile ise ziyade istikrah ederdi. Cemile, Peygamber-i Zîşan efendimize gelip, bizi tefrik buyur, dedi. (Cemile) , muhakkak ben çadırın tarafını (ucunu) kaldırdığımda kavim ile gelen Sabit, boyu kısa ve yüzü kabih ve ziyade siyah gördüğümde İslâm olduktan sonra küfre dönmekten korkuyorum, diyerek; Sabit hazır oldukta (geldiğinde) hikâyeyi dinledi ve ne dersin sualine, cevabında, kendine ver-diği bahçeyi reddetmesini emir buyur, dedi. Sabit bunu deyince Sahib-i şe-riât “Ne dersin Cemile?” “Evet, bahçeyi red ve daha ziyade vereyim” dedi-ğinde, Sabit’e “Verdiğini al, sebilini bırak!” diye emr-i Nebevi şeref sudur buyurulmuştur. Din-i İslâm’da evvel-i hal’ bu vakadır.

// 728 //

Âdeme üç nesne lazımdır ki necât-ı ebedi müyesser ola: **ilim** ve **amel** ve **ihlas**. İlim iki kısımdır. Maksud-ı ilimdir ki ilm-i Fıkıh ona tekeffül

142 Bakara, 2/230

143 Bakara, 2/229

eylemiştir. İkcisinden maksud mücerred i'tikâd ve yakîndir ki İlm-i Kelâm'dır. Fırka-yı Nâciye olan ehli sünnet ve'l-cemâat Fırka-ya Nâciye'nin rey-i sâibleri (doğru görüş) üzere zikr yaftedir ki bu büzurgevârane itibar hüsn-i necat değildir ki sermed (sürekli) muhalefet hatardır (tehlikelidir). Ve bu suhen (söz) keşf-i sahîh ile ve ilham-ı sarîh ile de peyveste-i yakîn olmuştur. Tehallüfe (uygunsuzluk) ihtimali yoktur. Tashih-i akâid (akâidi düzeltmek) ve ityan-ı a'mâl-i sâliha (salih amel işlemek) âlem-i kudse (kutsi âleme) tayaran (uçmak) için iki cenahdır ve a'mâl-i şeriât ve ahval-i hakikattan maksud **tezkiye-i nefis** ve **tasfiye-i kalbdir**.

Dünya'da şeytan Hakk subahane afvını bahane-saz olup mürtekib-i maâsi eder. Sağırenin (küçük günah) ısrarı kebireye resan eder (ulaşır). Ve kebirenin ısrarı küfrü muktezidir. Bize lazım olan mukteza-yı kitap ve sünnet üzere akâidin tashihidir ki ulema-yı ehli-sünnet, o akâidi kitap ve sünnetten ahz ve istinbat eylemişler. **Sâniyen** helal ve haramdan ve farz ve vacipten ahkâm-ı şer'iye'yi bilmek lazımdır. **Sâlisen** bu ilmin mukteza-sıyla amel lazımdır. **Râbian** tarik-i tasfiye ve tezkiye ki sufiye-yi kirama mahsustur. Pes tâ ki tashih-i akâid olmaya. Ahkâm-ı şer'iyye ile amel faide-mend değildir. Ve tâ ki bu ikiden her biri mütehakkik (doğruluğu meydana çıkan) olmaya. A'mel nâfi değildir. Ve tâ ki bu üçten her biri müyesser olmaya. Tezkiye ve tasfiyenin husulü muhaldir.

Tasdik hakikatının alâmeti ityan-ı ahkâm-ı şer'iyyede yürsün (kolaylığın) sübutudur. Yani amâl ve efâl-i şer'iyyenin icrası sühuletle husul-pezir olursa tasdikte sahib-i hakikat olmuş olur.

Kaza ikidir: kaza-yı muallak ve kaza-yı mübrem (kaçınılmaz olan). Kaza-yı muallakta tebdil ve tağyir (değiştirme, bozma) var. Kaza-yı mübremde tebdil ve tağyire mecal yoktur. **يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْثِتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ** / Yemhullahu ma yeşau ve yusbit, ve indehu ummul kitab / Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.¹⁴⁴ Kaza-yı muallakı beyandır. **مَا يَبْدُلُ الْقَوْلَ لَدَيَّ** / Ma yubeddelul kavlu ledeyye / Benim katımda söz değiştirilmez.¹⁴⁵ Kaza-yı mübremini beyandır.

Bazı evkadta ulûm-i ilhamiyede hatanın esbabı nefsi'l-emmarede kâzib olan mukaddemat-ı mülhemden (kalbe doğmuş) bazısı ulûm-i ilhamiye ile bir çeşitle amihte (karışık) olur ki sahib-i ilham onun temyizine kâdir olmayıp belki mecmuunu ulûm-i ilhamiye zanneder. Pes bazı eczasında vâki olan hata sebebiyle nâcâr mecmuunda hata vâki olur.

Bil-cümle kat'î (kesin) olup i'timada şayân olan kitap ve sünnettir. Vahy-i kat'î ile sabit olmuştur. Ve nüzul-i melek ile mükarrar (sabit) ve te'yid olunmuştur. Ve icma-yı ulemâ ve içtihad-ı müçtehidin bu iki asla râci'dir (döner).

144 Rad, 13/39

145 Kaf, 50/29

// 729 //

Bu dört aslın mâverası gerek sufiyenin ulûm ve maârifî ve gerek ilham ve keşifleri eğer bu usul-i şer'îyeye muvafakat ederse makbul ve eğer muhalif olursa makbul değildir. Sufiye yoluna girmekten maksat imanın hakikatı olan şeri sabitelere yakîn ile inanılması ve şer'î hükümleri eda ederken kolaylık hâsıl olmasıdır. Yoksa ondan gayrı başka bir şey değildir.

Server-i âlem sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimizin uygulaması iki türlüdür. Biri ibadet diğeri örf ve âdet üzeredir. Bir uygulama ki ibadet yoluyla ola, onun hilafında bid'atler münkerdir ve men'inde mübalağa olunur (yasaklanır). Zira dinde zikr-i cehri ihdası gibi men dilir. Her ne kadar zevk ve şevk verici olsa da bir amel ki örf ve âdet üzere mebnidir, onun hilafına bid'at-ı münker denilmez. Din ve millete taalluk etmediğinden şal, pantolon, gömlek vesâir elbise gibi bir biladın örfü bazı bilad örfüne ve aynı şekilde bir belde insanının gelenekleri diğeri belde insanının gelenekleriyle farklılık gösterir.

Şarkı dinlemek ve dans ortamlarından men' olunur.

İbn Ebi Hecele el-Hanefî'den (öl. 1375) rivayet, defn olunduktan sonra üç kere ölü üzerine “ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِجَاهِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَتُرَابِهِ الطَّاهِرِ / Allahümme inni eselüke bi cahi nebiyyike Muhammed nebiyyü'r-rahmet ve turabihi't-tahirin ve ma dammehu en la tu-azzebe haza meyyit / Allah'ım rahmet peygamberi olan peygamberin Muhammed ve onun tahir toprağı ve içindekiler adına senden bu ölüye azap etmemeni istiyorum” okursa nârdan azat olur.

Hız. Ömer radiyallahu anı gece ile tesadüf eyledi, koca kadın yünü diderken bu kelâmı söylüyordu, Ömer radiyallahu anı ağlıyordu:

عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَٰةُ الْأَبْرَارِ
صَلَّى عَلَيْهِ الطَّيِّبُونَ الْأَخْيَارُ
قَدْ كُنْتَ قَوَّامًا بَكَاءَ بِالْأَسْحَارِ
يَا لَيْتَ شِعْرِي وَالْمَنَآيَا أَطْوَارُ
هَلْ تَجْمَعُنِي وَحَبِيبِي الدَّارُ

*Alâ Muhammedin salâtu'l-ebrari,
Salle aleyhi't-tayyibune'l-ahyaru,
Kad kunte kavvâmen bekkâen bi'l-eshâri,
Ya leyte şî'riy ve'l-menâya atvâru,*

Hel tecmeûni ve habibi'd-dâru

Muhammed'e ebrârın salâtı olsun, Ona iyi ve seçkin kimseler salât etsin. Sen seher vakitlerinde ağlayan, kalkıp namaz kılan biriydin.

Ölümün hallerinin nice olduğunu keşke bilseydim. Acaba burası sevgilimle beni bir araya getirir mi?

Hız. Ömer radiyallahu anh avratın kapısına gelip selâm verdikten sonra “Ya emetallah! (Ey Allah’ın kulu!) kelâmını iade et! (Bir daha söyle!)” dediğinde, o da tekrar edince ağlamayı ziyade edip “Ömer’i unutma!” dediğinde “Ve Ömer feğfirlehu ya Gaffar! (Ömeri de affet ya Gaffar’)” dedi. Ve **Habibi**’den murad Peygamberi Zîşan sallallahu aleyhi’s-selâm efendimizdir.

Sure-i Bakara da usul ve edille (deliller) ve ahkâm ve tafsil üzeredir. 1000 emir ve 1000 nehy ve 1000 hüküm ve 1000 haber ve bazıları dediler ki, 500 hüküm ve 15 mesel ve 360 âyet er-rahmet ve’r-recâ ve’l-azab vardır. لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ / la reybe fih, huden lil muttekin / Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. 146 Kitabullahın vasfıdır.

Cenâb-ı Teâlâ ve tekaddes hazretleri bazı eşyayı (şeyleri) mazar-rata muaddi (zarara götürmeye) sebep kılar ve takdir buyurur. Nasıl ki semm-i tenâvül yani ağı (zehir alması) helâke müeddidir (helake götürür, ölüme sebep olur). Binaenaleyh sonra rahmet ve rafet (esirgeme) o sebebe mübaşeretten ibadına (kullarına) nehy buyurmuştur. Bir adam haram olduğunu tezekkür ile ve nehy olduğunu bilerek mübaşeret ederse elbette muahaza olunur (hesap sorulur). Zira irtikab-ı haramı bilerek işlemek ağıyu bilerek yemek gibi elbette helâk ve muahaza olunur. Ama cehlen (bilmeden) bilmeyerek ma’siyet ederse ve ağıyu bilmeyerek tenâvülünde helâk lâhik (sonra) olursa da muahaza olunmaz, vallahu âlem ve ahkem (Allah daha iyi bilir).

// 730 //

İlim ma'luma tabidir kelâmının manası, o ma'lum ne hâl üzere ise ilmullah ona o vecihle taalluk eylemiştir. İmam-ı Âzâm (öl. 767) rahimehullah *Fıkh-ı Ekber*’inde “لَا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ شَيْءٌ إِلَّا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ وَعِلْمِهِ / lâ yekunu fi’d-dünya velâ fi’l-ahireti şeyun illâ bimeşiyetihi ve ilmihi ve kadâihi ve kaderihi ve kitabehu fi’l-levhi’l-mahfuzi lakin kitabehu bi’l-vasfi lâ bi’l-hükmi / Dünyada ve ahirette hiçbir şey Allah’ın iradesi, ilmi, hükmü ve kaderi olmadan olmaz ve Levh-i Mahfuz’da yazılmıştır, ama onu hüküm olarak değil, sadece vasfı olarak yazmıştır ” diye tafsil eylemiştir. Yani Levhi Mahfuz’da hüküm tariki ile olmayıp vasfı tariki ile yazmıştır.

Ma'lum-i zevil besâirdir ki (basiret sahiplerinin malumudur ki) ilim, hikmet ve mantıkda mâhiyet-i eşya, ilm-i akâidde hakâyık-ı eşya, ilm-i tasavvufda ‘ayân-ı sâbite, her üçünün manası birdir. Cenâb-ı Hâllak-ı âlem ezelde cümle-i eşyayı şöyle bildi ki, falan kulum falan vakitte falan

şeyi ihtiyarıyla işleyicidir. Ve ben Âzîmü's-şan onu hâlk edeceğim ve falan kulum da falan vakitte falan şeyi ihtiyarıyla terk edecektir ve hâlk buyurmayacağım. Bu usul üzere icmâlen o vasf tarikiyle hükme **kazâ** tesmiye olduğundan bu kazâ, kazinin sıfatıdır. O sınıf abdi o fiilin tahsiline bi'l-fiil cibr eylemez. Mesela ilm-i hıyatat (terzilik ilmi) ve ilm-i ticaret gibi. Abd o fiilde muhayyerdır ve müstati'dir (yapabilir). Mukdî (kaza eden) abdin sıfatı olduğundan sevap ve ikâb mukdînin üzerine terettüb eder. Zira irade-i cüz'îye ki abdin hatırına gelen şeydir, hayrı mûcib ise işlemeye ikdâm (teşebbüs) etmek ve şerri mûcib ise terkine ikdâm-ı tam etmek abdin üzerine elzemdir.

Binaenaleyh azim ve terk beyninde bir fiil olup “وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ” / Vallahu halakakum ve ma ta'melun / Oysa Allah sizi de yaptığınız şeyleri de yaratmıştır”¹⁴⁷ âyet-i kerimesinde “mâ” lafzının hayra ve şerre umum ve şümulü olmakla hayrın ve şerrin hâlıkı Hakk Teâlâ hazretleri olup ancak “وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ” / ve la yerda li ibadihil küfr / şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir. Ama kullarının inkâr etmesine razı olmaz.”¹⁴⁸ hayra rıza ve şerre rızası olmadığı ve kavî-i fiilinde muhayyer ve müstati' olduğu tahakkuk eder. “فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ” / fa'alün limâ yürîd / Dilediğini yapar”¹⁴⁹ “وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلَمًا لِّلْعِبَادِ” / ve mallahu yuridu zulmen lil ibad / Allah, kullarına asla zulmetmek istemez.”¹⁵⁰ Hâlık-ı Teâlâ celle sultanehu abdde irade-i cüzîye hâlk buyurup fiil terkinde abdi muhayyer ve peygâmberrân-ı izâm ve kitab-ı Furkân irsâl buyurup hayır ve şer ve tarik-i müstakim ve hayatını yerli yerince birer birer beyan buyurup tafsil etmiştir.

“ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ” / ud'uni estecib lekum / Bana dua edin, duanıza cevap vereyim.”¹⁵¹

“إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ” / innel hasenati yuzhibnes seyyiat / Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.”¹⁵² Ne kadar mufasssaldır.

“يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْثِبُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ” / Yemhullahu ma yeşau ve yusbit ve indehu ummul kitab / Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O'nun yanındadır.”¹⁵³ Âyet-i kerimesinde Levh-i Mahfuz'da tebeddüle işarettir.

Bir şeyin icmâlen vasf tarikiyle hükme **kazâ** denildiği gibi badehu tafsilen vakit ve zamaniyla şeyen fe şeyen (yavaş yavaş) âlem-i hâlk ve şehadette zuhur etmesine **kader** tesmiye olunmuştur.

Muhyiddin Arabî (öl. 1240) kaddessallahu esrârehul aziz, sahib-i *Kâmus* Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî (öl. 1415), Bikâî (öl. 1480) ve gayrılarının

147 Saffat 37/96

148 Zümer 39/7

149 Büruc, 85/16

150 Gafir 40/31

151 Gafir, 40/60

152 Hud, 11/114

153 Râd, 13/39

Muhyiddin'e tânlarını reddeden imam Süyutî (öl. 1505)'nin *Tenbihü'l-ğabî bi Tebrieti İbn Arabî* kitabını sahib-i *Kâmus* delil getiriyor.

“قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ” / Kul yeteveffakum melekul mevti ellezi vukkile bikum sümme ila rabbikum turceun / De ki: "Sizin için görevlendirilen ölüm meleği canınızı alacak sonra rabbinize döndürüleceksiniz"¹⁵⁴ Ya Resulallah! Bu benî âdem hakkındadır. Cin ve enâm (sığır, deve) ve vuhuş (vahşiler) ve tayr (kuş) hakkında mevtin zikri nerededir, dediklerinde “كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ” / Kullu nefsin zaikatul mevti / Her can ölümü tadacaktır.”¹⁵⁵

// 731 //

şeref nüzul etti.

Sin (Sual), huri ve gılman cennette nüfus-i mahlûkadır. Mevti zâik değildir (Huri ve gılman gibi cennette yaşayan mahlûklar ölümü tadacaklar mı?)

Cim (Cevap), küllü lafzî şumûl ve ihatayı iktiza etmez (geneli kaşteden her söz her şeyi kapsamaz). Süleyman aleyhi's-selâm için “وَأَوْتَيْنَاهُ كُلَّ شَيْءٍ / ve utiyet min külli şey'in / her şeyden ona verildi”¹⁵⁶ şeref sudur buyurulmuş. Hâlbuki mülk-i Süleyman'a külli şey'in (her şey) verilmemiştir. Binaenaleyh âmm (genel), mahsusdan (özel) olmuş olur.

“الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَنَكْبِتُ لَهُمُ عَذَابَ الْإِيمِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَاطَبْتُ أَعْمَالَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَّاصِرِينَ” / Allâh'ın ayetlerini inkâr edenler, peygamberleri haksız yere öldürenler, insanlardan adaleti emredenleri öldürenler var ya, onları elem dolu bir azap ile müjdele. Onlar, amelleri, dünyada da ahirette de boşa gitmiş kimselerdir. Onların hiç yardımcıları da yoktur.”¹⁵⁷ Kırk üç enbiyayı, neharın evvelinde (gündüzün erken saatlerinde) bir saatte katledip o günün âhîrinde de yüz on iki ulemâ katledenler benî İsrâîl'in ahvali böyle idi. Enbiyaları (nebiler) vahiy ile olur idiler (yani onlara müstakil bir şeriat, müstakil bir kitap gelmez). Kitap ancak Tevrat ahkâmını mültezimler idi (ancak Tevrat ahkâmına göre hareket ederlerdi).

Kur'ân-ı azimüşşân yedi harf üzere inzâlî ve kırâatı seb'a ve 'aşe-renin ma'nası / فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ / O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.¹⁵⁸ Bu yedi harfin ma'nası tahfif (hafifletme) ve teshil (kolaylaştırma) hasr-ı kasr (sınırlamak, kısıtlamak) olunmasıdır (hafifletmek ve kolaylaştırmak için bu yedi harfe sığdırıldı). Bazılar (bazen) suret-i tilâvet ve kelimenin kırâatında idğam (iki harfi birbirine katmak), izhâr, tefhim (harfi

154 Secde 32/11

155 Ankebut, 29/57

156 Neml, 48/23

157 Âl-i İmran 3/21-22

158 Müzzemmil, 73/20

kalın okumak), terkîk, med, kasr, imâle; bazıları (bazen) meâni yedi olmasındır, vâd ve vâid, muhkem, müteşabih, helâl, haram, kısas, emsâl, emir, nehy.

Asıl-ı kelim, Peygamber-i Zîşan sallallahu aleyhi ve's-sellem buyurdu ki "Cibril bir harf üzere okuttu. Müracaat ettiğimde ziyade eyledi. Ben ziyade istediğimde ziyade eyledi. Hatta yediye vardım." Buharî (öl. 870) ve Müslüm (öl. 875) rivâyet etmişlerdir. Müslim, Übey b. Kâ'b kurradan (öl. 654) rivâyeten, "Mescidde oturmuş idim. Bir racûl dahil ve namaz kıldıkda kırâatını münkir oldum sonra biri de dahil oldu. Evvelkinin gayrı üzere kırâat etti. Onu da inkâr ettim. Namazları bittikten sonra cemân huzur-ı Resulullah'a gittik. Dedim ki, bunlar okudular ben inkâr ettim. İkisine emir buyurdu, okudular. Onların şanını beğendi. Bana nefsimde tezkib geldikde bu vesâves, sallallahu aleyhi ve's-sellem beni böyle görünce sadırma vurdu şoldem zâil oldu."

Ömer ve Hişâm b. Hakîm b. Hizam (öl. 636) namazda sure-i Furkân'ı kırâat ettiğinde Ömer, Resulullah'dan kırâat ettiğinin gayrı çok harfleri okudukda namazı bitirince Ömer bu kırâatı sual ettiğinde "Bana Resulullah böyle okuttu" dediğinde "Yalan söyledin!" diyerek "Resulullah bana bunun gayrını okuttu" söyledi. Hişâm'ın ridasını (kıyafetini) çekerek götürdü. Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem efendimize bu hâli söyledi. Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem "Hişâm oku!" buyurdu. Hişâm okudu. Resulullah "Böylecesine inzâl buyuruldu. Ya Ömer sen oku benden okuduğun gibi!" O da okudukda "Böyle inzâl olunmuştur. Bu Kur'ân yedi harf üzere inzâl buyurulmuştur. "فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ / Artık, Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."¹⁵⁹ buyurdu.

Arap (Arap kavimleri), muhtelifu'l-lügat (çeşitli lehçeler) olduğundan külli insan (her insan), lügatine muvafık olanı okusun. Kureyş'in, Hevâzin, Huzeyl, Yemenî derler. Bazılar Ma'd vesaîr kabail (diğer kabileler) derler. Ve bazıları kelimenin şeklinde abâde't tağut ve tel'âb ve terta' esfâruna ve biazabin beîsin gibi kırâattır demişlerdir. Sahabe-i kirâm radiyallahu anhum Sahib-i şeriât'tan istimâ' ettikleri üzere zabt edip Hz. Osman ve cemâat mushâfı isbat etmişlerdir.

Müslim (öl. 875), Ebu Saîd el-Hudrî'den (öl. 693) rivâyet, muhakkağ Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem buyurmuştur ki "مَنْ قَالَ: رَبِّهِ / Kim Allah'ı Rabbi, İslâm'ı dini ve Muhammed'i peygamber olarak kabul ederse; ona cennet vacip olur, diye buyurunca Ebu Saîd bundan taaccüb ederek "Ya Resulallah! Bana tekrar buyur." Ebu Saîd üzerine tekrar buyurdu.

*Sahihin'*de Ebû Hüreyre' (öl. 678) den rivâyet, kâle Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem, Allah buyurur ki, dudaklarında taharruk (dudaklarıyla hareket eder) beni zikir ettikçe Allah zû'l-celâl, ben kulum ileyim.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî' (öl. 662) ne rivâyeten, kâle Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem "مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ رَبَّهُ كَمَثَلِ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ" / meselüllezi yezkuru rabbehu vellezi lem yezkur kemeseli'l-hayyi ve'l-meyyit / Allah'ı zikir edenler diri gibidir, zikir etmeyenler ölü gibidir."

Müslim, Ebu Hureyre rivâyetinde "Kâle Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem, سَبَقَ الْمُفَرِّدُونَ، قَالُوا: وَمَا الْمُفَرِّدُونَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الذَّاكِرُونَ اللَّهَ كَثِيرًا / Müferridûn (Tek başına ibadet edenler) kazandılar. Dediler ki: Ey Allah'ın Resulü, müferridûn kimlerdir? Allah'ın Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardır."

Ehadis-i Nebevîyyenin ahkâmı vücut ve mendub ve terğib için olur. Vesâir aksamı muhaddis beyinde meşhurdur.

Peygamberler Tarihi Fihristi: Doğruluk ve Saadet Asrında Vuku' Bulan Olaylara Dair

Âlemin babası Hz. Âdem Peygamber'in Yaratılışı Hakkında Bilim Teknikle Dindar İnsanların Peygamber Kabul Ettikleri Peygamberler.....1

İsa (as) ve Havariyyun, Roma Devletinin Bölünmesi ve Arabistan Teşkilâtı.....2

Hz. Peygamber'in Doğum Tarihi ve Hz. Hatice'yle (ra) Evlenmesi ve Peygamber Çocuklarının İsimleri, Doğumunda Meydana Gelen Havânkulâde Olaylar: Eyvân-ı Kisra Sarsılması Vesâir Alâmetleri, Fars'ın Kadı-yı Kudatı Mubedan'dan Görülen Nuşîrevân'ın Rüyasının Tabiri, Satih Kâhine Abdulmesih Adında Alim-i Nasranî Gönderilmesi.....3

Sahib-i Şerî'at (s) 7-8 Yaşında Yağmur Duasıyla Nüzulü ve Kaht-ı Gâlânının Zevâli.....5

12 Yaşında Ebu Talib'le Ticaret Kasdında Ma'ruf Bâhira'yla Karşılaşması, **Yirmi Yaşında** Gözüne Bazı Melekler Görünmesi, Hz. Hatice (ra) Tarafından Şam Ticareti Kasdıyla Nasrî Rahible Karşılaşması, 35 Yaşında Mekke-i Mükerrerme Beytullah'ın Tamirinde Olan Tartışmayı Ref' ve Hacerü'l Esved'in Vaz'ı, 37 Yaşında "Ya Muhammed!" Diye Nidâ Olunması ve Kus b. Saide'nin Meşhur Hutbesini Bizzat Dinlediği ve Şemâil-i Nebevî (s) 40 Yaşında Nübüvveti ve 43 Yaşında Büyük Risaletle Müşerref ve İlk İman Edenlerin Mübarek İsimleri 6

5. Sene-i Nebevî den Müşriklerin İşkencesinden Ehl-i İslâm'ın Habeş'e Hicretleri ve Benî Haşim ile Ülfetin Kesilmesi, 10. Senesinde Ebu Talib'in irtihâli ve Benî Sakif kabilesi Davetinde Mahzun Olmasından Batn-ı Nahl Mevkiinde Tâife-i Cinni Daveti.....7

Medine-i Münevvere'de Benî Neccâr Şubesinde ve Hazrec Kabilesinden Sonra Ensâr-ı Kirâm Adını Alanların Hac'da İman Edenlerin İsimleri, 12. **Senesinde** Medine Ahalisinden İman Edenlerin İsimleri ve Medine'de İslâmiyyet'in neşri için Talim-i Dine Musab İbn Umeyr'in Gitmesi.....8

13. Senesinde Medine Ahalisinden Mekke'ye Gelenlerle Hicret Kelâmı Konuşulduğu ve Ashab-ı Kiramın Habeş'e Hicret, Sonra Medine'ye Hicretleri ve Avâli Denilen Köylerde Sâkin Olup Peygamber-i Zîşan Efendimiz de Hicrete Emr-i Rabbanî'ye Muntazır Olduğu ve Bu Hicretten Kureyş kabilesinin Şam Ticaretlerine İleride Nihayet Derecede Zarar Olacağı Tefekkürlerini Dâr-ı Nedve Denilen Kusay b. Killâb'ın Evinde Toplanıp Nihayet Katli Muhammed'i (s) kararlaştıkları ve Şeytan-ı Lainin Kararı, Bu Kararı İcraya Teşebbüsleri, Cebrail'in (as) ihbarıyla "Lâ tahzen inallehe meane / Üzülmeye, Allah bizimledir"¹⁶⁰ Medh u Senasına Layık Bulunan Mağara Arkadaşı Hz. Ebubekir'le hicret-i Nebevî (s) Vuku'u Vaka-yı Muharebat ve Sulh-ı Hudeybiye ve Hayber Muharebeleri.....10

Halid b. Velid'in ve Amr b. Âs İslâm'la Müşerref Olması ve Aşere-i Mübeşşere İsimleri Ashab-ı Kiram'ın Görevleri ve Amr b. Âs'ın Resul (s)'den Suâli12

Hicretin 8. Senesi Mekke-i Mükerrermenin Fethinin Sebepleri ve Fethi, Önce Erkeklerin Biatı Sonra kadınların Biatı Meselesiyle Cîğir Yinen Hind'in Konuşması Hikâyesi.....13

Hicretin 9. Senesi Yürek Yakan Tebük Vakası, **Hicretin 10. Senesi** Veda' Haccı ve Evvelce İslâm Olup Sonra Memleketlerine Döndüklerinde Adamlar İrtidad ile Peygamberlik İddia Edenlerin Çirkin İsimleri, Resulullah'ın Hizmetlilerinin Mübarek Adları, Ceza Hukuku İcra Edenler ve Namaz Vakitlerini Bildirmeye Görevli Müezzinlerin İsimleri ve Hz. Bilal'in (ra) Biyografisi ve Hz. Peygamber'den Sonra Şam'a Hicretinde İki Cihan Serveri'nin İrâdesiyle Medine-i Münevvere'yi ve Kabr-i Sa'adete Yüz Sürerek ve Hasaneyn (ra) İsrarıyla

¹⁶⁰ Tevbe, 9/40

Vakt-i Saadette Okuduğu Ezan Yerinde “Allahu Ekber” Dediğinde Resulullah Sağ Zannedilerek Medine Halkının Tamamı Figan Ederek Ağladığı Görülünce Ezanı Bitiremeden Mâtem ve Hüzne İştirak Ettiğinin Yürek Burkan Hikayesi.....14

Muhallem b. Cessame'nin Garip Hikâyesi ve Peygamberlik İddia Edenlerin Hepsinin Kabileleriyle Mahv u Telef Olmaları.....15

18. Hicri Yılda Kıtık ve Kuraklık, Hz. Ömer'in Hilafetinde Hz. Abbas'ı (r) Beraber Alarak Onun Hürmetine Yağmur Yağdığı ve Veba Hadis-i Şerifinin Sudurunun Sebepleri.....16

Hz. Osman (ra) Hilâfetinde Sudur Eden Yürek Sızlatan Durumlar..... 17

Hülâgü, Cengiz, Haccac ve Timurlenk Tahrib-i Büldân, Katliam Hikâyeleriyle Sâdi Şirâzî'nin Külliyyatı Arasında Abbasî'nin Son Halifesi Musta'sim'la Birlikte Ulema, Suleha, Evlad u İyaliyle Vahşice Tatarlar Tarafından Katli, Farsça Mersiyesi ve Tercümesi.....19

İnsanı zevk yorar, Rahat usandırır, İş eğlendirir

Doğruluk ve Saadet Asrında Vuku' Bulan Olaylar

// 732 //

Bismillahirrahmanirrahim ve minallahi't-tevfik ve'l-hidayeh (başarı ve hidayet Allah'tandır)

İdris, ismi Ahnuh'tur (İbranicede İdris peygamberin adı Ahnuh'tur). Kalem ile evvel-i hat (ilk yazı yazan) ve elbise diken ve silâh ittihâz eden (yapan) ve ilm-i hıyata (terzilik ilmini icat) edendir. Ondandır evvel hayvan derisi gerilir idi.

Ulemâ-yı Fennin arzin ne suretle teşkil ettiğine dair malumatı berveçhi âti tafsil etmişlerdir ki Küret-i Arz ibtidâ Güneş'ten ayrılmış, gaz halinde ve ağır bir cevher olup Güneş'in etrafında ve kendi mihveri üzerinde, soğuk bir boşlukta fııldak gibi dönmesinden soğuyup katılaşmaya başladı. Soğudukça üzerinde bulunan su buharları, bulutları sulanıp çukurlara dolarak denizler husule geldi.

Arz üzerinde eser-i hayat bahsi ise zamanımızda milyonlarca sene ve asır evvel olup o zamanda Arz'da hayat olup, bunu canlı mahlûkat ve nebatatın beslenmesine salih kalmak için bazı tebeddülât iktizâ ediyordu. Nihayet eser-i hayat zuhur etti. Hayvanları beslemek için evvel nebatat yaratıldı. Ve ilk def'a cüsseli yılan, kertenkele gibi âzaları basit hayvanlar vücuda geldi. Ve git gide Arz'ın sathında tebeddülât vuku' buldukça cinsler değişmeye ve yeni yeni cinsler görünmeye başladı. Eskiler ya cümlesi fevt olup veya tebdil-i hâl eyler idi. Bu cihetle zamanımızdaki hayvanata ben-

zediler. Bu hususun isbatı da taş ocaklarının yanları, sarp dağların meyil-leri, sahil kayalarının böğürleri muayene edilir ise sath-ı Arz'ın, renkçe, tabiatça birbirine benzemez. Birçok tabakalar teşkil ettiği görülür. En alt katındaki granit denilen kızıl kayalar tabakasıdır ki burada hayvanat ve nebatattan eser bulunmaz.

Bundan malum olur ki orada eser-i hayat henüz yok imiş. Bundan sonra kum ve kil tabakaları gelir. Burada bugün mevcut olan hayvanlardan pek ziyade farklı katılmış ve taş kesilmiş ağaçlar ve taş kesilmiş (fosilleşmiş) hayvanlar görülür. Demek olur ki hayat bu devirde başlamış ise sath-ı Arz malum olan sebeplerden dolayı tebeddülâta uğradıkça, devirler değiştikçe hayvanat dünyasında yeni devirler şerâit-i hayatiyesine alışmak üzere değişiyor yahut mahvolup yerlerine diğerleri kâim oluyor idi. Yani yeni devirde taze taze hayvanat meydana gelmekle şimdiki hâli aldı.

Şimdiki devir eski devirlerin temadisidir (devamı). Bu hâl hiss olun-caya kadar sabavetten (çocukluktan) şebabete (gençliğe) sinn-i kemâle (olgunluğa), şeyhuhata (ihtiyarlılığa) intikal eden hayat-ı insaniyeye benzer bu tafsilat-ı nazariye hilkat-i Arz'ın (Dünyanın yaratılışının) cihet-i fen-niyesidir (teknik boyutu). Allahu âlem ve ahkem (En iyi bilen ve en doğru yapan Allah'tır).

Cenab-ı Hakk celle 'azâmetihu âlemleri yarattık(tan) sonra yani nice asırlar mürurundan sonra benî Âdem'in hâlikini bilmek için lihikmetin (bir amaç için) Hz. Âdem aleyhi's-selâm(ı) kuru balçıktan hâlk, akıl ve idra-kın mebhut (hayrette) ve mutahayyer (şakınlıkta) kaldığı bu suret-i 'aci-bede cesed-i Âdem Muharrem ayının üçüncü Cuma'da cesed-i Âdem'e nefh-i ruh oldu. Bir rivayette bu hâl cennette ve ekser rivâyetin cennette girmezden evvel Hz. Havva vâlidemiz Âdem aleyhi's-selâmın kaburga yani iki kemiğinden hâlk buyuruldu. Cennette bir rivayette çıktıktan sonra ev-latlarına peygamber olmak üzere mebus olmuştur. Ve her şeyin ve mev-cudatın isimleri ve zatlari ve hasaisi (keyfiyet) ve ilim ve sanayi ve elanın (o andaki hazır olan her şeyin) suret-i istima' talim buyurulmuştur.

Evlat-ı Âdem çoğalıp oğulları Hâbil ve Kâbil beyninde olunan mü-nazaa ve alacakları bir kız sebebine Âdem aleyhi's-selâmın hikmete razı ve kâtil olmayan Kâbil, Hâbil'i şehit ederek firar ile evladları çoğalıp fesad ve şekavete (kötülük, bela) saydıklarından (yaptıklarından) Hz. Şît aleyhi's-selâm Âdem evlatlarının en güzeli ve umum evlad-ı Âdem ikiz olarak te-vellüdlerinde ancak Şît yalnız ferd olarak doğduğundan ahlâk-ı hasene ma-likin, Âdem aleyhi's-selâmın vefatından yerine vekil ve halife ta'yin, ba-dehu nübüvvetle şeref-yab ve Kâbil evlatlarını te'dibe (eğitmeye) memur olmuştur.

Badehu İdris aleyhi's-selâm yeryüzünde her taraf ve canibe mün-teşir (dağılmış) olan evlad-ı Kâbil'i ahlâk-ı zemime ve kabihelerinden vaz-geçmek için ba's olunup ahkâmı mübeyyin otuz sahife inzâl buyurularak onunla amel etmekliğe memur buyurulmuştur. Badehu baba-yı sâni Hz.

Nuh aleyhi's-selâm irsâl buyurulmuştur ki Dicle nehri havalisinde evlad-ı Âdem çoğalıp ahlâk-ı hamideden tecerrüd, ahlâk-ı zemimeyi câmi olarak kıl çadır tahtında iskân edilir ve ma'âsinin envâ'ını işler ve böyle bîmane (amaçsız) ömür geçirirken ma'bud-i bil-hak Teâlâ ve tekaddes hazretlerine Nuh aleyhi's-selâm davet edince itaat yerine ezâ ve cefa-ı sıft (tam bir eziyet ve işkence) ederek dokuz yüz bu kadar sene din-i Hakk'a davetten ancak seksen bu kadar kişi kabul-ü iman etmiş ve istihza ederek kendisin bayıltıncaya kadar darb olunur, canından kat' ümidi ile ser-i hâk (toz toprak) üzerine bırakıp giderlerdi. Bir nesil mahvolunca yerine diğer kâim ve onlardan fâcir (kâfir) doğurur idiler. Leyl u nehâr da'avât-ı nebeviyye oldukça firar ve ondan kaçıp kendi evlatlarına olan nesâyihleri de "Bu adam sihirbazdır, olmaya ki babalarınızın tuttuğu din u âyinden sizleri korkarız ki döndürür" diye biri şebabet-i ömrüne vardıkda (gençlik yaşına ulaştığında) oğlunun elinden tutup Hz. Nuh'u göstererek "Bu cazûya (büyücü) inanma" diye tarif ederlerdi.

// 733 //

Nuh aleyhi's-selâmın kavmi için duası kabul buyuruldu. Kırdan uzak bir mahalde gemisini yaptı. Ve bittikde tufan-ı âzim zuhur etti. Hz. Nuh müminler ile gemiye bindi ve her hayvan nev'inden birer çift aldı. Tufan her tarafı kapladı. Su dağları aştı. Yeryüzündeki insanlar ve hayvanlar telef oldu. Oğlu Yâm gark oldu. Gemi Cudi dağı üzerine oturdu. Gemi-dekinden gayrıları mahv olduktan sonra nâs (insanlar) Hz. Nuh'un üç oğlundan türedi. Arap ve Fars ve Rum'un babası **Sâm** ve Sudan halkının babası **Hâm** ve kabâil-i Türk'ün babası **Yafes**'tir.

Tufandan sonra Yemen diyarında putlara tapan Hadramut civarında Ahkaf denilen yerde Âd kavmi zuhur etti. **Hud** aleyhi's-selâm onlara irsâl (edildi). Az kimse iman edip şiddetli rüzgâr ile kavmi helâk oldu.

Âd kavminden sonra Şam ile Hicaz arasında Hicr denilen mahalde Semud kavmi zuhur (etti). Dağları delip taşları oydu. Salih aleyhi's-selâm onlara irsâl (buyuruldu). Az kimse iman edip gökten bir sayhada cümlesi helâk (oldu). Hz. Salih ile ona iman edenler Mekke'ye varıp orada ibadet ile meşgul oldular.

Nuh aleyhi's-selâmın evladı ibtida Irak diyarında sâkin olmuş ve Fırat nehrine karib mahalde Bâbil şehrini yapmışlardır. Sonra içlerinden bir tâife ayrılıp Dicle kenarına şimdi Musul dediğimiz şehrin karşı yakasında Ninova şehrini bina etmişler.

Bâbil ahalisinden yıldızlara tapar **Sâbüye** dini zuhur etmiş, hz. İbrahim aleyhi's-selâm onlara irsâl buyurulmuş(tur). Tevhide davetle itti-baen namaz kılanlardan başka melik-i Bâbil olan Nemrud onu ateşe attı. Allah sakladı onu yakmadı. Bazıları bu mucizeye inanıp gayrıları hâli üzere kaldılar. Hz. İbrahim müminler ile ma'en evvel Şam'a badehu Mısır'a sonra Kenan ilinde eğlendi.

Hız. İbrahim'in karındaşı oğlu **Lût** aleyhi's-selâm onunla Bâbil diyarından Şam yakınına geçmişti. Sodom nahiyesine meb'us oldu. Sözü nü dinlemediler ve âmel-i kabihlerinden vazgeçmediler. Başlarına taş yağdı ve hem zelzele ile köylerinin altı üstüne döndü.

Hız. İbrahim aleyhi's-selâmın **İsmail** ve **İshak** oğulları peygamber olup, **İsmail** Yemen kabâiline ve Amalika'ya meb'us olup o vakit Amalika kabileleri ceziretül'l-Arab'ın Şam diyarında sâkin idiler. **İshak** aleyhi's-selâm babasının yerine geçti. Oğlu **Yakup** aleyhi's-selâmdır. Onun yerine Kenan ilinde kaldı. Bادهو **Yusuf** aleyhi's-selâm Mısır'ı buldu. Yakup aleyhi's-selâm kavuştu. İshak aleyhi's-selâmın oğlu olan Ays'ın evladından **Eyyûb** aleyhi's-selâm zuhur etti. Huran'a mebus oldu. Bişir (Zülkifl) namında oğlu kendisinden sonra yerine geçip peygamber oldu.

Medyen ve Eyke ahalisine **Şuayb** aleyhi's-selâm, tatlı dil ve güzel müessir (tesirli) nesâyih ile meb'us olmuş, tesiri görülmedikde ashab-ı Eyke üzerine bir şiddetli sıcak musallat olup yedi gün müstemir oldu (yedi gün sürdü). Bütün bütün ırmakları kapadı sonra üzerlerine bir buluttan ateş yağıp helâk oldular. Ve ehli Medyen de bir sayha ile telef oldu.

Hız. Yusuf aleyhi's-selâmdan sonra Mısır'da bazı evlatları olan benî İsrâil çoğaldı. Ve Yakup ve Yusuf aleyhime's-selâm şeriâtı üzere 'amel ettiler. Mısır'ın kadim yerlisi olan kıpti kavmi yıldızlar ve putlara taparlardı. Mısır melikleri yani firavunlar benî İsrâil'i kendilerine reâya edip kullandılar. Lavi neslinden Hız. **Musa** ve **Harun** aleyhime's-selâm firavunlara gönderildi. Nihayet Musa aleyhi's-selâm onları denizde gark etti. Ve benî İsrâil ile ma'en Kenan diyarına âzim oldu. Yolda Amalika'dan bir kavmin yurduna uğradılar ki öküz suretine tapıyorlar idi. Benî İsrâil'de onların Allah'ı gibi, bize de bir ilah tedarik et, dediler. O vakit diyar-ı Kenan'da en büyük şehirler Eriha ve Nablus ve Kudüs olduğundan hemen uğurlarına gelen Eriha beldesine doğru gitti. Fakat buralarda o vakit Amalika taifesinden bir takım cebabira (dev insanlar) olduğundan benî İsrâil bunlarla muharebe edemez diye geri çekildiklerinde Musa aleyhi's-selâmın bedduasına müstahak oldular. Ve Tih sahrasına düştüler. Ve kırk sene orada men (tatlı) ve selva (kuş eti) ile nimetlendiler, onlardan usanıp Mısır'ın soğan ve bakla gibi hububat ve sebze ye alıştıklarından Hız. Musa artık canı sıkılıp "Haydi gidiniz! Alıştığınız şeyler orada vardır" diye red ile cevap verdi.

Hız. **İsa** aleyhi's-selâm gelinceye kadar benî İsrâil peygamberleri Tevrat-ı şerif ile âmel ederler. Musa aleyh's-selâm ile Harun aleyhi's-selâm vefat edip Musa aleyhi's-selâm yerine Yuşa' aleyhi's-selâm geçip, Musa aleyhi's-selâmın vefatından üç gün sonra benî İsrâil'i alıp çıktı ve Eriha üzerine yürüdü. Ond an benî İsrâil'i hâkimler idare etti. Nihayet Şamuel aleyhi's-selâm hâkim olup on bir sene benî İsrâil umur-ı nebî tedbir etti (idare etti). Ve Tâlut'u intihab ile (seçerek) Amalika'dan üç elhan üzere muharebeye başlandı.

Hız. Yakup oğlu Yehuda'nın neslinden hız. Davud Câlut'u katletti. Eşmuell aleyhi's-selâmın vefatından sonra **Davud** aleyhi's-selâma peygamberlik geldi. Ve benî İsrâil'i esbatı (dedeleri) onun hâkiminde oldu. On iki yaşında iken hız. Süleyman aleyhi's-selâma peygamberlik gelip babası Davud aleyhi's-selâm yerine peygamber oldu.

Enbiya-yı benî İsrâil'den **Yunus** aleyhi's-selâm Ninevâ (Ninova) ehâlisini da'vete meb'us olup onlar dinlerini ve tabai'lerin (huylarını) terk etmediklerinden Allah tarafından azab gelecek ve kırk güne kadar Ninevâ şehri yere batacak diye korkuttu ve yine kulak asan olmadığından hiddetle Dicle kenarına indi ve bir dolmuş gemiye bindi. Ve balık karnına misafir oldu. Sonra dışarıya çıkarıldı ve tarif buyurduğu gün ortalığı azap 'alametleri bürüdü. Gökyüzü kararmış ve Ninevâ şehri bir kara duman kaplamış, ahali korkup Yunus'u aramışlar bulamamışlar, tevbe şayesi olan hariç, şehre toplanmışlar. Allah'a yalvarmışlar, tövbeleri kabul buyurulmuş, azap ref' olmuş, hız. Yunus dönüp Ninevâ'ya gitti, ahali ona tabi' olup ibadet ettiler.

// 734 //

Zekeriyya ve **Yahya** aleyhime's-selâm iseler Süleyman aleyhi's-selâmın neslinden Beyt'ül Makdis'de Tevrat yazan ve kurban kesen reisi idi. Cenâb-ı Hakk ona nübüvvet verdi. Hız. Yahya ve hız. İsa aleyhime's-selâm da nübüvvetle şeref-râz oldular. Hız. Yahya altı ay evvel olup sonra **İsa** aleyhi's-selâm olmuştur. İsa aleyhi's-selâmı Meryem validemiz amcası Yusuf Neccâr ile Mısır'a gidip on iki sene kaldıktan sonra diyâr-ı Kudüs'e gelip Nasira karyesinde hız. İsa aleyhi's-selâm otuz yaşına girinceye dek orada sâkin olup yerini (yaşadığı yer) şer'inle (kendi şeriâtıyla) meb'us oldukda Hız. Yahya aleyhi's-selâm onun şeriatına tabi' oldu.

O esnada benî İsrâil üzerine reis olan kimse karındaşının kızını almak ve şeriât-ı mihr üzere akd-i nikâhı Hız. Yahya'ya teklif eyledikde şeriât-ı İsa aleyhi's-selâm o hükmü nesh buyurduğuna mebni, Yahya imtina' edince kız ve anası gücenip reis de Yahya'yı onların hatırına binaen boğazlattı. Hız. İsa aleyhi's-selâm bir ölüyü diriltti ve anadan doğma körlerin gözünü açtı, su üzerinde yürüdü. Bu yolda çok mucizeler sair peygamber-i zişan hazeratı gibi gösterdiyse de ancak on iki kişi iman edip **Havâriyyun** adı verilmiştir. Yahudiler O'nu öldürmeye koştular ancak üç sene peygamberliğe muvaffak oldu. İncil-i Şerif O'na nâzil olduysa da düşman yedine düşüp zâyî' olmuş, Havâriyyun her tarafa kaçıp uzak yerlerde Hız. İsa aleyhi's-selâmın nesâyihî ve bazı hatırlarında kalan İncil-i Şerif ayetlerini öteberiye beyan eder idiler. Binaenaleyh müteaddid tevârih kaynaklar Havâriyyun ve ondan sonra şakirdlerine isnat olunur ve birbirine asla uymaz. Ve muhalif bir takım evsaf ve ahval-i İsa aleyhi's-selâmı açıklayan şeylerden ibarettir. O vakit dünya küfür ile doluydu. Din-i İsa'yı alenen icra

olamayıp üç yüz seneden ziyade mektum (gizli) tutulup İsevîler yer altlarında, mağara ve mahzen gibi yerlerde gizlice ibadet ederlerdi. Duyulup tutulanlar cevri u cefa ve işkence ve öldürürlerdi.

Üç yüz on sene sonra Rum imparatoru Konstantin alenen icrasına kendi menfaatine mebni ruhsat vermiştir. Vaktiyle şeriât-ı İsevîyyenin usûl ve fûru'u güzelce zapt olunamadığından iş piskoposlar ellerine düşüp bir takım garaz ile ihtilaf çoğaldı. Rum devleti ikiye bölündü. Biri şark imparatorluğu, İstanbul şehri payitaht olup, ikincisi garp imparatorluğu olup payitahtı Rum şehri idi. Binaenaleyh mezhepçe de ikiye ayrıldılar. Bir takımı Rum papaya yani piskoposuna tabi' oldular. Bunlara **Katolik** denildi. Ve bir takımı İstanbul patriğine tabi' oldular. Bunlara **Ortodoks** denildi. Sonra birbirine mugayir (zıt) birçok mezhepler zuhur etti. Ve din-i Nasarâ bütün bütün vaz'-ı asliyesinden çıktı. Müşriklere mahsus olan şeylerden be-gayet içtinab ederlerken sonraları Nasarâ mabedlerine tasvir asıldı ve kiliseler bayağı müşriklerin mabedlerine benzedi. Sâir milletler ise küfür ve şirk üzere idiler. Hayli vakit peygamber de gelmedi. Bir uzun zaman fetret oldu. Bütün dünya dalalette kaldı. Romalılar bütün Avrupa kıtasına, sonra Anadolu ve diyar-ı Mısır ve Irak alıp zabt ettiler ise de ahlâkça sefahet (rezillik) fık ve fücür ile me'luf olan o çirkin ahlâkı da o yerlere beraber götürdüler. Ancak Arapları bulaştıramadılar. Fakat Araplar da bütün bütün bedeviyyet halinde bulunarak kendilerini cehalete kapılmış kimi Nasarâ ve kimisi Yahudiliğe meyil olup bir takımı da tırnak kesmek ve gusûl etmek ve sünnet olmak gibi hz. İbrahim ve İsmail aleyhime's-selâmın şeriatlarından kalma ahkâm ile 'amel etmekte oldukları halde bir takımı da putperest idiler. Ve beher sene mevsim-i Hac'da kabâil-i Araptan çok kimseler Mekke'ye gelip Ka'be-yi Mukerreme'yi ziyaret ederlerken Beytullahi'l-Haram'da putlar durup bir taraftan dâhi onlara perestiş olunurdu.

Elhasıl o asırlarda dünya pek karanlık ve karışık bir hale gelmiş ve ıslahi bir peygamber zuhuruna mevkuf (tevkif edilen) kalmış idi. Hatemü'l-enbiya ahir zamanda diyar-ı Arap'ta evlad-ı İsmâil'den geleceği kütüb-i semaviyyede münderiç idi. O vakit hikmetçe onun Arap'tan zuhur etmesi muktezası hikmet ve maslahat idi. Zira Araplar o vakit dünyaya yayılmış fenalıklara bulaşmayıp ve Rumların çirkin âdetlerine alışmayıp Ceziretü'l-Arap'ta bedeviyyet sayesinde fitrat-ı asliyeleri üzere kalmışlar idi. Ma'a-zâlik ulûm ve sanayi'den bî behre (mahrum) iseler de içlerinde fesahât ve belagât merakı ziyadeleşmiş ve birçok şuâra ve gayet fâsih ve belîğ udebâ ve hutebâ yetişmiş idi. Onunla tefâhür (iftihar etmek) ve mübâhât (övünmek) eylerlerdi. Hatta Mekke civarında Sûk-i Ukâz (Ukâz pazarı) nâm mecliste her yıl Zilkâde ayında büyük panayır kurulup, her taraftan oraya şuâra ve belagât toplanıp güzel şiirler ve güzide hitabeler okunur, söz meydana varışlar olur, bâş (birinci) olanlar afezin alır ve şiiri Kâbe duvarına asılır idi ki **Muallakât-ı Seb'a** denilirdi. Birincisi İmrîü'l-Kays'ın kasidesi idi. En yukarıya asılmış ve biset-i Muhammediyyeye kadar öylece kalmış idi. Zaman-ı cahiliyyette böylesine ehemmiyet vermeleri ve Arap lisanının mertebe-i kemâle gelmesi ise dikkat olacak ve ibret alacak bir mes'ele-i

mühimme olup Allah tarafından bu lisan üzere bir kitap nâzil olacağına işaret idi. Ve ebu'l-enbiyâ Hz. İbrahim aleyhi's-selâmın oğlu Hz. İsmail aleyhi's-selâma dua edip duası hedef-i icabete musaddıkla (kabul edilme-siyle) evlad-ı İsmail'den bir büyük millet zuhur edeceğini tebşir eylemiş ol-duğu Tevrat-ı şerifde mezkûrdur. Hz. İsmail'in evlad ve ahfâdı çoğaldı ve Ceziretü'l-Arap'ın her tarafına dağıldı. İçlerinden benî Adnan ve Adnaniler denilen benî Mudar onlar içinden Kureyş kabilesi sâirlerinden muhtar oldu. Kureyşliler içinde benî Hâşim kolu cümlesinden ziyade fazl ve şeref ve meziyet buldu.

// 735 //

Milâd-ı Hz. İsa alâ nebiyyina ve aleyhi's-selâmdan beş yüz altmış dokuzuncu senesinde, Muharrem ayında Fil Vak'ası'ndan elli bu kadar gün sonra, rebîü'l-evvelin on ikinci Pazar ertesi gecesi sabaha doğru henüz tan-yeri ağardığı vakit, şehir-i Rum'dan (Rum ayına göre) nisân (ay) içinde, ha-temü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Mustafa sallallahu aleyhi ve's-sellem haz-retleri teşrif buyurmuştur.

Yirmi beş yaşında Hz. Hatice radiyallahu anha hayli yaşlı olduğu halde tezvic buyurmuştur. Sağlığında başka hatun tezvic buyurmamış, ip-tida Kasım namında oğlu doğup örf ve âdet-i Arap üzere Fahr-i âleme ebu'l-Kasım denildi.

Ve otuz yaşında iken Zeynep ve otuz üç yaşında iken Rukayye (Ru-kiye) ve badehu Ümmü Gülsüm nam kızları dünyaya geldi. Ve kendiyenü-büvvet geldi. O anda Fatımatü'z-Zehra nam kerime-i muhteremeleri doğ-muştur ki Fahr-i âlem onu cümle evladından ziyade severdi. Ve O'nun hakkında Seyyidetün-nisâ diye buyurdu. Ve yine Fahr-i âlemin nübüvve-tinden sonra Abdullah nam bir oğlu dünyaya gelmiş, O dâhi küçük iken fevt olmuştur.

Hatemü'l-enbiyâ sallallahu aleyhi ve's-sellem hazretlerinin gele-ceğini evvelce haber verenler bî hesap olup vakti velâdetinde Eyvân-ı Kisra sarsıldı. On dört şehri yıkıldı ve Fars vilayetinde İstahrabad nam belde-sinde ateşperestlerin bin senden beri yanmakta olan ateşkedeleri sönü-yordu. Ve Sâve (Teberiyye) gölü yere batıp nâpedid oldu (belirsiz). Mûbe-dan ki Fars'ın kadıyu'l-kûdâtı demektir, o gece o da rüyasında görmüş ki bir alây sert ve serkeş develer bir bölük Arap atlarını yederek Dicle nehrini geçip bilâd-ı Fars içine dağılmışlar, o vakit Âl Sâsâni'den şâh-ı 'Acem olan Nûşirevan ol vecihle eyvân sahipleri ve şehinşahilerin (kadim şahlar için kullanılır) yıkılmasından mustarip olarak kurenâsiyla (yakınlarıyla) bu me-seleyi söyleşirken İstahrabad'dan eteşgedenin söndüğü haberi geldi. Ve yine bu sırada Sâve gölünün battığı ve Semâve'de suların taşıdığı işitildi. Hesap ettiler hep şehinşahların yıkıldığı vakte müsadif (tesadüf eden) oldu. Bunun üzerine Nûşirevan telaş edip hemen Mübedan'ı celb ile bu vak'aları dermeyan eyledi. O dâhi o gece görmüş olduğu rüyayı söyledi. Nûşirevan daha ziyade telaş ve endişeye düşüp "Bu alametler ne ola?"

diye Mübedan'dan sordu. Mübedan ne olacağını bildirdi. "Hemen Arapistan'a ben de beraber 'azim-i zuhura gelmek gerektir" diye cevap verdi. Derhal Nûşirevan mülûk-ı Arap'ta ol vakit kendisine tâbi' olan Numan b. Münzir'e ferman gönderip "Bana bir bilgiç adam gönder" diye emretmekle Numan dâhi Abdu'l-Mesih nam Fadıl Niyâm'ı gönderdi. Abdu'l-Mesih hemen payitaht-ı Kisra olan şehr-i Medâin'e vardı ve Nûşirevan'ın huzuruna girdi. Nûşirevan 'alâmetlerin ne olduğunu sorunca "Benim Şam diyarında sakın Sâtiḥ nam bir adamım vardır, bunun cevabını ancak o bilir" (dedi). Emir ve irâde ile diyar-ı Şam'a gitti. O vakit Arapların arraf (falçı) ve kâhin denir bir takım bilgiç adamlar var idi ki esrâr-ı ilâhiyyeden bahsedeler ve gelecek şeylerden haber verirlerdi. En meşhurları fevkalade yaşlı hatta Nezzarın vefatında mirasını oğlu Muzar ile diğer oğulları beyninde taksim eden bu Sâtiḥ, kâhin idi. Aslı Yemen'den olup ancak Şam tarafında bir sâvma'aya (manastıra) yerleşip kalmış, bedeninde kemik yok, şekil ve kıyafetçe misli nâmesbuk (görülmemiş) daima arkası üstüne yatar ve bir tarafa götürülecek oldukda kendisini döşeme gibi desteledip hayvan üzerine yükledirler imiş.

El-hâsıl insana benzemez, lisanından başka azası oynamaz bir şahs-ı 'acibe olup, fakat gayet fâsiḥ ve balığ sözler söyler ve nice bilir, sonra olacak vukuattan bahsedermiş. Abdu'l-Mesih süratle olduğu mahalle varıp yanına girdikde ol dem döşegine düşmüş ve gözleri kapanmış olduğundan Abdu'l-Mesih'in kelâmını işitiyor ve dünya kelâmı kulağına gitmiyor idi. Sâtiḥ'ın bu hâli Abdu'l-Mesih'in gayet gücüne giderek Sâtiḥ'ın canına tesir edecek sözleri hâvi bir kâside söyledi. Şöyle ki, Acaba Yemen ulusu sağır mıdır yoksa işitiyor mu? Ve bu haber olup kendi de bizleri bütün bütün me'yus eder mi? Ey şeyh-i Fâzıl ve hellâl-i müşkülât (müşkülleri çözen) bir büyük ve muhterem cemaatin şeyhi olan hemşirezâde şâh-ı Acem tarafından götürülmüş olmakla dağ ve düz, gece ve gündüz demeyip ve yollardaki mehelik (tehlikeli) ve mahatıran (riskler) kayd etmeyip (dikkate almayarak) fevkalade sürat ile sana geldi. Cümle bilgiçlerin âciz kaldığı imdad-ı 'azimeyi senden sorup öğrenmek ister, dedi. Bunun üzerine Sâtiḥ gözlerini açtı ve dedi ki, Abdu'l-Mesih süratle sana geldi. Sâtiḥ'in ise kabre girmek üzere dersin, Melik-i Sâsân gönderdi, sarayının sarsılması ve ateşgedenin sönmesinin neye delâlet ettiğini soruyor ve bir de Mübedan'ın gördüğü rüyanın tabirini istiyor ki bir alay serkeş develer bir bölük Arap atlarını yederek Dicle'yi geçip memleketine dağıldığını görmüştü.

Ey Abdu'l-Mesih! Ol dem ki tilâvet çoğala ve sahib-i hirave (baston sahibi, peygamberimiz) zahir ola ve nâr-ı Faris söne ve Semade vadisi taş ve Sâve gölü bata, Şam artık Sâtiḥ için Şam değildir. Benî Sâsân'dan yıkılan şehinşahların adedince on dört melik ve melike gelir ve artık olacak olur, dedi ve hemen vefat etti. Abdu'l-Mesih Medain'e avdet eyledi ve Sâtiḥ'ten işittiğini Nûşirevan'a söyledi. Ve bizim neslimizden on dört hükümdar gelip gitmeye neler olur diye müteselli oldu. Hâlbuki dört sene içinde Âl-i Sâsân'dan on dört hükümdar halleri mahv olduğundan geçmiş Nûşirevan'dan sonra on dördüncü melik olan Yezdicerd, hz. Osman'ın hilafetinde

// 736 //

telef olarak onunla devlet-i Sâsâniyân munkariz (yok) olup bitmiştir.

Yedi yaşında iken Mekke diyarında ziyade kaht (kuraklık) ve ğala (fakirlik) var idi. Kureyş tâhifesi Abdu'l-Muttâlib'e gelerek yağmur duasına çıkmasını niyâz eylediler. O dâhi (O da) Fahr-i âlemin eline yapışıp Ebu Kubeys dağına çıktı. Cenâb-ı Hakk'a yalvardı. Cenâb-ı Hakk dâhi Fahr-i âlemin hürmetine yağmur yağdırdı ve 'azim-i feyz (büyük bolluk) ve bereket verdi.

Sekiz yaşında iken Abdu'l-Muttalib yüz bu kadar yaşında vefat etmekle amcası Ebu Talib'in hanesinde Resul-i sakaleyn kaldığı sene de kaht ve ğala olmakla Kureyş tâhifesi Ebu Talib'e gelip yağmur duasına çıkmasını niyâz, O dâhi Fahr-i âlemin elinden tutup birlikte Hârem-i Şerife gidip ve Kâbe duvarına dayanıp dua etti. Fahr-i âlem parmağını göğse kaldırdığı gibi yağmur yağmaya başladı. Bu kıssayı Ebu Talip bir kasidesinde kemâl-i fesahat ve belâğatla zikreylemiş ve Fahr-i âlemin keramet ve saadetine dair sözler söylemiş, Celheme b. Arfata nam zat o vakit Kâbe'de bulunduğundan tafsilat-ı ahvali beyan eylemiştir.

On iki yaşında iken Ebu Talip ile ticaret zımnında Şam kafilesiyle çıkmış, Bahira diye maruf olan Cercis nam zâhid, bir bulut sereyan (yayıma) olduğunu görüp ve mühr-ü nübüvvetini takbil (öpmek) ve Şam'dan men' (Şam'a gitmelerine mani olmuştur) etmiştir. Ve Ebu Talip malını Busra beldesinde satıp geri dönmüştür.

Yirmi yaşına balığ oldukda gözüne bazı melekler görünmeye başlamış, şöyle ki O'na işaret edip, işte bütün âleme hidayet eriştirecek budur, lakin henüz eyyam-ı daveti erişmedi, derlerdi. Fahr-i âlem bu hâlât-ı 'acibeyi Ebu Talib'e açtı. O dâhi bir kötü hastalık olmasın diye O'nu Arap kâhinlerinden birine gösterdi ve ilaç ve devasını sordu. Kâhin dikkat ile muayene etti. İlel ve emrazdan sâlim ve gözüne görünen şeyler melâike-i kirâm ile ünsiyete başlangıç olmak ve ihtimal ki ahir zaman nebisi olduğunu söyledi. Hz. Hatice tarafından Muhammedü'l-Emin Hazretleri ve kölesi Meysere ile ma'an Şam ticaretine gidip Bahira'nın savmaası (manastır) önünde nüzul, Bahira fevt ile yerine geçen Nastura rahip Meysere ile görünüp bunun Fahr-i âlem olduğunu Allah'ın birliğine ve Muhammed aleyhi's-selâmın peygamberliğine şehadet edip Şam'a gitmeyip Basra'da ahlz ve i'tâ (alışveriş) ile geriye döndüler. Zira Şam'da bulunan rahip ve kısısın (papazlar) bunda yüzün alametlerini bildiklerinden olur ki bir ziyan eriştirirler zannında bulunmuştur.

Otuz beş yaşında Mekke'nin tamiri ve Hacer-i Esved'in vaz'ı için kavm-i Arabiyyeden olan münazaayı halli ve otuz yedi yaşına balığ oldukda hâtifden (gaipten) kendisine "Ya Muhammed!" diye nidâ olunmaya ve bazı taraflarda nur görünmeye başladı. Bu esrârı yalnız Hatice ile söyledi. Hatemu'l-Enbiyâ geleceğini evvelce haber vermiş olanlardan birisi de

İyâd kabilesinin ulusu olan meşhur Kus b. Sâide'dir (öl. 600) ki pek çok muammer (çok yaşamış) olmuş ve fesâhat ile pek ziyade şöhret bulmuş bir zattır. Hatta pir-i fânî iken suk-i Ukâz'da (Ukâz pazarında) bir kızıl deve üzerinde olduğu ve belâğa-yı Arap orada hazır bulunduğu halde bir hutbe-i belîğâne okumuştur. O vakit Fahr-i âlem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem Hazretleri de suk-i Ukâz'da bulunup onun hutbesini dinlemişti. Fakat henüz nâsi davete me'mur olmamıştı. Ebu Bekir es-Siddik Hazretleri o mecliste hazır bulunup, Ya Resullallah ben de o gün suk-i Ukâz'da hazır idim, Kus b. Sâide'nin söylediği sözleri hep hatırımdadır, diyerek mezkûr hutbeyi evvelinden ahirine kadar okudu. Bu hutbe belîğâ-ı Arap beyninde pek ziyade şöhret bulmuş ve dillerde destan olmuştur. Biz dâhi hulasa vecihle (kısaltarak) tercümesini buraya derç edelim:

“Ey nâs! Geliniz, dinleyiniz, ibret alınız! Yaşayan ölür. Ölen fenâ bulur. Olacak olur. Yağmur yağar. Otlar biter. Çocuklar doğar. Analarının babalarının yerini tutar. Sonra hepsi mahvolup gider. Vukuatın ardı arkası kesilmez. Hemen birbirini veli eder. Kulak tutunuz, dikkat ediniz! Gökte haber var. Yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü bir karış eyvân. Gökyüzü bir yüksek tavan. Yıldızlar yürür. Denizler durur. Gelen kalmaz giden gelmez. Acaba vardıkları yerden hoşnut oldu da mı kalırlar? Yoksa orada bırakılıp da uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim Allah'ın indinde bir din vardır ki şimdi bulunduğunuz dünyadan daha sevgilidir ve Allah'ın bir gelecek peygamberi vardır ki gelmesi de yakın oldu. Gölgesi başınız üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki O'na iman edip O dâhi ona hidayet eylesin. Vay o bedbahta kim O'na isyan ve muhalefet eyleye. Yazıklar olsun 'amelleri gaflet ile geçen ümmetlere! Ey cemaat-ı İyâd! Nerede Abâ ve ecdât? Nerede müzeyyen kâşâneler ve taştan haneler yapan? Âd ve Semud nerede? Dünya varlığına mağrur olup da kavmine, ben sizin Rabbinizim diyen Firavun ile Nemrud, onlar size nisbetle daha zengin ve kuvvet ve kudretçe sizden efzun (fazla) değil miydiler? Bu yer onları değirmende öğüttü, toz etti, dağıttı. Kemikleri bile çürüyüp dağıldı. Evleri yıkılıp ıssız kaldı. Yerlerini yurtlarını şimdi köpekler şenlendirir. Sakın onlar gibi gaflet etmeyin. Onların yoluna gitmeyin. Her şey fanidir. Bâki ancak Cenâb-ı Hakk'tır. İlâh birdir, şeriki, nazırı yoktur. Tapılacak ancak O'dur. Doğmamış ve doğurmamıştır. Evvel gelip gidenlerde bize ibret olacak şey çoktur. Ölüm ırmağının

// 737 //

girecek yerleri var ama çıkacak yeri yoktur. Büyük gerçek hep geçip gidiyor. Giden geri gelmiyor. Cezm ettim ki âmmeye olan bana da olacaktır.”

Hatemü'l-enbiya Hazretlerine Kis İbn Sâide'den sonra benî İyâd'ın ulusu olan Carud nam zat dâhi onun gibi muvahhid ve din-i İseviyye mutekid olarak kavminin eşrafiyla birlikte gelip bir gün huzur-ı Muhammediyye'ye girdi ve İslâm ile müşerref olup onunla beraber kavminin eşrafi

dâhi hep iman getirdi. Hatemü'l-enbiya Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem Hazretleri ondan memnun oldu ve içinde Kis b. Sâide'yi bilen var mı, diye sordu. Cârud dâhi, ya resulullah cümlemiz biliriz, ale'l-husus ben daima onun izinde gidenlerdenim, diye cevap verdi. Hatemü'l-enbiya Efendimiz Kis b. Sâide'nin suk-i Ukâz'da deve üzerinde, yaşayan ölür, ölen fenâ bulur, olacak olur, diyerek hutbe okuduğu hatırımdan çıkmaz. Bir hayli sözler daha söylemişti. Zannettim ki hepsi hatırlarda kalmış olsun, diye buyurdu. Kis b. Sâide'nin Hatemü'l-enbiyanın kariben (yakında) geleceğini keşf ve istihraç edip suk-i Ukâz'da böyle alâ-mele'in nas (halkın huzurunda) söyleyip nübüvvet ve risâlet gelmezden evvel vefat edip görüşmek nasip olmamıştır. Biçare, Hatemü'l-enbiya Hazretleri hutbesini hazır iken ve O'na nazar olup fark ve temyiz edememiştir.

Cârud'un arkadaşlarından biri Hz. Ebubekir hutbeyi tamamen okudukda ayağa kalkıp Kis b. Sâide'nin bazı eş'arını (şiirlerini) okudu ki, Harrem-i Şerif'e Benî Hâşim'den Muhammed Aleyhi's-selâtu Ve's-selâmın ba'sını sarahaten zikir ve beyan etmiş idi. Sahib-i şerî'at Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem de me'mul (umulan) eder ki Cenab-ı Hakk ruz-ı kıyamette Kis b. Sâide'yi ayrıca bir ümmet olarak ba's eyleye (dirilte), diye buyurdu.

Fahr-i âlem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem Efendimiz Hazretlerine kırk yaşında iken Nübüvvet ve kırk üç yaşında iken Risâlet geldi. Ve Nübüvveti rüya-yı sâdika ile başlayıp altı ay kadar rüyasında her ne görür ise aynıyla zuhur eder idi. Ve o esnada uzlet ve salavatı (ibadeti) sürdürdü ve cebeli Hira'ya gidip ondaki mağarada tenhaca ibâdet eyler idi. İşte o vakit Cibril Aleyhi's-selâm gelip kendisine göründü ve “ أَقْرَأَ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ ” / Ikra' bismi rabbikellezi halak. Halakal insane min alak. Ikra' ve rabbukel ekrem. Ellezi alleme bil kalem. / Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak"dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.” 161 Âyet-i kerimelerini getirdi. Vehle-i ulâda (ilk anda) vahy-i ilâhî'nin muhabbeti Fahr-i âleme havf ve dehşet verdi. Hemen titreyerek Hatice'nin yanına vardı. Beni örtün, diye buyurdu. Derhal Hatice O Hazretin üzerini örttü. Bir miktar teneffüsten sonra Hatice'ye beyan ettikde Hatice ile beraber emmizadesi olan meşhur Varaka b. Nevfel'in (öl. 610) yanına gittiler. Ve keyfiyet-i vahyi ilâhî'yi ona beyan ettiklerinde hemen Varaka, müjde ya Muhammed, sen İsa b. Meryem'in haber verdiği nebi-i ahir zamansın ve sana görünen melek Hz. Musa'ya görünen Nâmûs-ı Ekber'dir. Keşke genç olup da senin i'lân-ı dâvet edeceğin vakte erişseydim. Ve kavmin seni Mekke'den çıkardığı vakit sana yardım edeydim, dedi. Beni kavmin çıkaracak mı, diye sual buyurdukda Varaka, evet, mansıb-ı nübüvvet her kime ihsan buyurulursa kavmi içinden ona düşmanlar peyda olagelmıştır. Seni de kavmin Mekke'den çıkarsalar gerektir, diye cevap verdi.

Ondan sonra vahy-i ilâhî'nin arkası kesildi ve Cibril Aleyhi's-selâm gelip görünmez oldu. Hz. Peygamber ondan (bu durumdan) pek sıkıldı. Fakat İsrâfil Aleyhi's-selâm ara sıra gelip gider ve bazı şeyler Resul-i Ekrem'e talim eder idi. Bu hâl üç sene kadar sürdü. Badehu bir gün Hz. Peygamber'e gökten bir nida (geldi), Nebevi yukarıya bakıp Cibril-i Emin'i gördü. Yine kendisine haşyet ve dehşet gelip Hatice'nin yanına vardı. Libasına büründü. O vakit yine Cibril gelip göründü. "يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ / Ya eyyuhel müddessir / Ey örtünüp bürünen (Peygamber!)"162 suresini getirdi.

İşte risâlet-i Muhammediyye'nin mebdesi budur. Ondan sonra Cibril-i Emin Peyder-pey âyât-ı Kur'âniye ile gelip gitmeye başladı. Ve yirmi sene bu hâl üzere devam eyledi ve davete başladı. İlk icabet eden Hatice'tü'l-Kübra Radiyallahu Anha olup beraberce namaz kıldı. Badehu Ebubekir es-Sıddık Radiyallahu Anh'dır. Zaten zaman-ı cahiliyette Kureyş içinde büyümüş, Sahib-i şeriât Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem gibi küçüklüğünden beri putlara buğz eder ve akl-ı selim ile Kureyş ve dininden başka indillâh makbul bir din olduğunu düşünüp fakat ona delâlet ve hidayet edecek bir kılavuz bulamazdı. Resul-i Ekrem davete başladığı gibi cümleden evvel O iman eyledi. Ve emniyet ettiği zevâtı el altından davete başlandı.

Bu sırada Resul-i Ekrem'in azatlısı olan Zeyd b. Harise (öl. 629) dâhi İslâm ile müşerref olmuştur. Hz. Ali Radiyallahu Anh ve Keremallahu Veche (öl. 661) henüz sin-i bülüğa vâsıl olmamıştı. Lakin küçük iken Resul-i Ekrem'in saadet-i hanesinde ve taht-ı terbiyesinde bulunmakla Resul-i Ekrem nâsı davete başladığı zaman O dâhi iman etmiştir. Hz. Ebubekir'in (öl. 634) daveti üzerine Hz. Osman b. Affan (öl. 656) ve Abdurrahman b. Afv (öl. 652) ve Sâd b. Ebi Vakkas (öl. 675) ve Zübeyr b. Avvam (öl. 656) ve Talha b. Ubeydullâh (öl. 656) iman ettiler. Ve Hz. Sıddık ile birlikte huzur-ı Muhammediye'ye gittiler ve abdest alıp namaz kıldılar. Radiyallahu Anhum.

Onlardan sonra Ebû Ubeyde b. Ubeydullah b. el-Cerrâh (öl. 639) ve Habbab b. Eret (öl. 657) ve Ömer b. el-Hattâb'ın (öl. 644) emmizadelelerinden Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (öl. 606) ile zevcesi Fâtıma bint el-Hattâb ve Ebû Seleme b. Abdilesed (öl. 625) ve Erkam b. Erkam el-Mahzumi (öl. 625) ve Osmân b. Maz'ûn (öl. 624) ve karındaşları Kudame ile Abdullah ve Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib b. Abdimenaf (öl. 624) ve Abdullâh b. Mes'ûd (öl. 652) ve Bilâl Habeşi (öl. 641) ve Suheyb Rûmî (öl. 659) ve Ammâr b. Yâsir (öl. 657) ile validesi Sümeyye ve pederi Yâsir iman eylediler. Badehu takım takım nâs iman etmeye başladılar. İptida-yı emirde davet gizli idi. Hatta Kur'ân-ı Kerim namazda cehri okunmazdı. Sonra "فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ / Fasda' bi ma tu'meru / sana emrolunanı açıkça ortaya koy"163 me'mur olduğun şeyi aşikâre et, âyet-i kerimesi nâzil oldu. Resul-i Ekrem

162 Müddessir, 74/1

163 Hicr, 15/94

de alenen nâsi davete ve Kur'ân-ı Kerim'i cehren tilavete başladı. Kavmin büyükleri

// 738 //

Birleşip Ebu Talip'e (öl. 619) gittiler. Bu hallerden Muhammed'in vaz geçmesini ve bunlar yine söz söyledikçe bir şey dinlemeyip onları zemmedince beyinlerinde münafaret (huzursuzluk) ve sonra büyük mücadele ve muharebe olacağını söylediler. Ve O'nu nehy et veya himayesinden vazgeç, dediler. Rabia b. Abdu Menaf'ın oğullarından Utbe (öl. 624) ve Şeybe (öl. 624) ve Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye (öl. 651) ve Ebu'l Buhteri (öl. 624) ve Ebu Cehl b. Hişam b. Muğire (öl. 624) ile amcası Velid b. Muğire (öl. 622) ve Amr b. Âs'ın (öl. 664) pederi olan Âs b. Vâil (öl. 622) vesâir kibar-ı Kureyş idi ki Ebu Talip onlara tatlı söz ile mukabele ederek yola vurdu ve Sahib-i Şeriât'a onların dediklerini söylediyse de tesiri olmayıp davetine devam buyurdu. Ebu Talip de O'nu himayeye devam etti.

Müşrikler fırsat buldukça lisan ile O hazreti incitirler idi. Lakin emmi Ebu Talip'in himayesinde olmakla başka bir şey yapamazlardı. Hz. Ebubekir'in aşireti çok olduğundan O'na dâhi bir şey diyemezlerdi. Ama sâir müminlere türlü türlü ezâ ve cefa ederlerdi. Ve din-i İslâm'dan döndürmeye çalışırlardı. Hatta Ammar'ın validesini itlâf ve Bilal Habeşi'yi türlü eziyetlerle boynuna ip takıp ve çocukların ellerine verip Mekke sokaklarında dolaştırırlardı. Hz. Bilal ise "Allah bir! Allah bir!" der ve dininde sebat eylerdi. Binaen ala zalik ehli İslâm'dan bazıları İslâm'ını izhâr edemeyip gizli tutarlar idi.

Bi'setin altıncı senesinden evvela Hamza, üç gün sonra Ömer Radiyallahu Anhuma'nın İslamiyet'le müşerref olmaları İslâmiyet'e pek kuvvet vermiş, Hz. Hamza, Ebu Cehil Peygamber-i Zîşân'a sebbi (küfretti) ve Hamza istimâi (işıtince) Ebu Cehil'in başını yarması ve giderek inat ve tarafgirlikle İslâm'a gelmesi ve Ömer'in Ebu Cehil vesâir-i Kureyş'in teşvi-kiyle Sahib-i Şeriât'ı katl kasdıyla gidip isyan etmesi ve re'sen bu iki pehlivanın İslâmiyet'le müşerrefleri, İslâmiyet'in metin bir kuvvete mâlik olduklarından Müşriklerin ehli İslâm'a ezâ ve cefaların azalmış olmasına sebep olmuştur. Ebu Bekir es-Siddık Radiyallahu Anh ise evvel ve ahir İslâm'ın aşikâre ettiğinden başka müstâid (hazır) gördüğü kimseleri kandırmağa (ikna etmeye) cehd eder ve imana gelmiş köleleri sahiplerinden satın alıp azâd eyler idi. Bilal Habeşi bunlardan biridir.

Nübüvvetin beşinci yılında Müşriklerin cefalarının şiddetinden ehli İslâm'ın diyar-ı Habeş'e hicret eylemeleri için ruhsat buyuruldu. İbtida Osman b. Affan ile zevcesi ve Resul-i Kerim'in kerime-i muhteremesi Hz. Ru-kiyye (öl. 624) ve Zübeyr b. Avvam (öl. 656) Osman b. Maz'ûn (öl. 624) ve Abdullah b. Mes'ud ve Abdurrahman b. Afv çıkıp sahil-i deryaya vardılar ve bahren (deniz yoluyla) Afrika kıtasına geçtiler ve Habeşi Meliki olan Necâşi Nasara dininde olduğundan bunlara ikram ve iğrar (tazim) etti. Ve hürmetle bunlara yer gösterdi ve iskân etti.

Badehu Hz. Ali kerremallahu vechehu büyük biraderi Cafer b. Ebu Talip hicret edip badehu hayli zatlar arkasından oraya gittiler. Necâşi yanında İslâm'ın çoğalmasından Kureyş tâifesi tekrar endişeye duçar oldu. Abdullah b. Rabia ile Amr b. Âs'ı Kureyş gönderip Necâşi'den hicret eden Müslümanların teslimini talep ettiler ise de red cevabını aldıklarından me'yusen ikisi de dönüp Mekke'ye gelmişlerdir. Nübüvvet-i Muhammediyye Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'in yedinci senesinde gerek Müslim ve gerek gayr-ı Müslim âle'l-umûm Benî Haşim ile ülfet ve ihtilâttan (karışık görüşmek) ve ahz ve itâdan kesilmişlerdir. Şi'b-i Abdulmuttalip ve Ebu Talip deniyor, mahallesinde mahsur kalmışlardır.

Sevizinci senesinde inşikâk-ı Kamer mucizesi sudur buyurulmuştur. Bu mahsurat iki sene devam etmiş, Kureyş taifesinin bundan maksatları ancak onları dinden döndürmek ve hiç olmazsa din-i İslâm'ın daha ziyade ilerlemesini men' etmek azmine mebnî idi. Buna dair bir ahidname yazıp Ka'be içine astılar. Yazmış olan Mansur b. İkrime'nin eli kurumuş, çolak olmuş, Cenab-ı Hakk Celle Azametihu tarafından güve nev'inden bir böcek ismullahdan başka yazısının cümlesini mahvetmiş, Cibril Aleyhis-selâm'ın haber verdiğini Ebu Talip nakil ile, O dâhi Mecmu'u Kureyş varıp ahvâlden bundan ibaret olduğunu kendisinin himaye-i Peygamber'den vazgeçeceğini bil-beyân ahidnameyi açtıklarında bismikallahümme (Allah'ın adıyla) ibaresinden başka ne kadar yazı var ise cümlesi mahv buldular. Ekser ara ile Haşimiler aleyhinde olan ahid ve nifâkı nakz edip (bozmak) yırttılar. Mahsur belasından kurtuldular.

Onuncu senesinde Ebu Talip irtihâl etmiş üç gün sonra Hz. Hatîcetü'l-Kübra ahirete teşrif buyurmuştur. Senetü'l ahzen (Hüzün Senesi) nam verilmiştir. Bu fırsattan istifade ile Resul-i Ekrem Hazretlerine kat kat ezâ ve cefaya başladılar. O dâhi Mekke'den çıkıp Zeyd b. Harise ile Tâîf'te sâkin olan Sakif Kabilesini dine davet ettiyse de tahkire uğrayıp muhafaza ve siper olan Zeyd birkaç yerinden taşla yara ve berelendi. Geri döndüklerinde Mekke'ye bir merhale mesafede batn-i nahle nam mahale nüzul ve er-Rahman sure-i şerifesini kıraatında cin taifesinden bir guruh gelip dinlemiş ve O'na iman eylemişlerdir.

Âdet-i Arap üzere her kim misafir olur ise onlar onu muhafaza etmek kâide-i haseneden olmakla Mekke'ye nüzulünde Mut'im b. Adî (öl. 623) nam zata mihman olmuş, O dâhi ittiba'yla himaye ve muhafazasına ziyade ihtimam etmiştir. O, o anda Zem'a'nın kerimesi Sevde (öl. 644) Radıyallahu Anha tezvic buyurulmuş ve Hz. Aîşe nikâh kılınmış ise de pek küçük olduğundan zıfâfı tehir buyurulmuştur.

On birinci senesi mevsim-i Hac'da Akabe kurbunda Medine ahalisi ve Resul-i Sakaleyn

// 739 //

hazretlerinin Abdulmuttalip validesi Selma Hatunun aşireti olan benî Neccar şu'besinin Hazrec kabilesinden ve Medine-i Münevvere ahalisinden Ebû Umâme Es'ad b. Zürrâre (öl. 623) ile Râfi' b. Mâlik (öl. 625) ve Afv b. Haris ve Kutbe b. Âmir ve Ukbe b. Âmir (öl. 678) ve Haris b. Abdullah b. Rebab kıraat-ı cehriyeleriyle Sahib-i Şeriât Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem onlara biraz Kur'ân okutup ve onlara Medine Yahudilerinden Nebi-i ahir zaman geleceğini anladıklarından iman ile Ensar Radiyallahu Anhum hazeratına evvel be evvel İslâm'la müşerref olan zatlardır.

Medineye rucu'larında Hazreciler beyinde din-i İslâm münteşir olarak on ikinci senesi mevsim-i Hac'da Es'ad b. Zürrâre ile rufakaları (yanındakiler) ve Hazrecilerden Muâz b. Hâris (öl. 657) ve Zekvân b. Abdikays (öl. 625) ve Ubâde b. Sâmit (öl. 654) ve Ebu Abdullah b. Yezid b. Salebe ve Abbâs b. Ubâde b. Nadle (öl. 624) ve Evs kabilesinden Ebu'l Heysem b. et-Teyyihem ve Uveyym b. Sâide (öl. 644) gelip görüştüler ve akd-i bey'at edenler şöyle ki; fima ba'd şirk ve zina ve sirkat ve iftiradan içtinap eylemek ve evlatlarını öldürmemek üzere taahhüt eylediler. Medine'ye dönüp, reisleri Es'ad b. Zürrâre olup din-i İslâm'ı neşr ile meşgul oldular. Bu sene o anda Mirac-ı Muhammedî Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem vuku' buldu. Evvelden namaz kılmak farz buyurulmamış ise de lakin beş vakit müretteb (düzene konulan) olarak namaz kılmak o gece emrolundu. Vatan-ı asliyeleri Sebâ diye ma'ruf olan medine-i Me'rib'den (Me'rip şehrinde) Ezd kabilesinden bulunan Evs ve Hazrec kabileleri, su bendleri harap olmasıyla, vaktiyle kabâil oraya buraya dağılarak bir fırkası da Medine'de mustavtin (yerleşip) Yahudi taifesiyle ki Kurayza ve Nâdir namıyla iki kabileye münkasim olanlarla akd ve muâhât (kardeşlik) ederek orada kalmışlardır. Ezdilerin reisi fevt oldukda Evs ve Hazrec namında iki oğlu kaldı. İki fırkaya münkasim olduklarından sonra Yahudiler ile aralarında 'adavet düşüp muharebe ve mücadeleden ekseriya galip olur idiler. Muahharan (en son) iki kabile arasına 'adavet düştüğünden zafiyet târi oldu ise de bu kere vahdet-i İslâmiyye bunları birleştirdi ve Yahudilere galip oldular. Bu kabilelerden bazıları gelip ashab-ı kiramdan birisinden Kur'ân ta'lim etmek ve edeb-i İslâm'ı öğrenmek üzere arz ve niyazlarında Mus'ab b. Umeyr (öl. 625) irsâl edilmiştir. Evs kabile reisi Sa'd b. Muâz (öl. 627) ile rüesadan Useyd b. Huzeyr, Mus'ab ve yaranlarını tehdid ve aralarında bir takım zâifayı aldatıp azat veriyorsunuz, sözleriyle hiddet ve şiddet gösterdiler ise (de), bir az Kur'ân-ı Âzim okutarak belâğat-ı Kur'âniyyenin tesiriyle İslâm'la müşerref olduklarından Sa'd b. Muâz kavmi olan Benî Abdüleşhel aşiretini hemen o gün iman ile müşerref etmiştir. Az müddet zarfında din-i İslâm Medine'de o kadar şâyi' oldu ki Evs ve Hazrec kabileleri içinde Benî Umeyye b. Zeyd'in hanesinden başka nur-ı İslâm ile münevver ve ruşen olmadık hane kalmadı.

On üçüncü senesinde mevsim-i Hac'da Mus'ab Mekke'ye avdetinde yetmiş üç erkek iki hatun Evs ve Hazrec kabilelerinden İslâm olarak

berabercesine götürmüş idi. Akabe’de birleşip görüştüklerinde Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi Ve’s-sellem Hazretlerinin Medine’ye hicret buyurmasını söyleştiler. Biraz Kur’ân tilavet buyurduktan sonra nefislerini ve evlad-i iyallerini nasıl muhafaza ederler ise ve sakınırlar ise o vecihle sakınacaklarını taahhüt etmek üzere onlardan biat istedi. Onlar da uğrunda ölürsek bize ne var, diye istifsâr eylediklerinde (sorduklarında) cennet ve ni’met olduğunu buyurunca, öyle ise elini ver, dediler. Sahib-i Şefa’at Efendimiz Sallallahu Aleyhi Ve’s-sellem mübarek elini uzattı. Hemen biat edip yani can verip cennet aldılar ve pek hayırlı bir iş ve bir şey ettiler. Hemen dönüp Medine’ye gittiler. Onun üzerine Medine’ye hicret etmek üzere ashab-ı kirama izin-i Resul Aleyhi’s-selâm vâki’ oldu. Mukaddemen küffarın ezasından Habeş’e hicret edip muahharan Mekke’ye gelmiş olan Ebû Seleme İbn Abdilesed (öl. 625) bu ruhsatı işittiği gibi evvelen hicret etti, arkasından bir siddık İslâm, badehu Hz. Ömer b. el-Hattab ve biraderi Zeyd ve Abbas b. Rabia (öl. 624) yirmi nefer olarak Medine’ye gidip Avâli denilen karyelerde ikamet ettiler. Mukaddemen Habeş’e gidip gelenlerden Hz. Osman b. Affan ve gayrıları da hicret ettiler.

Mekke’de Resulullah Sallallahu Aleyhi Ve’s-sellem ve Ali b. Ebu Talip ve Ebu Bekir es-Siddik Radiyallahu Anhuma’dan gayrı kimse kalmadı. Ebu Bekir es-Siddik hicrete ruhsat istedikçe, sabret me’muledir ki (beklenilen) Cenab-ı Hakk sana birer feyz ihsan buyura, derdi. Ashab-ı kirâm hicret ettikçe Evs ve Hazrec kabileleri onlara yer gösterip barındırdılar ve onlara pek ziyade hürmet ve muavenet (yardım) gösterdiler. Muhacir ve Ensar’dan Allah razı olsun.

Kureyş’in uluları Medine-i Münevvere’de İslâm’ın yerleştiğini badehu Hz. Muhammed de oraya gider ise dinin başka olacağı ve ticaretine ve murur ve ubur (gelip geçme) güzergâhlarında bulunup Şam menâfiinden kalacakları (Şam menfaatlerinden faydalanamayacakları) ve sonra neler olacağını iyice düşündüler. Kusay b. Kilâb hanesi olan Dâru’n-Nedve’ye toplandılar. Zira Kusay b. Kilâb orada burada müteferrik bulunan Kureyş tâifesini toplayıp kuvvet bularak Mekke ribatını kazanmış olduğundan onun hanesi meşveret yeri ittihaz olmuş idi. Resulü’s-sakaleyn Hazretlerinin katli mukarrer oldukda Cebrâil gelip keyfiyeti haber ve hicret buyurmuş, mezun bulunduğu tebşir ve Hz. Ebu Bekir’i beraber götürmeye me’mur olduğu bildirdi. O gece etrafını muhasara eden düşmanlar arasından çıkıp ve bir avuç toprak alıp Yasin suresini ve “ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ / Ve cealna min beyni eydihim sedden ve min halfihim sedden fe ağşeynahum fe hum la yubsirun / Biz, onların önlerine bir set, arkalarına da bir set çekip gözlerini perdeledik. Artık görmezler.”¹⁶⁴ Âyet-i kerimesini ahirine değin okuyup kapısı önünde bekleyen Müşriklerin üzerine saçtı, çıkıp gitti. O gece bir yerde geceledi. Ferdâsı (sonraki gün) öğleyin Ebu Bekir es-Siddik huzur-ı haneye geldi. Kapı

önünde durdu ve izin talep eyledi, içeri girdi ve hicrete me'zun olduğunu bildirdi.

// 740 //

Zübeyr b. Avvâm (öl. 656) henüz Medine-i Münevvere'den Şam kafilesiyle çıktıkta Hz. Ebu Bekir ile Resul-i Rabbi'l-âlemin cenaplarına yolda rast geldikte her ikisine ak ve yeni sayeler giydirdi. Mekke'ye geldikten sonra Medine'ye hicret etmiştir. Ebu Bekir Şam'a çok gidip geldiğinden onu bilinir yol üzerinde, bu önündeki kimdir, diye sual edenlere, (peygamberimizi kastederek) kılavuz bana yol gösterir (aslında doğruyu söylerdi, bana hidayet yolunu gösterir diyerek tevriye yapardı), derdi.

Resul-i Ekrem Hazretleri Medine'ye bir saat mesafesi olan Kuba karyesine inip Benî Neccâr'dan birinin hanesine indi ve oraya bir zaman karar buyurdu. Bir cuma günü devesine binip yüz nefer ehli İslâm ile Kuba'dan kalkıp Medine'ye âzim oldu ve esna-yı râhta sol tarafına meyil ile Benî Sâlim b. Avf yurdunda Rânûnâ denilen vadinin üst tarafına indi ve orada gayet belîğane bir hutbe okuyup Cuma namazı kıldı. Hülâsa-i tercümesi budur:

Resul-i Ekrem kalkıp Hakk Teâlâ Hazretlerine layık olduğu vecihle hamd ve senâdan sonra böyle buyurmuştur “Ey nâs! Sağlığınızda ahiretiniz için tedarik görünüz. Muhakkak biliyorsunuz ki yevm-i kıyamette birinin başına vurulacak (biri ölecek) ve çobansız bıraktığı koyunundan sürülecek sonra Cenab-ı Hakk ona diyecek ama nasıl diyecek? Tercümanı yok, perdedarı (kapıcı) yok. Bizzat diyecek ki, sana benim Resulüm gelip tebliğ etmedi mi? Ben sana mal verdim, sana lütuf ve ihsan ettim. Sen kendin için ne tedarik ettin? O kimse dâhi sağına soluna bakıp bir şey görmeyecek. Önüne bakacak, cehennemden başka bir şey görmeyecek. Öyle ise her kim ki kendisini velev ki bir yarım hurma ile olsun ateşten kurtarabilecek ise hemen o hayrı işlesin. Onu da bulamaz ise bari kelime-i tayyibe ile kendisini kurtarsın. Zira onunla bir hayra on mislinden yedi yüz misline kadar sevap verilir. Vesselâmu âlâ Resulullah ve Rahmetullahi ve Berakatu.”

Birinci hutbeyi bu vecihle tamamladıktan sonra ikinci hutbeye kıyam ve bu vecihle buyurmuştur: “Allah’a hamd olsun. Allah’a hamd ederim. Ve O’ndan yardım isterim. Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah’a sığındık. Allah’ın hidayet ettiğini kimse dalâl edemez. Allah’ın idlâl (saptırmak) ettiğini de kimse hidayet edemez. Eşhedüen lâilâhe illallah vahdehulâ şerikelek (Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur; o tektir, ortağı yoktur.) kelâmın en güzeli kitabullahtır. Her kim ki Cenab-ı Hakk onun kalbinde Kur’ân’ı müzeyyen kıla ve onu kâfir iken İslâm’a idhâl ede ve O da Kur’ân’ı sâir sözlere tercih ile işte o kimse felâh bulur. Doğrusu kitabullah kelâmların en güzeli en belîğidir. Allah’ın sevdiğini seviniz. Allah’ı can-ı gönülden seviniz. Allah’ın kelâmından ve zikrinden usanmayınız.

Ve Allah'ın kelâmından kalbinize kasvet gelmesin. Zira kelimullah her şeyin âlâsıdır, ayırıp seçer. Amellerin hayırlısını ve kulların güzidesi olan peygamberleri ve kıssaların iyisini zikreder. Ve haram ve helâli beyan eder. Artık Allah'a ibadet ediniz. Ve O'na bir şeyi şerik etmeyiniz. O'ndan hakkıyla sakınınız. Güzel sözünüz ile o sözünüzde Allah'a doğru olsun. Ve bey-ninizde kelâmullah ile sevişiniz. Muhakkak biliniz ki Allah Teâlâ ah-dini bo-zanlara gadab eder ves'selâmu aleyküm."

Bu hicret senesine senetü'l-izin nam verilmiş, Safer ayında Mekke'den çıkıp Rebiü'l-evvel'de Medine diyarına vusul bulmuştur. Mu-ahharan, bu senenin ğurratu-Muharrem'in (Muharrem ayının başı) tarih-i İslâm mebdei i'tibar edilmiştir ki Muhammedî miladın elli dördüncü ve İsa'nın miladının altı yüz yirmi ikinci yılıdır. Beş-altı ay geçtikten sonra Ku-reyş'in kenar yanları ve vurmak için peşpeşe adamlar gönderilmiş, Hic-ret'in ikinci senesinde yine bu vecihle vuku' bulmuş.

Bu senenin Şa'ban ayında kible, Beytü'l-Makdis'den Ka'be'ye çev-rildi. Bu vakte kadar oraya buraya sevk olunan İslâm askerleri hep muha-cirlerden olup Ensar'dan henüz gaza için çıkan olmadıysa da muhacirine bakarak onlara dahi cihad ve gaza arzuları geldiyse de içlerinde münafıklar bulundu. Hazrec ve Evs kabilelerinde olan münafıkların reisleri, Abdullah b. Ubey b. Selül (öl. 631) idi. İslâm'ın kuvvet ve şanından dolayı alenen bir şey edemezlerdi lakin gizlice Yahudi taifesiyle müttefik, fitne ve fesattan hâli kalmazlardı.

Bu sene Ramazan ayında oruç tutmak farz oldu ve Ramazan'da Bedir gazası vuku' buldu. Hubâb b. Münzir'in (öl. 641) rey'i ve tedbiri üzere saadet ordusunun mevki'i değiştirildi. Hz. Ömer'in damadı Huneys b. Huzâfe es-Sehmi (öl. 624) vefat, Hafsa validemiz dul kalıp Hz. Osman al-madığından ezvâc-ı tâhirat zümresine dâhil olmuştur. Ve Zilhicce ayında on beş yaşında bulunan kerime-i muhtereme Fâtımatu'z-Zehra validemiz yirmi bir yaşında Hz. Ali Radiyallahu anhum tezcic buyurulmuş, Resul-i Ek-rem Bedir gazasında beş gece hariç Medine'de kalmış ve Zilhicce'nin do-kuzuncu günü Medine'ye vâsıl olmuş, sonraki gün bayram namazı kıldı, kurban kesti ve kıymetli ashabına kurban kesmeleri için emir buyurdu.

Hicret-i Nebeviyye'nin üçüncü senesinde Nadir kabilesi ileri gelen-lerinden şair Ka'b b. Eşref (öl. 624) Resul-i ekrem'e hakareti ve Mekke küf-farıyla gidip gelmekte olduğundan Ensâr ve Evs kabilesinden Muhammed b. Mesleme (öl. 663), arkadaşları

// 741 //

ile birlikte Ka'b'ın başını meşhur hokkasiyle katletmiştir. Bu sene-nin Şevvâl'inde vaka-yı Uhud oldu. Düşman ordusunda, İkrime b. Ebu Ce-hil'in zevcesi ve Haris b. Hişâm'ın kızı **Ümmü Hakîm** (öl. 635), Haris b. Hişâm'ın zevcesi ve Velid b. Muğire'nin (öl. 622) kızı **Fatma**, Safvân b. Ümeyye'nin (öl. 661) zevcesi ve Mesud Sekaffî'nin kızı **Berze** (öl. 685) ve Amr b. Âs'ın (öl. 664) zevcesi ve Münebbih Sehmi'nin kızı **Rayta** kocalarıyla

birlikte oldular. Ebu Süfyan'ın zevcesi **Hind** (öl. 635), Mus'ab b. Umeyr'in (öl. 625) biraderi Ebu Aziz'in annesi **Henâs** ve sâir toplam on beş kadın Uhud muharebesinde beraber olup, **Hind** Bedir'de maktul olan pederi Utbe (öl. 624) ile biraderi Velid'in intikam için askeri teşvik eder ve sâir kadınlarla geride def çalarak müşrikleri savaşa teşvik ve tahrik ederlerdi. Asker toplamaya me'mur Amr b. Âs ve Hubeyra İbn Ebi Veheb ve İbn er-Rabi'y ve Bedir vakasında azat olan ve şiirler söyleyen Ebu Azze el-Cumahi seçilip kabilelere gönderilerek Benî Mustalik ve Benî Hun b. Huzeyme ve Benî Hars b. Menaf kabilelerinden iki bin kadar asker toplayıp üç bin kişiden oluşan bir ordu ile Uhud dağına yakın geldiler. Yedi yüz zırhlı, üç deve ve iki yüzü atlı idi.

Muharebenin ayrıntıları bilindiği gibi Resul-i Rabbi'l-aleminin emrinin dışına çıkıldığından evvelce müşrikler biraz bozgunluk yaşıdıysa da sonra galip ve mağlup belli olmayacak şekilde sonuçlanmıştı. Şehit olan olmuştur. İbret alınarak askerin kumandanına itaatının gerekliliği görülmüş, savaşın i'lâ-yı kelimullâh olacağı ma'lum olmak için garip bir vakanın beyanı münasip düşmüştür. Şöyle ki, Kuzman namında bir bahadır namı yâd olundukça Resul-i Ekrem, onun sıfatı ehli cehennemdir, derdi. Bu, harpte o kadar cenk etti ki müşrikten yedisini birden düşürdü. Nihayet kendisi de mecruh (yaralı) olarak meydan-ı muharebede çok yerinden kan-revan oldu. O halde Katâde b. Numân (öl. 643) ra onu görmüş ve şehadet rütbesi mübarek olsun Kuzman, diyerek hâl ve hatırını sormuş, Kuzman ise, benim emelim şehadet değildi, dinin muhafazası hususu da asla hatırımdan geçmemiştir, fakat Kureyş taifesinin Medine hurmalıklarına zarar ve ziyan vermemesi için çarpışıp çabaladım, diye cevap vermiş ve nihayet hayatından me'vus olacak kendi kılıcıyla karnı yarıp kendini katletmiştir. Subhanallahî'l-Âzim.

Ümmü Umâre (öl. 634) diye bilinen Nuseybe Hatun (Nuseybe binti Kâb el Mâziniye) (öl. 634) Mekke'ye gidip Akabe'de biat edenlerdendi. Eşi Ensar'dan Zeyd b. Âsım (öl. 683) ve iki oğlu ile birlikte Uhud gazasında bulunup nice erleri utandırmıştır. Hatta Resul-i Ekrem'in üzerine hücum eden fedailerden bir süvarinin ayağını kılıç ile kalemvari ayırdı ve atından düşürüp öldürdü ve kendisi birkaç yerinden yaralanıp kanlar akarken bî-perva kocasını ve oğullarını cenge teşvik ve cesaretlendirirdi. Allah ondan ve bütün sahabeden razı olsun ve Ya Rabbe'l-alemin onların hürmetine bize merhamet et.

Dördüncü Hicri yılının Şa'ban ayında Fatimatü'z-Zehra'dan Hasan doğmuştur. Benî Mahzûm'dan Ümeyye b. Muğire'nin kızı Ümmü Seleme (öl. 681) kırk dört yaşında evzâc-ı tâhirat arasına katılmıştır. Beşinci senesinde Huzaâ kabilesinden Benî Mustalik reisi Hâris b. Ebî Dirâr'ın kızı esirler arasından Cüveyriye (öl. 676) evzâc-ı tâhirata katılmıştır. Gazve-i Mureysi' ve nadim-i diğeri Huzaa'da çok münafık askerimiz bulunduğundan reisü'l münafikîn Abdullah b. Ubey b. Selul, hele Medine'ye varalım daha üstün ve galip olan elbette daha düşük olanı oradan çıkarır, şeklindeki düşmanca

sözünü sarfetmiştir. Bu sene Selmân-ı Fârisî (öl. 656) Mecûsî Fars taifesinden iken bir aralık diyar-ı Şâm'da Nasara olup badehu Benî Kelb'den Nasara ile yoldaş olduklarında bunu köle diyerek ğadr ile (aldatarak) bir yahudiye satmış ve Medine'ye götürmüş bedeli verilerek Sahib-i Şeriât alıp azat buyurmuştur.

Nuaym b. Mes'ûd el Ğatafani (öl. 650) ve Eşca kabilesi eşrafından müdebbir adam Hendek muharebesinde yanlarında olan müşrik ordusunu def' için hile yapmayı Resul-i Ekrem sav'e açmış, Sahib-i Şeriât Efendimiz, muharebe bir nevi aldatma ve hiledir, sen de bizim için bir hile yap, buyurmuştur. Düşman müttefiklerini dağıtması için ruhsat almıştır. Hendek gününde gökten bin melek inmiş, düşman ordusu etrafında tekbir sesleri ve silah sesleri işitilmişti. Huzeyfe b. el-Yeman gizlice araştırmak için giderken yirmi kadar süvari görüp, dostuna haber ver, Allah Teâlâ Hazretleri onun düşmanlarını dağıttı, kelâmlarını Peygamber-i Zi-şan Efendimize Huzeyfe dediğinde Resul-i Ekrem tatlı tatlı tebessüm buyurmuştur. Şiddetli rüzgârla orduları bozulmuştur ki melekler yapmıştır. Sa'd b. Muâz'ın (öl. 627) vefatıyla arş-ı âlânın titrediği ve cenazesine yetmiş bin meleğin hazır bulunduğunu Sahib-i Şeriât (sav) buyurmuştur. Tavrı ve ahlâkça Hz. Ömerü'l-Faruk'a benzeyen Muaz, Ensar'ın en değerlisiydi.

Hicretin altıncı senesi Zilkâ'de'nin başında 1.500 ashab-ı kirâm ile Musalaha-yı Hudeybiye vâki' olmuş ve Bey'atürrihvân gerçekleşmiştir. Arap hatiplerinden meşhur Süheyl b. Amr (öl. 639) musalahaya me'mur olmuştur. Şartlardan biri Süheyl'in, bundan sonra sizden biri bize gelirse reddetmeyelim. Ama bizden size giderse Müslim olsa bile reddedilsin, demiştir. Resul-i Ekrem sahabe-i kirama ağır gelen bu şarta, evet bizden onlara gidenleri Allah bizden ırak etsin, onlardan bize gelenler için de Cenab-ı Hakk elbette bir çare yaratır, buyurmuştur. Hz. Ali musalahayı yazarken "Bismillahirrahmanirrahim" iptida yazılması emir buyuruldukte Süheyl, bu ibareyi tanımam "Bismikellahümme" yazdırmıştır. Antlaşmanın başına "Muhammedü'r-resûlullah" yazıldığındaysa, biz senin Resul olduğunu kabul etseydik muharebe ve mücadele etmezdik,

// 742 //

onun yerine babanın ismini yaz, dedi. Ben Allah'ın Resulüyüm ama beis yok, ya Ali, onu boz da "İbn Abdullah" yaz, deyince Ali, ben "Resulullah" lafzını bozamam, demekle Resul-i Ekrem onu kendi eliyle silmiş ve "Muhammed b. Abdullah" diye yazmıştı. Antlaşmanın altına eşraf ve Ensar imza atmış ve müşrik ileri gelen şahitlerin isimleri yazılmıştı.

O vakit acı bir vak'a zuhura geldi. Şöyle ki, Süheyl'in oğlu Ebu Cendel (öl. 639) İslâm ile müşerref olduğundan pederi onu bağlayıp hapsedmişti. Bu esnada zincirini sürüyerek ve tekbir getirerek çıkageldi. Süheyl onu görünce, işte antlaşma gereği evvela sizden reddini isteyeceğim budur, dedi. Henüz musalahaya şimdi karar verildi, bu arada kaçıp kurtulan

müstesnadır, denilse de Süheyl, oğlu geri çevrilmedikçe sulh nameyi imza etmeyeceğini beyan edince Ebu Cendel'e, sabret yakında Cenab-ı Hakk seni bu yoldan kurtaracak, diye teselli edilerek babasına teslim ve iade edildi.

On sene müddetle musalaha olduysa da Mekke'de Hz. Osman'ın katl olunduğu işitilince artık muharebe yeniden geri gidileceği emir olunca bir ağaç altına oturup hep ashab-ı kirâm gelip, ölünceye dek sabır ve sebat ile asla firar etmemek üzere akd-i biât eylediler ki biât-ı Rıdvan nam verilmiştir. Aradan çok geçmeden Ebû Basîr Sekafî (öl. 628) nam zat Mekke'de İslâm ile müşerref olup Medine'ye teşriflerinde arkasından iki me'mur gelip muahede muktezasınca onu istediler ve kendilerine verildi. Ebû Basîr her ne kadar feryad eyledi ise de Resul-i Ekrem, ya Ebû Basîr, ben ahdimizi bozamayız, artık sen biraz sabret, Cenab-ı Hakk elbette sana ve senin gibi müşrikin içinde kalan ehli İslâm'a bir tarik-i necât gösterir, buyurdu. Ve o me'murlara teslim eyledi. Medine-i Münevvere'den çıkıp Zülhuleyfe nam mahale vardıklarında oturup hurma yerlerken Ebû Basîr onlardan birinin kılıcına bakayım, nasıldır, diyerek kınından çıkarmış ve hemen onu katl etmiş ve diğeri Medine'ye gelip şikâyet eyledi. Ebû Basîr arefesi sonra geldi, beni onlara teslim buyurdun ve ahdini ifa eyledin, dediye de Medine'de alıkoymayıp ve çık istediğin yere git, diye kendisine ruhsat verildi. Mekke'den Şam'a giden yol üzerinde Ays nam mevkîe döndü. Mekke'den Şam'a giden müşrikine taarruz eylediğinden Mekke'de mahfi olan ehli İslâm onun başına toplandı. Ebû Basîr, olan cemaata imam olur namaz kırlarlar ve yolları, varıp yağma ederler. Ebû Cendele'de fırsat bulup bunlara mülâki (buluşan) oldukça O imam olup işitenlere mülhak olarak üç yüze nefer bâliğ olup Kureyş'de her vakit Şam'a ticaretle meşgul ve idare olunurken ondan mahrum kalınca adamlar götürüp musalahada bulunan, Medine'ye varanların reddine dâir şerâitine müracaat edilmiş ve her kim ister ise gidebilmesini rica ve niyaz ederek, Resul-i Ekrem de kabul ve adam göndererek, Ebû Basîr ile yoldaşlarının gelmesini davet ve Ebû Basîr'e mektup gönderildi. Ebû Basîr o esnada ağır hasta olup mektub-ı hümayunun kendisine vusulünde son nefese gelmiş idi. Mektubu eline alıp yüzüne gözüne sürerek teslim-i ruh etti. Radiyallahu Anhum ecmain.

Hicret'in yedinci senesi Muharrem-i hilâlinde (Muharrem ayının içinde) bin dört yüz piyade, iki yüz süvari ile Hayber'e azimet olundu. Devs kabilesinden reis Tufeyl b. Amr (öl. 633) Hicret-i mukaddem İslâm ile müşerref olmuş, dört yüz adamla Medine'ye gelmiş ve peygamber orada bulunamadığından ordu-yu hümayuna gelip yerleşmiştir. Meşhur Ebû Hureyre (öl. 678) Devs kabilesinden olduğundan, gelip ashab-ı Suffa'ya mülhak olup Fahr-i Âlem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem yanından ayrılmayıp kuvve-i hafızası metin olduğundan pek çok hadis rivayet etmiştir. Kendisinden mervidir ki benden ziyade hadis bilen yalnız Abdullah b. Ömer'dir (öl. 693). O işittiğini yazardı, ben yazmazdım, demiştir.

İbn Mişkem'in zevcesi Zeynep bint Hâris (öl. 628) huzur-ı Nebvî'ye bir kızartılmış koyunu zehirlediği, Bera ibn Ma'rur'un oğlu Bişr (öl.

628) bir lokma yuttuğu, Resul-i Ekrem de biraz ağzında çiğnedikte, elinizi çekin, bu koyun zehirli olduğuna bana söyledi, buyurup ağzından çiğnediğini çıkarıp dışarı attı. Zeynep bu hıyanete nasıl cür'et ettiğini sualinde, eğer hak peygamber olsan kâr etmez ve eğer yalancı olsan elinden kurtulmuş oluruz diye bu işte cesaret ettim ve şimdi hak peygamber olduğunu anladım ve sana iman eyledim, diye cevap verince affa mazhar olduysa da Bışr vefat edince onun varisleri marifetiyle Zeynep kısasen katl ve idam edildi.

Hayber esirleri içinde Huyey b. Ahtab kızı Safiyye de ezvâc-ı tâhî-rata mülhak oldu. Medine'ye iki konak mesafede olan Fedek nam karye ahalisi Hayber'in fethini iştince arazileri Resul-i Ekrem'in olmak üzere yarımıcılıkla yerlerinde ibkâ olunmalarını (yerinde kalmalarını) istida'(çağır-mak, getirmek, getirtmek) eylediklerinde o vecihle onlar vatanlarında ibkâ (bırakıldı) olundu. Ömerü'l-Faruk Radiyallahu Anh eyyam-ı hilafetinde umumen Yahudiler o havaliden (etraf) nefy (sürgün) ve iclâ (terketmek) olundukları vakte kadar Hayber'de yarımıcılıkla bazıları kalmıştır.

Yedi sene-i Hicriye'sinde Mekke-i Mükەرreme ziyaretine sıbyan ve nisvandan (kadınlar) başka iki bin ashab-ı kirâm ile Mekke'ye yaklaştıkları Kureyş tâifesi Mekke'den çıkıp uzaktan kudüm-i Nebvî'yi (Peygamberin gelişi) temaşa eylediler. Ammisi (amcası) Abbas bu kere kendi zevcesi Ummu'l-Fâzıl'ın kız karındaşı olan Meymune bint Haris'i Resul-i Ekrem'e nikâh ettirdi. Resul-i Ekrem üç gün Mekke-i Mükەرreme'de ikametden sonra Medine-i Münevvere'ye avdet buyurdular.

// 743 //

Hicret'in sekizinci senesi **Halid b. Velid** (öl. 642) ki Benî Mahzûm'un eşrafından fenn-i harb kendisine dar-ı Hakk olup İslâm'la müşerref olduğundan İslâm'a pek büyük hizmetler etmiştir. **Osman b. Ebî Talha** (öl. 662) ki Abduddâroğullarından, Kâbe-i Muazzam perdedarı ve miftah-ı Kâbe ellerinde olurdu ve duhat-ı (dâhi) Arap'tan yani cin fikirliyelerinden, âkil, hakim, müşkil işlerde bî-misil Benî Sehm eşrafından **Amr b. el-Âs** (öl. 664) eşraf-ı Kureyş'ten bulunan bu üç zatın birlikte gelip iman etmeleri, ehli İslâm'a bâis-i (sebepler) memnuniyet olmuştur.

Mute muharebesinde ki küffarın yüz bin askerine karşı üç bin asker ile Resul-i Ekrem'in elçisi Haris b. Umeyr Ezdî'yi (öl. 629) Kayser-ı Rum ümerasından Şurahbil b. Amr el-Ğassanî katlettiğinden Resul-i Ekrem'in azatlı olan Zeyd b. Harise (öl. 629) emirü'l-ceyş (ordunun komutanı), katılarak Medine'den çıktıklarında hariç-i Medine'de Seniyetü'l-veda' nam mahale kadar sahibu's seyf Sallallahu Aleyhi ve Sellem Cenapları beraber çıkıp, Zeyd şehit olursa yerine Cafer b. Ebi Talip, O da şehit oldukça yerine Abdullah b. Revaha geçsin, O da şehit olursa içinizden birini intihab (seçmek) etsinler, buyurdu.

Mute ki Şam diyarında Kerk beldesinin canib kıblesinde Belka'ya tabi'dir. Rum askeriyle en evvel vukua gelen muharebedir. Muharebe olunurken Resul-i Ekrem Medine'deki Mescid-i Şerif'te ashab-ı kirâm ile oturur ve basiret gözüyle âlem-i manaya müteveccih olup dururken Zeyd b. Harise'nin şehit olduğunu söyledi. Bir miktar sükûttan sonra mübarek gözlerinden yaş akarak İbn Revaha'nın şehit olduğunu haber verdi. Ve Cafer Tayyar'ın şehadetini bildirdi. Badehu Allah'ın kılıçlarından birisi sancağı aldı ve iş onun yüzünden feth oldu ve buyurdu ki, filvâki' ehli İslâm'ın elinde Allah'ın bir keskin kılıcı ve O'nun yüzünden çok fütuhât vâki' olmuş Halid b. Velid idi. Radiyallahu an Külli Sahabeti Ecmain.

Yine o vakit Cafer'in kesilen iki eline bedel Cenab-ı Hakk iki kanat verdi. Gördüm ki melekler ile birlikte uçuyordu, buyurduğundan Cafer Tayyar nam verilmiş ve Seyfullah namıyla yâd olmuşlardır. Halid'in o günde dokuz kılıç kırılıp intihab olunduğunda (seçildiğinde) dünkü askerlerin yerlerini değiştirip küffar evvelki gün gördükleri asâkirin gayrısını önlerinde görünce İslâm askerine taze imdad geldiğini zannedip ansızın bağta (aniden) Halid'in bir şiddetli hücumuyla düşmanı bozup meydan-ı muharebede birçok eşliha (silahlar) vesâir bırakıp geri çekildi. Bundan istifade Halid asâkir-i İslâmiye'yi salimen Medine'ye gönderdi.

Amr b. Âs ise yeni Müslüman olmuş ve babası Âs b. Vâil'in, validesi Belî kabilesinden olmasıyla Kuzâa taifesinden Belî ve Uzrâ kabileleri Medine-i Münevvere'nin hayvanatın, yağma için Kura Vadisi arkasında toplanmakta olduğunu haber alınca Muhacir ve Ensar'dan üç yüz kişiye Amr b. Âs emir tayin edilip gönderildi. Kesret üzere düşmanı görünce destek istedi. Ona yardım için Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâh iki yüz neferiyle ki Ebu Bekir Sıddık ve Ömer Faruk dâhi nefer olarak beraber gidip, Peygamberimiz, ihtilaf etmeyiniz müttefikâne hareket ediniz, diye buyurdu. Ebû Ubeyde, Amr b. Âs'ın yanına vardıkta askere imam olmak istedi. Amr b. Âs, sen bana imdat için geldin, asıl emirü'l-ceyş benim, dedi. Ebû Ubeyde bir mülayim zat olduğundan Resul-i Ekrem, ihtilaf etmeyiniz, diye emir buyurdu, sen bana uymaz isen ben sana uyarım, demekle Amr b. Âs cemaat-ı müslimine imam olup namaz kıldırdı. Gece orduda ateş yanmış, yanan ateşi söndürerek, her kim ateş yakar ise onu o ateş içerisine itip atarım, diye ilan eyledi. Nefsü'l-emirde (işin hakikati) pek doğru bir tedbir idi. Zira ateş yakılrsa düşman askeri çok ve kesret üzere olduğundan ve İslâm askerinin az olduğu bilinir ise telaş etmeyerek dolanıp dururlardı. Sabah vakti bir şiddetli hücumla düşman üzerine ansızın vardı. Ne kadar olduklarını bilmeyen düşman birden ürküp gelenler hayvanatı terkle tarumar olarak firara yüz tuttular. Gayet soğuk olan bu gecede ateş yanmayacağı ve askerinin ziyade muzayaka (rahatsızlık) gördükleri Hz. Ömer'e şikâyet edilince, bu adam (Amr) askeri soğuktan kıracak, diye yasağı kaldırmak istediğinde Hz. Ebu Bekir, ya Ömer, peygamber onu mücerred ahvâl-i harbe vukufu için emir nasb etti, bu saatte onun işine karışmak caiz değildir, demekle Hz. Ömer de sükût etti.

Bir hususta öne çıkan ve o yönüyle toplumda üstün ve reis olmakla her hususta üstün gelemeyeceğini bilmeyen Amr b. Âs, henüz İslâm ile müşerref olmuşken böyle ashab-ı kiramdan oluşan bir askeri birliğe komutan ve emir olup zaferle Medine'ye dönünce fevkalade sevindi. Peygamber'in (sav) huzuruna varınca, ya Resulullah, en ziyade sevdiğin kimdir, diye sordu. Aişe'dir, diye cevap verdi. Ya erkekler içinde kimdir, dedikte, Aişe'nin pederi Ebu Bekir'dir, ya ondan sonra ziyade sevdiğin, Ömer'dir, buyurdu. Amr b. el-Âs, daha sonra kimi seversin, diye sordukça Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem Hazretleri sırasıyla sâir ashab-ı kiramı söyledi. Bu vecihle hayli ashab-ı kiramın isimleri yâd olunup henüz kendisine müretteb (sıralanmış) gelmediğinden Amr b. el-Âs sükût eyledi. Kendinden mervidir ki Resul-i Ekrem'le olan muhaveresini hikâye ettikten sonra, en sona kaldım diye havfımdan nâşi sesimi kesip sustum, demiştir.

Ashab-ı kiramın birinci tâifesi evvel be evvel iman edenlerdir. Ve Hz. Ömer ile hitam bulandır ki Âşere-i Mübeşşere bunlardandır. Yani on kişi hâl-i hayatlarında iken Resul-i Ekrem cennet ile müjdeledi. Ebu Bekir es-Siddık (öl. 634), Ömerü'l-Faruk (öl. 644), Osman Zinnureyn (öl. 656), Ali İbn Ebî Talip (öl. 661), Talha b. Ubeydullah (öl. 656), Zübeyr İbnü'l-Avvam (öl. 656), Sâd b. Ebî Vakkas (öl. 674) ve Sâid İbn Zeyd (öl. 671), Abdurrahman b. Afv (öl. 653) ve Ebû Ubeyde İbn el-Cerrah (öl. 639) Radiyallahu Anhum Hazeratıdır.

Fahr-i Âlem bir mahalde otururken sağında Ebu Bekir ve solunda Ömer, karşısında Osman sır kitabetin eder Ali de sır kâtibi ve mühürdarı esrârı idi. Resul-i Ekrem, Ebû Bekir ile Ömer'in damadı, Osman ile Ali de Resul-i Ekrem damatlarıdır. Bu dördü Hulefâ-i Râşidin'dir ve cümle ashab-ı kiramın efdalidirler. Talha, Zeyd b. Harise'den sonra evvel be evvel iman eden beş kişiden birisidir. Zübeyr, Hz. Hatice'nin birader zadesi ve Hz. Ebu Bekir'in damadı, validesi Resul-i Ekrem'in halasıdır. Sâd İbn Ebî Vakkas fi-sebilillah ok atan ve din uğrunda

// 744 //

ilk kan döken odur. Said b. Zeyd Hz. Ömer'in emmizadesidir ve onun kız karındaşını tezvic etmiştir. Abdurrahman b. Avf Benî Zühre'den Resul-i Ekrem'in validesi Âmine Hatunun akrabasındandır. Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrah Uhud cenginde Resul-i Ekrem'in yüzüne batan halkaları dişleriyle tutup çıkarırken iki dişleri çıkıp düşmüştür.

Üçüncü tâife Akabe'de ibtida biat eden Ensâr-ı kiramdır. Dördüncü tâife ikinci defa Akabe'de biat eden yetmiş bu kadar Ensâr'dır. Beşinci tâife hicretinde henüz Kuba'da iken gelip vâsıl olan Muhacirîn'dir. Altıncı tâife ashab-ı Bedir'dir. Yedinci tâife Bedir ile Hudeybiye seferi arasında hicret edenlerdir. Sekizinci tâife Hudeybiye'de şecere altında Beyâtü Rudvan olanlardır. Dokuzuncu tâife musalaha-yı Hudeybiye'den sonra hicret edenlerdir ki Amr b. el-Âs onların eşrafındandır.

Feth-i Mekke-i Mükerrerme ise bir hazırlanma olduğundan Huzaa ile Benî Bekir beyninde adavet-i kadime olduğundan sekizinci sene-i Hicriye hilalinde Benî Bekir bağta (ansızın saldırma) Hüzaa üzerine hücum edip rüesa-i Kureyş'ten Safvan b. Ümeyye ve İkrime b. Ebî Cehl ve Süheyl b. Amr ve Huveytib İbn Abduluzza ve Mekraz b. Hafs dâhi bir miktar Kureyşliler ile Benî Bekr'e yardım ederek Hüzaa'dan yirmi üç kişi katletmişler, bunlardan Resul-i Ekrem tarafında oldukları Hudeybiye musahalanamede mezkûr olmasıyla bu hâl nakz-i ahdi (ahdi bozmak) mücib olduğundan Hüzaa kabilesi tarafından Amr b. Sâlim el-Hüzaî kırk nefer ile Medine-i Münevvere'ye geldi, me'mullerinden (umulan) ziyade yardım edeceğine Resul-i Ekrem'e söz verdi. Ve Kureyş taifesine ya Hüzaa'dan maktul olan adamların diyetlerini veriniz veya Benî Bekr'i himayeden vazgeçiniz, diye haber gönderdi. Kureyş iki suretini âdem-i kabullerinden (bu iki seçeneği kabul etmediklerinden) kendileri nakz-ş ahd eylemiş (anlaşmayı bozmuş) olduklarını düşündükçe telaşa düştüler. Yeniden musalaha teccidine düştülse de muvaffak olamadılar.

Ebû Süfyân Medine-i Münevvere'ye gelip ashab-ı kiram'dan büyüklere himayesine geçmek sevdasına düşüp hiçbirinden cevap-ı şafi almadı. Hâtib b. Ebî Belta (öl. 650) tarafından hareket-i orduyu hümayun bildirdiğinden Ömer bunu vurmak istediğinde Sahib-i Şerât Aleyhi's-selâm Hâtib Bedir Gazası'nda bulundu, ne biliyorsun, Cenab-ı Hakk ashab-ı Bedir'e, her ne yapsanız ben sizi afv etmişimdir, demiş ola, diye buyurmuştur. Taraf-ı İlâhî'den vahiy ile Hâtib b. Ebî' Belta'nın Mekke'den gelen Sâra isminde bir kadına bazı rüesa-i Kureyş'e yazdığı mektup, Ali ve Zübeyr ve Mikdat yetişip mektubu götürdüklerinde Resul-i Ekrem hatibe, neden bu işi işledin, hitap ve i'tab (azarlamak) ettikte, ya Resullullah, vallahi ben müminim, imanıma asla halel gelmemiştir. Fakat Kureyş içinde ehil ve iyalim var. Onlara orada himaye edecek aşiretim yok. Bu vesile ile Kureyş içinde el etmek (iyilik etmek) istedim, diye özür diledi ve kabul oldu.

Sekizinci sene-i Hicriye'sinde Ramazan'ın on birinci günü on bin nefer asâkir-i İslâmiyye ile Medine-i Münevvere'den çıkıldı ve Mekke'ye vusul buldu. Ba'de't-tavaf Safa üzere çıkıp oturdu. Ömerü'l-Faruk alt tarafında durdu. İbtida erkekler gelip İslâm üzerine biat ettiler. Resul-i Ekrem de Allah'a ve Resulüne itaat etmek üzere onların biatını kabul buyurdu. Nöbet kadınlara gelince, Hz. Ali'nin hemşiresi Ümmühâni' bint Ebî Talip, Âs b. ümeyye'nin kızı Ümmühabibe ve Attab b. Useyd'in halaları Ervâ ve Âtike ve Hâris b. Hişâm'ın kızı ve İkrime b. Ebî Cehil'in zevcesi olan Ümmühâkim ve Halid b. Velid'in kızkarındaşı Fâhite gibi Kureyş'in içinden şanlı ve itibarlı kadınlar tâife-i nisanın önlerine düşüp huzur-ı Nebevî'ye geldiler. Utbe'nin kızı ve Ebû Süfyân'ın zevcesi Hind çiğır davasında (Hz. Hamza'nın şehit edilmesinde) tebdil-i kıyafet ederek, demi (kanı) hedr (boş) (yani öldürülmesine cevaz) olduğuna mebni içlerine karışıp gelmiştir. Resul-i Ekrem onlara, şirk ve sirkat ve zinadan içtinab etmek ve evlatlarını öldürmemek ve kimseye bühthan ve emr-i Hakk'a isyan etmemek üzere biat etmeleri teklif olundu. İptida şirkten içtinab etmek şartı tekalif ettikte Hind meydana çıkıp, vallahi sen erkeklere teklif etmediğin şartı bize teklif

ediyorsun. Her ne ise biz de onu yerine getireceğiz, dedi. Sirkat bahse geldikte Hind, vallahi eğer hırsızlık etseydim Ebû Süfyân'ın malından nice şeyler çarpardım, dedi. Ebû Süfyân orada hazır idi. Geçmişte var ise sana helâl olsun, geleceğe bakalım, dedi. Fahr-i Âlem Hazretleri o vakit Hind'i tanıdı ve Hind misin diye sordu. O da ben Hind'im, geçmiş affet Allah da seni affetsin, diye cevap verdi. Zina etmemek teklifinde Hind, hür olan kadın hiç zina eder mi, dedi. Evlatlarını öldürme bahsine gelince Hind, biz onları küçük iken büyüttük ve büyük iken onları sen Bedir'de öldürdün, artık ne olduysa oldu, sen ve onlar daha iyi bilirsiniz, dedi. Hz. Ömer fevkalade temkin ve vakarı var iken Hind'in bu sözüne teaccüb güldü. Bühtan sözüne geldikte Hind, vallahi bühtan çirkin şeydir dersin bize hüsn-i ahlâk ile emir ediyorsun, dedi. Ve isyan etmemek kelâmında Hind, biz bu âli divana sonra isyan etmek nedeniyle gelmedik, diye sözü kestirdi. Onun üzerine Hz. Resul Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem bu vecihle kadınlardan biat almak üzere Hz. Ömer'e emretti. O dâhi el verdi ve bil-vekil kadınlardan biat aldı. Hind hulûs-ı kalp ile iman etti.

Kâbe'nin yanları tathirden (temizlendikten) sonra öğlen ezanını Bilâl Habeşî Kâbe damına çıkıp ezan-ı Muhammed'i okudu. Sâhil-i bahr üzerinde Heşbel nam dağda Evs ve Hazrec kabilelerinin Menat namında putu, iyd-i fitra altı gün kalarak Sâd b. Zeyd el-Eşhel gönderilip hedm edilmiştir (harap edilmiştir). Nahle nam mevkide Uzza'yı Halid b. Velid, Huzeyl kabilesinin putu olan Suva'yı Amr b. el-Âs memur olarak kesr etmişlerdir (kırmışlardır).

// 745 //

Resul-i Ekrem bir tarafa gidecek oldukça başka tarafa sefer edecek gibi göstermek âdet-i seniyyeleridir. Hicretin dokuzuncu sene gazve-i Tebük vâki' olmuştur. Resul-i Ekrem yirmi gün kadar Tebük mevki'inde durdu. Ve ashab-ı kiram ile meşveret edip daha ileri gidilmek için onların reylerini sordu. Ömerü'l-Faruk, eğer taraf-ı Bâri'den me'mur işi buyurun gidelim, dedi. Hz. Peygamber Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem, eğer taraf-ı Bâri'den me'mur olsam sizin reyinizi sormazdım, buyurdu.

Hicret'in onuncu senesinde Haccu'l-veda' yapmış ve nice vasiyetleri mübeyyin hitabeler okumuştur. Bu sene hilalinde (içinde) her taraftan kabileler cemaatle gelip İslâm'a dâhil ve fevç fevç i'lâm-ı İslâmiyet'i kabul etmeye şitaban (acele etmek) olmuşlardır. Kabâil-i Yemen'den Ans kabilesi şeyhi olup Esved-i Ansî diye maruf Abhele b. Ka'b (b. Avf el-Esved el-Ansî) dâhi gelip iman etti. Hokkabazlıkta mahir ve sözü müesser (tesirli) bir me'lun olduğundan yerine vardıkta mürted olup nübüvvet davasına kalkıştı. Yemen ahalisinden pek çok kimseler aldandı ve Necdân ahalisi ona biat etti. Ve Sena'ya gidip orayı zabt ile dairesini büyüttü. Muâz b. Cebel (b. Amr el-Ensârî) (öl. 638) orada me'mur iken savaştı ve memurin İslâm'a

perişanlık geldi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî de (öl. 662) Me'rib beldesini terk ederek Muâz b. Cebel ile Hazramut'a gittiler. Diyar-ı Necd'den bedevi birçok halk gelip İslâm ile müşerref olduklarında ehli Yemame'den olan bir güruh gelip İslâm ile müşerref oldular ki Müseylimetü'l-Kezzab (öl. 633) da onlarla beraber idi. Yemame'ye avdetinde o da mürted olup nübüvvet davasına kıyam etti. Benî Esed kabilesinin şeyhi Tuleyha b. Huveylid (b. Nevfel el-Esedî) (öl. 642) gelip İslâm ile müşerref olmuştur ki şecaat ile maruf bir adam idi. Bu mürted olup nübüvvet davasına kıyam etti.

Bu mürtedlerin her üçünün me'mur-i mahsusalar ve asker sevk olunmuş ve her nasıl olursa haklarından gelmelerini emr-i Nebevî şeref sudur buyuruldu. Esved-i Ansi ile Müseymetü'l-kezzab'ın kariben (yakında) telef olacakları âlem-i manada Resul-i Ekrem'e bildirilmiş olduğundan O dâhi ashab-ı kirama keyfiyeti bildirdi. Ve hem de bunların hakkında Hz. Ebu Bekir zamanında gelen son ordu-yu Nebevî olan, şehit olan Zeyd b. Haris'in oğlu Usame'yi ser-askeer tayin ederek, babanın şehit olduğu yere git, düşmanlar ile cenk et, diye emreyledi. Bir gün sonra hasta oldu lakin emr-i cihad asla sekte görmedi. Ebu Bekir zamanında bu ordu gönderildi ve muzafferiyetle geldiler.

Hademe-i Resulullah sallallahu aleyhi ve's-sellem, hizmet-i mahsusasında bulunanlardan biri **Enes b. Malik**'tir. On sene Resulullah'a hizmet edip duasını almış ve yüz seneden ziyade muammer olmuştur. Medine'ye teşrif-i Nebevî'de herkes bir hediye getirdikte validesi de Enes b. Malik'i hediye makamında Resul-i Aleyhi's-selâm'a takdim etmiş, bir mahale teşrif-i Nebevî'de nalın-ı şerifi giydirir ve çıkardıkları vakit onları kollarına giydirip muhafaza eyler idi. **Rebia b. Ka'b el-Eslemi** ashab-ı suffadan olup abdest hizmetinde bulunup, acaba bir hizmet zuhur eder mi diye sabaha kadar bâb-ı saadetinde beklerdi. **Abdullah b. Mesud** (Resulallah'ın) Hazretinin misvakdarı idi. **Ukba b. Amir el-Cühenî** (öl. 678) seferlerde Fahr-i Âlem'in atını yederdi (atının yularını tutardı). Âlim ve fakih ve şair ve fasihü'l-lisan idi. Muaviye zamanında Mısır valisi ve şairi olmuştur. **Ebu Zer el-Gıfarî** Fahr-i Kâinat'ın havas ashabından olarak hizmet-i mahsusalarında bulunurdu. Bunlardan başka daha bazı zevat hizmet-i şerifede bulunurlar idi. **Kays b. Sa'd b. Ubade el-Ensârî** (öl. 680) de Hazreti Peygamber'in yanında bulunup sanki Medine'de zabıta nâzırı mesabesinde idi. Hazreti **Ali** ve **Zübeyr** ve Mikdad Esved diye maruf olan **Mikdad b. Amr** (öl. 653) ve **Muhammed b. Mesleme** (b. Seleme el-Evsî) el-Ensârî (öl. 663) ve **Âsım b. Sâbit** (b. Ebî'l-Aklah el-Ensârî el-Evsî) (öl. 624) ise müstehak-ı ukubet (ceza) olanların cezalarını icra ederlerdi. Radiyallahu Aleyhim Ecmâin.

Müezzin-i Nebevî sallallahu aleyhi ve's-sellem **Bilâl Habeşî** (öl. 641) ve **Ümmü Mektûm el-Kureşî** (öl. 636) ve **Ebû Mahzûre Semura** (Evs b. Mi'yer b. Levzân el-Cumahî) (öl. 678) ve **Sa'd b. Âiz el-Karaz**'dır. Bilâl çok eza ve cefa-yı küffara katlanıp Ebu Bekir'e işaret-i Nebevî ile iştira (satın aldı) badehu azad olmuştur. Vakt-i fecrden evvel gayet müessir bir ezan ile ashab-ı teheccüdü uyandırır ve namaz vakti cemaat hazır oldukça

Fahr-i Kâinat'ı Mescid-i Şerif'e götürür ve badehu hücre-i münevverine götürür ve bâb-ı saadetinde durur, Hazreti Peygamber'in hizmetini görür idi. Vefatından sonra tahammül edemeyip gayrı yere gitmek arzu kıldığından Hz. Ebu Bekir çok yalvarıp ebeden üslub-i Nebvî'ye'yi bozmamak emelinde musır (ısrar) olduğundan bir sene kadar kalıp, Şam'a gidip gızuat-ı müslimin (Müslüman mücahitler) ile beraber olduysa da bir gece rüyasında Resul-i Ekrem, ya Bilâl bu cefa nedir? Beni ziyaret edecek vakit gelmedi mi, deyince hemen çölleri yalnızca kattederek Ravza-yı Mutahhara'ya yüzün sürüp zar zarı ağladığından sıbtü'n-Nebî (Peygamberimizin torunu) ve kurretü'l-ayun-i (gözlerin nuru, göz aydınlığına sebep olan) eh-lisünnet Hasan ve Hüseyin gelip onu görünce kalkıp onları kucaklayıp bir zaman mest ve hayran olduğunda onlar da, ya Bilâl senin Mescid-i Şerif'te Resulullah'a okuduğun ezanı işitmek isteriz, demeleriyle derhal Hz. Bilâl Mescid-i Şerif'in sathına çıkıp ve vakt-i saadette ezan verdiği yerde durup "Allahuekber" dediği gibi Medine yerinden oynadı. "Eşhedü en lâ ilahe illallah" dedikte Medine çalkalandı. "Eşhedu Enne Muhammeden Resulullah" demek Resulullah dirilmiş, diyerek kızlar sokaklara uğradı, memleket alt üst oldu. Resul-i Ekrem'den sonra Medine'de o kadar ağlayış görülmemiştir. Hz. Bilâl'e de hayret geldi, o ezanı tamam edemedi. Yine Şam canibine gidip gazada şehit oldu. Bir müezzin ki ezan meşruh oldukça ipdita onun lisanından işitle ve imam Fahr-ı Âlem ola ve daima O'na hem-dem ola, onun diğer fezâilinden bahse lüzum görülmez.

// 746 //

Feth-i Mekke'den sonra Hüzeyme kabilesi ki zaman-ı cahilinde Abdurrahman b. Avf'ın pederini ve Halid b. Velid'in amucasını öldürmüş olduklarından Halid onlar için fırsat ararken, davet için Halid o tarafa gönderildikte Yelemlem nahiyesine vardıkta Benî Hüzeyme silahlı olarak karşı çıktıklarında, halk (herkes) Müslüman oldu siz de silahlarınızı bırakınız. Onlar da bıraktıklarında onların ellerini bağladı ve kendilerini askere tevzi' ederek, herkes kendi esirini öldürsün, diyerek emir verince Benî Selim kabilesi işlediyse de muhacir ve ensariler azat ettiler. Abdurrahman b. Avf'a, senin pederin intikamını aldım, dedikte, öyle değil sen amucanın intikamını almak için asr-ı İslâm'da zaman-ı cahiliyet işini işledin, diye takdir eyledi. Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem'e vüsul bulunca, ya Rab, ben Halid'in işlediği işten beriyim, diye buyurup birçok mal ile Hz. Ali'yi Benî Hüzeyme'ye irsal ederek, telef olan adamların diyetleri verildi.

Feth-i Mekke'ye harekette Ebu Katade'yi (öl. 674) bir miktar asker ile Necd'e gönderilmiş, İdam nam mahalle vardıklarında Âmir b. Azbat'a (öl. 630) tesadüfle, Âmir onlara selam vermiş ve İslâm olduğunu bildirmişken eski bir maceradan dolayı askerden Muhallim b. Cessâme, Âmir'i öldürüp devesiyle eşyasını mal-ganimet diye almıştır. Feth-i Mekke'den sonra Vadi-i Huneyn'de öğle namazını ba'de'l-eda bir ağaç gölgesinde istirahat-ı Nebvî oldukça Gatafan'dan Fezara kabilesinin reisi Uyeyne b.

Hısn kalkıp Âmir'in kanını dava eylediğinden Benî Temim şeyhi Akra b. Hâbis, Muhalleme b. Cessâme'yi müdafa ve uzun bir münakaşadan sonra verasenin muvafakatıyla diyete karar verildi. Ve Muhalleme gelsin de Resul-i Ekrem onun için istiğfar etsin, dediler. Muhalleme gelip huzur-ı Nebvî'de oturdu. "Adın nedir?" "Muhalleme b. Cessame" dedi. Resul-i Ekrem, "Âmir b. Azbat İslâm'ını izhar etmişken sen onu katlettin mi?" diye buyurdu. Muhalleme, "Onun İslâm'ı izhar etmesi ancak ölümden kurtulması için idi" dedi. Resul-i Ekrem, "Ya sen onun kalbini yardım mı ki doğru mu yalan mı bilesin?" dedi. Muhalleme, "Onun kalbi bir et parçasıdır, yarılsa ne anlaşılır?" dedi. Resul-i Ekrem, "Kalbini bilmezsin, lisanına da inanmazsın, ne yapmalı?" dedi. Muhalleme başka bir şey bulamayıp, "Ya Resulullah, benim için istiğfar et" dedi. "Allah seni affetsin" buyurunca Muhalleme gözlerinden kanlı yaş akarak kalkıp gitti ve giderinden bir hafta zarfında öldükte defin olunup, yer onu kabul etmeyip dışarı attı. Kavmi gelip haber verince "Bu yer ondan daha fenalarını kabul eder lakin Cenab-ı Hakk size vâz' etmek ister" diye buyurdu. Ondan sonra Muhalleme'i kavmi tekrar defin ettiler ve üzerine büyük taş koyup gittiler.

Ahirete teşrif buyurduğundan itibaren vakt-i Ebu Bekir'in hilafeti evvelinde her taraf irtidad haline girdi ve valiler geriye gelip emirler gizlendi. Yemen'e ihlale (zarar veren) vermiş olan ve nübüvvet davasına kıyam eden Esved-i Ansi katliyle asayiş henüz iade edilmişken (sağlanmışken) vefat-ı Nebvî üzerine bütün Yemen ve Kinde ve Hazramut memâlikinde ekser ahali mürted oldu. Umman'da Lâkid b. Mâlik el-Ezdî namında bir mürted, huruç ve nübüvvet davasına kıyam ile nâsı ihtilâle düşürdü.

Benî Esed kabilesi şeyhi Tuleyha, "Bana Zünnûn namında bir melek vahiy getirir" diyerek iddia-yı nübüvvetle Ğatafan ve Tay ve Hevazin kabileleri ona tâbî' oldular. Yemame de iddia-yı nübüvvetle Benî Hanife'yi teshir eden (kullanan) Müseylimetü'l-Kezzab ise günden güne cemaatını tezayüd (çoğaltma) eylemekte idi. Yine o esnada Benî Temim kabilesinde Secâh nam bir kadın nübüvvet davasına kıyam ile benî Temim b. Sa'leb ile birçok urbanı (Arabîleri) ihlâl ederek Yemame üzerine hareket eyledikte Müseylimetü'l-Kezzab bu hareketten ürküp hud'a (hile) ve desise (komplo) yoluna sâlik olarak bil-muhabere onun yanına varıp görüşmüş ve miyanlarında (aralarında) zevciyet vukuuyla barışmışlar ve Müseylime'nin nübüvvetini tasdik ile bir zaman yatıp kalktıktan sonra Benî Sa'leb'in yurdu olan el-Cezire canibine avdet etmiştir.

Her taraf mürted olmuş ancak Medine-i Münevvere ile Mekke-i Mükerreme'de (Ebû Yezîd) Süheyl b. Amr'ın (b. Abdişems el-Âmirî el-Kureşî) (öl. 639) nesayihî ile İslâmiyet üzerine kalmışlardır. Her kabile mebusları Medine'ye gelip zekât vermemek üzere namaz ile iktifa olunmasını teklif eylediler. Red cevabı alınca her taraftan Medine-i Münevvere üzerine gece baskını bile yapılsa da o vakit ordu-yu İslâm Usame b. Zeyd (öl. 674) ile muharebeye gitmiş ve Medine'de az insan bulunmuş olduğunu fırsat ad ile hücum etmişlerse kendi başlarına halife tarafından Ali ve

Zübeyr ve Talha ve Abdullah b. Mesud terassud (gözlemek) üzere muhafızlar tayin edilmiş ve bunlardan haber gelince halifenin izbat üzere (zaptetme emri üzere) mescidde içtima eylediğinden onlar ile çıkıp mürtedleri kaçırdı. Üsame askeriyle gelip kavuştu. Badehu on bir emir tayin ile mürtedin üzerine gönderildi.

- 1-İkrime b. Ebu Cehil (öl. 634) Yemame Müseylimetü'l-Kezzab üzerine,
- 2-Şürahbîl b. Hasene (bint Mutâ' el-Kindî) (öl. 639) arkasından ona ilhak,
- 3- Hâlid b. Saîd (b. el-Âs el-Kureşî el-Ümevî) (öl. 635) Şam cihetine,
- 4-Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî (öl. 664) Kuzaa kabilesine,
- 5- el-Muhâcir (Velîd) b. Ebî Ümeyye (b. el-Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî) (öl. 633) Yemen canibine,
- 6-Süved b. Mukarrin, Tuham-e Yemen'e,
- 7-Tureyf b. Hâciz b. Selim ile Hevazin'den onlara tâbî' olanlar üzerine,
- 8- el-Alâ' b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî (öl. 642) Bahreyn'e,
- 9-Huzeyfe b. Mihsan (öl. 632) Hicr ehli diyarına,
- 10- Arfece b. Herseme el-Ezdî (öl. 654) Mahra'ya ki her iki kabile (Hicr ve Mahra) Umman'dadır,
- 11- Halid b. Velid ibtida Tuleyha ve sonra sâlif-i zikr (az önce adı geçen) Secâh nam nebiye-i kâzibeye tâbî' olan Mâlik b. Nüveyre (öl. 632) üzere harekete me'mur olmuşlardır.

Hz. Halife Ebu Bekir Radiyallahuanh devesine binip bizzat muharebeye azimet eyledikte henüz müşavere yolunda ceryân etmedi diye kendisini müşaverede bulunmadığını Sıddık'a biatı tehir eden ve kimseye müdahene (yalakalık) etmeyen zat-ı âli cenab, hilafet münazaasında yeni fâriğ olan Hz. Ali Keremallahuveçhe Hz. Ebu Bekir'in devesi yularını tuttu, "Nereye ya halife-i Resulullah? Sana Resulullah'ın söylediğini söylerim ki kalbimizi fitneye sevkedip nefsinle (kendinle) bizi imtihan etme" diye buyurmuştur. "Vallahi sana bir hal olursa İslâm fi-maba'd (bundan sonra) intizam bulmaz" dedi. Ve diğer sahabe-i güzîn de O'nu tasdik etti. Onun üzerine Halife Hazretleri Zülkısas mevkiinden Medine-i Münevvere'ye avdet buyurdu.

Halid b. Velid'in ahvalini yazmak şüpheli olduğundan münasip görülmüştür. On birinci sene-i Hicriyesinin Cemâziyelaahir'inde Tuleyha üzerine hareket fakat Hayber üzerinden hareket ile muharebeye Tay kabilesinden başlayacak gibi bir hareket gösterince Udey b. Hâtım et-Tâî (öl. 686) beraberce olduğundan a'da (düşmanlar) aleyhine onları berabercesine götürmeye vâd edip o vecihle muvaffık oldu. Hz. Halid'in Ukkâse b. Mihsan (b. Hursân el-Esedî) (öl. 632) ve Sâbit b. Akram el-Ensârî keşf ve tecessüs-i ahvâl (gizlice ahvâlî araştırmak) için göndermiş, Tuleyha onlara

tesadüfle her ikisini şehit edince asâkir-i İslâmiyye yol üzerinde onların cenezesine rast geldikçe ahz ve intikam yükünü almadı. Hz. Halid askerini ta'biye ile (düzene koyarak) cenge girişmiş, kükremiş aslan gibi saldırıp mürtedleri kimi maktul kimi esir, Tüleyha da Şam tarafına firar etmiştir. Tüleyha ancak muntazır olan (gözetleyen)

// 747 //

Hevâzin ve Süleym ve Benî Âmir kabileleri perişanın (perişanlığını) görünce gelip tecdid-i iman ettiler. Badehu Ğatafan, Hevâzin, Süleym, Tayy kabilelerinden perakende (dağınık) olanlar vakt-i saadette esir olup ümmü'l-müminin Hz. Aişe'nin azatlısı Mâlik b. Hüzeyfe'nin kızı Selme kadın ki Ezvâc-ı Mutaharât içinde iken Sahib-i Şeriât Sallallahu Aleyhi Ve's-sellem yanlarına gidip, "Bilmem ki kangınıza (hanginize) Hav'eb köpekleri ürecek ve etrafta çok adamlar ölecek" diye buyurmuş olduğu mervidir.

İşte bu kere Hav'eb'de Selme'nin başına birtakım eşkıyalar dolmuş, Halid üzerine saldırıp muharebe devamla nihayet devesi üzerinde sabit olan Selme'nin etrafında çokları kılıçtan geçtiğinden sonra devenin bacağına kılınçlayıp Selme'yi itlaf eyledikte cemiyetleri perişan olmuştur.

Bitah şeyhi Malik b. Nüveyre, Seccah'a tabi'yet eylediğinden, onlar perişan olunca nâdim olarak bir hâl-i hayret ve tereddütte kalmış idi. Hz. Halid'in taraf taraf (sağa sola) dağıtmış olan çetelerden biri Mâlik'i ve iyalini ve cund-i nefer (bir grup asker) adamları tutup mürtetler gibi nezd-i Halid'e gönderdiler. Birlikte olan ümera-yı askeriye ve muhacirinden Ebu Katade (öl. 674) onların ezan okuyup namaz kıldıklarına şehadet eyledi ve halifenin talimnamesinde ezan sesi işitilen yerin halkına dokunulmaması münderiç idi. Binaenaleyh bunlara dokunulmaması lazım iken Halid bunları hapsedip, memur olan adam da emri yanlış telakki ile gece onları öldürdü. Bazı nâss "Halid'in emri öyle idi" dediler ve "Mâlik'in fevkalade hüsn ve cemâle mâlik olan zevcesini Halid tezvic etmekle Mâlik'i bundan için idam etti" diyenler de oldu. Ebu Katade ğadben (kızarak) Medine'ye avdet ve Halid'in bu muamelesinden şikâyet eyledi. Mâlik'in biraderi gelip kan davası edip davayı büyüttü. Hatta muteakiben Halid Medine'ye geldikte Hz. Ömer'ü'l-Faruk O'nu kısas ettirmek istedi. Halife, "Hata bir iş olmuş, kısas lazım gelmez" dedi. "Öyle ise bari azl olsun" dedi. Halife Hazretleri, "Allah'ın müşrikler üzerine sıyırdığı (kınından çıkardığı) kılıncı ben kınına sokamam" dedi. Fakat Halid'in bu muamelesini takbih (çirkin görmek) ve harp üzerinde maktul olan adamın zevcesini almak anzar-ı Arap'ta (Araplara göre) çirkin bir iş olduğundan O'nu tevbih (azarlama) ile iktifa ve Mâlik ile diğer maktullerin diyetlerini beytü'l-maldan i'tâ ve Halid ser-askerlikte ibkâ (göreve devam) ederek bu sıra görülen lüzum üzerine O'nu Yemâme canibe memur etmiştir ki evvelden Müseylimetü'l-Kezzab üzerine İkrime b. Ebu Cehil varıp bozulduğu gibi ve arkadaşı olan Şurahbil'i bekleyeceği ve Umman tarafına memur olan Hüzeyfe ve Arfece de o tarafa i'zam olmaları emr-i Halife ile gitmişler ise de Şurahbil'i de kendi başına

hücum ile O dâhi bozulmuş bir tarafta kalmış idi. Benî Hanife'den Müseylimetü'l-Kezzab'ın başında kırk bin kadar mürted müctemi olmuş idi.

Halid b. Velid işte bu işi hitam için o tarafa i'zam ve büyük bir cenkte Hz. Hamza'yı şehit eden Vahşi, aleyhi'r-rahmet şehit ettiği harbe (mızrak) ile Müseylimetü'l-Kezzab'ı da katledince dava etti. İşbu Yemâme vakasında Benî Hanife'nin telefâtı yirmi iki (bini) ve ehli İslâm'ın şühedası iki bini tecavüz etmiştir (geçmiştir). Şühedanın üç yüz altmış bu kadarı muhacirinden ve bir o kadarı ensardan ve bâkisi tabiinden idi.

On sekiz sene-i Hicriye'sinde yağmur yağmadı, yerler kurudu, toprak kül gibi rüzgâr ile uçar oldu. İnsanlar, hayvanlar aç kaldı. Hazreti umera-yı etraf, tarafından (etraftaki emirler) istimdad (yardım) eyledi. Suriye emiri Ebu Ubeyde dört bin yük zahire, arz-ı Filistin emiri Âmr b. Âs canib-i Mısır'dan bahr-ı Kulzum (Kızıl deniz) ile zahire kavuşturdular. Hz. Ömer yağmur duasına çıktı. Abbas Radiyallahu Anh'ın elinden tuttu, "Ya Rab! Senin peygamberinin emmisi ile sana takarrüb ve tevessül ederiz" diyerek diz üstüne çöktü. Kemâl-i tazarru' (tevazu ile yalvarmak) ile dua ve niyaza başladı. Hz. Abbas da Hakk'a yalvarıp gözünden yaşları sakalından aşağı dökülüyor idi. Derhal bulutlar belirdi, yağmur yağmaya başladı. O vakte kadar Hz. Ömer diz çöküp oturur idi.

Bu sene Suriye kazasında Âmvas nam karyede taun zuhur ile etrafa yayılıp yirmi beş bin kadar adam irtihal etmiş, Basra cihetinde de taun zuhuruyla oralarda da pek çok adam telef olmuştur. Taun Âmvas'da Yezid b. Ebi Süfyân ki Şam valisi idi ve Hâris b. Hişâm ki kendi ehli beytinde yetmiş kişiyle Şam'a gelmiş idi, bunlardan dört neferi avdet edebildi ve Süheyl b. Âmr (öl. 639) gibi meşhur zatlar, Suriye emiri Ebu Ubeyde el-Cerrâh kabl-i vefat (ölmeden önce), Muaz b. Cebel'i imaret kaim makamlığına tayin eylemiş ise müteakiben O dâhi bu illetten gidince Âmr b. el-Âs kaim makamlığına intihab (seçilmek) etmiş idi. Evvelde nâssı (insanları) alıp dağlara çıkardı ve Allah'ın izniyle taun mündafi' oldu.

Şam'da taun zuhurunda Hz. Ömer Medine'den Şam'a 'azimetle Serğ nam karyeye geldikte Suriye ümerası gelip kendisiyle görüştüler ve taunun şiddetini beyan ettiler. Şam'a girmek ya dönmek hakkında sahabenin aralarında ihtilaf vuku' buldu. Hz. Ömer geri dönmek re'yini tercih etti ve avdet emrini verdi. Abdurrahman b. Avf bir mahalde olup o esnada geldi veya hakkında bir hadis-i şerif rivâyet etti, "Şöyle ben Resul-i Ekrem'den işittim, bir yerde veba olduğunu işiterseniz oraya gitmeyin ve bulunduğunuz yerde vuku' bulursa ondan firara çıkmayın, diye buyurdu" dedi. Ve avdet re'yinde bulunanların içtihadlarında isabet eylemiş oldukları sabit oldu.

Taun bertaraf olduktan sonra Hz. Ali'yi Medine-i Münevvere'de kaim makamına bırakıp Eyle tarihiyle Şam'a 'azimetle Suriye'nin ahvalini tahkik marazdan kurtulup kalanları tesliyet (teselli verme) vermek üzere

Şam'a geldi. Namaz vaktinde kendisi imam, cemaatle namaz kılacağı vakitte cemaatin ibramıyla (ittifakıyla) Bilâl ezan okumasını emir edince suz (yanma, tutuşma) misli ve müessir bir ezan okudu ki duyanların hepsi çok etkilendi. Ashab-ı kirâm Bilâl'in sesini işitince enin (inilti) ve henin (özlem) ile ağıladılar ve tabiini de ağılattılar. Bir derece ki Fahr-i Âlem irtihali görünenden beri ehli İslâm o mertebe ağıladığı görülmemiştir.

Bu sene Hz. Ömer, Şüreyh b. el-Hâris (b. Kays) el-Kindî'yi (öl. 699) Kûfe'ye ve Kâ'b b. Sûr (b. Bekr el-Lakîfî) el-Ezdî'yi (öl. 656) Basra'ya kadı nasb eylemiştir. Bu Şüreyh, kadı Şüreyh'tir ki vakt-i saadete yetişmiş ise Resul-i Ekrem'i görmek şerefiyle müşerref olamadığından tabiinden ma'duddur. Pek çok seneler Kûfe'de kadılık etmiş 'adil ve hakkaniyet makamında namı darb-ı mesel olmuştur.

// 748 //

Yirminci sene-i Hicriye'de El Cezire fâtihî İyâz b. Ğanm (b. Züheyr el-Fihrî) (öl. 641) ve ümmühat-ı mümininden Zeyneb bint Cahş (b. Riâb el-Esediyye) (öl. 641) ve Bilâl Habeşî (b. Rebâh) (öl. 641) diyar-ı Şam'da irtihal buyurmuşlardır. Bilâl'in hin-i vefatında zevce ağladıkta "Oh, ne mutlu bana ki yarın ahbaba ve Muhammed'e ve ashabına kavuşacağım" diye terennüm eylerdi.

Bu sene Kûfe emiri 'Aşere-i Mübeşşere'den Sa'd b. Ebî Vakkâs (Mâlik b. Vüheyb el-Kureşî ez-Zührî) (öl. 675) hakkında bazıları namazı iyi kıldırıyor dediler ki Hz. Ömer sual eyledikte "Resul-i Ekrem'in kıldığı gibi kıldırıyordum, yatının iki evvelki rekâtını uzatıp sonraki iki rekâtını hafif kıldırıyorum" diye cevap verince Hz. Ömer, "Senin hakkında hep zannımız budur ve ihtiyata riâyet mütâalası olmasa onların hakkında olacak muamele aşikâr idi" diye buyurdu.

Lakin 'Acem kisrası Yezd-i Cürd, Rey şehrine gitmiş ve kaliteli asker cem' edip her taraftan hücum olduğundan böyle bir nazik zamanda Hz. Ömer "Kûfe'de kâim makam kimdir", diye sordu. O da "Abdullah b. Abdullah b. Utban'dır" dedikte vücuh-ı ensar-ı kiramdan olduğundan Kûfe imaretinde onu ibka etti (görevine devam ettirdi) ve onu İran seferine irsalinde Ammâr b. Yâsir (b. Âmir el-Ansî) (öl. 657) Kûfe valisi nasb ve tayin ve Humus'da bulunan Abdullâh b. Mes'ûd (b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî) da (öl. 652) muallim olmak üzere Kûfe'ye gönderildi. Bir zamandan sonra iştika (şikâyet) ve o da onlardan nefir ile valilikten istifa etmekle Muğire b. Şu'be (öl. 660) Kûfe'ye vali olmuştur. Ve Bahreyn valisi 'Alâ b. el-Hadramî (öl. 635) vefat ile yerine Ebu Hureyre (öl. 679) nasb olunmuştur. Bu sene Halid b. Velid Humus'da hastalanıp, "Vah, bunca muharebelerde bulundum, nihayet yatağımda mı vefat edeceğim" diye teessüf ederek teslim-i ruh etmiştir.

Hz. Osman hilafeti günü Muğire b. Şu'be'yi Kûfe'den azl ile Sa'd b. Ebi Vakkas'ı yine Kûfe'ye emir etti. Sâir ümerayı ibka (yerinde bırakma)

etmişti. Sonra Sa'd b. Ebi Vakkas beytül-maldan mâl memuru olan Abdullah b. Mesud'dan bir miktar akçe istikrâz (borç) edip vaktiyle veremediğinden Abdullah b. Mesud sakındırınca aralarında zuhura gelen münazaa ve mücadele Kûfe ahalisine sirayetle iki taraf olarak, biri mühlet diğeri hemen tahsil diyerek iptida şikâke (problemlili) mahal olan Kûfe ve bilâd-ı İslâmiyye'de iptida beynel-ahali vuku' bulan tefrika bu olup ehli Irak, ehli şikâk tabiri ondan kalmıştır. Hz. Osman Radiyallahu Anh haber alınca her ikisini azl ve Sa'd'ın yerine Ukbe b. (Ebi) Muayt'ın oğlu ve kendisinin ona ana bir karındaşı ve bazı menhiyatı mürtekip (işleyen) olan Velid'i Kûfe emiri nasb edince Hz. Ömer'in nasihatini unuttu. Velid Kûfe'ye vardıkta Sa'd Hazretleri ona, "Sen mi bizden sonra âkil oldun, yoksa biz mi senden sonra ahmak olduk?" dedikte velid O'na cevaben, "Telaş ve keder etme ya Eba İshâk, bunların hiçbiri değil, lakin bu mülktür ki onu bir kavim sabah ve diğeri akşam taamı eder" demekle Sa'd da "Görüyorum sen memuriyetleri mülk etmişsiniz" dedi.

Ashab-ı güzîn bir nev'i ibadet olmak üzere kabul-ı memuriyet ederlerdi. Bu esnada meydana çıkanlar alel-husus Emeviler mansıb (makam) ve memuriyetleri bir nev'i yemeklik edindiler ve malikâne hükmüne koydular. Bu hâl ahaliye hoş gelmediğinden Hz. Osman'a bir leke bıraktı. Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh, Mısır fatihi ve valisi 'Amr b. Âs'a imdat için Mekke fethinde demi heder kılınmış Hz. Osman'ın süt karındaşı Abdullâh b. Sa'd b. Ebî Serh (el-Kureşî el-Âmirî) (öl. 656) şefaati-i Osman ile afv olunmuş da imdada giden asker içinde bulunmuş, ba'del muharebe Mısır'ın umur-ı mâliyesi 'Amr b. Âs'ın uhdesinde iken Hz. Osman mâliyeyi ayırıp Abdullah b. Ebi Serh'e verdi. Abdullah ise umur-ı mâliyeyi ihlâl ediyor diye 'Amr b. Âs'dan, O da tedabir-i askeriyeye halel veriyor diye Abdullah'dan iştika (şikâyet) eder olduklarında Hz. Osman, 'Amr b. Âs'ı azl ile Mısır'ın umur-ı askeriyesini de Abdullah'a verdi.

Bir bahane de Hz. Osman bu barakda Afrika'nın hums-ı ganâimi (ganimetin beşte biri) Medine'ye geldikte toptan furadiye olunup (tek tek ayrılıp) Hz. Osman'ın kâtibi ve emmizadesi ve her işlerin başı Mervân b. Hakem (öl. 685) üzerinde kaldı. Esmâni (pahası) külli meblağ olduğundan Mervân'dan tahsil olunup 'atiye (hibe) olarak vaktinden aşağı varılmış olduğundan beyne'n-nas mucib-i kiyle ve kâl oldu. Resul-i Ekrem'in evkafından olan Fedek arazisi Hz. Osman imarete ait emlaktan add ile bir veçhe mukataa (ikta sistemi) Mervân İbn Hakem'e vermişti. Bu da nâsın gayzına (kızmasına) bâd olmuştur. Bu arazi Mervân'dan sonra evladına kalmış sonra Ömer b. Abdulâziz o araziye ellerinden alıp hâl-i sabıkaya (eski haline) ircâ etmiştir. Bir de Hz. Osman'ın emmi ve Mervân'ın pederi olan Hakem b. Ebî'l-Âs ki ifşa-yı esrâr ettiği için Resul-i Ekrem onu Rebze karyesine nefy etmiş idi. Ve itlâk (affedilmesi) Ebu Bekir ve Ömer'den rica olundukta müsaadeye cesaret etmemişler, Hz. Osman onu ıtlak ile Medine'ye getirdi. Nâss buna da güft ü gu (dedikodu) etmişlerdir.

Yirmi sekiz senesinde Dimeşk emiri olan Yezid b. Ebi Süfyân fevt ve Ürdün emiri biraderi Muaviye b. Ebi Süfyân'a ilaveten memuriyet katıp badehu Suriye sancakları Muaviye uhdesine müçtemi' olmuştur. Basra valisi Ebu Musa el-Eşârî'den şikâyet eylemeleriyle azl edip yerine Hz. Osman dayızadesi yirmi dört yaşında bulunan Abdullah b. Âmir'i nasb ve tayin ederek göndermiş ve çok muharebeler kazanmıştır.

// 749 //

Kûfe emiri Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt (el-Ümevî el-Kureşî) (öl. 680) sarhoş ve mudminu'l-hamr (alkolik) olduğundan imamü'l-müslimin olduğu cihetle bir gün sabah namazında sarhoş olarak dört rekât kıldırıp "Daha ziyade edeyim mi?" diye sormuş. Kûfe'liler vücuh-ı eşrafdan Eşter (en-Nehaî) (öl. 657) ve Ebu Hâsebe el-Gaffari ve Cündüb b. Abdullah ve İbn Sa'b b. Cüsâme gibi reisler bunun muamelesinden razı olmayarak taraftarlık peyda oldu. Kûfeliler birkaç kereler Medine'ye gelip bir menvâl-i meşruh (açık açık) şikâyet ettilerse de Osman Radiyallahu Anh hâiben (boşuna) ve hâsiran (kaybederek) yüz vermeyerek iade eyledi. Velid gadban (kızgın) olarak İbn-i Mesud'a 'itab (azarlamak) etmiştir. Mudminu'l-hamr olduğu alenen halifeye bildirdiklerinde Medine'ye celb ve huzur-ı Ali Radiyallahu Anh'da müştekiler ispat eylediklerinde kendisine hadd-i şurb (alkol cezası 80 sopa) vurulmuş ve azl edilmiştir. Velid'in babası olan Ukbe b. Ebi Muayt küffâr-ı Kureyş'in ileri gelenlerinden ve Peygamber-i zi-şana en şedid düşman olan ve nihayet derecede eza edenlerdendir. Hatta eda-yı namaz buyurduğu zaman, Ukba ve onun akranı olan küffâr-ı Kureyş içerisinde işkembe alarak secdeye vardıkta Sahib-i Şeriât üzerine bırakıp istihza edenlerin en şakisidir. Oğlu bu Velid (sarhoş olan) Feth-i Mekke günü İslâm olmuş, Hicret'in dokuzuncu senesinde Benî Mustâlik kabilesinin zekâtı tahsil için Peygamber-i zi-şan irsalinde Velid ile onlar meyânında zaman-ı cahiliyette kalma 'adâvet olduğundan Benî Mustâlik onu istikbale geldiklerinde havf ederek geri dönmüş huzur-ı Nebeviye'ye geldikte onlar mürted olmuşlar, zekâtı men' ve beni katl için üzerine silah ile çıktılar, demekle hemen asker gönderilip vurulmak rey'inde bulunan oldu. Onların bazıları gelerek Velid'in gönderildiğini işitmeleriyle ikram ve ihdam (hizmet) için çıktıklarını ve Velid'in rücu'unda sebab-i meçhulleri olduğu beyan edince tahkik hâl için Halid b. Velid gönderilip akşam üzeri Benî Mustâlik yurduna varmış, uzaktan kulak misafiri olup akşam ve yatsı ezanlarını işitmiş ve hemen içlerine girip emvâl-i zekâtı tahsil edip, götürüp Resul-i Ekrem'e teslim etmiştir. İşte o esnada "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ / Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınızın pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın." 165 Bu 'ayet-i kerimeyi okuyup Benî Mustâlik kabilesinin zekâtını tahsil ve onlara ahkâm-ı şer'iyeyi ta'lim eylemek üzere Abbâd b. Bişr'i (b. Vakş el-Ensârî)

(öl. 633) memur buyurdu. Velid'in yerine Kûfe emirliğine Benî Ümeyye'den Sâid b. Âs b. Sâid b. Âs'ı (öl. 679) tayin etti.

Sâid b. Âs b. Sâid b. Âs, Merc-i Sefr Vakasında emirü'l-ceyş bulunan Halid b. Sâid'in biraderzadesidir. Halid'in pederi olan Sâid b. el-Âs müşrik olduğu halde katl olundu. Emirü'l-mü'minin Hz. Osman Radiyallahu Anh akrabasını ziyade sevdiği cihetle ekser menasibi (görevlendirme) Benî Ümeyye'den olan akrabasına tevcih eyledi. Zira o zaman en büyük imaretler Basra, Kûfe, Şam, Mısır valilikleri olup Basra'da İbn Âmir (öl. 678), Kûfe'de Sâid b. el-Âs (öl. 679), Şam'da Muaviye İbn Ebi Süfyân (öl. 680), Mısır'da Abdullah b. Sâd b. Ebi Serh (öl. 656) vali idiler. Bunların cümlesi Benî Ümeyye'den idiler. Yirmi dört .. Basra valisi bilâd-ı Fâris ve Horasan'a hükmeder, Kûfe valisi bilâd-ı Azerbaycan ve diyar-ı Ermeniy'e'den bâbu'l-Ebvab'a kadar hükmü ceryan eder, Şam ve Mısır valileri ise birer hükümdar-ı müstakil gibi idiler.

Emevilerin bu vecihle ekseri menâsibi istila etmelerinden nâşi sâir ümerâ-yı İslâm'ın alel-mahsus Benî Hâşim'in kökleri kırıldı ve pek ziyade canları sıkıldı. Ve Hz. Osman'ın sini sekseni tecavüz etmekle işler bütün bütün Emevilerin âlel-husus amcazadesi ve kâtibi olan Mervâb b. Hakem'in elinde kaldı. Bu da Osman'ın yaranına ve akranına bâis-i (sebeb olan) incirar (sona erme) oldu. Emeviler gittikçe ve yüz buldukça bunadılar. Hatta Ammar b. Yasir hazretlerini mescid-i şerifte bayıltıncaya kadar dövmüşlerdir.

Hz. Osman şehit olarak teşrif-i dâr-ı cinân (cennet) olmuştur Radiyallahu Anhu. Birinci sebep Mısır'da bulunan Abdullah b. Sâd b. Ebi Serh'dir. İkinci sebep Mervân b. Hakem'dir. Mervân'ın yazısı ve Osman Radiyallahu Anh'ın mührüyle memhur (mühürlemek) ve kölesiyle devesini beraber süratle giderken tutulup kuru matara içerisinde Mısır valisine Hz. Osman onu azl ve Medine'ye hücum edenlerin katli, Hz. Ali ve sâirleri, Mısır ve sâir memalikten emirlerinden istikalar hel (çözüm) olunarak Mısırlılara Hz. Ebu Bekir oğlu Muhammed'i tayin ile hel olunmuş iken, köle tutulunca mektup muhacir ve ensarın huzurunda fek (açmak) ile okunmuş, ma'li (içeriği) cümlesinde hiddetle memzuc (karışık) bir hâl koymuş. Zira İbn Ebi Serh'e hitaben "Muhammed b. Ebi Bekir ve felan felan sana geldikte bir takrib (yolunu bulma) ile idamları çaresine bak ve ellerindeki fermanı battal (hükümsüz) et ve emr-i cedid gelinceye dek memuriyetinde kâim ol ve senden istikâ (şikâyet) ve tazallüm (mazlum olarak şikâyet etmek) için gelip gitmiş olanları re'y-i cedid gelinceye dek hapseyle" diye yazılmış idi. İki konak memuriyet-i cedidesine giden Muhammed b. Ebi Bekir bu mektubu okuduktan sonra yanındaki zevât-ı kirâm mührüyle temhir (mühürlemek) ve icablarından birine teslim eylemiştir. Halk ise nihayet hiddetlenerek dönüp Medine'ye gittiler ve hemen Ali ve Talha ve Zübeyr ve Sâid b. Zeyd vesâir-i ashâb-ı kirâmı celb ve cem' ettiler. Ve köle kıssasını hikâye ederek mektubu açıp okudular. İşitenleri hep hayret aldı (kaldı). Cümlesi mükedder ve muzdarib oldu. İşin mürettib (tertiple) ve kefil

olan Hz. Ali büyük hicap altında kaldı. Mısırlıların avdetini (dönme) işiten Kûfe ve Basralılar da gelip çoğaldıklarında evvelki muhasaradan Hz. Ali kefaletiyle Mısır ve Kûfe ve Basra valilerinin azl ve tebdilini taahhüd edilip muhasara ref' ve Mısır'a da Ebu Bekir'in oğlu Muhammed tayin olmuş ise de köle meselesini bunu bozmuş. Ve Hz. Osman'ın hâlli (azli) ve Mervân'ın teslimi talep olunmuş, hiçbir terviç (kabul) olunmadığından Hz. Osman'ın muhasara altına alınmıştır. Ve Hz. Osman'ı korumak için muhafız bulunan hasaneynin (Hz. Hasan ve Hüseyin) yaralandığı görölünce, Osman'ın şehadetine kasdle hanesinin arka tarafından girilip "فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ" / Allah onlara karşı seni koruyacaktır. O hakkıyla işitendir hakkıyla bilendir."¹⁶⁶ âyeti üzerine kanı dökülmüş ve şehit olmuştur.

// 750 //

Bu ahvâl-i pür-melâl yani ateş değirmeni ehli İslâm başında her zaman bir âşkın deverânı diye dönmek güya âdet olmuştur. Bir zaman Emeviler yüz otuzuncu sene-i Hicriye'sine kadar devarândan sonra nöbet âli Resul aşkına diye her taraftan hücum ile Horasan'dan huruc ve Ebu Müslim Taberdar diye hurucla Âl-i Mervân'dan hilafet ve imaret ahzıyla yerine Âl-i Abbas kâim olmuş, evlad-ı Ali yine tahkire uğmaıştır. Onlardan Hülâgü (öl. 1265), Musta'sım (öl. 1258) halifeyi boğazlayıp ondan sonra kıyametler koparmıştır.

Hülâgü'nün pederi Tuluy Han'ın babası Cengiz'in tufangir (şiddetle zulmeden) me'su ile olup zuhur-ı Tatar tufan ateş veya tufan havf denilse şâyandır. Bu cellad-ı deniyenin (alçak/soysuz) en zalim ve huzzızlarından (alçaklarından) olup Moğol tâhifesine mensuptur. Asıl ismi Timuçin'dir. Beş yüz kırk altı tarihinde Moğolistan'da doğup Börçigin kabilesinin reisi iken rüesa-i kabâil-i sâire (diğer kabile reisleri) ile ittifak Cengiz Tufan'ın yardımıyla dâire-i hükümeti tevsî' edip beş yüz doksan dokuzda bütün Moğolistan ve Tataristan hanlarından Hakan ünvanıyla padişah tanınarak Karakum'da taht-nişin (hükümdar) olmuştur ki elyevm (bügün) haraptır. Çin kavmince Harhorin ismiyle maruf olan bu şehir Uygur hükümdarlarından Buku Han sekizinci kurun-ı milâdında te'sis olunmuş, Cengiz Han ordusunun haymelerin (çadırların) bu şehrin haricinde kurmakla Moğollarca Karakum ismiyle şöhet bulup torunu Kubilay Han tarafından payitaht ittihaz (kabullenmek) olunmuş idi. Karakum'un ma'muriyet devri o vakit küşad (fethetme) asıl Moğollara mahsus kısım vasatısında (ortasında) pek çok pinhaneler ve saraylar Çinliler kısmında birçok Buda mabetleri ve İslâm mahallâtında (mahallelerinde) müteaddid câmi' ve mescid ve ziyade işlek bir çarşı ve pazarı var idi. Bu şehir Moğolların şân ve şevketiyle (kudret, haşmet) beraber nâ-pedid (görünmez) olup yakın vakte kadar mahali de (yeri de) malum değil idi. Ahiran bazı seyyahlar tarafından Öginur gölüyle Orhun şehri karyesinin harabeleri keşfolunmuştur.

Bu Cengiz Han, Türkistan-ı şarkî (Doğu Türkistan) olan evvela Hı-tay'î (Kitan) badehu Çin cihetini yenen ve altı yüz on altı senesinde Sultan Mahmud Harizmşah'a galebeyle Maverâünnehir, Harizm, Horasan, Kandahar, Meltan cihetlerini tahrip ve ahalisini katliam, Buhara, Semerkand, Belh, Herat, Deşt-i Kıpçak, Kafkasya ve Rusya'nın kısm-ı cüzisini zabt ve tahrip ve askerinin bir fırkası Anadolu'yu tahrip, Bahr-ı Çin'den Bahr-ı Siyah'a kadar tevsî'-i mahaller eylemiş, gayet huzpezir (alçak) ve zalim bir herif olup ziyade hoşlandığı, bî günah adam ve kadın ve etfal kanı dökmek idi. Ve zabt eylediği şehrin ahalisini kılıçtan geçirmeyi ziyade severdi. Tahrip eylediği medeniyet-i İslâmiyye ve mahv ettiği ulemâ ve hükemânın âsâr-ı müfideleri (faydalı eserleri) min-ba'd baz (bundan sonra tekrar) çıkaramamıştır. Bir fırkası bir şehre hücum etse behemehal (ister istemez) bina kalıntılarından başkaca bir şey kalmazdı. Bir ordu bir sahraya uğrasa atlarının diz kapaklarına kadar kan ile yoğrulmuş çamura batmadan geçemezdi. Zaten "Cengiz" kelimesi kâvî, gayur, büzurg (büyük), sert, uluğ (saygın, büyük) demektir.

Muerrihin'den (tarihçilerden) Ebu'l-Fida (öl. 1331) ki yedi yüz otuz iki tarihinde yani Cengiz'in vefatından yüz sekiz sene ve Hülagü'nün vefatından altmış dokuz yıl sonra irtihal eden o fecâyî' (felaketler) devirlerine yetişenleri görmüştür. Altı yüz on altı senesi vekâyini yazarken zikr-i zuhuri't Tatar (Tatarların ortaya çıkışını anlatırken) ünvanlı bahsin ve Celâleddin Harzemşah'ın Kâtibü'l-inşâsı Muhammed b. Ahmed b. Alî'nin (el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî) (öl. 1249) *Tarih-i Zuhuri't Tatar* ünvanlı kitaplarında tafsilatı musarrahtır.

Torunu Hülagü ki asıl ismi Kuluhu, Kula attır. Karakurum'da altı yüz yirmi dört senesinde vefat eden Cengiz Han'ın torunu Hülagü, altı yüz elli dört senesinde fırka-ı Bâtıniyye hükümdar Hond (Hoca) Rukneddin Hürşah'ın (öl. 1257) payitahtı olan Alamut kalesinde tutup idam etmiştir. İran ve Azerbaycan'ı ba'del istila Konstantiniyye üzere gitmek fikrinde iken bir âlim ile bir vezirin teşvikiyle Bağdat üzerine yürüyüp mahvederek kırk sekiz yaşında sekiz sene saltanat süren bir huzpezirdir (alçak). Bağdat'ta kırk gün katliam eden ve ellerinde Mushaf-ı şerif bulunarak hanelerinden dışarı çıkan, taleb-i aman etmiş olan kadın ve çocuklar hedef .. ve bir takım kibâr kadınlar sokak üzerlerinde çıplak bir şekilde iğrenç muamele-ti behimeye (hayvanî muameleye) alet olurdu. Üç gün kadar Bağdat'ın sokaklarında câri oluyor, Dicle nehri birkaç mil mesafeye kadar kırmızıya boyanmıştır.

Bu Hâce dediğimiz âlim Nasraddin Tûsî'dir (öl. 1274) ki evvelce halife Mustâsim hakkında bir kaside yazmış ise de veziri bulunan İbn Alkâmî'nin ırzına vâki' olmasından dolayı umduğu caizeyi (mükâfatı) alamamıştır. Badehu Batıniyye hükümdarı indinde bulunmuş, ondan sefaretle Hülagü'ye gidince mezhebi bulunan Şîî'ye, onun neferi görmesiyle orada kalmıştır. Akıl hocalığı ederek onu şerik ile (ona katılarak) Bağdat'ın tahribine götürmüştür. Vezir de Şîî mezhebinde olan Mueyyiddin b.

Alkâmî'dir. Bu ikisi mezheptaş ve Bağdat'ın sünnilerinden tahlis (kurtararak) derdine düşmüşlerdir. Bağdat sünni ve şiîler arasında münazaa eksik olmadığından bir vakit azışmışlar ve halifezade Ebu Bekir'in emriyle asker müdahale ederek Şiîlerin ikametgahı olan Kerhi Mahallesi yakılmıştı. Bu garaz ve bu öcü almak niyetinde bulunup karz (borç) ganimet adıyla altı yüz elli beşte Bağdat üzerine hareket, elli gün muhasaradan sonra İbn Alkâmî güya sulh-ı müzakere için bizzat kendi gidip kurduğu ve tarif ettiği hile ile Hülagü sizi makamınızda ibka (makamınızda bırakacak) ve kızını oğullarına tezvice râgıb (isteyen) ve bu akdda (sözleşmede) bizzat vüzera ve ulema ve vükela ve eşraf-ı Benî Abbas'ın cümlesi hazır bulunsun, tezvic ve bu ümid ile hırka-ı peygamberi-yi lebisi (peygamber hırkasını giyen) ve âsâyı Nebvî hâmil olarak ordugâha varınca âdi bir istikbalden sonra Bağdat'tan gelenlerin cümlesi Mustâsim'in gözü önünde ba'del idam Moğol usulünce keçeğe sarılıp tekme ile şehit ettirilmişlerdir.

Sadi Şirazî (öl. 1292) külliyyatı arasında Abbasî'nin nihayet halifesi olan Mustâsim'in mertebesinin ve haşiyane katlini mucip birkaç beyti tahrir edelim:

باش تا فردا که بینی روز داد و رستخیز
وز لحد با زخم خون‌آلوده برخیزد دفین
Sabret, yarın hesap günü ve diriliş günü olduğunu göreceksin
Mezarından, kanlı yaralarla örtülü olarak kalkacak olan ölü

بر زمین خاک قدمشان توتیای چشم بود
روز محشر خوششان گلگونه حوران عین
Onların ayak bastıkları toprak gözlerimizin nuru olurdu,
Kıyamet günü onların kanı, cennet hurilerinin allığı olacaktır

قالب مجروح اگر در خاک و خون غلطد چه پاک
روح پاک اندر جوار لطف رب‌العالَمین
Yaralı beden toprağa ve kana bulaşmışsa ne çıkar,
Temiz ruh, âlemlerin Rabbinin lütfuna yakındır

تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی نهاد
کاسمان گاهی به مهرست ای برادر گه به کین
Dünyaya güvenmek ve kalbini ona bağlamak doğru değildir,
Çünkü gökyüzü bazen dostluk, bazen de düşmanlık gösterir, ey kardeşim

چرخ گردان بر زمین گویی دو سنگ آسیاست
در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین
Dönen gökyüzü, sanki yerdeki iki değirmen taşıdır,
Bu iki taş arasında, günler ve geceler boyunca insanların kalbi öğütülür

زور بازوی شجاعت برنتابد با اجل
چون قضا آمد نماند قوت رای رزین
Cesaretin gücü, kaderin karşısında dayanamaz,

Çünkü ölüm geldiğinde, sağlam iradenin de gücü kalmaz

تیغ هندی بر نیاید روز بیکار از نیام

شیر مردی را که باشد مرگ پنهان در کمین

Hindistan kılıcı, savaş günü kınından çıkmaz,

Çünkü ölüm pusuya yatmışsa, yiğitlerin bile cesareti zayıflar

Vay sabret! Hele kıyamet gelsin, o yevm-i adalette bu şehitler hûnefşân çehreleriyle kabirlerinden kalksın, o vakit bastıkları toprakda u'yun-i a'yâne sürme ve döktükleri kanın huri yanaklarında gülgün olduklarını görürsün. Yaralı bir gövdenin kanlarında topraklar üstünde debelenmenin ne ehemmiyeti var? O şikeste (kırık) kafeste kurtulan ruh Allah'ın civar-ı merhametine pervaz edecektir. Şu meşlûl (kötürüm) dünyaya istinad ile rabt-ı kalp etmek doğru bir iş değildir. Felek bazen muhabbet gösterir bazen de husumet gösterir. Fi'l-mesel (mesela) sema ile zemin (gök ve yer) iki değirmen taşı gibidir ki gece ve gündüz onların kalbini kırıp öğütürler. Şecaat ona karşı zor ba zer iş görmez (dayanamaz). Belki bileği bükülür kaza-ı ilâhiyyeye mukâbil Adam doğurduklarının ... ölüm pusuya girmiş bulunsa arslan kadar cesur bir yiğit karye meydanında kılıncını çıkarmaya vakit bulamaz.

SONUÇ

Yaygın ismiyle “Müfti-i Vâni / Van Müftüsü” hayatının büyük bir bölümünü Malatya’da geçirmiş önemli bir Osmanlı bürokrati ve bilim insanıdır. Doktor, kimyacı, hakim, müfettiş, müftü ve müderris olarak yıllar yılı hizmetten sonra Rus işgalcilerine esir düşmüş, şen’i cinayetlerde ailesini kaybetmiş, doktorluğu vesilesiyle hapisshaneden kaçıp 1917’de Malatya’ya hicret etmiştir.

Tabip Şeyh Hamdî Efendi’nin 1918’de Malatya’da kaleme aldığı yazma eserler üzerine 2015 yılında İnönü Üniversitesi Tasavvuf Anabilim Dalı’nda başlayan araştırma, analiz, transkripsiyon, tahkik ve tab’ı içeren bilimsel çalışmalar bu kitapla tamamlanmıştır. Müellif şeyhin yüz yıl önceki hayatına ilişkin detayların da yer aldığı geniş bir multidisipliner bilgi hazinesi böylece akademi dünyasına kazandırılmıştır. Kelamdan felsefeye, anatomi fizyolojiden kimyaya, astronomi, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuftan tarihe kadar birçok alana dair yazmalar akademik yöntemle ve titizlikle günümüz araştırmacılarının istifadesine sunulmuştur. Bu çalışmayla birçok veriye de ulaşılmıştır. Örneğin günümüze oranla Osmanlı bürokrasi ve akademiasının çoklu disiplinlerde kalite standardının oldukça yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca Sykes Picot’un İslâm düşünce dünyasına yansımalarına dair bazı stratejik verileri de ortaya koymuştur. Hicaz görevlerindeki ilmî tasnifleri ve İngiliz Vehhabi iş birliklerine ilişkin raporları önemli isimleri ihtiva etmektedir. Zikrettiği isimler arasında günümüzde bile rastlanmayan bazı kimseler vardır.

İşgal kuvvetlerinin 1917 sonrası en büyük sorunu, silahlı kurtuluş hareketlerini deruhte eden tarikat hareketlerine karşı izleyeceği politikanın belirlenmesi olmuştur. O yıllarda Arnold Toynbee (öl. 1975) İngiliz kraliyetine Kuzey Müslümanlığı (Horasan Türk Tasavvufu Hareketleri, Anadolu İrfanı) konusunda uyarıda bulunmuştur. L. Massignon (öl. 1962) ise tarikat gayrimenkullerinin ele geçirilmesine yoğunlaşıp sözde Kayıp Mülkler Kanunu adlı sömürge yasasıyla vakıf mütevellilerine yönelik cinayetleri tasarlamıştır. Ayrıca tasavvuf ve tarikatlara; şeyh, mürid, derviş, nakib, şerif, tekke, zaviye, dergâh gibi kavramların itibarsızlaştırılması çalışmalarını organize etmiştir. Massignon’un başında olduğu Avrupa İslam Ansiklopedisi projesi temel İslâmî kavramların içinin boşaltılarak itibarsızlaştırılmasına hizmet etmiştir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Mevhibe. Hamid Hamdî Vâni el-Malatî ve Tasavvuf Anlayışı, AÜSBE DT, Ankara: 2021.
- Alptekin, Mevhibe. Necmettin Efendiyle Röportaj, Ankara: Batıkent 2017.
- Altunkaya, Mustafa. *Şehabettin Efendiyle Röportaj*, 2017.
- Aydemir, Abdullah. "Peygamberlik", Diyanet İlmî Dergi, 24/S.1, 1988, 57-80.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri. Ermeni Katliam Belgeleri, Ankara: 2001.
- Ebû Dâvûd, Vitir 26; Tirmizî, Daavât 39. Ayrıca bk. İbni Mâce, Edeb 57
- Elaçık, İhsan. *Yaşayan Kur'an*, İstanbul: İnşa Yay. 2015.
- Erzurûmî, İbrahim Hakkı. Marifetnâme, çev. Faruk Meyan, İst: Bedir Yay. 2014.
- Gazâlî, el-Munkiz, şrh. A. Mahmud, çev. S. Uçan, İstanbul: Kayihan Yay. 1990.
- Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, çev. M. Kaya, H. Sarioğlu, İst: Klasik Yay. 2005.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslam Polemiği II", AÜİF İslam İİE Dergisi Sayı 5, Ankara: 1982.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Ermenilerin Suriye'ye Nakli Sürgün mü Soykırım mı?* TTK Yayını, <http://www.ttk.gov.tr/templates/resimler/File/01.pdf>, 3.
- Hamdî Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-irfân*, Malatya: Yazma, 1918.
- Hamdî Vâni el-Malatî. Kimya ve Anatomiye Dair Aktarılanların Özü, Ed. Mevhibe Alptekin, İst: Çıra Yay, 2018.
- Hamid Hamdî, *Zübdetü'l-irfân fî tedkiki'l-itkân*, Malatya: Müellif Nüshası, 1918.
- Hume, David. *İnsan Zihni Üzerine*, çev. S. Evrim, İstanbul: MEB Yay, 1945.
- İbn Hallikan, *Vefayatu'l-Ayan*, tah. İhsan Abbas, Beyrut: 1970.
- İbn Hazm, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1986.
- İbn Kuteybe, *el-İmâmetu ve's-Siyase*, Kahire: Mustafa Babi, 1969.
- Kermânî, Ali Rıza. Akıl u Din Ez Manzar-ı Gazali, Hordad: Mari-fet, 1381.
- Kuran, Ercüment. "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu (1877-1897)", *Tarih Boyunca Türk Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu*. Ankara: 1985.
- Okşar, Y. İslam Kelamında Nedensellik ve Adetullah. Ankara: Akademisyen Kitabevi 2018.
- Polat, H. Hamdi Hamit. *Şehabettin Efendiyle Röportaj*, Adapazarı: 2008.
- Polat, H. Hamdi Hamit. *Müftü Efendi Hayatı Eserleri*, Malatya: Evin Ofset, 2013.
- Semerkindî, Şemsuddin Muhammed b. Eşref *İlmü'l-Âfâk ve'l-Enfûs* (Alem ve İnsan). Tah. ve Çev. Yusuf Okşar-İsmail Yürük. İstanbul: TYEKB 2020.
- Taberî, *Milletler Tarihi*, çev. Z.K. Ugan, A. Temir, Ankara: MEB, 1991.
- Taşkın, Tuna. *Ol Dedi Oldu*, Big Bang'in Nefes Kesen Öyküsü, İst: Şûle Yay. 2010.
- Cengiz, Yalçın. *Evren ve Yaratılış*, Ankara: Arkadaş Yay. 2012.
- Ülken, H. Ziya. *İslam Felsefesi*, İstanbul: Doğu-Batı Yay, 2015.
- Williams, Stephen & Friell, Gerard, Theodosius: The Empire at Bay, Yale University Press, 1994.

İNDEKSLER

KİTAPLAR İNDEKSİ

Ahmediye	99
Avârif	58, 99
Avârifü'l-Maârif	99
Bahr-ı râik	83
Damad	39
Dürr-i Muhtar	
El-Câmiayn	
El-Fetih	
Elfiye	
El-Kelimu't-Tayyib	
Fetava-î Zahriye	
Fıkh-ı Ekber	
Fütuhât-ı Mekkiyye	
Haşiye	
Gunye	
İhyâ-i Ulûm	
İncil-i Şerif	
Kadıhan	
Kâfi	
Kâmus	
Kitabu'l-Gâyat	
Kitabu ihtilâfû'l-fukaha ve Kitabu İleli'l-hadîs	
Kûhistani	
Kur'ân'ı Kerim	
Kûtü'l Kulûb	
Levakihu'l-envar fi tabakati'l-ebrar	
Masâbih	
Mebârik	
Mektubât-ı Rabbanî	
Mevzu'at	
Mufredât	
Muhammediyye	
Muvatta'	
Mülteka ve Şüruhî	
Müstedrek	
Müsâyere	
Nefahâtü'l-üns	
Nihâye	
Ravz	
Ravzı'r-reyahin	
Ravzu'r-reyyâhin fi hikâyâtî's-Sâlihîn	
Reddû'l-muhtar	
Risale-i Hamidiye	
Risâle-i Kuşeyriye	
Sahih-i Buhârî	
Sahih-i Müslim	

Sahiheyin
 Sünen
 Şerh-i Hikem
 Şerh-i Şifa
 Şifa-yı Şerif
 Şifa-yı Şerif-i Kadı İyâz
 Tabakât
 Tabakat-ı Şarânî
 Tarih-i zuhuri't Tatar
 Tefsir-i Bağavî
 Tefsir-i Beyzâvî
 Tefsir-i Hazin
 Tefsir-i Kebir
 Tefsir-i Keşşâf
 Tenbihü'l-ğabî bi tebrieti İbn Arabî
 Tevrat
 Tezkiretü'l-Evliya

OLAY İNDEKSİ

Akabe Biâtı
 Ateşkedelerin sönmesi
 Bedir Gazası
 Bey'atü'r-Rıdvân
 Biset-i Muhammediyye
 Dâru'n-Nedve
 El-Harre Olayı
 Eyvân-ı Kisra
 Fedek arazisi
 Feth-i Mekke-i Mükerreme
 Fil Vak'ası
 Gazve-i Tebük
 Haccu'l-veda'
 Hacer-i Esved'in Vaz'ı
 Halid b. Velid'in ahvalı
 Hendek Muharebesi
 Hutbe-i Beligâ
 İnşikâk-ı Kamer
 İran Seferi
 Kible (Beytü'l-Makdis'den Ka'be'ye tahvil)
 Leyle-i İsrâ
 Leyle-i Mi'raç
 Merc-i Sefr Vakası
 Mirac-ı Muhammedî
 Muallakât-ı Seb'a
 Musalaha-yı Hudeybiye
 Mûte Muharebesi
 Sâve (Teberiyiye) gölünün yere batması
 Sedd-i İskender
 Semâve'de suların taşması
 Senetü'l Ahzen (Hüzün Senesi)
 Senetü'l-izin
 Şehadet-i Hazreti Hüseyin
 Taun
 Tufan-ı âzim

Vaka-yı Uhud
Zaman-ı cahiliyyet

YER İNDEKSİ

Afrika
Ahkaf
Akabe
Alamut Kalesi
Âl Sâsâni
Amalika
Âmvas
Anadolu
Arabistan
Arafat
Avâli
Avrupa kıtası
Ays
Azerbaycan
Bâbil
Bağdat
Bahreyn
Bahr-ı Çin
Bahr-ı Kulzum (Kızıl deniz)
Bahr-ı Siyah
Basra
Batn-i Nahle
Bedir
Belh
Beyt'ül Makdis
Buhara
Busra
Cebel-i Hira
Ceziretü'l-Arab
Cudi Dağı
Çin
Deşt-i Kıpçak
Dicle
Dimeşk
Dinver
Diyar-ı Ermeniye
Diyar-ı Necd
Ebu Kubeys dağı
El-Cezire
Endülüs
Eriha
Eyke
Fars
Fedek
Ferhadiye
Fırat
Ğatafan
Habeş
Hadramut
Hamikoğlu
Hârem-i şerif

Harhorin
 Harizm
 Hazramut
 Hendek Savaşı
 Herat
 Heşbel Dağı
 Hevâzin
 Hicaz
 Hicr
 Hıtay (Kitan)
 Horasan
 Humus
 Huran
 Huzeyl
 Irak
 İdam
 İstahrabad
 İstanbul
 Ka'be
 Kafkasya
 Kandahar
 Karakurum
 Kenan
 Kerhi
 Kerk
 Kinde
 Konstantiniyye
 Kuba
 Kudüs
 Kûfe
 Kureyş
 Mahra
 Malatya
 Maveraünnehir
 Medâin
 Medine
 Medine-i Me'rib
 Medyen
 Mekke
 Meltan
 Me'rib
 Merve
 Mescid-i Haram
 Meşar-i Haram
 Me'une kuyusu
 Meymûn kuyusu
 Mısır
 Moğolistan
 Musul
 Nablus
 Nahle
 Nasira
 Necd
 Ninova

Orhun Şehri
 Öginur Gölü
 Rânûnâ
 Rebze
 Rey
 Roma
 Romanya
 Rum
 Rusya
 Safâ
 Sebâ
 Sela' Dağı
 Semerkand
 Sena
 Seniyetü'l-veda'
 Sivaz
 Sodom
 Sudan
 Sûki Ukâz (Ukâz pazarı)
 Suriye
 Şam
 Tahâ karyesi
 Taif
 Tataristan
 Tih Sahrası
 Türkistan-ı şarkî (Doğu Türkistan)
 Uhud
 Umman
 Ürdün
 Vadi-i Huneyn
 Vadi'l-Kura
 Yelemlem
 Yemame
 Yemen
 Zülhuleyfe
 Zülkissa

ŞAHISLAR İNDEKSİ

'Alâ b. el-Hadramî (öl. 635)
 Abbâd b. Bısr (b. Vakş el-Ensârî) (öl. 633)
 Abbas
 Abbas b. Abdulmuttalib
 Abbas b. Rabia (öl. 624)
 Abbâs b. Ubâde b. Nadle (öl. 624)
 Abdu'l-Mesih
 Abdu'l-Muttâlib
 Abdul Mun'im b. İdris
 Abdulcemil
 Abdulhâlık
 Abdulkadir el-Ciyli
 Abdulkâdir Geylani
 Abdullah
 Abdullah b. Abdullah b. Utban
 Abdullah b. Âmir
 Abdullâh b. el-Mübârek (öl. 797)

Abdullah b. Evfe kızı Cemile
 Abdullâh b. Mes'ûd (öl. 652)
 Abdullah b. Ömer (öl. 693)
 Abdullâh b. Ömer (öl. 693)
 Abdullah b. Rabia
 Abdullah b. Revaha
 Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh
 Abdullah b. Ubey b. Ebi Selül (öl. 631)
 Abdullah b. Vehb el-Mısırî
 Abdullah ibni Abbâs
 Abdulmelik b. Habib b. Süleyman es-Selemî (öl. 853)
 Abdulvahap Şâranî
 Abdurrahman b. Afv (öl. 652)
 Abdurrahman ibn ez-Zubeyr el Kurazi
 Abdurrahman-ı Câmî (öl. 1492)
 Abhele b. Ka'b (b. Avf el-Esved el-Ansî)
 Âd
 Afv b. Haris
 Ahmed
 Ahmed b. Hanbel (öl. 855)
 Ahmedü'l-Fârukî
 Ahnuh
 Akra b. Hâbis
 Alâeddin
 Alî el-Kârî (öl. 1605)
 Ali İbn el-Ca'd (öl. 845)
 Alkame b. Kays en-Nehaî (öl. 682)
 Âmine Hatun
 Âmir b. Azbat (öl. 630)
 Ammâr b. Yâsir (öl. 657)
 Amr b. Âs (öl. 664)
 Amr b. Sâlim el-Hüzaî
 Amr bin Umeyye
 Arfece b. Herseme el-Ezdî (öl. 654)
 Âs b. Ümeyye
 Âs b. Vâil (öl. 622)
 Âsım b. Sâbit (b. Ebî'l-Aklah el-Ensârî el-Evsî) (öl. 624)
 Atâ
 Atayise
 Âtike
 Attab b. Useyd
 Baba Semmasî
 Bahira
 Bayezid
 Bera ibn Ma'rur
 Berze (öl. 685)
 Beyhaki
 Bikâî (öl. 1480)
 Bilâl Habeşi (öl. 641)
 Bişir (Zülkifl)
 Bişr (öl. 628)
 Bişr b. el-Velîd el-Kindî (öl. 853)
 Buharî (öl. 870)
 Buku Han

Bulus
 Câbir
 Cafer b. Ebu Talip
 Cafer el Huldî (öl. 959)
 Cafer Mansur
 Cafer Tayyar
 Câlut
 Carud
 Celâleddin Harzemşah
 Celheme b. Arfata
 Cengiz Han
 Cercis
 Cündüb b. Abdullah
 Cüneyd Bağdadî
 Cüveyriye (öl. 676)
 Davud-ı ed-Tâi İbn Nusayir (öl. 781)
 Demirî
 Derviş Muhammed
 Dirar bin el-Ezver
 Ebâ Yezid Bistâmî Tayfûr b. Îsâ (öl. 848)
 Ebu Abdullah b. Yezid b. Salebe
 Ebu Ali (öl. 916)
 Ebu Aziz b. Umeyr
 Ebu Azze el-Cumahi
 Ebû Basîr Sekafî (öl. 628)
 Ebu Bekir Ammar b. İshâk
 Ebû Bekir İbnü'l Enbârî (öl. 940)
 Ebû Bekir Muhammed b. Kasım b. Beşer en-Nahvî
 Ebû Bekr el-Verrâk (öl. 893)
 Ebu Cehl b. Hişam b. Muğire (ö.624)
 Ebu Cendel (öl. 639)
 Ebu Davud (öl. 889)
 Ebu Hamid el-Leffef Ahmed b. Hıdır el-Belhî (öl. 854)
 Ebu Hanife
 Ebu Haşim (öl. 933)
 Ebû Hüreyre (öl. 678)
 Ebu Katade (öl. 674)
 Ebû Mahzûre Semura (Evs b. Mi'yer b. Levzân el-Cumahî) (öl. 678)
 Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 662)
 Ebu Nâim
 Ebu Saîd el-Hudrî (öl. 693)
 Ebû Seleme b. Abdilesed (öl. 625)
 Ebu Süfyan b. Harb b. Ümeyye (öl. 651)
 Ebu Süfyan b. Hâris b. Abdulmuttalip (öl. 641)
 Ebu Tahir el Makdisî
 Ebu Talib
 Ebu Talip Mekki (öl. 996)
 Ebu Ubeyde
 Ebû Ubeyde b. Ubeydullah b. el-Cerrâh (öl. 639)
 Ebû Ümâme (öl. 705)
 Ebû Ümâme Es'ad b. Zûrâre (öl. 623)
 Ebu Yusuf
 Ebu Zer el-Gifarî
 Ebu'd Derda
 Ebu'l Buhteri (öl. 624)

Ebu'l Hasan eş-Şazîlî
 Ebu'l Heysem b. et-Teyyihem
 Ebu'l-Fida (öl. 1331)
 Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (öl. 1044)
 Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el Kinânî el-Leysî
 El Evzâî (öl. 774)
 El Vâkıdî (öl. 823)
 El-Alâ' b. Abdillâh b. İmâd el-Hadramî (öl. 642)
 El-Halebî
 El-Mikdam İbn Ma'dikerib'
 El-Muhâcir (Velîd) b. Ebî Ümeyye (b. el-Mugîre el-Kureşî el-Mahzûmî) (öl. 633)
 Enes b. Malik (öl. 711)
 Erkam b. Erkam el-Mahzumi (öl. 625)
 Ervâ
 Es'ad b. Zürâre
 Es-Sâcî (öl. 920)
 Esved-i Ansi
 Eşter (en-Nehaî) (öl. 657)
 Evs
 Fâhite
 Fahreddin Râzî
 Fâtıma bint el-Hattâb
 Fatimatü'z-Zehra
 Firavun
 Fudayl b. İyâz el-Horâsanî (öl. 803)
 Gazâlî
 Gâzi Ahmed
 Geylan es-Sekefi (öl. 644)
 Habbab b. Eret (öl. 657)
 Hâbil
 Haccac
 Hâdi
 Hafız Paşa
 Hâfız-ı Şîrâzî
 Hafsa
 Hafsa bint Sehl el-Ensâri
 Hâkem b. El-Âs el-Ümevî (öl. 651)
 Hâkim en-Nîsâbü'rî (öl. 1014)
 Halef İbn Eyyub (öl. 820)
 Hâlid b. Saîd (b. el-Âs el-Kureşî el-Ümevî) (öl. 635)
 Halid b. Velid (öl. 642)
 Hâm
 Hamavi
 Hamza
 Haris b. Abdullah b. Rebab
 Hâris b. Ebî Dırâr
 Hâris b. Halid
 Haris b. Hişâm
 Haris b. Umeyr Ezdî (öl. 629)
 Harizmşah
 Harun Reşid
 Hasan
 Hasan Basrî
 Hâtib b. Ebi Belta (öl. 650)

Hazrec
Henâs
Hind (öl. 635)
Hişâm b. Hakîm b. Hizam (öl. 636)
Hubâb b. Münzir (öl. 641)
Hubeyra İbn Ebi Veheb
Huneys b. Huzâfe es-Sehmi (öl. 624)
Huveytîb İbn Abduluzza
Huyey b. Ahtab
Huzeyfe b. Mihsan (öl. 632)
Huzeyfe b. Yemân (öl. 656)
Hülâgü (öl. 1265)
Hürmüz
Hüseyn
Hüseyn b. Muhammed Cisrî
Hüseyn Irâkî (öl. 1403)
Hüveylid
Hz. Adem as
Hz. Aîşe
Hz. Âli
Hz. Cebrâil as
Hz. Davut as
Hz. Ebubekir
Hz. Eyyûb as
Hz. Harun as
Hz. Hatice
Hz. Havva as
Hz. Hızır as
Hz. Hud as
Hz. İbrahim as
Hz. İdris as
Hz. İsa as
Hz. İshak as
Hz. İsmail as
Hz. Lût as
Hz. Muhammed sav
Hz. Musa as
Hz. Nuh as
Hz. Osman
Hz. Ömer
Hz. Salih as
Hz. Süleyman as
Hz. Şît as
Hz. Yahya as
Hz. Yakup as
Hz. Yunus as
Hz. Yusuf as
Hz. Şamuel as
Hz. Yuşa' as
Hz. Zekeriyya as
İbn 'Atâ İskenderânî (öl. 1309)
İbn Âbbas (öl. 664)
İbn Aclân
İbn Alkâmî
İbn Cevzî

İbn Ebu Hecele el Haneî (öl. 1375)
 İbn er-Rabî'y
 İbn Fârid
 İbn Hubeyra
 İbn Hümâm (öl. 1457)
 İbn Mâce
 İbn Mâin (öl. 847)
 İbn Melek (öl. 1418)
 İbn Mesud (öl. 652)
 İbn Mişkem
 İbn Muğire
 İbn Mübarek (öl. 797)
 İbn Sa'b b. Cüsâme
 İbn Sâd
 İbn Teymiyye
 İbn Ziyâd
 İbrahim b. Edhem b. Mansur (öl. 778)
 İbrahim b. Hüseyin b. Halid el Fâkî
 İkrime b. Ebu Cehil (öl. 634)
 İmam Azâm Ebû Hanîfe Numân b. Sâbit b. Tâvus b. Hürmüz eş-Şebanî (öl. 767)
 İmam Begavî (öl. 1122)
 İmam Buharî
 İmam İbn Hanbel
 İmam Malik (öl. 795)
 İmam Muhammed (öl. 805)
 İmam Muhammed b. Hasan b. Abdullah b. Tâvus
 İmam Süyutî (öl. 1505)
 İmam Şa'ranî
 İmam Şazili
 İmam Yafî
 İmran b. Husayn
 İmriü'l-Kays
 İsâf b. Amr
 İyâz b. Ğanm (b. Züheyr el-Fihri) (öl. 641)
 Ka'b b. Eşraf (öl. 624)
 Kâ'b b. Sûr (b. Bekr el-Lakîfî) el-Ezdi (öl. 656)
 Kâ'b el-Ahbâr (öl. 652)
 Kâbil
 Kadı Abdulcabbar (öl. 1025)
 Kaffal (öl. 976)
 Kanbu
 Kasım
 Katâde b. Nu'mân (öl. 643)
 Kavalalı Mehmed Ali Paşa
 Kays b. Sa'd b. Ubade el-Ensarî (öl. 680)
 Kayyumî Rabbânî Şeyh Ma'sum
 Kisra
 Kostantin
 Kubilay Han
 Kudame
 Kus b. Sâide (öl. 600)
 Kusay b. Kilâb
 Kutbe b. Âmir
 Kuzman

Lâkid b. Mâlik el-Ezdî
 Lavi
 Leys bin Sa'd
 Lukas
 Lustiyan
 Ma'ruf-ı Kerhî b. Feyruz (öl. 815)
 Mahmud-ı pir
 Mâlik b. Hüzeyfe
 Mâlik b. Nüveyre (öl. 632)
 Mâlik Eşter en-Nahî
 Mâlik İbn Nüveyre (öl. 632)
 Mansur b. İkrime
 Markus
 Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî (öl. 1415)
 Mehdi
 Mekki Abdulmuttalipoğlu Abdullah
 Mekraz b. Hafs
 Melik Gâzi
 Menat
 Mervân b. Hakem (öl. 685)
 Meryem
 Mesud Sekaî
 Meymune bint Haris
 Meysere
 Mikdad b. Amr (öl. 653)
 Miskin
 Muaviye b. Ebi Süfyân
 Muâz b. Cebel (b. Amr el-Ensârî) (öl. 638)
 Muâz b. Hâris (öl. 657)
 Mueyyiddin b. Alkâmî
 Muğire b. Şu'be (öl. 660)
 Muhallim b. Cessâme
 Muhammed b. Ahmed b. Alî (el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî) (öl. 1249)
 Muhammed b. Ebi Bekir
 Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî (öl. 805)
 Muhammed b. Mesleme (öl. 663)
 Muhammed b. Muhammed el Hâfız el Buharî
 Muhammed İbn Ömer et-Tirmizî
 Muhammed Mağrib eş-Şazilî
 Muhammed Mehdi
 Muhâsibi
 Muhyiddin Arabî (öl. 1240)
 Mus'ab b. Umeyr (öl. 625)
 Musta'sım (öl. 1258)
 Mutemmim bin Nuveyre
 Mutim b. Adî (öl. 623)
 Mübedan
 Mücâşi
 Münebbih Sehmi
 Müseylimetü'l-Kezzab (öl. 633)
 Müslim b. Ukba
 Müslüm (öl. 875)
 Nâfi
 Nâile bt. Süheyl
 Nakşibendî

Nasr bin Haccac
 Nasreddin Tûsî (öl. 1274)
 Nastura
 Nazzam
 Nemrud
 Nesâî
 Nevevî
 Nisâbü'rî (öl. 1014)
 Nuaym b. Mes'ûd el-Ğatafani (öl. 650)
 Numan b. Münzir
 Nuseybe Hatun (Nuseybe binti Kâb el-Mâziniye) (öl. 634)
 Nûşirevan
 Osman b. Ebî Talha (öl. 662)
 Osmân b. Maz'ûn (öl. 624)
 Ömer b. Abdulâziz
 Ömer b. el-Hattâb'ın (öl. 644)
 Petrus
 Rabia b. Abdu Menaf
 Râfî' b. Mâlik (öl. 625)
 Rayta
 Rebia b. Ka'b el-Eslemi
 Rufae el Kurazi
 Rukayye (Rukiye)
 Rukneddin Hürşah (öl. 1257)
 Sa'd b. Âiz el-Karaz
 Sa'd b. Ebî Vakkâs (Mâlik b. Vüheyb el-Kureşî ez-Zührî) (öl. 675)
 Sa'd b. Muâz (öl. 627)
 Sâbit b. Akram el-Ensârî
 Sâbit b. Kays b. Şemmâs (öl. 633)
 Sâd b. Zeyd el-Eşhel
 Sadi Şirazî (öl. 1292)
 Sa'dûn el-Havlânî (öl. 936)
 Safiyye
 Safvân b. Ümeyye (öl. 661)
 Sâid b. Âs b. Sâid b. Âs (öl. 679)
 Sâid b. Cübeyr İbn Abbas (öl. 713)
 Said el-Hudrî
 Sâid İbn Zeyd (öl. 671)
 Said ibnû'l-Müseyyeb (öl. 713)
 Sâlim b. Avf
 Sâim
 Sâra
 Sâtiḥ Kâhin
 Secâh
 Selma Hatun
 Selmân Fârisî (öl. 656)
 Selme
 Semerkandî
 Semud
 Seri Sakâtî
 Sevde (öl. 644)
 Sevrî (778)
 Seyyid Fehim
 Sufyan b. Uyeyne (öl. 815)

Suheyb Rûmî (öl. 659)
 Suhreverdî
 Sultan Mahmud
 Suva
 Suyuti
 Süheyl b. Amr (öl. 639)
 Süheyli
 Sümeyye
 Süved b. Mukarrin
 Şâfiî (öl. 820)
 Şakîki Belhî b. İbrâhîm (öl. 810)
 Şehinşah
 Şemun
 Şeybe (öl. 624)
 Şeyh Ali Baba Külâl
 Şeyh Hasan Tüsturî
 Şeyh Muhammed Siddîk Serhendi
 Şeyh Salih
 Şeyh Şibli
 Şi'b-i Abdulmuttalip
 Şimir
 Şuayb as
 Şurahbil b. Amr el-Ğassanî
 Şurahbîl b. Hasene (bint Mutâ' el-Kindî) (öl. 639)
 Şüreyy b. el-Hâris (b. Kays) el-Kindî (öl. 699)
 Taberânî (öl. 971)
 Taha el-Hakkârî
 Tahâvî (öl. 933)
 Talha b. Ubeydullâh (öl. 656)
 Tâlut
 Temim b. Sa'leb
 Temime bint Vehb
 Temimu'd-Dârî (öl. 661)
 Tilmisani (öl. 1370)
 Timuçin
 Timurlenk
 Tirmizi
 Tufeyl b. Amr (öl. 633)
 Tuleyha b. Huveylid (b. Nevfel el-Esedî) (öl. 642)
 Tuluy Han
 Tuman
 Tureyf b. Hâciz b. Selim
 Ubâde b. es-Sâmit (öl. 654)
 Ubey b. Kâb
 Ubeyde b. el-Hâris b. el-Muttalib b. Abdimenaf (öl. 624)
 Udey b. Hâtîm et-Tâî (öl. 686)
 Ukba b. Amir el-Cühenî (öl. 678)
 Ukbe b. (Ebi) Muayt
 Ukbe b. Âmir (öl. 678)
 Ukkâşe b. Mihsan (b. Hursân el-Esedî) (öl. 632)
 Ummu'l-Fâzıl
 Usame
 Usame b. Zeyd (öl. 674)
 Useyd b. Huzeyr
 Utbe (öl. 624)

Uveym b. Sâide (öl. 644)
 Uyeyne b. Hısn
 Uzza
 Übey b. Kâ'b kurradan (öl. 654)
 Ümeyye b. Muğire
 Ümeyye b. Zeyd
 Ümmü Gülsüm
 Ümmü Hakîm (öl. 635)
 Ümmü Mektûm el-Kureşî (öl. 636)
 Ümmü Seleme (öl. 681)
 Ümmü Umâre (öl. 634)
 Ümmühabibe
 Ümmühâkim
 Ümmühânî' binti Ebî Talip
 Vahşi
 Varaka b. Nevfel'in (öl. 610)
 Vartema
 Vartoloma
 Vehb kızı Âmine
 Vekî' b. El-Cerrah b. Melih b. Udey el-Küfî
 Velid
 Velid b. Muğire (öl. 622)
 Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt (el-Ümevî el-Kureşî) (öl. 680)
 Velid b. Utbe
 Veysel Karanî
 Yafes
 Yahya b. Anbese
 Yakub Abdullah Ahrâr
 Yâm
 Yâsir
 Yavuz Sultan Selim
 Yazıcıoğlu
 Yehuda
 Yezdcerd
 Yezid b. Ebi Süfyân
 Yıldırım Osmânî
 Yuans
 Yuhanna
 Yusuf Neccâr
 Zehebî
 Zekvân b. Abdikays (öl. 625)
 Zeyd
 Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (öl. 606)
 Zeyd b. Âsım (öl. 683)
 Zeyd b. Harise (öl. 629)
 Zeyneb binti Cahş (b. Riâb el-Esediyye) (öl. 641)
 Zeynelabidin
 Zeynep
 Zufer (öl. 775)
 Zübeyde bint Cafer
 Zübeyr b. Avvam (öl. 656)
 Zülkarneyn
 Zülücedeyn

İrfân'ın Özü (Zübdetü'l-irfân)

Hâşiyeler

Yıl 1917, Sykes Picot Düzeni tasavvuf düşmanı Louise Massignon (öl. 1962) tarafından kurulurken, İngiliz oryantalistlerin fikri çalışmalarını takip ve görevlendirilen müellif ise 1914 Rus Ermeni işgalinde esir düşmüştü. Zindandan kaçış, dağ yolculuğu ve Urfa'dan Malatya'ya hicretle cami, çarşı ve meclislerde İslâm'ın kurtuluş teolojisi ve savaşını anlatmaya başladı. Massignon ve Noel'in Malatya'daki vekil güçleri onu bundan da menetmiş ve guş-e inzivaya hapsedmişlerdi. Çünkü Şeyhin derin bilgi ve tecrübesinden korkuyorlardı.

O Smanlı'nın işgal altındaki vatan toprağında tasavvuf şeyh ve dervişlerinin silahlı direnişi devam ederken Tabib Şeyh de ailesini kaybettikten sonra fütüvvet ruhuyla zühâ ehlinin yolunu sürdürüyor, Hamidiye (Yeni) Camii'nde halka konuşmalar yapıyordu. Konuşmaların birinde: "Zühâ ahlâkını terk edip dünyayı ukbâ değerlerine tercih eden aldanır, esir olur. Öncekilerin yerine biz geldik başkaları da bizim yerimize gelecek. Gafletten, sömürgecilerin süslü vaatlerinden uyanın. Dünyevi gayelerden kurtuluş beklemeyin, kendimde bir fazilet gördüğüm için sizlere öğüt veriyorum değilim. Hepinizden fazla ben Allah'ın rahmetine muhtacım. Kendim için de sizin için de Allah'tan mağfiret istiyorum. Çünkü yapıp ettiklerimiz, yapmadıklarımızdan çok daha fazladır. Allah'ın kitabını, Resulünün sünnetini örnek alın, kurtuluş bundadır" dedi ve ağlayarak minberden indi. Sonraki günler takip, tehdit, tecrit ve tehçiri yaşadı. Kendi deyimiyle guş-e inziva, uzun bir sessizlik... Yazdığı kitaplar bile ancak yüzyıl sonra basılabildi... Malatya'da mahdumu Şehabettin Efendi'yi bile etkisi altına alan bir tasavvuf karşıtlığı ve pozitivist dönem başladı. Tabip, kimyager, hakim, müfettiş ve müftü Hamid Hamdi Efendi varken Mısır pozitivistizminin tesirinde bir müftü marifetiyle tasavvuf karşıtlığı daha ileri boyutlara taşındı. Nihayet 1952'de Gazeteci A. Emin Yalman suikastı, Şeyh'in evinde yine arama, yine takibât... Şehabettin Efendi gizlice İstanbul'a kaçıp Süleyman Hilmi Efendi tarafından yıllarca saklandı. Yüzlerce masuma tutuklama ve işkenceler yapıldı. Merhum Avnullah Efendi (Özmansur) ve abisi de tutuklular arasındaydı. Abisi işkencelerin ağırlığı altında can verdi. Nihayet suikastin tetiğini çeken H. Üzmez'in itirafıyla Necip Fazıl, Avnullah Efendi, Terzi Fevzi, Şerif Dursun dahil onlarca tutuklu beraat etti ve Şehabettin Efendi Malatya'ya dönebildi. Şeyh Hamdi Efendi ise bir ömür çektiklerini artık taşıyamadı ve 1955'te dâr-ı bekâyâ irtihal etti.

Müellifin o kitaplarının sonuncusu elinizdeki kitaptır. Ulaşılabildiğimiz yaklaşık iki bin sayfalık Zübde serisinin el yazmalarından transkribe ve neşri tamamlanmış oldu. Merhum Şeyh'in guş-e inzivadaki terennümüne kulak verelim: "Zikrin tesiri bir derin ummandır ki kimse onun en derinine vasil olamamıştır. Bir derya-yı cevami'dir ki kimse onu ihata edememiştir. Zikir nihayetsiz bir âlem, sınırsız bir denizdir ki bütün derinlikleri ve boyutları kendinde toplamış, bütün evrene nüfuz etmiştir. Zikir, zikreden (zâkir) kalbine tesir eder. Allah'ı tanıyan, çok zikreder az konuşur. Neden, niçin, nasıl, nerede, ne zaman, kim gibi temel felsefenin esile-i semaniyesini sorarak hayret (şaşkınlık) denizine dalar. Malayani den uzak durur. Zikrin varış merci Allah'tır. O kendini zikredeni bilir. Mahlûkun ne haddine ki O'nu zikretsin. Allah sadece insanın zâkir olmasını emretmiştir ki herkes kendi ontolojik yetenekleriyle o sonsuz ummandan ve o coşkun denizden bir şeyle teselli bulsun. Sonra bu zikirle zâkirin ağız, dili, zihni ve kalbi aydınlanır. Dil kalbi aydınlatır. Allah lafz-ı mübarekesini tekrara müdâvemet olunsun. Abdest şart değildir. Kuud, kıyam, ittika (uzanmak) ve menamda (uykuda) zikir yapılabilir. (35)

